

УНИВЕРЗИТЕТ У НОВОМ САДУ
ПРИРОДНО-МАТЕМАТИЧКИ ФАКУЛТЕТ
ДЕПАРТМАН ЗА ГЕОГРАФИЈУ,
ТУРИЗАМ И ХОТЕЛИЈЕРСТВО

мр Горан Бојовић

КОМПЛЕМЕНТАРНОСТ ПЛАНИНСКОГ И БАЊСКОГ ТУРИЗМА НА КОПАОНИКУ

□ докторска дисертација □

Нови Сад, 2010.

САДРЖАЈ

I	УВОД	5
	ПРЕДМЕТ ИСТРАЖИВАЊА	5
	ЦИЉ ИСТРАЖИВАЊА	5
	ЗАДАЦИ ИСТРАЖИВАЊА	6
	МЕТОДОЛОГИЈА ИСТРАЖИВАЊА	6
	НАУЧНА ОПРАВДАНОСТ	7
II	ПРЕГЛЕД ДОСАДАШЊИХ ИСТРАЖИВАЊА	9
III	ПОЛОЖАЈ КАО ТУРИСТИЧКА ВРЕДНОСТ КОПАОНИКА И БАЊА У ЊЕГОВОЈ ПОДГОРИНИ	15
	ГЕОГРАФСКИ ПОЛОЖАЈ	15
	САОБРАЋАЈНИ ПОЛОЖАЈ И ПОВЕЗАНОСТ	18
	ТУРИСТИЧКИ ПОЛОЖАЈ	25
	ФУНКЦИОНАЛНИ ПОЛОЖАЈ	27
IV	ТУРИСТИЧКЕ ВРЕДНОСТИ КОПАОНИКА	29
	ПРИРОДНЕ ТУРИСТИЧКЕ ВРЕДНОСТИ	29
	Рељеф као туристичка вредност	29
	Клима као туристичка вредност	40
	Хидрографске туристичке вредности	56
	Биљни и животињски свет	67
	Јосиф Панчић – први природњак Копаоника	81
	ДРУШТВЕНИ УСЛОВИ ЗА РАЗВОЈ ТУРИЗМА	82
	АНТРОПОГЕНЕ ТУРИСТИЧКЕ ВРЕДНОСТИ	95
	Археолошке туристичке вредности	95
	Споменичке туристичке вредности	96
	Уметничке туристичке вредности	109
	Етнографске туристичке вредности	110
	Градска насеља као туристичке вредности	112
	МАТЕРИЈАЛНА БАЗА ТУРИЗМА	112
	Смештајно – угоститељски капацитети	113
	Саобраћај и саобраћајнице	126
	Инфраструктурна основа	127
	Туристичка пропаганда	131
	Туристичке агенције	134
	ТУРИСТИЧКИ ПРОМЕТ НА КОПАОНИКУ	134
	ОБЛИЦИ ТУРИСТИЧКИХ КРЕТАЊА	138
V	ТУРИСТИЧКЕ ВРЕДНОСТИ ЈОШАНИЧКЕ БАЊЕ	141
	ПРИРОДНЕ ТУРИСТИЧКЕ ВРЕДНОСТИ	141
	Рељеф као туристичка вредност	141
	Клима као туристичка вредност	142
	Хидрографске туристичке вредности	146
	Биљни и животињски свет	150
	ДРУШТВЕНИ УСЛОВИ ЗА РАЗВОЈ ТУРИЗМА	151
	АНТРОПОГЕНЕ ТУРИСТИЧКЕ ВРЕДНОСТИ	153
	ИНДИКАЦИЈЕ И КОНТРАИНДИКАЦИЈЕ ТЕРМАЛНИХ ВОДА	156
	МАТЕРИЈАЛНА БАЗА ТУРИЗМА	158
	Смештајно – угоститељски капацитети	159
	Саобраћај и саобраћајнице	162
	Инфраструктурна основа	162
	Туристичка пропаганда	162
	ТУРИСТИЧКИ ПРОМЕТ	163

	ОБЛИЦИ ТУРИСТИЧКИХ КРЕТАЊА	164
VI	ТУРИСТИЧКЕ ВРЕДНОСТИ ЛУКОВСКЕ БАЊЕ	166
	ПРИРОДНЕ ТУРИСТИЧКЕ ВРЕДНОСТИ	166
	Релјеф као туристичка вредност	166
	Клима као туристичка вредност	167
	Хидрографске туристичке вредности	170
	Биљни и животињски свет	173
	ДРУШТВЕНИ УСЛОВИ ЗА РАЗВОЈ ТУРИЗМА	175
	АНТРОПОГЕНЕ ТУРИСТИЧКЕ ВРЕДНОСТИ	176
	ИНДИКАЦИЈЕ И КОНТРАИНДИКАЦИЈЕ ТЕРМАЛНИХ ВОДА	178
	МАТЕРИЈАЛНА БАЗА ТУРИЗМА	180
	Смештајно – угоститељски капацитети	180
	Саобраћај и саобраћајнице	183
	Инфраструктурна основа	183
	ТУРИСТИЧКИ ПРОМЕТ	183
	ОБЛИЦИ ТУРИСТИЧКИХ КРЕТАЊА	186
VII	ТУРИСТИЧКЕ ВРЕДНОСТИ ПРОЛОМ БАЊЕ	188
	ПРИРОДНЕ ТУРИСТИЧКЕ ВРЕДНОСТИ	188
	Релјеф као туристичка вредност	188
	Клима као туристичка вредност	189
	Хидрографске туристичке вредности	191
	Биљни и животињски свет	195
	ДРУШТВЕНИ УСЛОВИ ЗА РАЗВОЈ ТУРИЗМА	196
	АНТРОПОГЕНЕ ТУРИСТИЧКЕ ВРЕДНОСТИ	198
	ИНДИКАЦИЈЕ И КОНТРАИНДИКАЦИЈЕ ТЕРМАЛНИХ ВОДА	199
	МАТЕРИЈАЛНА БАЗА ТУРИЗМА	201
	Смештајно – угоститељски капацитети	202
	Саобраћај и саобраћајнице	205
	Инфраструктурна основа	205
	Туристичка пропаганда Пролом и Луковске бање	205
	ТУРИСТИЧКИ ПРОМЕТ	206
	ОБЛИЦИ ТУРИСТИЧКИХ КРЕТАЊА	208
VIII	ТУРИСТИЧКЕ ВРЕДНОСТИ КУРШУМЛИЈСКЕ БАЊЕ	210
	ПРИРОДНЕ ТУРИСТИЧКЕ ВРЕДНОСТИ	210
	Релјеф као туристичка вредност	210
	Клима као туристичка вредност	211
	Хидрографске туристичке вредности	214
	Биљни и животињски свет	215
	ДРУШТВЕНИ УСЛОВИ ЗА РАЗВОЈ ТУРИЗМА	216
	АНТРОПОГЕНЕ ТУРИСТИЧКЕ ВРЕДНОСТИ	217
	ИНДИКАЦИЈЕ И КОНТРАИНДИКАЦИЈЕ ТЕРМАЛНИХ ВОДА	219
	МАТЕРИЈАЛНА БАЗА ТУРИЗМА	220
	Смештајно – угоститељски капацитети	221
	Саобраћај и саобраћајнице	223
	Инфраструктурна основа	223
	Туристичка пропаганда	223
	ТУРИСТИЧКИ ПРОМЕТ	224
	ОБЛИЦИ ТУРИСТИЧКИХ КРЕТАЊА	226
IX	АНАЛИЗА ПРЕДНОСТИ И НЕДОСТАКА ОДНОСНО ПОВОЉНОСТИ И НЕПОВОЉНОСТИ (SWOT АНАЛИЗА) ТУРИЗМА НА КОПАОНИКУ И БАЊА ЊЕГОВЕ ПОДГОРИНЕ	228
	Смернице искоришћавања „предности и повољности“ из SWOT анализе	231

X	КОМПЛЕМЕНТАРНОСТ ПЛАНИНСКОГ И БАЊСКОГ ТУРИЗМА	232
XI	ЗАКЉУЧАК	241
XII	ЛИТЕРАТУРА	247

I УВОД

Планински простор Србије одликује се знатно већом површином у односу на равничарски и због морфолошких особина одувек је био привлачан за разноврсна научна истраживања и одговарајуће апликативне подухвате на терену. Познате по шумском богатству, налазиштима руда метала и неметала, разноликости грађевинског и украсног камена, планине Србије су са географског и геолошког аспекта углавном добро проучене. Део заслуга за то припада великом научнику Јовану Цвијићу (1865-1927) који је давно поставио основе за тектонско познавање рељефа Балканског полуострва, а самим тим и планина Србије.

ПРЕДМЕТ ИСТРАЖИВАЊА

Међу планинама Србије, низом посебних одлика, посебно димензијама и туристичком привлачношћу, истиче се Копаоник. Копаоник (површина 2.758 km²) је планина на додиру средишњег дела централне и јужне Србије, позната по низу појава које су ову планину определиле за развој више врста туризма. Да би се као такво природно благо сачувао, Копаоник је 1981. године проглашен националним парком, који захвата површину од 11.810 ha и састављен је од 16 резервата. То га чини туристички и еколошки веома интересантним. Већ више десетина година, а нарочито после серије турских удара (1980-1984), од којих четири са катастрофалним последицама, Копаоник је данас туристички најпрометнија планина Србије. На бази постојећих података, из више научних дисциплина, временских периода, као и самосталних истраживања на терену, у раду ће као предмет истраживања бити истражени сви природни и створени услови за развој туризма на Копаонику, Јошаничкој, Луковској, Куршумлијској и Пролом бањи, као бањама његове подгорине.

ЦИЉ ИСТРАЖИВАЊА

Истраживања у оквиру докторске дисертације „Комплементарност планинског и бањског туризма на Копаонику“ имају за циљ да предоче реалне потенцијале туризма на једној планини и четири бање. Чини се да у Србији не постоји слична предеона целина, те је ову потребно научно јасно дефинисати, како би се из науке једноставније осмишљавале апликативне акције на терену.

Циљ истраживања је и утврђивање чињеничног стања планинског туризма који је вишеструко обимнији од бањског, иако бање имају дугу традицију, разноврсне лековите изворе, скромне медицинске и смештајне капацитете, али и неискоришћене могућности повезивања са планинским туризмом. Чини се да контрасти планине према бањама Јошаничкој, Куршумлијској, Луковској и Пролом, нису довољно наглашене у средствима туристичке пропаганде, а нису ни ваљано анализирани у постојећим плановима развоја туризма, који су углавном парцијални. Тицали су се само Копаоника, или само једне од бања. У том смислу, истраживањима се мора доћи до одговора зашто на Равном Копаонику има више од 10.000 лежачева намењених туристима у објектима различитих врста и категорија, а у неким бањама постоје само они угоститељски и смештајни капацитети грађени пре Другог светског рата, или, када је у питању Јошаничка бања, зграда хотела већ више од 20 година остаје незавршена.

ЗАДАЦИ ИСТРАЖИВАЊА

Задаци истраживања су да, полазећи од простора који се изучава, а који је високопланински, тектонски нестабилан, геолошки разноврстан и условљава појаву бројних извора лековите воде, сведе стање на реалне научне основе, да дефинише регионалне, републичке и међународне вредности проучаваног простора и да самим тим одреди величину контрактивне и зоне како за летњи и зимски туризам, тако и за бањски туризам који се мора анализирати као лечилишни и рекреативни.

Потребно је утврдити основне и допунске вредности Копаоника, које се туристички валоризују током летње и зимске сезоне. Јасно се мора указати на више интересената за истим простором на Копаонику (туризам, војска, национални парк, шумарство, рударство, телекомуникације). Такво стање условљава колизије, које нису допустиве, без обзира што је реч о 83 km дугачкој и 40 до 63 km широкој планини, чија укупна површина износи 2.758 km.

Године 1990. на Копаонику је регистровано преко 100.000 туриста и више од 600.000 њихових ноћења. Анализом промета утврдиће се степен искоришћења постојећих смештајних капацитета и указати на могућност бољег пословања на примеру дисперзије промета са планине према њеним бањама, међу којима је Луковска на надморској висини од 681 m, те је по томе јединствена код нас. Јошаничка Бања је на надморској висини од 555 m и позната је по термоминералној води температуре 78°C, по чему је међу првима не само код нас, већ и у Европи. Куршумлијска Бања и Пролом Бања су хипотерме и хипертерме, дуге традиције и за наше прилике задовољавајућег промета, али у свом досадашњем развоју увек без комплементарности са Копаоником.

Задаци истраживања биће презентовани у више основних наслова и поднаслова. Композиција дисертације ће бити тако постављена да полази од увида у резултате досадашњих истраживања, анализира тренутно стање и изводи закључке за будућност. То значи да је истраживање прихватљиво и за науку и за праксу, који се морају усаглашавати сходно стању на туристичком тржишту.

МЕТОДОЛОГИЈА ИСТРАЖИВАЊА

Током израде докторске дисертације о комплементарности планинског и бањског туризма на Копаонику, биће примењене класичне и савремене туристичке методе. Анализираће се сви релевантни елементи, појаве, процеси и фактори, који указују на потребу успостављања правих функционалних и економски оправданих веза планине и њених бања. Како је реч о знатном простору, појаве и процеси ће бити представљени картографски и документовани статистичким подацима. Закључивање ће проистећи из увида у постојећу литературу и стање на терену. Кроз компарацију елемената понуде, промета, временске дистрибуције елемената, постојећу материјалну базу, истицаће се приоритети. Еколошким приступом проблематици дефинисаће се основно стање животне средине, која је овде на знатном простору у границама националног парка, те подлеже посебним законима.

Од општег ка посебном, од Копаоника ка свакој бањи појединачно и свим заједно, компарацијом ће се доказати степен оправданости повезивања постојећих врста туризма.

Од природе, преко споменика, материјалне базе и инфраструктуре, методама анализе и синтезе истраживаће се оптималне могућности за целогодишње пословање и обогаћивање садржаја туристичког боравка. Ово, тим пре што је у досадашњем развоју туризма на Копаонику и у његовој подгорини пажња посвећивана само планинском и првенствено зимском туризму. Четири бање са више минералних, термоминералних, гасних и радио активних извора, одговарајућом традицијом и савременим прометом туриста, вишеструко су запостављене.

Наглашавајући потребу комплементарног развоја планинског и бањског туризма на Копаонику и у његовој подгорини, биће потенцирани елементе и фактори формирања хомогене туристичке мезорегије прве те врсте код нас. Све то може дати праве економске и друштвене ефекте ако се изучава у контексту савремене екологије и концепције одрживог развоја, јер има више примера угрожености животне средине и поремећаја еколошких односа и еволутивних процеса на Копаонику као и у његовим бањама.

НАУЧНА ОПРАВДАНОСТ

Истраживања комплементарности, уз евидентне колизионе односе, који постоје на Копаонику и бањама у његовој подгорини, научно је вишеструко оправдано. Копаоник је једна од најпространијих и највиших планина Србије. То је најпосећенији национални парк са бројним резерватима и бројним туристичко-угоститељским капацитетима. Традиционално добро посећен, врхунац развоја доживљава деведесетих XX века година. Иза тога стагнира, као и наш туризам у целини. Рударство, шумарство и друге делатности временом су уступиле место туризму, али је за његов развој дошло до претеране урбанизације Равног Копаоника, те се испољавају извесни деструктивни процеси на лабилну природу планине. То на себи својствен начин потенцира потребу дисперзије промета ка бањама, које до сада нису искористиле богатство својих лековитих вода и омогућиле поливалентан туризам на малом простору. Предности, које се дају Копаонику, на пољу развоја туризма у Србији, често не подразумевају његове бање. Оправданост истраживања ће се потврдити, ако се докажу досадашње недоречености у валоризацији Копаоника и његове подгорине, са посебним нагласком на бање са хомеотермалним и хипертермалним изворима и дугом традицијом.

Степен туристичке валоризованости планина Србије, самим тим и Копаоника, посматран са аспекта комплементарности са термоминералним водама бања у окружењу, није задовољавајући. Могућности комплементарног развоја планинског и бањског туризма су бројне, потребне, вишеструко оправдане, јер доприносе комплетирању и обогаћивању туристичке понуде на планини и у бањама, условљавају дужи боравак посетилаца и потенцирају целогодишњи туризам.

На примеру Копаоника и бања у његовом окружењу, Србија мора јасно показати како се користе природне туристичке вредности, обогаћује понуда, формира богат садржај туристичког боравака, осмишљавају инвестиције у обнављање постојећих и изградњу нових објеката и сл. Ово због тога што на територији Србије, па и Балканског полуострва, нема такве планине и нема таквих бања, које су саставни делови простора који може добити одлике прворазредне планинско-бањске регије очуване природе и богатих основа за привређивање.

Бржем развоју планинског и бањског туризма на Копаонику и у његовој подгорини доприноси сазнање да су и планина и бање такве предеоце целине у којима је животна средина добро очувана, а Копаоник проглашен националним парком. Саобраћајна повезаност постаје боља, а могућности развоја више врсте туризма реалне и потребне. То доприноси бољем искоришћавању смештајних и угоститељских капацитета, објеката здравствено-медицинске превентиве, лечења и рехабилитације, повећању броја запослених, смањењу емиграције сеоског становништва, освајању производње роба и услуга за потребе туризма и слично.

У Србији, која је изразито континентална земља, основне туристичке вредности су њен транзитни положај на месту спајања два континента, путем и железничком пругом долинама Велике Мораве, Јужне Мораве (према Македонији и Грчкој) и долинама Велике Мораве, Јужне Мораве и Нишаве (према Бугарској и Турској).

Уз то, туристичким функцијама и бројем туриста, посебно, бројем пословних људи и учесника спортских, културних, музичких, политичких и других манифестација, истиче се Београд. За наведеним туристичким вредностима незнатно заостају планине и бање Србије.

У Србији, која је претежно планинска земља, са већим надморским висинама рељефа на југу него на северу, међу планинама изграђеношћу туристичко-угоститељских и спортско-рекреативних објеката, посебно се истиче Копаоник, који је већ више деценија, заједно са Златибором, најпосећенија планина Србије са разноврсном понудом за летњи и посебно за зимско-спортски рекреативни туризам на снегу.

Вредности, које поседује Копаоник представљају основу формирања комплексне туристичке понуде за целогодишњи боравак туриста. За то је потребно да се туристички развија комплементарно са бањама у непосредном окружењу. Ово због тога што у нашој земљи нема више и пространије планине са толико бања у окружењу, а иначе такав планински и бањски потенцијал, на релативно малом простору, редак је на Балкану и у Европи.

Комплементарност планине и околних бања још увек није на најбољи начин искоришћена. Због тога ће ова истраживања указати на могућности сврсисходног повезивања и дугорочног развоја планинског (климатотерапијског) и бањског (балнетерапијског) туризма на примеру будуће Копаоничке туристичке регије. Иста је у плановима развоја туризма недовољно уважавана. Сви приоритети давани су планинском туризму. За разлику од ње, бање у подгорини и данас су, са извесним изузетком Пролом Бање, и даље слабо посећене, далеко испод реалних вредности извора лековите воде и традиције.

Из наведених и других побуда, аутор овог рада прихватио се ове теме са жељом да у оквирима дисертације, која је из домена савремене туристичке географије, укаже на постојеће стање, појаве и процесе и предочи идеје, које воде ка комплементарности две врсте туристичких центара, планинског и бањског, који могу функционисати као складна целина.

II ПРЕГЛЕД ДОСАДАШЊИХ ИСТРАЖИВАЊА

Научној јавности Копаоник је међу првима представио Јосиф Панчић (1814-1888), лекар и природњак, који је врлетима ове планине крстарио током 16 истраживачких екскурзија (последњи пут у својој 72. години). У делу „Копаоник и његово подгорје“, презентовано је обиље знања из више природних, научних дисциплина, посебно из домена ботанике. Рођен као Јосип, радио и живео као Јосиф, у подсећањима на своје детињство, испод Велебита, он одушевљен лепотом ове српске планине и разноврсношћу рељефа, биљног и животињског света, већ на почетку својих излагања, објављених 1869. године, пише: „Допустите ми да се овом приликом послужим том лепом особином човечијег духа и да Вас одведем у један прекрасан крај Србије, у коме сам често и радо боравио, да му проучим природу. У коме сам сваки пут находио што год ново да видим или чему да се дивим, који нисам никад остављао, а да не бих пожелео да се још једном тамо наврнем, а то је Копаоник и његово подгорје“ (Панчић Ј., 1869). Наведене речи се и данас могу користити у средствима туристичке пропаганде, јер се великом познаваоцу Копаоника безрезервно верује.

Бавећи се истраживањима овог простора и проблемима тектонике Балканског полуострва, Јован Цвијић је још почетком XX века увео назив „Родопска маса“ за оне централне делове, које се састоје од кристаластих шкриљаца. Источни делови Копаоника управо се састоје из тих стена, па их је Цвијић дотицао у својим раним радовима из области тектонске геологије.

Копаоником путују и описују га Ами Буе и Патон, још 1836. и 1843. године.

Феликс Каниц 1860. године, борави на Копаонику у хербаријумском скупљању материјала за Јосифа Панчића, који тада констатује: „Тешко да сам игде видео такво богатство шума, али и такво уништавање као у Србији“.

У другој књизи своје двотомне монографије посвећене Србији, „Србија-земља и становништво“, која је најпре штампана 1909. године на немачком језику у Лајпцигу, Феликс Каниц је на најбољи могући начин допринео препознатљивости Копаоника, који је истраживао екскурзирајући из долине Ибра, преко Јошаничке Бање до највишег врха планине, одакле се преко Бруса, Козника и Крушевца, спустио у Јужно Поморавље до Сталаћа.

Реченице посвећене Копаонику односе се на сликовит приказ долине и тока реке Ибар, цркву Павлицу у подножју Копаоника, која се и данас може користити за обогаћивање садржаја туристичког боравка на Копаонику, организовањем полудневних и целодневних екскурзија. Пошто је упознао термоминералне изворе Јошаничке бање, Феликс Каниц констатује да су они чувени по лековитости и да их је истраживао барон Хердер, рударски стручњак из Немачке, који је на позив књаза Милоша Обреновића у Србији истраживао налазишта руда и соли и обавио 12 анализа вода из неколико наших бања, међу њима и из Јошаничке бање.

Према Хердеровим мерењима, закључује Феликс Каниц, вода Јошаничке Бање је имала температуру од 78°C и по томе је била најтоплија у Европи. На нивоу тадашњих знања, то је био веродостојан податак, који и данас треба уважавати у средствима туристичке пропаганде, као и Каницов сликовит опис стања на терену, јер он пише следеће: „Главни, прилично јак извор, као и седам мањих, избија из кварцно-амфиболитског шкриљца Брезовице, уз саму западну обалу реке Јошанице, од које је одвојен вештачким зидом. Од места где је каптиран, он тече без додира с минералним стенама, дакле слично као Гастајн, кроз једну цев у једини камени басен, над којим је у облику свода подигнута ниска куполна конструкција, вероватно турска. Уз тај простор, без и најелементарнијег комфора, продире тек по неки зрак светлости.“

Тешко је претпоставити да се ова бања налазила у таквом стању и за време Турака, који су били чувени по унутрашњем уређењу својих купалишних просторија, вероватно су споредне околне градње биле од дрвета и да су пропале и уништене за време устаничких борба. У сваком случају, ова бања, која је несумњиво била позната већ Римљанима, има велику будућност“. (Каниц Ф, 1985).

Савремена истраживања показују да се предвиђања Феликса Каница о великој перспективи Јошаничке бање нису остварила. Бања ни данас нема савремене туристичке, угоститељске и медицинске објекте, а обиље хипертермалне минералне воде неискоришћено отиче у реку Јошаницу, десну притоку Ибра.

Геолошку грађу Копаоника детаљно су истраживали и представили Ћирић Б. и Карамата С. у свом раду „Област Копаоника, геолошки проблеми Динарида“, публикован 1967. године. Истакнуто је да је Копаоник сложене геолошке грађе. Изграђен је од седиментних, магматских и метаморфних стена. У долини Ибра доминирају шкриљци, кристаласти кречњаци, мермери и доломит, као и тријаске и кредне формације. Посебно је интересантан терцијарни вулканизам тј. период када су створена рудна лежишта.

Са аспекта антропогених фактора ерозију тла на Копаонику подробно је обрадио у свом истраживачком раду „Антропогени фактори убрзане ерозије тла и конзервације земљишта на западном Копаонику“ Царић Н., још 1968. године.

Факторима, али климатским, бавио се и Ракићевић Т. у више својих радова описујући климатски реон Копаоника. Нарочито је хронолошки на овој планини објаснио условљеност коришћења и организације просторног планирања у раду „Физичко-географски услови и ограничења коришћења и организације простора Копаоника“, (1985).

Велики допринос у укупном сагледавању материјалне базе туризма и његове бањске подгорине представио је Васовић М. у свом издању „Копаоник“ из 1988. године. Уоквирујући рударску, шумарску, сточарску, туристичку и војно-стратегијску делатност, као и заштиту природе, он анализира и оцењује размере валоризације овог краја.

Бањама у подгорини Копаоника извесну пажњу је посветио Марковић Ј. у књизи „Бање Југославије“, године 1980.

У књизи Марковића Ј. су јасно представљене основне карактеристике бања у подгорини Копаоника. Излагање о Јошаничкој бањи, Пролом бањи, Луковској бањи и Куршумлијској бањи обухвата приказ положаја и саобраћајне повезаности, развитак бањских комплекса, термалне и термоминералне изворе, индикације за лечење, смештајне капацитете и туристичку посећеност. За разлику од документованог приказа поменутих бања, аутор се не бави њиховим комплементарним односом са Копаоником, што умањује сазнања о туристичким могућностима простора у целини, односно, стварању правих услова за синхронизован развој балнеотерапије у бањама и климатотерапије на планини. (Марковић Ј., 1980).

Године 1983., два врсна хидрогеолога, Војислав Вујановић и Милорад Теофиловић објавили су изванредно значајну монографију под насловом „Бањске и минералне воде Србије“, чији се ставови и данас цитирају у радовима о потенцијалима, посебно, о хемијским и лековитим својствима, извора у бањама Србије. Изворе у бањама у подгорини Копаоника аутори сврставају у групу минералних вода вулканског типа. До детаља указују на постанак минералних вода и њихове хемијске особине од значаја за примену у балнеотерапији. У књизи су под посебним насловима дате су следеће целине: Минерална вода Куршумлијске бање, Минералне воде Луковске бање и Минерална вода Јошаничке бање – Копаоник.

За минералну воду Јошаничке бање аутори дају више од 100 података о хемизму воде, уважавајући и анализе Марка Лека из 1923. године и констатују да су лековите компоненте магнезијум, калијум, литијум, рубидијум, цезијум, стронцијум, баријум, бакар, фосфор и манган.

О лековитој води Куршумлијске бање дати су детаљни подаци на три стране књиге. Плени детаљност резултата хемијских анализа, које су из различитог времена и од различитих истраживача, што уз савремени осврт на радиоактивне елементе садржане у проучаваној води, указује на значајне могућности примене у балнеотерапији. Слично је и са представљањем бројних извора лековите воде Луковске бање, за које се закључује следеће: „С обзиром да воде Луковске бање нису препоручљиве за пиће, оне се могу користити само за купање, па у том смислу треба и третирати значај лековитих елемената. То су калијум, литијум, рубидијум, цезијум, стронцијум, кобалт и фосфор“ (Вујановић В., Теофиловић М., 1983).

Увидевши експанзионистичко ширење туристичке понуде, које је проузроковало неконтролисану градњу на равном Копаонику, велики број виђених научних посленика у организацији више министарстава покреће стручни скуп о Копаонику и његовој околини, који је и одржан на Копаонику 1990. године. Зборник радова „Природа Копаоника – заштита и коришћења“ има намеру да укаже на штетност оваквог стања и да се дају смернице развоја туризма ове области у кординацији са заштитом постојеће биосфере у будућности.

Са туристичко-географског аспекта књига „Природа Копаоника-заштита и коришћење“ (1990) била је и остаје најобимнији приказ туристичких вредности Копаоника, али и она само спорадично третира могућности комплементарног развоја планинског и бањског туризма на Копаонику и у његовој ужој и широј подгорини.

На 450 страна представљени су бројни научни и стручни радови реферисани на скупу који је одржан на Копаонику. Разноврсност основних научних опредељења учесника скупа, јасно одражава свеукупност садржаја зборника радова, али је сасвим сигурно да су готово сви, тј. велика већина, од интереса за савремену туристичку географију, као науку, али и оперативну на терену у смислу решавања постојећих проблема који се тичу низа појава и процеса.

Академик Душан Каназир у уводној беседи, поред осталог, истиче следеће: „Копаоник и данас представља за Србију богатство непроцењиве вредности. Он је географски и историјски једна од најпознатијих планина, која са својим шумама, бројним изворима здраве и лековите воде привлачи велики број туриста, омладине, спортиста, а и исто тако привлачи привреднике, научнике и ствараоце у свим сферама духовног живота. Копаоник је изузетна национална и интернационална вредност и по томе што, поред свих својих природних лепота и разноврсних богатстава, представља и једну од највећих фабрика фитоценозе кисеоника, који је савременом човеку сваким даном све потребније“ (Каназир Д., 1990).

Највећи број аутора, чији су радови објављени у зборнику о природи Копаоника, њеној заштити и коришћењу, залаже се за добро газдовање постојећим ресурсима и праве акције заштите животне средине ове планине, јер већ има елемената, који указују на извесне поремећаје еколошких односа у простору. Ово проистиче из чињенице да су планинске регије битно другачије од осталих просторних целина на површини наше планете.

Сложеност појава и процеса на планинама у директној и индиректној вези су са климом, геолошким саставом терена, педолошким покривачем, хидрографским објектима и биљним и животињским светом. На примеру Копаоника, који спада у ред најбоље проучених планина Србије, то долази до јачег изражаја, јер је он привлачан за низ делатности и акција међу којима се посебно истичу заштита, валоризација, туризам, угоститељство, шумарство, пољопривреда, сточарство, рударство, водопривреда, грађевинарство и др.

Проблеми су постали сложенији од времена када је највиши део Копаоника проглашен националним парком, чија је површина око 12.000 ha, коју треба штитити и одржавати на најбољи могући начин. „Националном парку Копаоник намењена је часна, али незахвална улога да посредује у поправљању поремећених односа природне средине на овом делу планине тражењем компромисних решења (на штету заштите) за усклађивање развоја привредних и других делатности. Реч је, дакле, о развојним функцијама и утицају националног парка на заштићеној територији и у његовој заштитној зони, а које су утемељене на основу Закона о заштити природе“ (Николић С., 1990).

За познавање хидрогеолошких карактеристика бања Копаоника од посебног значаја је монографија Протића Д. објављена под насловом „Минералне и термалне воде Србије“ (1995). Поред доброг познавања природних извора лековите воде у бањама у подгорини Копаоника, Протић Д. указује на обимна хидрогеолошка истраживања резерви термоминералних вода на територији постојећих бања. Реч је о постављеним хидрогеолошким бушотинама, које су од значаја за добијање веће количине термоминералне воде, од чије температуре, хемијског састава и издашности зависе бањске функције, посебно оне из домена балнеотерапије.

Истражне и експлоатационе бушотине у бањама у подгорини Копаоника приказане су по годинама постављања и количини воде које дају. Уз то, аутор даје детаљне податке о хемијским особинама бањских вода, указује на историјат коришћења лековитих вода, даје податке о броју туриста и ноћења за давно прошле године и предочава туристичке вредности у окружењу, које третира као могућност обогаћивања садржаја туристичког боравка.

Књига Протића Д. од великог је значаја за упознавање балнеолошких особености Јошаничке бање, Луковске бање, Пролом бање и Куршумлијске бање из наглашеног хидрогеолошког аспекта, као основе за каснију надградњу сазнања из других научних дисциплина и оперативних делатности. За Луковску бању, поред осталог, аутор констатује и следеће: „Термоминерални извори се у бањи појављују у виду разбијеног изворишта, са обе стране Штавске реке, у једној зони дужине око 400 m. Локализовани су на контакте серпетина, односно хидрокарбоната и кречњака. Дуж раседа којим се изливају, воде одлажу бигар и једињења гвожђа. Пре извођења истражних бушења постојало је 13 извора (по неким подацима 30), температуре воде 24-56°C, мада су неки извори већим делом године били потопљени речним током“ (Протић Д., 1995).

Интересантан и квалитетан приступ бањама, у функцији њиховог здравственог значаја, има Маћејка М. у више својих радова са нарочитим освртом на бање Топличког региона (нарочито Пролом бања, 1994).

Са туристичко-географског и климатолошког аспекта, за познавање климе бања у подгорини Копаоника, као једног од лековитих природних фактора, вишеструко служи обимна монографија Маћејке М. Штампана је под називом „Клима и њен здравствени значај у бањама Србије“ (2003). На 376 страна, текстом, табелама статистичких климатолошких података, графиконима, картама и фотографијама, аутор дефинише климатотерапијски значај проучаваних бања Србије, међу којима су обухваћене и оне у подгорини Копаоника, јер су имале или и сада имају климатолошке станице, на којима се осматрају и бележе подаци о климатским елементима, појавама и процесима.

На основу података са метеоролошких станица Маћејка М. дефинише место бања у подгорини Копаоника у класификацији познатог климатолога Владимира Кепена и закључује да „треба приметити да су климати бањских места Србије у целини остали недовољно изучени. То се посебно односи на климу мање познатих бањских места, која у садашње време представљају интересантна места за лечење, рехабилитацију и рекреацију становништва.

Узроци оваквог стања су неразвијена, неадекватна и периодична мрежа метеоролошких станица у бањским местима, затим несигуран статус бања и одговарајућих научних институција“ (Маћејка М., 2003).

Пролом бања, Луковска бања и Куршумлијска бања, све три у подгорини Копаоника, данас административно припадају општини Куршумлија. Наведеним бањама посвећена је туристичко-географска монографија Вукоичић Д. објављена под насловом „Бањски туризам у функцији развоја општине Куршумлија“ (2008).

Јасан туристичко-географски приступ проучаваним бањама омогућио је извођење одговарајућих закључака о месту бањског туризма, као привредне и друштвене делатности, у укупној привредној и друштвеној активности општине Куршумлија. Аутор закључује да је „развој и унапређење бањског туризма једна од могућности изласка општине Куршумлија из круга неразвијених, односно решавање економских и социјалних проблема становништва. Лечилишна функција поменутих бања је старија и развијенија од рекреативно-туристичке. Развојем бања као туристичких места врши се утицај на све привредне и непривредне делатности. Величина тог утицаја зависи од обима и структуре туристичког промета, као и од величине туристичке потрошње, која се слива у одређену делатност. Да би се задовољиле потребе бањских гостију, неопходно је да, уз туристичко-угоститељске и здравствене капацитете, постоје саобраћајни, трговински, занатски и други“, (Вукоичић Д., 2008).

Климу и воде Јошаничке Бање у свом раду описује Дукић Д. (1980), а туристичко-географским проучавањима ове бање бавио се Јовичић Ж. (1969).

Неизбрисив траг у балнеолошким истраживањима свакако је оставио М. Костић, који је обишао и описао скоро све бање Србије, тако да су се у његовом опусу нашле Луковска (1963) и Куршумлијска бања (1962).

Планинским и бањским аспектима истраживања, као и њиховом међусобном комплементарношћу, Станковић С. својим импозантним бројем научних радова, оставља неизбрисив печат на размишљање и реаговања, како треба истражити, анализирати и предложити боља и напреднија решења туристичке валоризације не само Србије него и шире. Највише пажње посвећује лимнологији и туристичкој географији Србије, где је објавио више радова, научних и стручних чланака и опсежних монографија. У својој књизи „Туризам Србије“, (2002), представио је своја знања о туризму Србије. Књига представља збирни преглед научних радова насталих у периоду од 1967. до 2000. године. Године 2003. излази из штампе „Туризам – заштита и валоризација“, где су објављени радови из различитих часописа или зборника презентованих на научним скуповима. Значајан део радова публификован је у Београду, Крагујевцу, Загребу, Љубљани, Сежани, Новом Саду, Титограду, Херцег Новом, Лозници и Приштини. До неких радова је данас тешко доћи, јер су штампани готово пре три деценије. У обе књиге може се наћи велики број података о планинском и бањском туризму у ширем региону, као и о испитиваном простору Копаоника и бања у његовој подгорини.

Представљајући туризам, као светски процес, Станковић С. потенцира положај Србије и представља нам класификације планина и бања за потребе туризма стим што је до детаља указано на туристичке вредности неке од њих.

У корак са актуелним одвајањем Србије и Црне Горе, од стране Ромелића Ј. написан је 2008. године уџбеник за студијске програме „Туристичке регије Србије“. Уџбеник је садржајно уређен тако да у првом делу обрађује туристичку атрактиву тј. природне и антропогене туристичке вредности, материјалну базу туризма и промет туриста. У другом делу су овако глобално изнети садржаји синтетизовани у општем одељку који би се могао окарактерисати као „Регионални аспект туризма“, и где би у правом смислу требало да дођу до изражаја специфичности регионалног туристичко-географског прилаза феномену туризма.

Бројни и стручни радови, истраживања, пројекти и публикације о Копаонику и Јошаничкој, Луковској, Пролом и Куршумлијској бањи у многоме су помогли у изради ове докторске дисертације.

Време од почетка XX века до данас, представља дуг период у којем су при опису ове мезо регије свој печат дали како наши, тако и страни стручњаци и еминентни научници из различитих заступљених сфера. Детаљна и обимна истраживачка грађа представља велики подстицај младим научницима за будућа истраживања поменутог простора, а више него солидна основа за нове и компаративне анализе у будућности.

III ПОЛОЖАЈ КАО ТУРИСТИЧКА ВРЕДНОСТ КОПАОНИКА И БАЊА У ЊЕГОВОЈ ПОДГОРИНИ

Положај, као категорија, у радовима из домена туристичке географије увек се уважава до детаља, дефинише се на више начина и значајан је показатељ прошлог, садашњег и будућег стања туризма на проучаваном простору. Положај је променљива категорија, јер се током времена мења његов значај изградњом нових саобраћајница и променама у односу на матична места туриста-туристичка места. У нашем случају то се односи на пространства Србије, нарочито њене градове као и Копаоника и бања у његовој подгорини. Због свега тога у дисертацији се анализира географски положај, саобраћајни положај, туристички положај и функционални положај.

ГЕОГРАФСКИ ПОЛОЖАЈ

Копаоник (од 43°28'21" до 42°43'36" северне географске ширине и од 20°37'09" до 21°24'02" источне географске дужине) и бање у његовом окружењу су смештене на додиру централног и јужног дела Србије. Површина Копаоника је 2.758 km². По надморској висини заостаје само за Проклетијама, Шар планином и Старом планином. Највиши Панчићев врх достиже надморску висину 2.017 m и један је од симбола ове планине.

Северну границу Копаоника чине: река Јошаница, од ушћа у Ибар до ушћа Плочске реке у Јошаницу, затим Плочском реком до превоја Караула (1.113 m) између слива Јошанице и слива Расине. Ова граница Козничким потоком даље иде до ушћа у Расину. Најсевернија тачка Копаоника налази се код села Грчака, на ушћу Козничког потока у Расину (43°28'21" северне географске ширине).

Слика 1. Панчићев врх на Копаонику 2017 т. (Фото: Бојовић Г., 2009)

Североисточна граница почиње од ушћа Козничког потока у Расину и чине је: горњи ток Расине све до лактастог скретања код села Равни, до ушћа Блаташнице у Расину, затим Блаташницом узводно до Блаца и Блачког језера, источном страном села Стубал и Сувим Долем до њеног ушћа у Топлицу.

Источну границу између Копаоника с једне и Видојевице и Радан планине с друге стране, чини Топлица, од ушћа Сувог Дола у Топлицу до Куршумлије, даље граница иде реком Косаницом до села Суви До, одакле се наставља Дубницом и Лабом. Најисточнија тачка Копаоника налази се код села Доња Коњуша на ушћу периодичне речице Суви До у Топлицу (21°24'02" источне географске дужине).

Јужну границу планине представља река Лаб, која уједно представља најизразитију природну границу између котлинског простора Косова и Метохије и Копаоника. Најјужнија тачка је на реци Лаб, у близини села Милошева (42°43'36" северне географске ширине).

Западна граница Копаоника је најодређенија и чини је Ситница, од места уливања Лаба у Ситницу до Косовске Митровице, затим наставља реком Ибар све до ушћа Јошанице у Ибар. Најзападнија тачка Копаоника налази се на реци Ибру, у близини града Рашке (20°37'09" источне географске дужине) (Смајлагић Ј., 1995).

Копаоник је са северо-запада на југо-исток издужен 83 km, док му је највећа ширина 63 km (Станковић С., 2002).

У северном делу на правцу Рудница – Брус, Копаоник је широк 40 km. За разлику од севера у правцу југа се сужава и на профилу од Трепче до Горње Лопашнице широк је само 15 km. Копаоник је проглашен националним парком са својих 16 резервата, 1981. године и захвата површину од 11.810 ha (118,1 km²).

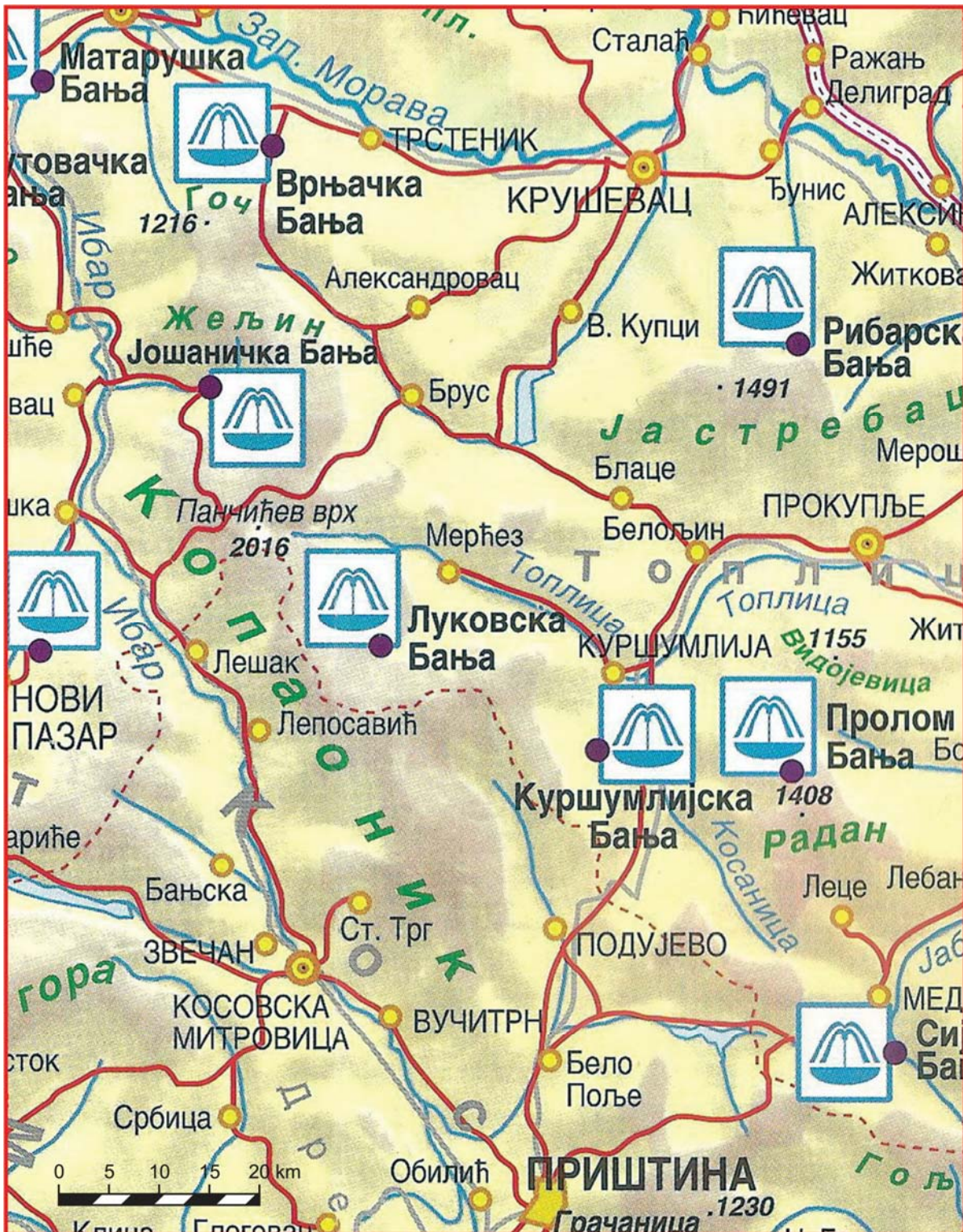
Подгорина Копаоника богата је минералним, термоминералним, гасним и радиоактивним изворима. Због савремених кретања у туризму и комплементарних могућности могу се издвојити: Јошаничка бања, Луковска бања, Куршумлијска бања и Пролом бања. Све поменуте бање се налазе у Копаоничко – Јастребачкој бањској зони (Станковић С., 2002).

Јошаничка Бања (20°45'21" источне географске дужине и 43°23'25" северне географске ширине) налази се на северном и северо-источном делу подгорине Копаоника заузимајући површину од 360 ha и настала је у долини реке Јошанице и њене притоке Вележнице, односно Самоковске реке. Налази се на надморској висини од 555 m и има све карактеристике планинске бање (Дукић Д., 1980). Припада Рашкој општини у којој је са запада окружује насеље Баљевац и град Рашка, а са југозапада општина и град Лепосавић. Падине планине Жељин (1.785 m) представљају њену северну границу, док са јужне и југоисточне стране границу чини Вележ (700 m), Паљешко брдо (934 m), Кокоровац (1.015 m) и већи број висова надморске висине до 1.000 m.

Луковска Бања (21°02'35" источне географске дужине и 43°09'52" северне географске ширине) налази се на источној Топличкој подгорини Копаоника површине 40 ha и надморске висине од 681 m. Смештена у долини Луковске реке а оивичена је са западне и јужне стране Штавском, односно Требињском реком. Са севера је заклоњена Треском (1.439 m), са истока Глоговицом (1.144 m), са југа удаљенијом и височијом Сребрницом (1.488 m) и са југозапада Пилатовицом (1.703 m). Према периферним деловима Топличке котлине отворена је долином Луковске реке, која настаје код села Лукова од Штавске и Требињске реке.

Пролом Бања (21°25'30" источне географске дужине и 43°02'40" северне географске ширине) лежи у ширем појасу југоисточне подгорине Копаоника на површини од 60 ha. Са северне и североисточне стране окружује је Соколовица (1.050 m), а са југа падине Радан планине (1.409 m).

Између поменутих висова са западне стране отворена је према Топличкој котлини, чијим средишњим делом тече Проломска река. Пролом бања је смештена на 598 m надморске висине.

Карта 1. Туристичка карта Копаоника и бања у окружењу

Куршумлијска Бања (21°15'40" источне географске дужине и 43°03'20" северне географске ширине) налази се на крајњим југоисточним падинама Копаоника, у долини реке Бањске на 440 m надморске висине. Бања са површином од 44,53 ha, смештена је у котлини, коју окружују са севера Тршевина (645 m), са северозапада Галимач (815 m) и Црна чука (889 m), са југозапада Крш (636 m) и Здравкова чука (695 m), са југа Гуџалиште (737 m), са југоистока Паламарски врх (785 m), са истока Војнићка коса (721 m) и са североистока Лаков брег (692 m).

Територијално Копаоник се простире са својом подгорином по општинама: Рашка (284,4 km²), Брус (532 km²), Куршумлија (638 km²), Александровац (27,2 km²), Блаце (137,2 km²), Прокупље (32 km²), Лепосавић (248 km²), Косовска Митровица (226 km²), Подујево (390 km²), Вучитрн (204 km²) и Приштина (39,3 km²). Општине Централне Србије Рашка, Брус, Куршумлија, Александровац, Блаце и Прокупље заузимају 1.650,8 km² или 59,85% површине Копаоника. Општине Косова и Метохије Лепосавић, Косовска Митровица, Подујево, Вучитрн и Приштина заузимају 1.107,3 km² или 40,14 % површине ове планине. Туристички најинтересантнији део Равни Копаоник (163,5 km²), припада двама општинама: Рашкој 122,6 km² (75%) и Брусској 40,9 km² (25%).

Сагледавајући све могућности географског положаја и свих његових категорија кроз простор, који ће бити описан, јасно се истиче величина и значај Копаоника у односу на бање његове подгорине. У локалном и донекле регионалном смислу може се повољно и самостално третирати Копаоник и свака бања у окружењу понаособ. Локални географски положај утицао је на организованост и успешност Луковске, Куршумлијске и Јошаничке бање. Јачу локалну, са алузијама на регионалну улогу, географски положај пружа Пролом бањи, која по вишеструко заинтересованим делатностима све више хвата корак са водећим бањама наше земље. Географски положај утицао је да се Копаоник уздигне до национално категорисаног нивоа. Његов значај је утолико већи, што је кроз ову категорију задовољио и већи број делатности нарочито локалне и регионалне функције. Из поменутог момента јака веза се назире и ка међународном географском положају Копаоника, чему су свакако допринели и догађаји претварања бивших република у државе.

Положај туристичких вредности, у нашем случају Копаоника као центра планинског туризма и четири бање у његовој подгорини, од посебног је значаја за развој туризма у сваком од поменутих центара, као и у свима заједно, уколико се између њих успоставе прави комплементарни односи на дужи рок.

САОБРАЋАЈНИ ПОЛОЖАЈ И ПОВЕЗАНОСТ

Све категорије положаја од великог су значаја за општи развој Копаоника и бања у окружењу. Саобраћајни положај у поменутих категоријама заузима важну позицију с тачке обједињавајуће константе, коју можемо представити низом активности од саобраћајница, инфраструктуре, субинфраструктуре до пратећих садржаја.

Источна подгорина Копаоника смештена је у Србији, док већи део западне подгорине припада покрајини Косово и Метохија (Космет). Административна граница води углавном преко највиших планинских врхова. Од посебног значаја је друмски саобраћај, који има низ предности у туризму у односу на железнички, ово утолико пре што железничка пруга, слабе френквенције постоји само у долини Ибра, са западне стране Копаоника и њоме није директно повезан ни један од центара туризма на планини и у проучаваним бањама. Са становишта укупног развоја, важан је положај, тачније удаљеност Копаоника од већих градских насеља.

Ради прецизније преставе, приказаће се растојања у километрима од појединих градова до подножја самог Панчићевог врха, као највише тачке Копаоника. Растојања износе: од Новог Сада дуж Ибарске магистрале 351 km, од Београда истим правцем 269 km, Крагујевца 151 km, Краљева 97 km, Приштине 92 km и Скопља 206 km.

Табела 1. Међусобна друмска удаљеност туристичког центра Копаоник од бања у његовом окружењу и удаљеност бања

<i>Релације</i>	<i>km</i>
Копаоник - Јошаничка Бања	24
Копаоник - Блаце - Куршумлијска Бања	101
Копаоник - Мерћез - Куршумлијска Бања	80
Копаоник - Блаце - Пролом Бања	106
Копаоник - Мерћез - Пролом Бања	87
Копаоник - Блаце - Куршумлија - Луковска Бања	123
Копаоник - Мерћез - Луковска Бања	55
Јошаничка Бања - Копаоник - Блаце - Куршумлијска Бања	125
Јошаничка Бања - Копаоник - Блаце - Пролом Бања	130
Јошаничка Бања - Копаоник - Блаце - Луковска Бања	147
Јошаничка Бања - Мерћез - Луковска Бања	78
Пролом Бања - Куршумлија - Луковска Бања	54
Пролом Бања - Куршумлија - Куршумлијска Бања	29
Куршумлијска Бања - Куршумлија - Луковска Бања	47

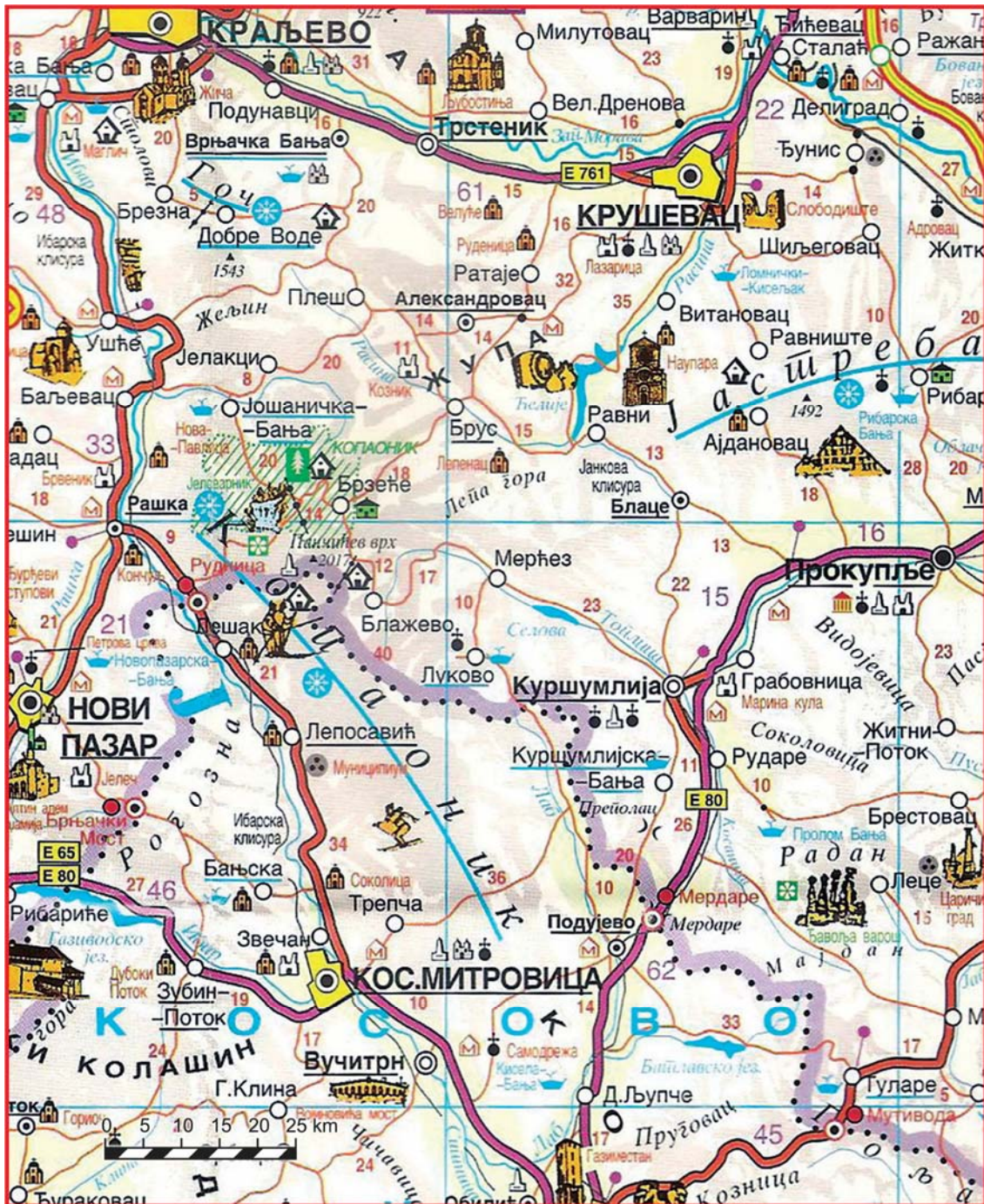
Извор: Ауто-туристичко-географска карта Србије „МЕРКУР-СВ“, 2008.

Копаоник је омеђен долинама Ибра, Јошанице, Расине, Горње Топлице, Косовском и Топличком котлином. Ове котлине и долине природно су врло проходне и плодне, па су стога одувек представљале привредне, саобраћајне и насеобинске осе Србије. Нигде на тлу Србије није очувано толико старих цркава, манастира, тврђава, зидина и развалина старих градова као и рударско-топионичарских центара, који обогаћују туристичку слику овог краја, а које су од главних саобраћајница повезане мрежом локалних, али најчешће модерних, путева. Изградња друмских и железничких путева након Другог светског рата се ослањала на долине Ибра, Велике Мораве, Јужне Мораве, Западне Мораве и Вардара. Два правца су од посебног значаја: Ибарска, железничко-друмска магистрала, која води дуж читаве западне ивице Копаоника, и Топличка, магистрала која попречно пресеца југоисточни део планине.

Значајна је друмска веза Београда и Црногорског приморја, која се у Рашкој одваја од Ибарске магистрале и води ка Новом Пазару, Рибарићима, Рожајима и даље према Приморју. Важна за регионални саобраћај је западно-моравска магистрала која дотиче и северне огранке Копаоника (Столови и Гоч) и која спаја Ужице из правца запада са Крушевцом на истоку. До крова Копаоника, односно Равног Копаоника и његовог туристичког центра, стиже се из четири комуникациона правца:

Копаоник – Јошаничка бања – Биљановац у укупној дужини од 35 km. Саобраћајница је прави пример модерног, сигурног и добро сигнално обезбеђеног планинског пута II категорије коловоза. Интересантан је податак да је још 20-тих година XX века пробијен и трасиран, а 1975. године асфалтирана деоница пута до Равног Копаоника, што представља једну од највисочијих тачака (скоро 1.800 m надморске висине) у Србији. Од ове комуникације се у Јошаничкој бањи одваја деоница Јошаничка бања – Грчак – Александровац укупне дужине од 41 km.

Ова саобраћајница пролази у почетку долином Јошаничке реке, па преко најсеверније границе Копаоника превоја Караула (1.113 m) и на крају долином Расине. Представља слабије оптерећену саобраћајницу са III категоријом коловоза.

Карта 2. Саобраћајно – туристичка карта Копаоника и околине.

Копаоник – Рудница – Рашка (26 km) је комуникациони правац који је тек 2008. године, по асфалтирању 4 km дуге деонице, добио на значају. Још увек недовољан број успутних путоказа, а на појединим местима и лоших пројектно-путних решења, не умањују фреквентност и повољност ове саобраћајнице, с обзиром да користи јужну експозицију Копаоника на којој се чак и веће снежне падавине кратко задржавају.

Ова саобраћајница (III категорија коловоза), од Руднице, уједно представља и везу са Лепосавићем, односно са Косово и Метохијом (Копаоник – Рудница – Лепосавић 38 km).

Копаоник – Брзеће – Брус (32 km) је тренутно најчешћи путни правац којим туристи долазе на Копаоник. Главни разлог је аутопут Е-75 од којег се на 173. km од Београда код Појата, одваја пут Е-761 за Крушевац и води према Копаонику. Стање, квалитет и путне ознаке овом путу обезбеђују II категорију коловоза (уз извесна сужења кроз насеље Брзеће) и нарочито су важне на деоници Брзеће – Копаоник, јер превој Јарам (1.788 m) је познат по снежним наносима и леду по коловозу. На ову саобраћајницу се надовезује саобраћајница Луковска бања – Мерћез – Блажево – Брзеће – Копаоник (55 km), која је тек са комплетним асфалтирањем 2009. године добила праву улогу у спајању Копаоника са насељима и бањама Топличког краја.

Копаоник – Крива река – Александровац је саобраћајница локалног карактера са III категоријом коловоза, дужине 43 km. Изградњом и асфалтирањем ове деонице 2008. године, трајно је решено повезивање једног од најстаријих копаоничких села, Криве реке са туристичким центром Копаоник и уједно је обезбеђен сигурнији правац од прелаза преко Јарма у зимским месецима.

Западне падине Копаоника, иако оивичене стрмом клисуром, захваљујући Ибарској магистралаи боље су саобраћајно повезане од источних падина. Сем поменутих путева, на ову магистралу се са западне стране надовезују:

Лешак – Бело брдо (18 km), делимично асфалтиран пут локалног карактера.

Дрен – Бело брдо (15 km), у потпуности асфалтирана и много прегледнија деоница од претходне, такође локалног карактера.

Лепосавић – Копориће – Штава – Луковска бања (36 km), средишњи и најкраћи асфалтирани пут од већег значаја који спаја обронке западног и источног Копаоника.

Косовска Митровица – Бајгора, преко Старог трга (18 km). Пут локалног карактера.

Дуж југоисточне стране, падине Копаоника прати деоница пута Подујево – Палатна (18 km). Палатна је у непосредној близини границе између Србије и Косова и Метохије.

Табела 2. Удаљеност Копаоника од већих туристичких центара (km)

Јошаничка Бања	24	Куршумлија (Мерћез)	69
Рашка (Рудница)	26	Куршумлија (Блаце)	90
Ушће	49	Прокупље (Блаце)	91
Нови Пазар	47	Крушевац	84
К. Митровица (Рудница)	57	Ниш (Блаце)	112
Приштина	92	Лесковац (Бојник)	147
Краљево	97	Параћин	124
Чачак	138	Зајечар	180
Ужице	197	Суботица (Нови Сад)	484
Крагујевац	151	Нови Сад (Е-75)	371
Брус	32	Београд (Е-75)	289

Извор: Ауто-туристичко-географска карта Србије „МЕРКУР-СВ“, 2008.

На основу саобраћајног положаја и мреже модерних саобраћајница, може се рећи да је Копаоник сигурно најприступачнија планина Србије.

Положај бања у односу на главне друмске и железничке комуникације је најважнији елемент за њихову туристичку валоризацију (Јовичић Ж., 1969).

Миливоје Мађејка дели бање по квалитету положаја у односу на међународне, магистралне, регионалне и локалне правце у шест група. По овој подели у IV групу бања, која је дефинисана релативно повољним положајем (удаљење 3 – 15 km од магистралног пута, 0,5 – 3 km од регионалног пута и 0,5 km од локалног пута) убрајају се Јошаничка, Куршумлијска и Пролом бања. У VI групу бања по истој подели, са врло неповољним положајем, налази се Луковска бања (удаљена више од 15 km од магистралног пута или од пута регионалног значаја) (Мађејка М., 2003). Изградњом и модернизацијом саобраћајница у периоду 2003-2009. године, повећана је атрактивност а саобраћајни положај бања побољшан, нарочито Луковске бање.

Јошаничка Бања има добар саобраћајни положај који је утицао на добру повезаност са околним насељима, нарочито истичући њену транзитну функцију. Један од најважнијих и свакако најстарији правац овог дела Србије, је Ибарска магистрала, која се преко Биљановца спојила са Јошаничком бањом, модерном саобраћајницом, која је изграђена 20-тих година XX века дужине 10 km. Од огромног туристичког значаја је и путни правац Јошаничка бања – Копаоник, у дужини од 24 km, који модерном саобраћајницом изграђеном (асфалтираном) 1975. године, долином Самоковке и падина Једовника (Кукавица 1.726 m) спаја туристички центар Копаоника са бањом. Путни правац, који се пружа узводно од реке Јошанице њеном котлином, води до Плоча (16 km) и до Александровца (41 km). Пут је у потпуности модернизован и добро одржаван у зимском периоду за време снежних падавина, с обзиром да пролази преко Плочке планине.

Табела 3. Удаљеност Јошаничке Бање од већих и околних места (km)

Копаоник	24	Крушевац (Александровац)	76
Лепосавић (Рудница)	38	Крагујевац (Ибарска маг.)	127
Рашка (Биљановац)	28	Београд (Ибарска маг.)	245
Краљево (Ибарска маг.)	73	Београд (Крушевац)	270
Александровац (Караула)	41	Пролом бања (Мерћез)	111
Брус (Брзеће)	56	Ниш (Брус, Прокупље)	136
Приштина (К. Митровица)	131	Скопље (Приштина)	226
Луковска (Мерћез)	79	Јадранско море (Краљево)	530
Куршумлијска бања (Мерћез)	104	Егејско море (Приштина)	442

Извор: Ауто-туристичко-географска карта. Меркур-СВ, Београд.

Претежно модерним друмским саобраћајницама, углавном II категорије, Јошаничка бања је удаљена од Краљева 73 km, од Крагујевца 127 km и од Београда (Ибарском магистралом) 245 km. Јужним правцем од Приштине 131 km и Скопља 226 km, а са истока од Ниша 136 km и Копаоника 24 km. По подацима за 2008. Годину, (Општина Рашка, 2009) од укупно 5 km локалних путева у насељу Јошаничка Бања, само је део пута Јошаничка бања – Чомаге укупне дужине 1,3 km под туцаником. Добар саобраћајни положај омогућује велику транзитну фреквентност кроз Јошаничку бању, али и занемарљиво мали број боравака туриста, чему су главни разлози у непостојању адекватних смештајних капацитета и бањско лечилишних садржаја.

Железнички саобраћај на релацији Београд – Краљево (217 km) функционише са већим бројем полазака, од чега је један директан. Из Краљева према станици „Јошаничка бања“ у Биљановцу (57 km), саобраћа локални воз три пута дневно. Од ове железничке станице, насеље Јошаничка Бања удаљено је 10 km асфалтним путем.

Аеродроми најближи Јошаничкој бањи су: Београд (287 km), Ниш (134 km) и Приштина (150 km).

Луковска Бања. Удаљеност Луковске бање од главних путева и саобраћајница донекле је чини привлачном због мира и опуштајуће атмосфере при опоравку болесника, али има и негативан утицај на туристичка кретања ка бањи, која су појачана лошим стањем приступних путева. Од магистралног пута Ниш – Приштина, са којег се скреће код Куршумлије бања је удаљена 38 km. Пут Куршумлија – Луковска бања, укупне дужине 36 km, је делимично асфалтиран. Деоница око планираног акумулационог језера Селова дужине 10 km није асфалтирана из разлога планираног потапања овог дела тј. изградње заобилазнице. Пут Луковска бања – Лепосавић дужине 36 km преко превоја Цигански гроб је тешко проходан од Луковске Бање (деоница дужине 23 km) док је деоница од Копорића до Лепосавића (13 km) асфалтирана. Везу са туристичким центром Копаоник, Луковска бања остварује из правца Бруса преко Блажева и Мерћеза укупне дужине 55 km са кратким неасфалтираним делом пута дужине 4 km.

Саобраћајнице и путеви који воде ка Луковској бањи углавном су III категорије и томе треба посветити велику пажњу, јер то ће бити ограничавајући елемент за долазак многих туриста, нарочито оних транзитних.

Први аутобус у Луково стигао је 1964. године, а први асфалтирани пут 1978. године био је Мерћез – Луковска бања.

Тренутно до Луковске бање саобраћају три редовне аутобуске линије из Куршумлије, једна из Прокупља и једна из Ниша. Најближа железничка станица је у Куршумлији, а најближи аеродром је нишки (85 km).

Табела 4. Удаљеност Луковске бање од већих туристичких центара (km)

Куршумлија (Мерћез)	36	Крушевац (Куршумлија, Блаце)	112
Прокупље	67	Рашка (Мерћез, Рудница)	81
Ниш	88	Краљево (Рашка)	129
Копаоник (Мерћез)	55	Крагујевац (Рашка)	183
Приштина (Мерћез, Куршумлија)	98	Београд (Крушевац)	304
Пролом Бања	54	Београд (Ниш)	312
Куршумлијска Бања	47	од Јадранског мора	611
Јошаничка Бања (Мерћез)	78	Од Егејског мора	407

Извор: Ауто-туристичко-географска карта. Меркур-СВ, Београд

Пролом Бања је, од свих бања подкопаоничког региона, најбрже и највише напредовала у многим туристичким аспектима, а нарочито захваљујући доброј саобраћајној повезаности.

М. Маћејка „Клима и њен здравствени значај у бањама Србије“, стр. 31:

Према квалитету положаја у односу на међународне, магистралне, регионалне и локалне правце, бање Србије се могу разврстати у шест група:

I група – бање са изузетно повољним положајем (удаљена 0,5 km од међународног пута).

II група – бање са врло повољним положајем (удаљене 0,5-3km од међународног пута или до 0,5 km од магистралног пута).

III група – бање са повољним положајем (удаљене 3-15 km од међународног пута, 0,5-3,0 km од магистралног пута и до 0,5 km од регионалног пута)

IV група – бање са релативно повољним положајем (удаљене 3-15 km од магистралног пута, 0,5-3,0 km од регионалног пута и 0,5 од локалног пута).

V група – бање са неповољним положајем (удаљене 3-15 km од магистралног пута који није пресечен или асфалтиран на целој деоници или 0,5-3,0 km од регионалног пута који није пресечен односно асфалтиран по читавој деоници).

VI група – бање са врло неповољним положајем (удаљене више од 15 km од магистралног пута или од пута регионалног значаја а нема потпуно асфалтиран приступни пут).

Модерном друмском саобраћајницом дужине 10 km (III категорије) врло брзо се стиже од магистралног пута Ниш – Приштина до центра бањског насеља. Од Пролом Бање до аутопута Е-75 има 70 km, а до Ниша 74 km, Београда (Ниш) 294 km, Београда (Крушевац) 288 km, Новог Сада 376 km, Приштине 64 km, Крушевца 94 km, Лесковца 99 km. Аутобуси „Ниш експрес“ на редовној линији, Пролом Бања – Куршумлија, више пута дневно саобраћају, а број полазака се повећава у летњој туристичкој сезони.

Табела 5. Удаљеност Пролом бање од већих туристичких центара (km).

Куршумлија	18	Крушевац	94
Прокупље	49	Рашка (Мерћез, Копаоник, Рудница)	113
Ниш	74	Краљево (Брус, Врњачка Бања)	161
Копаоник (Мерћез)	87	Крагујевац	215
Копаоник (Блаце)	106	Београд (Крушевца)	289
Луковска Бања	54	Београд (Ниш)	321
Куршумлијска Бања	29	Од Јадранског мора (Брус, Врњачка Б.)	596
Јошаничка Бања (Мерћез)	111	Од Егејског мора (Приштина)	376

Извор: Ауто-туристичко-географска карта. Меркур-СВ, Београд

Најближа железничка пруга пролази кроз станицу „Рударе“ удаљену 10 km од бање. Најкраћи железнички правац, Београд – Ниш (271 km) има дневно шест директних полазака из Београда са председањем. Железничка пруга Ниш – Куршумлија – Приштина тренутно није цела дужина у функцији, тако да на релацији Куршумлија – Рударе (11 km) саобраћа локални воз једном дневно.

Нишки аеродром од Пролом бање удаљен је 72 km. Добра саобраћајна повезаност је условљена и развијеном привредом, за разлику од осталих бања, где је носилац тог развоја а.д. „Планинка“ са фабриком за производњу, пуњење и паковање воде, познатом под изворним именом „Пролом вода“.

Куршумлијска Бања је својом близином магистралном путу (Е-80) Ниш – Приштина (13 km) и близином Куршумлије (11 km) умногоме приступачна туристима, који желе да је посете. Друмска саобраћајница Куршумлијска Бања – Куршумлија, III категорије коловоза, пролази кроз живописне пределе долином реке Бањске, а удаљења су следећа: Београд (преко Ниша) 314 km, Београд (преко Крушевца) 279 km, Нови Сад 361 km, Ниш 68 km, Крушевац 87 km, Приштина (преко Мердара) 75 km, Приштина (преко превоја Преполац) 46 km. Аутобуска линија Куршумлија – Куршумлијска Бања, саобраћа три пута дневно повезујући бању са Нишом, Београдом и Новим Садом.

Табела 6. Удаљеност Куршумлијске Бање од већих и околних места (km)

Куршумлија	11	Крушевац (Блаце)	87
Прокупље	44	Рашка (Мерћез)	106
Ниш	68	Краљево (Мерћез)	154
Копаоник (Мерћез)	80	Крагујевац (Мерћез)	204
Копаоник (Блаце)	99	Београд (Крушевац)	279
Пролом Бања	29	Београд (Ниш)	294
Луковска Бања	47	од Јадранског мора	589
Јошаничка Бања (Мерћез)	104	од Егејског мора	361

Извор: Ауто-туристичко-географска карта. Меркур-СВ, Београд

Најближа је железничка станица Куршумлија, а аеродроми у Нишу и Приштини су на отприлике истој удаљености (66 km).

Добар распоред углавном савремених саобраћајница је приближио Копаоник и бање свим заинтересованим да уживају у потенцијалима и могућностима које туристичке атрактивности овог простора пружају. Ипак поједине деонице путева, нарочито, које повезују бање, немају задовољавајући степен квалитета и уређења, па ће им у предстојећем периоду то бити приоритетан задатак.

ТУРИСТИЧКИ ПОЛОЖАЈ

Туристички положај Копаоника и бања у његовој подгорини можемо сагледати кроз глобалне, туристички релевантне међуодносне релације (Ромелић Ј., 2008):

- положај према главним туристичким правцима,
- положај према главним туристичким дисперзивима,
- положај према конкурентским туристичким земљама.

Карта 3. Положај Копаоника у односу на остале туристички значајне планине на простору централног Балкана

Положај према главним туристичким правцима. Савремена туристичка кретања су везана за велики број праваца и смерова у домену туризма Србије а у мањој мери и Копаоника са бањама у подгорини. Примарни значај има такозвани источни медитерански правац, који повезује северну, централну и западну Европу са Јадранским, Егејским и Црним морем.

За Копаоник су битна нарочито кретања према Јадранском мору. Иако представља напоран део пута, он транзитним туристима углавном из источних крајева наше земље, пружа мноштво атрактивних природних пејзажа. Овај правац, који и у односу на Копаоник и бање у окружењу, пролази са источне стране везујући се код Крушевца на саобраћајницу Е-75, доводи на Копаоник знатно већи број туриста у односу на остале правце.

Не таквог значаја, али доста фреквентан је правац Ибарске магистрале Е-763, који спаја Београд, са западном Србијом и са Копаоником, настављајући према Косову и Метохији. Као стари путни правац Ибарска магистрала је до пре 20-так година био најважнији путни правац од Београда према југу Србије. Он је и данас то остао, али је примат што се тиче самог туристичког центра Копаоника преузео претходно наведени источни правац.

У непосредној близини Копаоника пролази и путни правац Е-761, нешто мањег значаја, који се од границе БиХ федерације наставља на Ужице – Чачак – Краљево – Крушевац, пресеца Е-75 и води до Зајечара и даље према граници са Румунијом.

Положај према главним туристичким дисперзивима. Главни туристички дисперзиви за Копаоник и бање су сличне планине и бање, како ближег тако и даљег окружења.

Користећи се картом бр. 3 увиђају се следеће чињенице:

У ширем окружењу Копаоника иако височије планине: Дурмитор (2.522 m), Бјеласица (2.139 m), Комови (2.487 m) у Црној Гори, Кораб (2.753 m) у Македонији, као и Проклетије (2.656 m), Шар планина (2.498 m) и Стара Планина (2.170 m) у нашој земљи, нису успеле да се наметну боље од Копаоника туристичком тржишту. То се нарочито сагледава кроз планински туризам, као основну врсту стационарног туризма и туристичког промета на њему.

Ближим окружењем Копаоник положајем доминира како својом висином тако и туристичком атрактивношћу. Једино Златибор (1.497 m) се може похвалити нешто већим туристичким прометом. Остале планине ближег окружења могу се разматрати са аспекта споредних туристичких дисперзива и слабије туристичке афирмације.

Положај бања, које се налазе у подгорини Копаоника углавном се везује за најближа насељена места, као главне туристичке дисперзиве. За Јошаничку бању је то Рашка, Краљево и Нови Пазар, док за Луковску, Пролом и Куршумлијску бању се најчешће везују Ниш, Прокупље, Куршумлија па и Лесковац.

Сигурно је да се положај Копаоника и бања мора разматрати према Београду, као главном туристичком дисперзиву. Његова поливалентна функција је најочигледнија у бројности туристичке клијентеле, која борави на овом простору.

Положај према конкурентским туристичким земљама. У претходном делу смо већ дотакли питање конкурентности Копаоника и бања његове подгорине. Што се бања тиче, оне углавном због својих индикативно-лечилишних специфичности, нису конкуренција међу собом, сем ако нису у непосредној близини, у нашој земљи а још мање су конкуренција бањама у околним земљама. И ови трендови у развоју бања са јаким акцентом на спа, велнес центрима, отвореним и затвореним базенима и другим атрактивним садржајима утичу на повећање конкуренције међу бањама подстичући рекреативно-спортску функцију.

Користећи овакве садржаје у комбинацији са повољним ценама и добром рекламом бање у Бугарској: Виленград, Пампорово, Огњаново и Девни у Родопима као и Ћифлик на Старој планини у 2009. години имали су значајну посету туриста из западне Европе.

Намерно је наведено, као конкурентско, туристичко тржиште Бугарске, јер има многобројне сличности са Копаоником и бањама у подгорини. Све већи број туриста одлази на скијање у туристичке центре, који су изграђени на Пирину (2.915 m) и Рили (2.926 m). Комплементарни услови за развој планинског и бањског туризма у туристичким центрима Србије и Бугарске могу сем конкуренције допринети и размени искустава, а све у циљу пружања што бољих услова туристичкој клијентели.

Са западне стране, конкуренцију Копаонику чине црногорске планине Дурмитор, Жабљак, Бјеласица и Комови, који улажу знатна средства у развој планинског туризма. Бањски туризам је са ове стране Ибра слабо заступљен и везује се најчешће за мање афирмисане бање Новопазарску и Прибојску бању, док у ближим деловима Црне Горе нема бањских лечилишта.

ФУНКЦИОНАЛНИ ПОЛОЖАЈ

Условљен географским положајем, функционални положај Копаоника и његове бањске подгорине, може се дефинисати као:

- поливалентан (разноврсан),
- контактан,
- транзитан и
- фактор спајања и прожимања.

Поливалентност положаја. Поливалентност положаја је наизразитије изражена управо у Копаоничко-бањској области. Ретко се може наћи толико природних разноликости, као на овом простору. Када се овоме додају историјске, економске и културне специфичности, које туристима омогућавају бројне туристичке вредности, поливалентност овог простора је јасна.

Копаоник ја планина динарске групе, односно, простора познатог као Спољашњи Динариди. Висок преко 2.000 m, одликује се таквом и толиком разноврсношћу рељефа и геолошке грађе каква се мало где среће у нашој земљи и на Балканском полуострву. Због тога се сматра да је поливалентност, тј. разноврсност Копаоника и његове подгорине, таква да на више начина побуђује пажњу туриста и омогућује вишестрану и вишефазну туристичку валоризацију без штетних последица по друге делатности.

Копаоник је планина високих врхова и простане површи, која је у литератури позната као Равни Копаоник, а која је већ деценијама најпосећенији и најизграђенији део укупног планинског простора Србије. Уз то, Копаоник се одликује дубоко усеченим речним долинама и стрмим странама, које су од значаја како за планинарење тако и за уређење стаза за зимске спортове. Из поливалентности планине потичу и климатске разлике подгорине и највиших делова, односно њеног источног и западног подножја.

Контактност положаја Копаоничко-бањске области огледа се пре свега у природним специфичностима. Својим значајним пространством Копаоник, посебно његова подгорина контактирају у смислу да додирују и надовезују се на различите природне и административне целине. Контактност уз поливалентност, доприноси повећању туристичке вредности простора, не само са природног већ и са антропогеног аспекта.

На знатној дужини Копаоник контактира композитну долину реке Ибар. Како су у њој изграђене значајне друмске и железничке саобраћајнице то је од значаја за туристичка кретања, али и транспорт робе из удаљених простора ка Копаонику. У правцу севера Копаоник контактира и на различите начине се преплиће са планинама Жељин, Гоч и Столови. Ове планине се означавају у географској литератури именом Копаоничка група планина и доприносе укупној туристичкој вредности југозападне Србије. У правцу истока Копаоник контактира изворишне делове неколико притока Јужне и Западне Мораве (Јабланица, Топлица, Расина). Како долинама поменутих река и њихових притока источном подгорином планине воде значајни путеви овај простор се чини добро саобраћајно повезаним. У правцу југа, Копаоник поступно прелази у благо заталасано Косово и Метохију. Нешто даља Приштина је саобраћајно средиште од значаја за туризам ширег простора.

Транзитност положаја проистиче из сложеног географског положаја Копаоника и бања, као и низа саобраћајних праваца различитог значаја из њиховог ближег или даљег окружења. Најважнији правац води од Суботице, Новог Сада, Београда, Ниша, Лесковца, Врања и даље према Солуну (аутопут Е-75). Од овог правца, код Ниша се одваја правац за Пирот, Димитровград и Софију (Ромелић Ј., 2008).

За транзитност положаја Копаоника, иако континенталног значаја, свакако је најзначајнији правац, који води од Ниша према Приморју и који се простире његовим северо-западним делом (Ниш – Рожаје – Подгорица – Бар). Железнички правац Београд – Краљево – Скопље, знатно је слабијег транзитног значаја.

Спајање и прожимање, као вид функционалног положаја, проистиче из сложености овог простора и његове природне и саобраћајне повезаности. На Копаонику и његовом окружењу вековна тежња и интереси како за рудним, шумским тако и другим богатствима резултирала је мешањем различитих култура и народа. Последњих година смо сведоци да туризам ипак у Копаоничко-бањској области шири границе и преузима примат у спајању и прожимању овог лепотом јединственог простора. Копаоник и његова подгорина спајају и прожимају различито макро, мезо и микро облике рељефа, али и бројне антропогене туристичке вредности. Планински простор се на више начина спаја са долињским и котлинским. Шумски комплекси се прожимају са ливадама и суватима. Термоминерални извори су производ некадашње вулканске активности на Копаонику. Традиционално рударство основа је за неке нове делатности и развој нових видова и валоризације планине и њене подгорине. Највиши делови Копаоника климатски се прожимају са дубоким речним долинама и пространим котлинама. На малом простору овде се смењују планинска, субпланинска и котлинска клима, мења вид вегетације и изглед пејзажа, што доприноси повећању туристичке вредности. Национални парк, са више посебно заштићених природних резервата, спаја се и прожима се културним наслеђем, које још увек није најбоље проучено и туристима презентовано, како би туристичка понуда била разноврснија, богатија и за већи број туриста прихватљивија.

IV ТУРИСТИЧКЕ ВРЕДНОСТИ КОПАОНИКА

Велико богатство Копаоника и његових природних и антропогених туристичких вредности, а последњих деценија заокружено и заједничким именитељом, туризмом, постојано је привлачило пажњу великог броја научника, истраживача, као и планских и инвестиционих стручњака. Туристичке вредности у које спадају бројни објекти, процеси и догађаји у животној средини, међусобно се прожимају и комбинују, те тако задовољавају бројне туристичке потребе. Туристичка валоризација ових вредности намеће се, као једна од важних теоријско-методолошких функција проучаваног простора Копаоника и његове подгорине, а сагледана је од природних и антропогених туристичких вредности, материјалне базе, туристичког промета, туристичке пропаганде па до облика туристичких кретања.

ПРИРОДНЕ ТУРИСТИЧКЕ ВРЕДНОСТИ

Природни фактори могу представљати атрактивне туристичке вредности које делују као самосталне и преко којих се остварују непосредна туристичка кретања. Они обухватају појаве и објекте у природи, који утичу на задовољење рекреативних потреба туриста. (Станковић С., 1999).

Србија је земља претежно планинског карактера, будући да око 65% територије има карактер висије. Простор Копаоника заузима 3,1% површине наше земље, односно 4,8% од планинског простора Србије.

Најатрактивније природне, туристичке вредности Копаоника сагледане су кроз: рељеф, климу, хидрографију и биљни и животињски свет. Оне се међусобно допуњују и преплићу пружајући бољу основу и повољније услове за развој туризма на овој планини.

Рељеф као туристичка вредност

Једну од важнијих туристичких вредности представља рељеф. За планински простор он је првенствено важан са аспекта надморске висине, морфолошких особености, али и осталих природних одлика, које битно утичу на опредељеност планине ка одређеним облицима туризма.

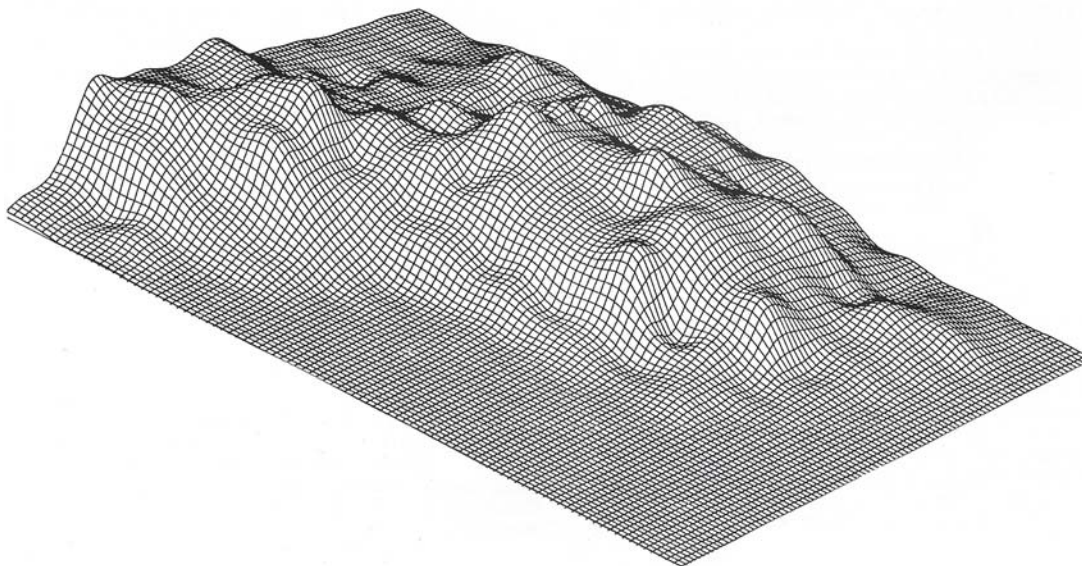
Копаоник је најпространија планина Србије, која пружајући се готово меридијански заузима површину од 2.758 km².

Планина Копаоник (од 43°28'21" до 42°43'36" северне географске ширине и од 20°37'09" до 21°24'02" источне географске дужине) се налази између изворишних делова река Лаба, Топлице и Расине на истоку, Ибра и Ситнице на западу, Ситнице и Лаба на југу и Јошанице на северу.

Од северозапада на југоисток, Копаоник је издужен 82,7 km, док му је највећа ширина 63,1 km. Оваквим простирањем он је предодређен за мултидисциплинарно, а нарочито стратегијско осматрање ширег простора јужне Србије, Македоније и пограничних крајева. Научно најинтересантнији, а туристички најпривлачнији је простор на северном делу планине такозвани Равни Копаоник.

Равни Копаоник представља високу и пространу флувио-денудациону површ изнад 1.600 метара надморске висине, површине 163,5 km² са највишим Панчићевим врхом од 2.017 m на Сувом рудишту. У непосредној близини су и врхови: Караман (1.936 m) и Гобелја (1.934 m).

У правцу југоистока Копаоник се сужава и одликује се знатном расчлањеношћу рељефа, што је условљено дубоко усеченим долинама притока Ибра, Ситнице и Лаба Висина главног планинског гребена прво опада (Чардак 1.590 m), а затим се повећава (Шаторица 1.750 m, Оштрокопље 1.789 m), да би се преко Сочанске чуке (1.054 m) планина побрђем уклопила у благо заталасану равн Малиг Косова.

Скица 1: Тригонометријски приказ рељефа Копаоника (Извор: Смајлагић Ј., 1995)

У правцу северозапада, на главном планинском гребену, истичу се врхови Кукавица (1.726 m) и Вучак (1.714 m). Нешто северније, преко долине Јошанице, Копаоник се везује са Жељином. Ка западу Копаоник се са највиших врхова и површи стрмо спушта ка кориту Ибра, дајући долини ове реке клисураст изглед. Према истоку висина рељефа поступно опада, те је границу овде најтеже одредити. Планински врхови: Нерађе (1.350 m), Голеш (1.152 m), Оштра чука (1.262 m) и Модљика (1.318 m) најистуренији су према истоку (Станковић, 2003). Од бројних планинских превоја Равног Копаоника треба споменути важније: Јарам 1.788 m (Велика Гобеља – Вучак), Пајино пресло 1.804 m (Мали Караман – Суво Рудиште), Раскрсница 1.514 m (Доњи Бабин Гроб – Кукавица) и Велика Греда 1.400 m (Греда – Пашино Бачиште).

Што се тиче хипсометријских површина на Копаонику по истраживањима С. Гавриловића највише простора на овој планини је између изохипсе 600 и 700 m (15,58%), затим између 500 и 600 m (13,63%) и 700 и 800 m (13,30%), а простори висине од 1.800 до 1.900 m (0,24%) и преко 1.900 m до Панчићевог врха заузимају само 0,09% (Гавриловић С., 1979).

За Копаоник је карактеристично, да највећи део планине има надморску висину од 500 – 1.000 m, као и то да се знатна површина налази у висинском појасу између 1.000 – 1.500 m. То су висине, које омогућавају више врста туристичких кретања, како у летњој тако и у зимској половини године. Уз то лако су приступачне и погодне за изградњу рецептивних објеката.

До изохипсе од 1.500 m, на Копаонику се налази 2.660,3 km² или 96,46% његове територије, што значи да је реч о планинском простору средње висине, погодном за туристичку валоризацију (Станковић С., 2003).

Хипсонометријску расчлањеност рељефа Копаоника посебно треба уважавати код акција туристичког уређења простора, нарочито код лоцирања објеката и изградње саобраћајница.

Табела 7 : Хипсонометрија површине рељефа Копаоника

Надморска висина у m	Површина		Надморска висина у m	Површина	
	km ²	%		km ²	%
300-400	76,7	2,78	до 400	76,7	2,78
400-500	182,9	6,63	до 500	259,6	9,41
500-600	375,8	13,63	до 600	636,4	23,04
600-700	429,7	15,58	до 700	1.065,1	38,61
700-800	366,9	13,30	до 800	1.432,0	51,95
800-900	306,9	11,13	до 900	1.738,9	63,04
900-1.000	257,0	9,32	до 1.000	1.995,9	72,36
1.000-1.100	222,0	8,05	до 1.100	2.217,9	80,41
1.100-1.200	178,3	6,46	до 1.200	2.396,2	86,87
1.200-1.300	121,9	4,42	до 1.300	2.518,1	91,26
1.300-1.400	77,2	2,80	до 1.400	1.595,3	94,06
1.400-1.500	65,0	2,35	до 1.500	2.660,3	96,46
1.500-1.600	51,1	1,85	до 1.600	2.711,4	98,30
1.600-1.700	26,2	0,95	до 1.700	2.737,6	99,25
1.700-1.800	11,4	0,42	до 1.800	2.749,0	99,66
1.800-1.900	6,7	0,24	до 1.900	2.755,7	99,91
1.900-2.017	2,3	0,09	до 2.017	2.758,0	100,00

Извор: Гавриловић С., 1979.

Геолошка грађа Копаоника. Геолошка својства Копаоника привлачила су пажњу истраживача још од почетка XX века. Својевремено је Јован Цвијић, бавећи се проблемима тектонике Балканског полуострва, сматрао да је Копаоник део старе Родопске масе (Цвијић Ј., 1924). Вредно је поменути да је Урошевић С. 1908. године објавио прву геолошку студију ове планине „Централни Копаоник“, у којој је изложена скоро потпуна геолошка проблематика ширег копаоничког простора.

Геолошку слику Копаоника су детаљно употпунили Ђирић Б. и Карамата С. у свом раду „Област Копаоника (Геолошки проблеми Динарида)“, истичући да је ова област сложене грађе и да се састоји од седиментних, магматских и метаморфних стена. Из исте скице, која прати временска раздобља види се да палеозојске и мезозојске формације имају велико пространство у источним и средишњим деловима Копаоника.

Период палеозојика представљен је грандиоритским стенама најчешће филитске основе, а ређе микашистима, гнајсевима, кристаластим кречњацима, мермеру и доломиту. Ови аутори с разлогом издвајају три формације палеозојске старости: шкриљце, доломите с кречњацима и „зелене стене“, тј. базичне стене. Њихов утицај на целокупне процесе на Копаонику је велики, нарочито када се узме у обзир њихова централна просторна распрострањеност (простор Сувог Рудишта).

Формација шкриљаца је нарочито пространа на источним падинама Копаоника, у долини Јошаничке реке, као и у долини Ибра код Трепче. Најчешће је формација састављена од филита и серицитских шкриљаца. На појединим местима су приметни микашисти и гнајсеви настали интродирањем млађих гранодиорита. Процењује се да је дебљина формације око 2.000 m. Формација доломита и кречњака прелази преко претходне формације шкриљаца, за коју су карактеристична пространства источних падина Жељина, око хладних извора и Брзенице. Оријентациони распоред ове формације би изгледао: у основи се налазе властронитске стене, преко њих су масивни доломити дебљине око 400 m и на крају се смењују мермери, масивни кристални кречњаци, као и слојевити и танкослојевити кречњаци са интеркалацијама шкриљаца. Последњу формацију чине базичне и ултрабазичне стене, на Копаонику, познате као „зелене стене“. Поред њих заступљени су још амфиболски и амфиболитски шкриљци, актинолит-хлоритски шкриљци и дијабази. Оне се јављају у великим масама, које леже преко формације доломита и кречњака. Ова формација је добро дефинисана у делу „Геолошки приказ рудних појава на Копаонику“, аутора Ванђела В., Новаковића Р., Томића Р., у којем је названа „Велешка серија“.

Мезозојски период је углавном представљен тријаским и кредним формацијама. Тријаске стене су слабо распрострањене (долина реке Ибар око села Полумир), најчешће у кречњачкој формацији. Већа пространства заузимају дијабаз-ројничка формација састављена од дијабаза, спилита, габрова и завршним слојевима танкослојног кречњака. Дијабази и спилити, као еруптивне стене, јављају се као изливи или као мање масе.

Један од најпознатијих дијабазних излива налази се код Лепосавића. Свакако најзаступљенији у овој формацији, а и уопште, су серпентинисани перидотити, који захватају огромна пространства. Од Столова на северу па на југ дуж Ибра, ибарски серпентинисани масив захвата површину од преко 1.000 km². По ободима серпентинисаних масива по правилу се јављају копаонички габрови, односно габро-пегматити.

-
- Шкриљци: су шкриљаве метаморфске стене чију боју условљава присуство минерала.
 - Седиментне стене: настале из наслага углавном из воде издвојен талог.
 - Магматске стене: еруптивне стене настале из земљине унутрашњости, усијано / течно / густо стање.
 - Метаморфне стене: стене у чијем је саставу дошло до промене услед утицаја вулканских пара, воде или додир са еруптивним камењем.
 - Ефузивни / ефузивно камење: изливно камење, оно које се развило од вулканске лаве.
 - Диорит: магматска дубинска стена, настаје кристализацијом базичних магми (од диорита или гранодиорита саграђена је статуа Кефрена у Египту).
 - Гранодиорит: је кисела магматска стена, мање кварца више гранитске магме.
 - Кварц диорит: је кисела магматска дубинска стена са великим садржајем минерала кварца.
 - Гранодиорит порфирит: кисела магматска стена, главни кварц.
 - Порфир: мешавина разних стеновитих маса са кристалима фелдспата.
 - Филити: окамењено лишће биљака.
 - Микашист: метаморфна стена из групе кристалстих шкриљаца чији су главни састојци кварц и лискуни.
 - Гнајс: врста кристаластог шкриљаца, по саставу мешавина кварца, феласпада и лискуна.
 - Доломит: безбојан кристалан кречњак, али га има у белој, жутој, сивој, смеђој и црној боји, најчешће од примеса гвожђа, мангана а некад и кобалта.
 - Серицит: мек, мастан, беличаст или зеленкаст минерал свиласта сјаја.
 - Интрузија: утиснутост у течном стању у пукотине других стена.
 - Интеркалација: утиснутост, уметнутост.
 - Базити / базичне стене: еруптивно камење са нешто мало базалта.

У кенозојику су се одвијали бурни геолошки процеси, нарочито током терцијера, када су створене велике масе магматских стена на овој планини као и моћне наслаге моласе у унутрашњим басенима. Они су учинили да се масив Копаоника у својим највишим деловима састоји од кварц-диорита а у средњим од зрнастих и порфиородних гранодиорита. Терцијерни период карактерише поред стварања моласе и вулканских стена (дацитело-андезитских) и јављање вулканских бреча и туфова.

Дебеле и простране серије туфова присутне су на западном Копаонику, посебно у простору Доње и Горње Јариње северно од Рашке. Моласе су развијене у две фазије; као седиментне стене и као андезитско-ројначке творевине.

Вулкански терен на Копаонику захвата површину од 640 km² и по томе је један од најпространијих у Србији.

На просторима око Градца (западни део) и Баљевца (источни део) значајно је присуство неогених седимената, зато је овај простор добио назив Градачко–Бољевачки басен. Први басен је изграђен од крупнозрних туфних конгломерата, пешчара, лапораца и кречњака (дебљина наслага око 300 m), док је у Бољевачком басену наталожен угаљ (дебљине до 4 m). Претпоставља се да је дебљина неогених наслага на потезу ових басена, тј. западног Копаоника око 1.000 m.

Рудно богатство Копаоника. Становништво је на Копаонику одувек копало руду, па је због тога интересантан кратак преглед којим се све именима и када ова планина називала. Још у Старом веку се помиње име Сребрна планина (Monte argenteo). Поред раног средњовековног назива Копалник, у XII веку у писаном документу (споменик Мале Студенице), први пут се помиње Копаоник. О овим активностима Панчић Ј. у свом делу „Копаоник и његово подгорје“, истиче да је у његово време на планини било мноштво остатака у виду згуре, рударских зграда, оруђа (Ромелић Ј., 2008). Странци, који су експлоатисали руду на овој планини називали су је још: Сорони, Соронич, Сораремич, Соропо.

Један од турских назива ове планине је Сребрно брдо (Gimiš dag). Чак и имена многобројних топонима указују на ову делатност: Суво Рудиште, Сува Руда, Рудница, Рудиште, Рудине, Рударе, Сребрнац и Самоковка. Примерен је и ласкав епитет Српски Урал.

-
- *Амфибол: врста минерала силикатног порекла, зелене и црвенкасте боје, тврд као челик*
 - *Дијабаз: минерал из старијег палеозојског доба, обично густ и тамно зелене боје.*
 - *Серпентини: тамно или отворено зелен и веома распрострањен минерал. Прожет белим вијугавим минералним жицама.*
 - *Перидотит: стена састављена од оливина и ромпских и моноклинских пироксена.*
 - *Габро: крупнозрна еруптивна стена тамно зелене боје.*
 - *Спилит: базалтоидне стене које се разликују и по минералном саставу и по начину постанка, обично су зелене боје.*
 - *Туф: камен који је постао од маса раздробљеног материјала и пепела које је вулкан избацио.*
 - *Туфити: стене образоване делимично од вулканских а делимично од седиментних материјала.*
 - *Флиш: стена настала таложењем различитог материјала при снажним тектонским притисцима.*
 - *Брече: настају од крилних вулканских блокова и грубозрног материјала. Везивни материјал је пепео и песак.*
 - *Моласа: глиновит и песковит кречњак.*
 - *Андезит: врста вулканске стене оловно-цинчане руде*
 - *Дацит: еруптивна површинска стена, порфирске структуре.*
 - *Ројначи: компактне силикатне стене у виду конкреција, танких слојева а ређе банака (слојеви већих деимензија), јављају се у глиновитим лапоритима и карбонитима, седиментима и вулканским стенама.*

Вишевековна рудна делатност инспирисана великим и разноврсним рудним богатством Копаоника, давала је импулс живота овом крају и била најизразитији елемент демографских промена.

Рудно богатство је битно условљено сложеном геолошком грађом ове планине. Концентрација различитих метала и минерала у стенама је последица дуготрајног терцијерног магматизма. Поред олова и цинка, као доминантних метала, на Копаонику су утврђене значајне резерве и других метала, које ће бити сагледане кроз локалитете налазишта и руднике за експлоатацију.

Слика 2. Напуштено рударско окно Метође (Фото: Г. Бојовић, 2009)

Али, нису сви делови Копаоника подједнако богати минералним сировинама. Најчесталија подела ове планине је (Васовић М., 1988) на три рудна подручја. Прво представља зона Равни Копаоник – Бело брдо – Луково, која се пружа приближно правцем северозапад – југоисток. На делу Равног Копаоника јављају се лежишта олова, цинка, магнезита, гвожђа, бакра, волфрама и властронита као и знатна лежишта азбеста која су се експлоатисала дужи низ година. Околина Белог брда па све до Лукова, представља део ове зоне, где су установљена налазишта и одавно се експлоатишу руде олова и цинка.

Друго рудно подручје се налази западно од Куршумлије и Куршумлијске бање. Иако до сада није се почело са експлоатацијом, на основу истраживања, позната су знатна налазишта бакарне руде.

Треће подручје налази се на југозападним падинама Копаоника, изнад Трепче. Заједно са 10-так километара удаљеним Старим Тргом, представљају једно од највећих налазишта олова и цинка у нашој земљи. У овом подручју налази се, наспрам Корлаћа, Бела стена највеће и најзначајније хидротермално – седиментно лежиште магнезијума (Васовић М., 1988).

По богатству олова и цинка Копаоник је међу првима у Европи, а налазишта ових метала налазе се на више од сто локалитета на планини.

Најважнија налазишта и рудници ових руда су: Трепча, рудник Сува руда са коповима Кижевак и Саставци, Бело брдо, Запланина, Рудница, Брзеће, Копорић, Росуље, Зимовник, Крива река, Бећировац и други.

Антимон се јавља недалеко од села Јелакца испод врха Оштра чука (1.262 m), на чијој су јужној страни откривене и наслаге волфрама. На Рајичевој гори, такође, су била присутна налазишта антимона, због којих је истоимени рудник радио све до серије земљотреса. Молидбена има на локалитету Гвоздца, 4 km северозападно од Панчићевог врха, као и у долини реке Дубоке. Руда гвожђа је карактеристична за Суво рудиште, Суву руду, Корлаће и Кремићке планине. Жива се јавља у Врлатници и Вранштици, југозападно од Блажева. На Копаонику је 90-тих година XX века забележено 18 рудника у којима се експлоатација у површинским и јамским коповима. Највише 14 је било рудника олова и цинка, док су се у 4 експлоатисали остали метали (Станковић С., 1986). Данас се прерада (искључиво олово – цинчане) руде врши на југо-западним падинама Копаоника у Флотацији код Лепосавића. Ископ те руде врши се у једина два активна рудника Бело брдо и Црнац. У фази истраживачких радова су стари рудници Тиоце (испод села Семетеш) и Корлаће.

Сигурно је да се експлоатацијом руда, флотацијом концентрата и топљењем метала на Копаонику може успешно привређивати, али је у плановима привредног развоја овог простора потребно уважавати природне потенцијале за развој туризма и изнаходити најбоља решења коалиционих односа, који се сада јасно условљавају. Период наглог развоја туризма, као данашње делатности број 1 на овој планини, доводи у највећем броју случајева до престанка рада рудника и рударских активности.

Поједина затворена, а често добрим делом потопљена рударска окна, могла би се искористити за неке „тихе“ производне делатности, (нпр. гајење печурака и сл.), или пак лепо обележена са пропратном информационом таблом о прошлости, врсти и количини руде, која се у њима копала. Туристима би сигурно биле интересантне ове информације о некада делатности број 1 на овој планини, а њихова атрактивност би, потенцирана нарочито кроз летњи туризам, допринела повећању и обogaћењу туристичке понуде читавог краја.

Тектонска структура Копаоника. Иако је у раним радовима Цвијића Ј., Копаоник представљен као део Родопске масе, по савременим геолошким схватањима ова планина се налази на месту, где се Динариди сучељавају са Српско-македонском и Карпатско-балканском масом. У истраживањима С. Вукашиновића, 70% простора Копаоника је сврстано у унутрашње Динариде. У структурно – фацијалном погледу, Копаоник се дели на три геотектонске јединице: унутрашње палеозојске на западу (3,4% испуњености простора); вардарске у средини (39% испуњености простора) и шумадијске на истоку (57,4% испуњености простора).

Унутрашња палеозојска зона одликује се претежно пластичним деформацијама, изоклиним борама и палисажима. У току алпске орогенезе, ове стене су хоризонтално транспортоване дуж реверсних разлома, па је такав неотектонски склоп издељен на поједине блокове. У простору ове геотектонске јединице, налазе се релативно крупне и хомогене стенске масе (Васовић М., 1988).

Вардарска зона има један врло изразит структурни облик; то је Жељинско – копаонички антиклиноријум правца север – југ, који је разбијен већим бројем раседа у грандиоритској маси, познатој под називом „гранитска тектоника“.

Шумадијској зони припада највећи део Копаоничког простора. Састоји се из две структурне јединице: Гружанско – милановачке (23%) и Гледићке (70%).

Гружанско – милановачка јединица преставља источно крило жељинско – копаоничког антиклиноријума, па има и његова тектонска обележја.

Гледићка структурна јединица захвата јужни обод хорста Јухора, хорст Великог Јастребца и неколико мањих блокова у крушевачком неогеном басену.

Сагледан кроз време настанка приказаних геотектонских целина и облика стоји генерални закључак, да Копаонички планински простор је добио главне црте током преалпских, палеоалпских и раних мезоалпских орогених покрета. Тим покретима образован је основни геотектонски распоред стенских комплекса на овом простору. (Васовић М., 1988).

Слика 3. Беле Стене (сликано са Јарма)(Фото: Г. Бојовић, 2008)

Глацијални облици на Копаонику. Мало је планина у Србији, које су за време леденог доба биле захваћене интензивном глацијацијом, јер су углавном незнатне висине изнад утврђене снежне границе. Само на највишим планинама, у које се убраја и Копаоник, било је глацијалних појава на које и данас указују извесни облици рељефа. Први уско специјализовани стручни рад представио је Николић Р. под називом „Глечерски трагови на Копаонику“, 1914. године. У њему износи запажања са теренских истраживања из 1912. године о постојању амфитеатралног удубљења, на потезу Сувог Рудишта према долини реке Дубоке, које се зове Крчмар. Он констатује да је цирк усечен у метаморфне кристаласте шкриљце, источне експозиције и да је испуњен моренским материјалом, који се постепено преобраћа у флувиоглацијални. Први износи јасну тврдњу да је глацијација на Копаонику била слаба и једнострана везујући се за Крчмар и заглечереност источне стране Сувог Рудишта. И Јован Цвијић је забележио неколико података о глацијацији на Копаонику нарочито о цирку Широки До који је издубљен између Леденица и Вучјег Крша. Гавриловић Д. за цирк Крчмар каже да његово заталасано дно, пречника око 100 m, лежи на 1.850 m. Преграђен је чеоном мореном високом 2 m, изнад које се флувиоглацијални материјал сталожен у облику малих бедемчића простире се на растојању 200 – 300 m. Изнад споменутог цирку постоји полукружно проширење пречника око 400 m, које вероватно представља старији цирк (Гавриловић Д., 1982).

Генерално, сви истраживачи и научници се слажу о слабо израженој глацијацији на Копаонику, као и да нема ледничких језика, правих и типских валова, као и долиница насталих стропоштавањем и гомилањем снега. Врло често се јављају улоке неправилног овалног облика и пречника до 30 m насталих од дебелих снежних сметова. Вода, од отопљеног снега, из њих не отиче, већ понире еродирајући стеновиту подлогу. Најчешће су на Гобељи и Сувом Рудишту и то на висинама изнад 1.800 m. Иако ретки, глацијални облици представљају туристичку атракцију, нарочито цирк Крчмар у чијем ближем окружењу се налази већи број пиштаљина насталих од истоименог извора.

Флувијални облици на Копаонику. Више него глацијални, за Копаоник су карактеристични флувијални облици рељефа. Највисочији Караман, Гобеља и Суво Рудиште, иако изложени процесима распадања и разоравања стена, покривени су дебелом дробином, грусом и глинеом повлатом, којој оксиди гвожђа дају црвенкасту боју. Оваква педолошка подлога дебљине до 20 cm је погодна за развој вегетације, нарочито полегле клеке, као и траве са тврђом стабљиком, а идеална је одбрана на овој надморској висини од ерозивно – денудационих процеса. Карактеристично је Суво Рудиште, јер постојање површинског копа (2009. године почело је затрпавање) је оставило видљиве трагове како због рударских ископа тако и због расутих рудних остатака, а неретка су и урушавања напуштених рударских ходника. Најчешћи пратилац оваквих процеса у осиромашеном педолошком покривачу су маховине. Сличан случај је и са пашњацима на којима нема интензивног и организованог сточарства, тако да изнад зоне сада већ напуштених и срушених бачија трава је, слабе репродукционе моћи, увела, а на појединим местима готово исчезла. Већи број саобраћајница са прилично густом мрежом приступних и споредних путева и путића, на оваквој надморској висини, има крајње негативан утицај на развој и очување природне средине Копаоника.

На Равном Копаонику, који је нагнут северно и северозападно, налазе се извори многих река и речица, које су у горњем делу плитко усечене, а у средњем и доњем усекле су изразите клисуре. Карактеристичан пример је Самоковска река. Од свог горњег тока, иако не стално, јавља се већи број алувијалних проширења уз леве и десне обале, од којих су нека широка 50 – 100 m. Већ од коте 1.418 m, ова река почиње да поприма карактер изразите клисуре тако да до Челинаца са Козјим стенама, ствара висинску разлику преко 700 m. На Козјим стенама су литице високе 500 m, и дуге 2,5 km, тако да клисура поприма и особине кањона. Велики број излетишта према овим локалитетима и уз ток Самоковке, сигурно представља добру основу за бољу туристичку презентацију овог дела Копаоника уз напомену да је река Самоковка природно станиште поточне пастрмке и има изванредне услове за развој риболовног туризма. Алувијалне површи са леве стране Самоковске реке су оивичена још увек добро очуваним „Мијатовићевим јазом“, на потезу од Кадијевца до Козјих стена у дужини од 3,5 km, што повећава туристичку атрактивност ове реке.

Ерозија и Копаоник. Копаоник је пространа планина, која целом својом дужином прати Ибар, који представља огроман резервоар стеновите масе, подложне ерозији узводних и акумулацији низводних простора. Бавећи се заиста великим проблемима рецентне ерозије, на Копаонику свој пуни допринос дао је Царић Н. својом докторском дисертацијом „*Антропогени фактори убзане ерозије тла и конзервација земљишта на западном Копаонику*“ из 1968. године. Западна страна Копаоника је готово свуда нападнута овом природном стихијом, док на осталим странама (нарочито источној) она је занемарљива. За западне огранке Копаоника који стрмо падају према Ибру Царић Н. каже да су: „гола и стрма брда растављена дубоким и уским долинама кроз које стално теку потоци а повремено снажне бујице“.

Долине копаоничких потока и речица су избраздане великим бројем јаруга и жљебова, насталих приликом сливања бујица, које носе са собом огромне количине разноврсног материјала и камена.

Од бројних предуслова за настанак убрзане ерозије, Царић на 1. место поставља надморску висину и релативну висину. Релативна висина између Панчићевог врха (2.017 m) и Ибра код ушћа Ситнице (499 m) и ушћа Јошанице (370 m) износи преко 1.500 m, па сама по себи енормно подстиче ерозивну моћ. Од осталих чиниоца наводе се: доминирање распаднутих или врло еродивних стена (серпентина), ексцесивност климе, падавине, густа мрежа насеља све до 1.200 m, деградиран биљни свет, густа мрежа сеоских путева и још увек трагови рударске делатности. Научник је посебно издвојио човека као главног кривца, који је највише допринео убрзавању ерозије кроз вековни период раскопавајући руднике, пресецајући планину разним путевима, а нарочито упорним уништавањем шуме и шумског богатства.

Ђавоља варош – ново светско чудо. На 30 km од Куршумлије, путем према Приштини, у атару села Ђаке, налази се Ђавоља варош. Од уређеног паркинга са скромним, али врло укусно урађеним киосцима са сувенирима па до видиковца потребно је превалити пешачку стазу од око 900 m и савладати висинску разлику од 90-так метара.

Слика 4. Ђавоља варош (Извор: www.dijaspora-info.ch)

Ђавоља варош је од Пролом бање удаљена 32 km. Постоји и други прилаз из Пролом Бање, пешачки, који заљубљеници зову „Стаза здравља“ (10,5 km) и који се може прећи за два и по сата напорног хода. Од осталих испитиваних бања, Ђавоља варош је од Куршумлијске бање удаљена 41 km, од Луковске 66 km и од Јошаничке бање 123 km. Овај природни феномен је од туристичког центра Копаоник (преко Мерџеза) удаљен 99 km.

Ђавољу варош чине 202 земљане фигуре (пирамиде, куле, главутци), који су смештени у долину Жутог потока између Паклене и Ђавоље јаруге на површини од 4.500 m² и на висини 660-700 m. Различитост димензија, облика и састав фигура су основне карактеристике овог природног феномена.

Висине од 2 до 15 m и ширине од 0.5 до 3 m са каменим главама настале су специфичним ерозивним процесом, који води од настанка, раста, мењања, нестајања до поновног настајања нових фигура.

Геолошки састав ових земљаних цинова је трослојан и чине га:

1. подлога - слој лапорца дебео до 1 m,
2. средина - жућкаста глина дебела до 3 m и
3. горњи слој - слој од пешчара покривен андезитским плочама.

Ови украси рељефа су настали радом атмосферских падавина првенствено кише, снега, спирањем шљунка и песка, где као резултат остају фигуре са камењем на врху.

Туристичку пропаганду значајнијег обима покренула је група вредних туристичких ентузијаста на челу са туризмомологом Радованом Танасковићем из Куршумлије, тако да је већ 1977. године у Ђавољој Вароши основана Интернационална колонија уметничке фотографије, која и данас активно ради.

Под заштиту је стављена још 1959. године (3 ha), али је тек од 1995. године Уредбом Владе Републике Србије проглашена за природно добро од изузетног значаја (заштићено је 67 ha површине), док је предлог у складу са UNESCO стандардима (2008) да се површина прошири на 1.014 ha. За Ђавољу Варош одувек су се везивале разне приче и легенде, како о настанку тако и о изворима око фигура. Да феномени никад не иду сами доказ су и два извора у близини фигура. Ђавоља вода по Вујановићу В. и Теофиловићу М. (1976), је екстремно кисела вода (pH 1,5) извора са високом материјализацијом (15 g/l), који извире у Ђавољој јарузи (Вукоичић Д., 2008).

Слика 5. Извор „Црвено врело“ (Фото: Г. Бојовић, 2008)

“Црвено врело” је други извор ближе улазу у заштићено подручје са вредношћу pH 3,5 и нижом минерализацијом (4,372 mg/l). Вода је врло кисела и сулфатна алуминијско – гвожђевитог порекла (Маћејка М. и Танасковић Р., 2008).

Да се налазе у поткопаоничкој рудној области, бројне туристе подсећају напуштена и потопљена рудна окна.

Популарност Ђавоље Вароши истиче и туристичка организација Куршумлије у свом амблему, која је пријавила овај локалитет за једно од седам нових светских чуда. Гласање за овај једино пријављени феномен из Србије трајало је до 07. јула 2009. године. О томе колико су Срби поносни на Ђавољу Варош најбоље говоре подаци: прошле године овај локалитет посетило је 60.000 туриста. Последњих 30 година „Ђаволе“ је просечно видело до 2.000 људи годишње. У последњих годину дана Ђавоља Варош је добила новоасфалтирани пут, ноћно осветљење, паркинг, тоалет, возић, стручне водиче и све што чини једно популарно туристичко одредиште.

Ђавољу варош је захваљујући овом избору Завод за заштиту природе у јануару 2009. године предложио седишту UNESCO-а да је стави на листу природне светске баштине, као јединствено чудо у Европи (ЈАТ ревија III/2009).

Сеизмичност и земљотреси на Копаонику. Дугогодишња сеизмолошка проучавања Копаоничких земљотреса су показала распоред жаришта земљотреса који су се јављали у протеклих 100 година. Такав распоред одражава симетрију система младих раседа, који пресецају ово подручје. Запажена је концентрација епицентара на појединим местима, и то су најчешће тачке на којима се пресецају младе разломне структуре. Концентрације се јављају код Велике Дренове, Варварина, Трстеника, Врњачке бање, Краљева, Ушћа, Плеша, Александровца, Јошаничке бање, Рашке и уже епицентарне зоне Брзеће, Блажево, Шошићи, Левићи. Из предходног се закључује да је доминантан правац пружања сеизмичких линија североисток – југозапад, а споредни правци су северозапад – југоисток и север – југ. Иста проучавања су показала, да дубине жаришта главних удара су веће и да су на дубинама до 10 km, а споредних на мањим дубинама.

Прецизнији подаци о земљотресима на ширем копаоничком подручју постоје од 1893. године. Од 1893. до 1980. године, забележено је 106 земљотреса јачине 6, 7 и 8 степени Меркалијеве скале (М.С.). Запажено је да су земљотреси учесталији у периоду 1978 – 1984. Године, када је забележено 38.000 земљотреса различитих интензитета, и то: 4.350 интензитетом од 3 степена Меркалијеве скале, 120 изнад 5 степени, 19 преко 7 степени и 4 са катастрофалним последицама. Земљотреси од 10. маја 1980. године (јачина 8°М.С.), 18. маја 1980. године (јачина 8,5°М.С.), 10. септембра 1983. године (7,5°М.С.) и најјачи 10. септембра 1984. године (8,5°М.С.) изазвали су низ промена у природним процесима и животу људи. Земљотрес од 10. септембра 1984. године осетио се у 214 насеља расутих на површини од 3.000 km² изазивајући теже и компликованије географске последице од предходних. Оне су највише се карактерисале у покретању клизишта, оштећењу и рушењу кућа и рударских окана, угрожавању, а врло често и, у прекиду путева, мостова и других инфраструктурних објеката. (Васовић М., 1988).

На основу свега изнетог о рељефу Копаоника може се рећи да погодује развоју планинарства, зимских спортова и првенствено зимског туризма. Терени за планинарско освајање Копаоника најбројнији су и најпривлачнији у његовом западном делу ка долинама Ибра и Јошанице. За разлику од њих, најпространији и најбољи терени за зимске спортове имају полазну тачку са Равног Копаоника према северозападу. Неки од њих су већ уређени и привлаче све већи број љубитеља зимских спортова. Разноврсност рељефа Копаоника омогућава трасирање бројних и разноврсних стаза као и постављање нових и модерних жичара.

Клима као туристичка вредност

Клима једног места или области зависи од комплекса појава, које се сврставају у две групе: климатске факторе и климатске елементе (Дукић Д., 1977).

Климатски фактори који стварају реалну, праву климу углавном су непромењиви, па се само могу навести: Земљина атмосфера, Земљина револуција и ротација, географска ширина и дужина, надморска висина, распоред копна и мора, удаљеност од обалске линије, морске струје, рељеф, врста подлоге, биљни покривач, Земљина унутрашњост (термо-минерални извори) и делатност човека. Више ћемо се бавити климатским елементима Копаоника, и то: температуром ваздуха, ваздушним притиском, ветровима, релативном влажношћу ваздуха, осунчавањем (инсолацијом), облачношћу, падавинама са нарочитим освртом на снежни покривач.

Копаоник се налази на додиру приморских и континенталних климатских утицаја. Зато има врло пријатну климу с обзиром на надморску висину од 2.000 m. Међу климатолозима постоје опречна мишљења о томе да је Копаоник велика препрека, која знатно отежава пребацавање топлог ваздуха из јужних топлијих крајева према северу, односно континенталног ваздуха са севера према мору. Васовић М. је мишљења да он и није тако изразита препрека, јер се пружа правцем север северозапад – југ југоисток. У прилог томе иде и тврдња Цвијића Ј., да је Рогозна климатска међа и ако чак 500 m нижа од Копаоника. Можда спрега Копаоника и Јастребца, који је нижи (1.492 m) али и дуг 40 km, представља климатску баријеру.

Слика 6. Копаоник при ниској облачности (Фото: Бојовић Г., 2007)

Интересантно је поменути запажање Маћејке М. у делу „Клима као туристичка вредност Копаоника“, о фенском зиду. Ваздушне масе, које из правца југа и југозапада прелазећи преко високих венаца Копаоника, адибајатски се загревају доносећи северној подгорини крајем зиме и почетком пролећа топлјење снежног покривача, бујање потока и река и не ретко поплаве. Овакве фенске особине карактеристичне су за поднебља Јошаничке и Куршумлијске бање. Удаљеност од мора, такође врло битно утиче на термички режим ваздуха и тиме одређује степен континенталности. Од Јадранског мора Копаоник је удаљен 150 – 220 km, а од Егејског 290 – 375 km. Ваздушне масе, које долазе са Атлантика, удаљеног 1.500 – 1.600 km, знатно утичу на климу Копаоника.

Копаоник, с обзиром да заузима централни део Србије, са својом надморском висином, представља прави модификатор климе. Његова најнижа тачка је на ушћу Сувог Дола у Топлицу на око 290 m надморске висине, а највишу тачку чини Панчићев врх са 2.017 m. Висинска разлика је 1.727 m. Рачунајући по просечном термичком градијенту од 0,6°C на 100 m висине, ове две коте се по температури разликују 10,4°C, с тим што је разлика већа у летњем од зимског периода. Наравно, јасно је да на оваквој планини не може да влада један климатски тип, односно да се на највишим гребенима јављају једна, на планинским странама друга, а у самој подгорини трећа климатска обележја (Васовић М., 1988).

Од подножја до врха Копаоника, смењују се:

- низијска клима (до 300 m),
- клима малих висина (300 – 600 m),
- клима средњих висина или субалпска (600 – 1.200 m) и
- алпска клима (1.200 – 2.017 m).

На климу Копаоника, а нарочито на његову подгорину, свакако велики утицај има присуство великог броја термалних извора, чија температура у Јошаничкој бањи износи 78,5°C, а издашност извора у Луковској бањи је 100 l/s. Значајним резервама унутрашње топлоте, топла вода из извора стално загрева приземне слојеве ваздуха и не допушта јаче мразеве и дуже задржавање снежног покривача.

Табела 8. Метеоролошке станице на Копаонику и његовој подгорини
 Error! Not a valid link. Извор: Смајлагић Ј., 1995.

Ранг станице означава да ли је: Главна метеоролошка станица (Г);
 Климатолошка (К) или Падавинска (П)

Целокупно климатско осматрање овог подручја врше се у метеоролошкој станици „Копаоник“ (северна географска ширина 43°17' и источна географска дужина 20°48' на 1.710,66 m надморске висине). Почела је са радом 1. октобра 1949. године а од 01. јануара 1980. године има ранг метеоролошке опсерваторије.

Температура ваздуха. Под температуром ваздуха подразумева се степен загрејаности атмосферског ваздуха.

Средња температура ваздуха представља основни показатељ термичких односа за дату територију. Устаљени режими мерења температура у средњој Европи су у 7 часова (минимална дневна температура), 14 часова (максимална дневна температура) и у 21 час (вредност најближа средњој дневној температури).

За Копаоник се каже да је сунчана и снеговита планина. Што је у суштини тачно да он има врло пријатну климу, чак знатно пријатнију него што би се могло очекивати с обзиром да је висока преко 2.000 m. Први објављени подаци и табеларни прикази температура, срећу се код Вујевића П. у раду „Прилози за биоклиматологију Копаоника“ (1962).

Табела 9. Средње месечне и годишња температура ваздуха (°C) на Копаонику за период 1949-1957, Вујевић П. Error! Not a valid link.

I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII	Год.
-5,2	-4,9	-3,1	1,9	6,4	10,6	12,6	12,8	10,1	5,1	0,2	-2,6	3,7

Из табеле 9 се закључује да се средње месечне негативне температуре ваздуха одражавају четири месеца, а с обзиром на надморску висину да су оне током целог марта. Ови подаци ипак указују да су копаоничке хладноће дуге али не и преоштре, јер средња јануарска температура од -5,2°C не сматра се нарочито

ниском, с обзиром на надморску висину од 1.710 m (метеоролошка станица Копаоник), па се из тог разлога може закључити да Копаоник има релативно пријатну климу за зимски туризам.

Табела 10. Средње месечне и годишња температура ваздуха (°C) на Копаонику за период 1931-1960, Вујичић Р.

I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII	Год.
-6,5	-5,3	-2,6	1,2	6,7	10,3	12,7	12,7	9,2	4,6	0,2	-4,0	3,3

Ипак Вујичић Р. (1982) у раду „Поднебље Копаоника“ износи табеларне приказе температуре ваздуха за период од 1931. до 1960. Године. Сматра се да су од 1931. вршена само осматрања температуре и падавина.

Табела 11. Средње месечне и годишња температура ваздуха (°C) на Копаонику за период 1950-1994.

I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII	Год.
-6,0	-5,2	-2,7	1,3	6,2	9,5	11,6	11,9	8,5	4,3	-0,1	-3,8	2,9

Извор: Смајлагић Ј., 1995.

Табела 11 доноси комплетне и званичне податке о температурним променама на Копаонику за најдужи испитивани период од 44 године. Систематичност се такође, примењује и базира на брижљиво мереним вредностима евидентираним од стране стручњака Републичког Хидрометеоролошког завода Србије.

Најсвежије податке у последњих 16 година доноси нам табела 12. Иако се битније не разликује од претходних, приметан је најхладнији месец фебруар $-4,7^{\circ}\text{C}$, што је највиша температура у рангу најхладнијих месеци.

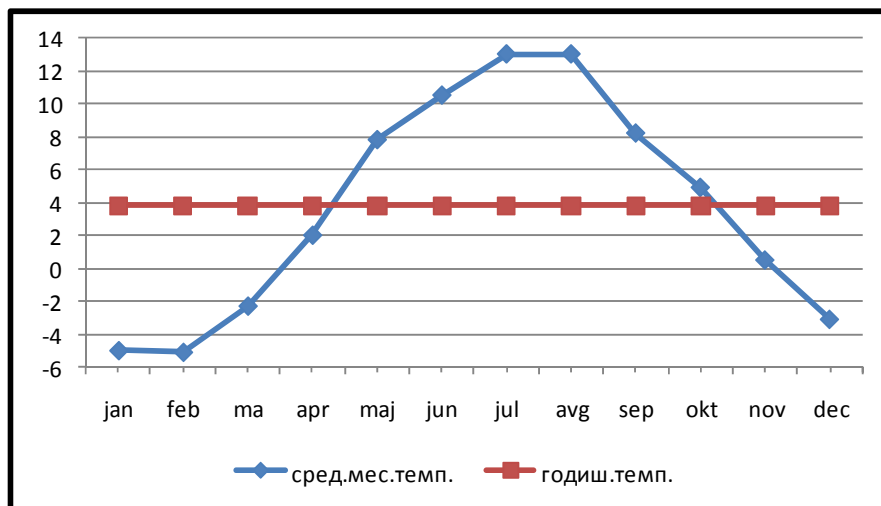
Табела 12. Средње месечне и годишња температура ваздуха (°C) на Копаонику за период 1994-2008.

I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII	Год.
-4,3	-4,7	-2,3	2,0	7,8	11,2	13,0	13,0	8,2	5,3	0,2	-3,1	3,9

Урађено према подацима: Републички хидрометеоролошки завод Србије

Такође, иако су најтоплији месеци јул и август са $13,0^{\circ}\text{C}$, они су и најтоплији месеци у укупно свим испитиваним периодима. Карактеристично је и то да је амплитуда температуре управо у овој табели најмања (17,7), што потврђује највиша средња температура од $3,9^{\circ}\text{C}$.

Из табеле 12 се може закључити да су пролећа увек свежија од јесени, да су лета прохладна, у којима доминира август као најтоплији месец, прохладна, док је најхладнији месец јануар. У испитиваном периоду дана са негативном температуром, сем у јануару, фебруару и децембру, има и у априлу (просечно 4,8 дана) и у новембру (просечно 3,2 дана).

Графикон бр 1: Средње месечне и годишња температура (°C) на Копаонику за период 1994-2008, Бојовић Г.

Интересантна су упоређења вредности из табела 9,10,11 и 12, с обзиром да покривају различите временске периоде (1931-1960; 1949-1957; 1950-1994 и 1994-2008). Иако се зна да није било од 1931. године тачних мерења, већ само метеоролошких осматрања, интересантни су подаци, јер су мерења и осматрања вршена у периоду од скоро 80 година и праћен је континуитет температурних промена на планини.

Период са позитивним средњим дневним температурама на Копаонику износи 236 дана од 5. априла до 28. новембра. Могу се посматрати три дневне температуре: 5, 10 и 15°C.

Период са средњом температуром изнад 5°C је веома важан фактор у развоју вегетације и траје око 174 дана, од 4. маја до 26. октобра. Период са просечном температуром изнад 10°C на Копаонику траје 92 дана од 2. јуна до 3. септембра. Дани са просечном температуром изнад 15°C су на Копаонику врло ретка појава и појављују се просечно сваке друге године, али не више од два дана и то најчешће крајем јула, почетком августа.

Максимална температура на Копаонику измерена је у метеоролошкој станици на Панчићевом врху 24. јула 2007. и износила је 30,0°C, док је минимална измерена температура 25. јануара 1954. и износила је -26,6°C.

Трајање грејне сезоне на Копаонику је просечно 311 дана, од 15 августа до 20 јуна, а најдужа грејна сезона била је 1983. године и трајала је 334 дана, од 5. августа 1983. до 5. јула 1984. (Смајлагић Ј, 1995).

Осматрања метеоролошких станица (Рашка, Куршумлија, Лепосавић, Александровац, Блаце, Нови Пазар, Косовска Митровица, Јошаничка бања) подгорине Копаоника, дају другачију слику:

Средња зимска температура у Рашкој износи 0,6°C, а у Куршумлији 0,7°C. У свим местима пролећа су свежија од јесени. У Александровцу за 0,5°C, а у Блацу за 0,2°C. Најхладнији месец на свим метеоролошким станицама је јануар и његова просечна температура је негативна, и то у Подујеву (-2,7°C); Новом Пазару (-1,8°C), док је у осталим местима између -0,2°C и -1,5°C. Највише месечне температуре ваздуха јављају се у Александровцу, Рашки и Косовској Митровици; док су најниже у Јошаничкој бањи услед окружења високим планинским врховима.

Изнети подаци јасно указују да је температура важан климатски елемент, који доприноси пријатном осећају туриста и продужавању њиховог боравка на Копаонику.

Ваздушни притисак. Обзиром да се аутори предходних студија нису бавили ваздушним притиском, чија вредност зависи од надморске висине на којој се мери, неће се узимати у обзир овај климатски елемент. Али фигурирају неки основни параметри.

Устаљена вредност ваздушног притиска на Копаонику је испод нормале и за испитивани период 1994. □ 2008. износи у просеку 828,1 mb.

Табела 13. Просечне месечне и годишња вредност ваздушног притиска (mb) на Копаонику за период 1994-2008.

I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII	Год.
828,2	827,4	822,1	823,7	828,4	831,5	831,0	830,0	829,2	830,0	826,9	827,5	828,1

Урађено према подацима: Републички хидрометеоролошки завод Србије

Из табеле 13 види се да најнижу вредност ваздушног притиска има у главном у марту месецу (822,1), док максималне вредности достиже током јула (831,5), али су колебања врло мала. У току лета ваздушни притисак има максималне вредности, док су минималне у зимским месецима. Очекивано подгорина има знатно веће вредности ваздушног притиска. Тако да је у Куршумлији 972,1 а у Јошаничкој бањи 958,3 mb.

Ветар. Копаоник је највисочија планина у централном делу Србије па је и за очекивати да на њој дувају ветрови и то врло често и различитом јачином. Ову констатацију најбоље потврђује следећа табела.

Табела 14. Средња честина (%) и брзина (m/s) ветрова за период 1994-2008.

N		NE		E		SE		S		SW		W		NW		ТИХО
чес.	брз.	чес.	брз.	чес.	брз.	чес.	брз.	чес.	брз.	чес.	брз.	чес.	брз.	чес.	брз.	
137	3,4	135	3,4	138	3,2	74	4,0	171	4,5	180	3,6	87	2,8	78	3,0	23

Урађено према подацима: Републички хидрометеоролошки завод Србије

У области Копаоника и самом Равном Копаонику, као што показује табела 14, у свим сезонама, најчешће дува ветар из југозападног и јужног правца и његов интензитет је јачи од ветрова, који дувају у подгорини. Најјачи ветрови дувају у јануару и децембру, а по последњим истраживањима оваквих ветрова има и у новембру (Смајлагић Ј., 1995).

Просечна честина правца и брзина ветра може се приказати и помоћу графикана.

Урађено према подацима: Републички хидрометеоролошки завод Србије

Графикон 2. Честина ветрова (‰) или ружа ветрова
Копаоника за период
1994-2008, Бојовић Г.

Графикон 3. Брзина ветрова (m/s)
на Копаонику за период
1994-2008, Бојовић Г.

Ружа ветрова, као и средње годишње брзине и честине ветрова Копаоника испитиване за период од 1950. до 1994. године од стручњака РХМЗ се не разликују много од датих на графиконима 3 и 4, с тим што су за период од 1994. до 2009. године већу честину имали ветрови из јужног правца.

Разлог оваквог јаког струјања из јужног и југоисточног правца је отвореност планине према равничарском делу Косова и Метохије, па и Македоније, и то су углавном топли ветрови. За разлику од њих, ветрови који дувају са запада и југозапада најчешће доносе падавине. Из испитиваног периода 2000. година је година са највише дана без ветра, чак 69 дана.

Ветар је најчешће (217 дана) дувао 1998. године, а највећа брзина ветра била је 5,5 m/s. измерена за 2002. годину.

У подгорини Копаоника најветровитије место је Куршумлија (североисточни ветар честине 145 ‰ и брзине 2,5 m/s и јужни ветар честине 174 ‰ и брзине 2,7 m/s, док најјачи ветрови долазе са југоистока брзине 3,3 m/s), пошто се налази на сутоку три речне долине, а због изврсне заклоњености околним брдима у Јошаничкој бањи ветар најслабије и најређе дува. Брзина ветра утиче на моћ хлађења око 4,5 пута више од температуре ваздуха.

Приказане вредности везане за ветар на Копаонику од новембра до марта, изазивају осећај хладноће, а у априлу осећај свежине, што је управо оно што туристичка клијентела ове планине очекује.

Релативна влажност ваздуха. Познавање релативне влажности ваздуха важно је, осим због њеног утицаја на образовање магле, облака и падавина, и са биоклиматског гледишта јер она при одређеној температури ваздуха ствара осећај топлоте или хладноће. Кад расте температура ваздуха релативна влажност опада и обрнуто. Релативна влажност не показује готово никакву правилну промену са порастом надморске висине. Дању планински врхови и подгорина Копаоника при узлазном кретању ваздуха имају већу влажност него ноћу, кад нема узлазних ваздушних струјања.

Табела 15. Средње месечне и годишња релативна влажност ваздуха (%) на Копаонику за период 1950-1994.

I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII	Год.
86	85	83	79	80	80	77	73	78	80	84	86	81

Извор: Смајлагић Ј., 1995. године.

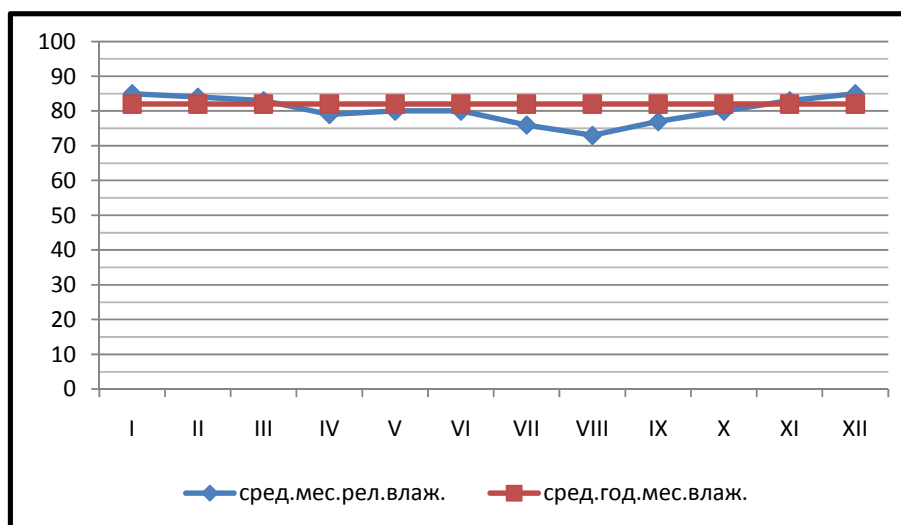
Табела 16. Средње месечне и годишња релативна влажност ваздуха (%) на Копаонику за период 1994-2008.

I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII	Год.
84	86	83	84	79	80	79	75	82	81	81	83	81

Урађено према подацима: Републички хидрометеоролошки завод Србије

Из табела 15 и 16 може се видети сличност у вредностима са минималним оступањем нарочито у летњим месецима, али и доказати условљеност са температуром. У зимским месецима релативна влажност је већа од месеци летњег периода. Годишња релативна влажност у оба испитана периода показује устаљену вредност и она износи за Копаоник 81‰.

Исте вредности могу се приказати и графиконом:

Графикон 4. Средње месечне и годишња релативна влажност ваздуха (%) на Копаонику за период 1994-2008, Бојовић Г.

Месечне вредности релативне влажности на Копаонику у просеку су веће за 5 – 12 % од места у његовој подгорини, а као показатеље могу се навести средње годишње вредности релативне влажности за Александровац 73‰, Куршумлију 79‰, Јошаничку бању 82‰ и Рашку 83‰. У организму човека осећај угодности и пријатне топлоте настаје при релативној влажности од 60 – 65 ‰ и температури ваздуха изнад 18°C. Такви услови на Копаонику настају ретко и могу се очекивати једино у августу, али су зато чести у нижим местима погодујући излетничком туризму.

Облачност у Србији, као и на ширем подручју Копаоника, углавном је повезана са кретањем циклона и антициклона, а мање за локалне непогоде. Услед учестале појаве циклона и углавном влажних ветрова са југозапада, зимске месеце одликује много већа облачност него летње месеце. По табелама 17, 18, 19, и 20 минимална облачност на Копаонику је у августу. Годишња облачност на Копаонику је већа од места у његовој подгорини, али су зато годишња колебања мања.

Табела 17. Средње месечне и годишња облачност (1/10) на Копаонику за период 1949-1957, Вујевећ П.

I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII	Год.	Кол.
---	----	-----	----	---	----	-----	------	----	---	----	-----	------	------

7,7	7,2	6,8	6,7	6,9	6,3	4,8	4,2	4,9	6,0	7,1	7,4	6,3	3,5
-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----

Недвосмислено табела 17 показује да највећу облачност Копаоник има у јануару месецу, као и да је облачност већа у зимским месецима него у летњим месецима.

Табела 18. Средње месечне и годишња облачност (1/10) на Копаонику за период 1931-1960, Вујичић Р.

<i>I</i>	<i>II</i>	<i>III</i>	<i>IV</i>	<i>V</i>	<i>VI</i>	<i>VII</i>	<i>VIII</i>	<i>IX</i>	<i>X</i>	<i>XI</i>	<i>XII</i>	<i>Год.</i>	<i>Кол.</i>
7,8	7,3	6,7	6,7	6,9	6,3	4,8	4,3	4,8	6,1	7,2	7,4	6,4	3,5

Табела 18 се не разликује по својим вредностима битно од табеле 17, па се неће појединачно разматрати.

Табела 19. Средње месечне и годишња облачност (1/10) на Копаонику за период 1950-1994.

<i>I</i>	<i>II</i>	<i>III</i>	<i>IV</i>	<i>V</i>	<i>VI</i>	<i>VII</i>	<i>VIII</i>	<i>IX</i>	<i>X</i>	<i>XI</i>	<i>XII</i>	<i>Год.</i>	<i>Кол.</i>
7,6	7,4	7,0	6,4	6,5	6,4	5,0	4,3	4,7	5,9	7,3	7,6	6,3	3,3

Извор: Смајлагић Ј., 1995.

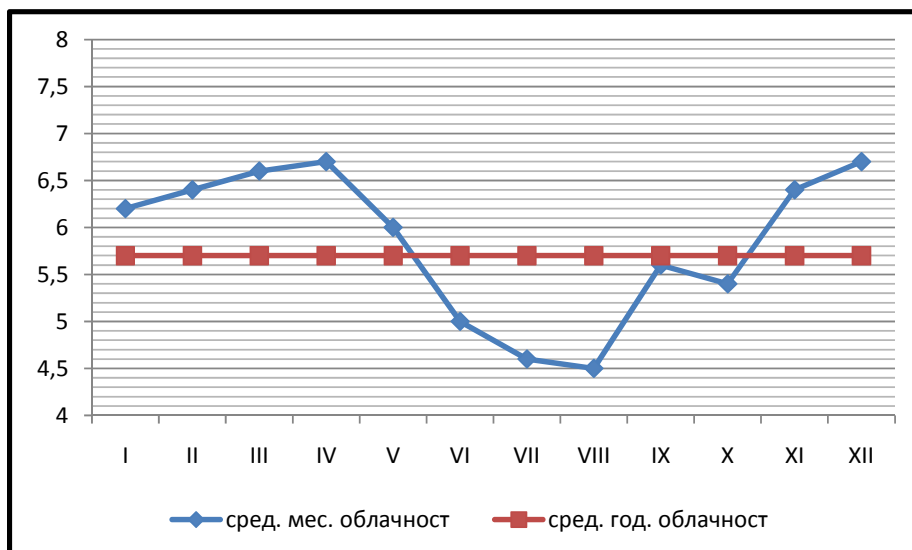
Ни ова табела 19 не доноси значајније разлике од претходне две, али је приметно извесно приближавање вредности. Иако је годишња облачност иста као у претходне две, колебање је нешто мање у овом периоду.

Табела 20. Средње месечне и годишња облачност (1/10) на Копаонику за период 1994-2008.

<i>I</i>	<i>II</i>	<i>III</i>	<i>IV</i>	<i>V</i>	<i>VI</i>	<i>VII</i>	<i>VIII</i>	<i>IX</i>	<i>X</i>	<i>XI</i>	<i>XII</i>	<i>Год.</i>	<i>Кол.</i>
6,2	6,4	6,6	6,7	6,0	5,1	4,6	4,5	5,8	5,4	6,3	6,6	5,8	2,2

Урађено према подацима: Републички хидрометеоролошки завод Србије

Из табеле 20 се види да је колебање у овом периоду најмање, као и да је годишња облачност мања од оне у табелама 17,18 и 19. Приметна је учесталија облачност у пролећним месецима у односу на јесен.

Графикон 5. Средње месечне и годишња облачност (1/10) на Копаонику за период 1994-2008.

Максимална облачност је у децембру, што показују табеле 19 и 20 и што је одлика подгорине Копаоника, док по табелама 17 и 18 максимална облачност је у јануару. Релативно мало колебање облачности показује да зимски месеци нису драстично облачнији од летњих. Мерењима у периоду од 1949. до 1957. године и од 1950. до 1994. године утврђено је да Рашка на западу има већу облачност од Куршумлије на југоистоку, што је нормално због влажних ваздушних маса, које долазе углавном са југозапада.

Једна од квантитативних мера за приказивање облачности је честина ведрих и тмурних дана. Ведри дани (средња дневна облачност 2/10) показују уједно сунчано време, а тмурни дани (средња дневна облачност 8/10) скоро потпуно одсуство сијања сунца. Најмање ведрих дана у години имају виши делови Копаоника 57 и Јошаничка бања, док је најсунчаније место подгорине Рашка са просечно 82 дана. Највећи број ведрих дана, како на самој планини, тако и у подгорини, има у августу месецу. Више ведрих дана у августу имају места у источној и јужној подгорини, у односу на оне на северном делу Копаоника. Месец са минималним бројем ведрих дана је мај. Просечан број тмурних дана у подгорини Копаоника креће се од 93,5 (Подујево) до највишег дела планине 137,7. Минималан број тмурних дана на планини је у месецу јулу.

Осунчавање (инсолација). Од тога колика је облачност зависи и трајање сунчевог сјаја, мада се мора узети у обзир још и дужина обданице, експозиција места и отвореност хоризонта. Зато ће се осунчавање Копаоника разматрати кроз следеће две табеле, за просечне месечне и годишње количине осунчавања.

Табела 21. Просечне месечне и годишње количине осунчавања (h) на Копаонику за период 1950-1994.

I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII	Год.
82	92	118	141	161	170	242	241	195	137	90	73	1741

Извор: Смајлагић Ј., 1995.

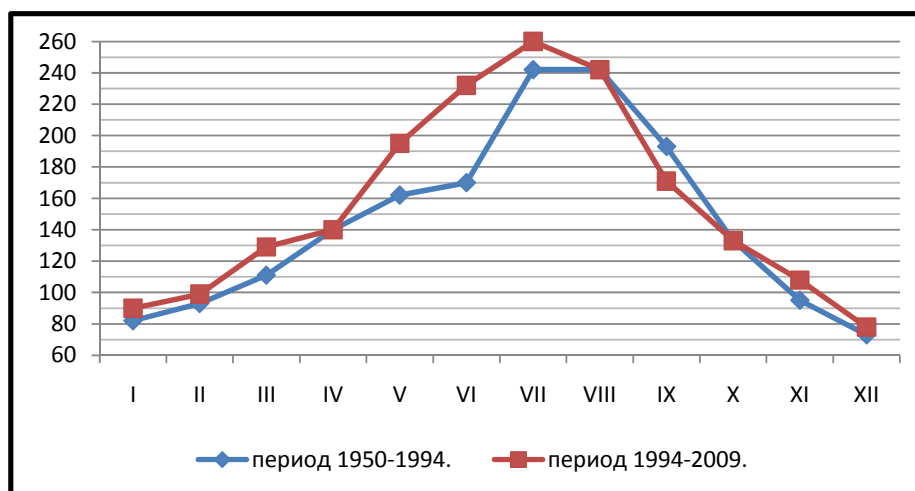
Дуги низ година испитиваног периода показује да Копаоник је највише осунчан у јулу и августу месецу, а да сунчеви зраци најкраће допиру до његових врхова и долина у децембру. Зимски месеци много мање добијају сунца од летњих, а пролећни и јесењи месеци су отприлике истом количином сунца осунчани.

Табела 22. Просечне месечне и годишња количина осунчавања (h) на Копаонику за период 1994-2008.

I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII	Год.
91	99	133	141	197	234	260	241	169	136	107	74	1882

Извор: Републички хидрометеоролошки завод Србије

Евидентно је из табела, 21 и 22, да је распоред осунчавања по свим добима врло сличан чак и са неким идентичним температурама. Мада је интензитет (трајање) нешто већи у табели 22 у односу на табелу 21. Ово не треба да чуди, јер је апсолутни просечни месечни рекорд (361,2) постигнут 2007. године у августу месецу. Пролећне и јесење количине осунчавања на Копаонику су приближно исте у обе табеле, с тим што је нешто већа разлика у корист пролећног осунчавања у табели бр.14 (просечна пролећна 157, а просечна јесења 137,5 h). Најтоплији дан икада измерен на Копаонику био 24. јула 2007. године са 30°C.

Графикон 6. Просечне месечне и годишња количина осунчавања (h) на Копаонику за периоде 1950-1994. и 1994-2008.

На Равном Копаонику у односу на његову подгорину, осунчавање је много краће у периоду од априла до октобра, док је у децембру и јануару дуже (Копаоник 73, Косовска Митровица 46, Куршумлија 59). Копаоник спада у најсунчаније пределе Србије у ова два месеца. Иако кратке зимске сунчане тренутке скијаши на Копаонику радо користе да уживају у хелиотерапији на 1.800 m надморске висине. То му даје посебне компаративне предности за развој рекреативног и зимско-спортског туризма у Србији.

Средње трајање осунчавања у највишем делу Копаоника је око 1.900 часова годишње. Осунчавање је веома значајан климатски елемент за туристичку валоризацију. Ради што боље преставе о осунчаности Копаоника, дат је и преглед осунчаности познатих туристичких центара у Алпима: Давос, Пиктал и Халштат.

Табела 23. Просечне месечне и годишња осунчавања туристичких

центра (у часовима по дану).

Станице	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII	Год.
Копаоник	2,6	3,3	3,8	4,7	5,2	5,7	7,8	7,8	6,5	4,4	3,0	2,4	4,8
Давос	3,0	3,9	5,1	6,2	6,0	6,0	6,8	6,1	5,9	4,9	3,1	1,9	4,9
Пиктал	1,2	2,8	4,0	4,1	4,9	5,2	5,8	5,0	4,9	4,1	1,9	1,1	3,7
Халштат	3,0	3,0	4,0	5,0	5,9	6,1	7,0	5,1	5,0	4,9	3,0	2,0	4,5

Извор: Смајлагић Ј., 1995

Просечна годишња осунчаност Копаоника скоро је иста, као осунчаност познатог центра зимског туризма Давоса. Нешто већа од оне у Халштату и за више од 1 сата по дану већа од оне у смучарском центру у Пикталу. И ако је најкраће трајање сунчевог сијања на Копаонику у децембру, то је знатно више него што га имају неки познати скијашки центри у Алпима. Велики здравствени значај има осунчавање, а поред тога највише утиче и на покретање туриста дајући једно од основних обележја туристичкој атрактивности климе.

Магла спада у метеоролошке појаве, а основна црта Копаоника је да припада групи врло магловитих планина. На Копаонику магле су најчешће зими а најмање их има лети. У јануару сваки други дан је магловит, а сваки трећи у новембру, децембру и фебруару. Са становишта оријентације у планинском простору и безбедности саобраћаја од посебне важности је густина магле, која често на Копаонику смањује видљивост на само неколико десетина метара (Смајлагић Ј., 1995).

Падавине. Свака планина се по количини падавина истиче као острво изнад суседних нижих крајева. Такав је случај Копаоника са његовом подгорином. Под термином падавине биће подразумевана киша, док ће снег бити посебно обрађен.

Распоред укупне количине падавина на простору Копаоника, последица је јако сложених међусобних утицаја различитих чинилаца. Посебну улогу имају фактори, који доводе до издизања ваздушних маса и њихово кретање при томе.

Табела 24. Средње месечне и годишња количина падавина (mm) на Копаонику за период 1949-1957, Вујевић П.

I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII	Год.
64	67	70	75	105	117	91	68	80	111	87	75	1010

Копаоник у мају и јуну из табеле 24, прими као и скоро 90% места у његовој подгорини, највише падавина у ова два месеца утичу да је пролеће најкишовитије годишње доба. Минимум падавина је у јануару и врло често у августу месецу што је одлика континенталног и медитеранског типа кишног режима, који је Вујевић П. издвојио као подунавску варијанту.

Табела 25. Средње месечне и годишња количина падавина (mm)
на Копаонику за период 1931-1960, Вујичић Р.

I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII	Год.
43	49	35	51	101	117	80	52	59	76	67	66	796

И за вредности падавина, које је дао Вујичић Р. у табели 25 уочавају се сличности са табелом 24, с тим што су знатно сувљи били зимски месеци утичући на годишњу количину падавина.

Табела 26. Средње месечне и годишња количина падавина (mm)
на Копаонику за период 1950-1994.

I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII	Год.
55	54	81	72	111	117	95	79	68	69	73	62	934

Извор: Смајлагић Ј, 1995.

Из испитиваног периода 1950-1994. године може се изнети податак да је на кишомерној станици у Плешу 1955. године излучено 1.640 mm падавина, што представља рекорд за простор Копаоника. Падавинска станица Жутице добила је 1956. године само 272,1 mm, што је апсолутни годишњи минимум на овој планини.

Табела 27. Средње месечне и годишња количина падавина (mm)
на Копаонику за период 1994-2008.

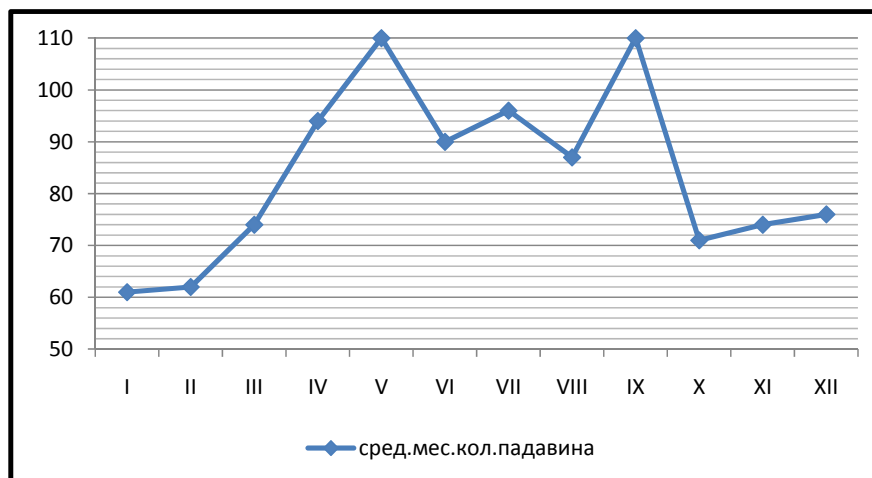
I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII	Год.
61	62	74	94	110	90	96	87	110	71	74	76	1005

Урађено према подацима: Републички хидрометеоролошки завод Србије

Сви падавински режими, како месечни тако и по годишњим добима, испоштовани су и приказани у табели 27, са приметном уравнотеженошћу вредности у односу на вредности из претходне три табеле (24, 25 и 26).

Карактеристично је за поменути период да је максимална дневна количина падавина излучена на Копаонику 07. 09. 2001. године и износила је 70,5 mm, док је максимална месечна количина падавина излучена септембра 1996. године (237,9 mm). Минимална количина падавина излучена је октобра 1995. године, а износила је свега 2,5 mm. Минимална годишња количина падавина излучена је 2003 (805,9 mm), док је максимум био 2001. године и износио је 1.240 mm.

Средње месечне вредности количина падавина приказане су и графикомом.

Графикон 7. Средње месечне количине падавина (mm) за период 1994-2008, Бојовић Г.

Зими се излучи најмања количина падавина, али су зато вредности јесењих а донекле и пролећних месеци високе и врло сличне. Графикон 7 и табела 27 потврђују речи Вујичића П. да „на Копаонику нема сушних година“.

Табела 28. Годишњи број кишних и снежних дана на Копаонику за период 1994-2008. *Error! Not a valid link.*

Година	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	Год.
Киша	86	93	104	80	97	100	81	97	117	77	108	104	98	80	85	93,8
Снег	74	108	108	101	98	89	65	90	69	88	95	102	80	85	90	89,5

Урађено према подацима: Републички хидрометеоролошки завод Србије

Годишњи број кишних и снежних дана због њиховог међусобног односа, који за испитивани период (табела 28) износи 1:1,05, док је нпр. за Златибор (на 1.000 m надморске висине) 1,8, а у Београду 1,42 у корист броја дана са кишом (Васовић М., 1988).

Највише падавина на целом простору Копаоничке подгорине излучи се у марту месецу. Дневне падавине су најједначеније у току зимских месеци, а најнеравномерније у јесен.

Поред месечних и годишњих количина падавина важан елемент је и честина падавина. На Равном Копаонику број дана са падавинама је мањи у периодима од јула до септембра, и од јануара до марта, што врло повољно одговара летњој и зимској сезони.

Сва места подгорине Копаоника не добијају подједнаку количину падавина. Северни и северозападни делови добијају веће количине падавина од јужних. Долина Ибра (места Жутице (541 mm), Беоце (565 mm) и Рашка), Косовска котлина и нижи делови Топличке котлине, представљају падавинама најсиромашније крајеве у подгорини Копаоника. Над Беоцима и Рашком се у току зиме излучи изузетно мало падавина, а најмање у марту месецу (често и до 25 mm). После Копаоника на метеоролошким станицама његове подгорине Штави (922 mm),

Лукову (937 mm) и Плешу (890 mm) измерене су највеће годишње количине падавина. Падавине се посредно повољно одражавају на туристичка кретања, нарочито са аспекта атрактивних пејсажа биљног света.

Снег и снежни покривач. Од свих климатских елемената за туризам, спорт и одмор на Копаонику, највећи значај има снежни покривач. Поред тога он и естетски делује. Захваљујући великом албеду (стари снег 30-70%) (свежи снег 70-95%) и уз сунчано време без ветра стварају се услови за сунчане купке и опуштајућу хелиотерапију корисне за здравље човека.

Снежни покривач је важан како за биљни и животињски свет Копаоника, тако и као регулатор количине воде у тлу, а као такав проузрокује велике тешкоће у планинском саобраћају.

Слика 7. Копаоник под снегом (Фото: www.mkmountainresort.com)

До сада нису забележена адекватна испитивања свих параметара овог климатског елемента, а испитивања, која су вршили у периоду од 1950. до 1994. године, стручњаци из РХМЗ-Србије нису специјализована, тако да ће комплетни прикази снега и снежног покривача у табелама бити на бази испитиваног периода (1994-2008).

-
- Под честином падавина подразумева се број дана у којима је пала њихова мерљива количина, за падавинске дане узимају се они у којима је било најмање 0,1 mm воденог талога.

Табела 29. Просечно годишње трајање снежног покривача (у данима) за период 1994-2008.

1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	Прос.
137	198	184	201	167	170	136	139	142	173	158	165	171	194	159	166

Урађено према подацима: Републички хидрометеоролошки завод Србије

Из годишњег периода са снежним покривачем, може се издвојити јануар, фебруар и март, као месеци са снежним покривачем у трајању од 29 до 31 дан.

Април (26 дана), децембар (25), новембар (11), октобар (4), мај (2) и септембар свега један дан.

Табела 30. Просечна висина снежног покривача (cm) за период 1994-2008. (укупна – У, нови снег – Н).

Год.	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	Год.
У	21	41	34	40	42	50	72	28	28	58	57	56	67	39	41	45
Н	3	7	5	5	4	4	6	5	4	4	4	4	5	6	5	5

Урађено према подацима: Републички хидрометеоролошки завод Србије

Табела 30 је нарочито важна, јер се управо односи на утабани снег на стазама, а самим тим карактерише и дужину трајања скијашке сезоне. За снежни покривач на Копаонику важно је знати да се формира 5-29 дана после падања првог снега, а нестаје 14-27 дана пре последњег дана са снежним падавинама.

Табела 31. Просечне месечне висине снежног покривача (cm) за период 1994-2008.

Год.	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	Прос.
Јан.	34	44	5	20	32	41	63	9	56	47	65	36	76	30	46	40
Феб.	50	46	27	20	47	93	96	21	27	109	100	90	85	61	65	62
Март	29	46	70	48	55	80	124	21	19	81	76	92	139	53	48	65
Апр.	2	46	68	115	15	31	32	22	7	39	17	19	47	23	24	34
Мај	2	4	4	20	0	0	0	0	0	0	8	2	3	0	8	3
Сеп.	0	3	2	0	0	0	0	0	4	0	0	0	0	8	1	1
Окт.	5	2	8	6	6	3	0	0	0	7	4	0	2	12	10	4
Нов.	1	34	10	12	28	6	7	34	4	3	23	35	20	34	20	18
Дец.	11	25	26	26	59	17	16	53	23	30	13	45	13	39	25	28

Урађено према подацима: Републички хидрометеоролошки завод Србије

Просечно Копаоник највише снега на основу последњих испитивања има у марту (65 cm), док је у претходним то био фебруар. Најмање снега довољног за скијање у просеку не рачунајући месеце октобар, септембар и мај има новембар (18 cm).

Из испитиваног периода карактеристични су следећи подаци: први снег је пао 29. августа 1995. године. Најкасније се снежни покривач задржао до 2. јуна 1997. године и 4. јуна 2007. године. Максимална висина снежног покривача измерена је од 15. до 17. фебруара 1984. године и износила је 198 cm, а забележена је и 02. марта 2006. године (139 cm), 07. марта 2000. године (124 cm), 05. априла 1997. године (115 cm), 22. фебруара 2003. године (109 cm).

Копаоник просечно има 166 дана под снежним покривачем, мада ова карактеристика није заступљена на читавом простору, већ се мења углавном са променом надморске висине и експозиције. На овој планини су скијање и други

зимски спортови могући најмање четири месеца годишње, а најчешће скијашке сезоне трају од краја новембра па до краја марта.

Анализом подгорине Копаоника увиђа се да снежни покривач се увек дуже задржава на северној експозицији од јужне, тако да у просеку траје у Лешку 84, Јошаничкој бањи 99, а Куршумлији 100 дана. Максимална висина снежног покривача у Брусу (03.02.1962) износила је 53 cm, у Куршумлији (26.01.1963) 57 cm, у Лукову (15.03.1956) 95 cm, а у Штави (08.03.2006) 58 cm,.

Планинска клима на средњим висинама (600-1.200 m), делује благотворно код особа оболелих од плућне туберкулозе, астме, хроничне пнеумоније, тонзилита и уопште код рековалесцената. Клима већих висина (1.200-2.000 m), погодна је за анемичне особе, неурастеничаре, особе са ранама и рањенике, рахитичну децу и особе преморене од интелектуалног рада.

Ракићевић Т. је врло сликовито означио Копаоник као посебан климатски рејон, који има алпску климу са најдужим и најхладнијим зимама у Србији, чије су температуре од децембра до априла негативне, најнижом средњом годишњом температуром (3,7 °C), и просечним трајањем снежног покривача од око 150 дана у години.

Снежни покривач је један од најважнијих фактора развоја високопланинског туризма, нарочито у зимској половини године. Повољност снежног покривача Копаоника за скијашке спортове, поред већ поменутих фактора зависи и од положаја скијашких стаза и терена. Северне падине су далеко повољније од јужних, јер је квалитет снега готово читавог дана исти, што за јужне падине важи само за неколико преподневних часова. Квалитет тла је један од значајнијих фактора, који повољно утичу на снежни покривач Копаоника.

Туристичка валоризација климе Копаоника показује врло висок степен квалитета и ствара изврсну базу за развој зимског, летњег сеоског и бањског туризма овог подручја било да се ради о одмору, рекреацији или спорту.

Хидрографске туристичке вредности

Хидрографске разноликости Копаоника, представљене су густом мрежом река, речица, потока и малим бројем језера. Уз знатан број тресава, пиштаљина или пиштавина, и великог броја термоминералних извора у више бања у његовој подгорини оне чине туристички интересантно ову планину. Сви научници који су истраживали Копаоник слажу се у једном, да су све воде Копаоника чисте, бистре и готово све се могу користити за пиће. Ова тврдња важи нарочито за радове раније објављене, где су I класом проглашаване и воде у подгорини Копаоника.

-
- *Скијашки терени су најповољнији ако су трасирани преко ливада и пашњака и у том случају је довољна дебљина снежног покривача од 15 cm.*
 - *Повољност снега за скијање и његов квалитет су за Копаоник у многим анализама обрађиване за терене преко 1.000 m надморске висине северне експозиције и 1.300 m јужне експозиције.*

У својој књизи „Копаоник“, Васовић М. описује хидрографске одлике овог подручја по висинским зонама са нарочитим освртом на воде Равног Копаоника. Међутим постоји и подела (природа Копаоника - заштита и коришћење) од стране Драгане и Миодрага Дедића да овај хидрографски простор поделе у предеоне целине углавном везане за сликове: Расинско подручје, Ибарско подручје, Топличко подручје, Лабско подручје, Бањски Копаоник, Централна планинска зона, Равни Копаоник, Јужни део централне планинске зоне и Косовско подручје.

Генерална подела хидрографије Копаоника може гласити да све воде отичу сливом Западне Мораве или сливом Јужне Мораве. Дефинитивно

најинтересантнији део је Равни Копаоник. Са својом висином преко 1.700 m надморске висине, овај простор нема великих река чак нема ни карактеристичних језера такозване „горске очи“, али је хидрографска мрежа препуна потока и извора (топлих, хладних, радиоактивних).

Извори. Услед геолошког састава земљишта (кречњаци и шкриљци) на потезу Сребрнца и Брегаве налазе се 7 извора знатне издашности, који образују мали речни ток који никад не пресушује, и који се спушта са 15-так метара у слапу према Метођу. Од ових извора названих „7 суза“ касније настаје Брзећка река (Васовић М., 1988).

Слика 8. Извор Крчмар вода (део изворишта) (Фото: Г. Бојовић, 2008)

Два најпознатија извора су Марина вода и Крчмар вода.

Марина вода. На југозападној падини Карамана на надморској висини од преко 1.700 метара извире извор Марина Вода, која се нешто јужније улива у Гобељски поток, а за оне који се слабије сналазе, путем Копаоник – Брус, од скретања за планинарски дом Ртањ, око 500 m. Извор је разбијеног типа са издашношћу од 10 до 40 l/min, чија је температура око 4°C, а радиоактивност воде износи 8,45 MJ (Васовић М., 1988). Марина вода је делимично каптирана чесмом у близини пута на одушевљење правих љубитеља природе.

Крчмар вода извире 1.200 m западно од Панчићевог врха. Извор, због надморске висине од 1.950 m и радиоактивности 74 MJ, представља највиши и најрадиоактивнији извор Србије са температуром од 4°C. С обзиром на ове вредности не придаје му се адекватна пажња при уврштавању у туристичке атрактивности. Томе вероватно доста доприноси и недовољно сређена каптажа, која једним делом служи за снабдевање водом служби (Војска Србије и агенција за контролу лета Србије и Црне Горе) на самом Панчићевом врху. Физичко-хемијске и радиолошке анализе указале су да вредности алфа и бета активности далеко испод

норматива предвиђених правилником тј. вода се може употребљавати за пиће (Сл. Лист СРЈ 9/99).

Извор назван *Јарам чесма* налази се испод Гобеље на Јарму, на 4. km од туристичког центра дуж саобраћајнице Копаоник – Брус и на десетак метара испод пута. Други је извор по издашности (25 l/min) на Копаонику. Незаобилазан за путнике излетнике, каптиран, нерадиоактиван, константне температуре од 4,4°C увек је пријатно освежење (Васовић М., 1988).

Слика 9. Извор Јарам чесма (Фото: Бојовић Г., 2008)

На Равном Копаонику вредни помена на основу своје постојаности су још два извора: Пајино пресло (14,2 MJ) и Казновачке бачије (11,75 MJ). На планини велики број извора и потока носи име „река“ а пресуши у току лета па такви извори нису узети у разматрање. На Самоковској реци од њеног извора на источним обронцима Јарма од њеног горњег тока до уливања у Јошаницу приметне су занимљиве хидролошке појаве, које се јављају као резултат сталног меандрирања речног тока.

Пиштаљине, или како их још зову Пиштавине, представљају остатке планинских поточића и мањих речних токова низ благо нагнутне падине Сувог Рудишта и Гобеље. Ограничене густом травом и бујном вегетацијом оформљавају читаве низове мањих увала из које се даље процеђују бистри поточићи. Интересантно је срести појаву, где је више оваквих травнатих „Пиштаљина“ везано у низу, или пак по целој падини у мањим групацијама.

Слика 10. Копаоничке Пиштаљине (Фото: Бојовић Г., 2008)

Тресаве су карактеристична хидролошка појава на Копаонику. Места где речни ток Самоковске реке на појединим деловима гради шира проширења, а негде чак и мала језера називају се тресаве. Обрасле бујном и високом травом, због несигурних количинских допуњавања воде временом тресаве се смање, тако да су често тешко проходне подсећајући на мочварно земљиште. Тресаве су нарочито учестале на северозападним падинама Копаоника.

По истраживањима, тресава на Копаонику има око 4.000. Њихова старост се процењује на више од хиљаду година. Локално становништво их назива Барама. Најпознатије тресаве су: Јанкова бара (1.640 m), Црвене баре (1.639 m) и Барска река (1.408 m). Дубине оваквих тресава су најчешће 0,5 m, а негде чак и 7,5 m (у Малом језеру).

Слика 11. Тресава Јанкова бара (Фото: Бојовић Г., 2008)

Естетска вредност тресава нарочито долази до изражаја у пролећним и летњим месецима када личе на пространи зелени тепих на висинама од 1.500 m. Њихову атрактивност треба стално истицати и везивати за излетнички туризам Копаоника.

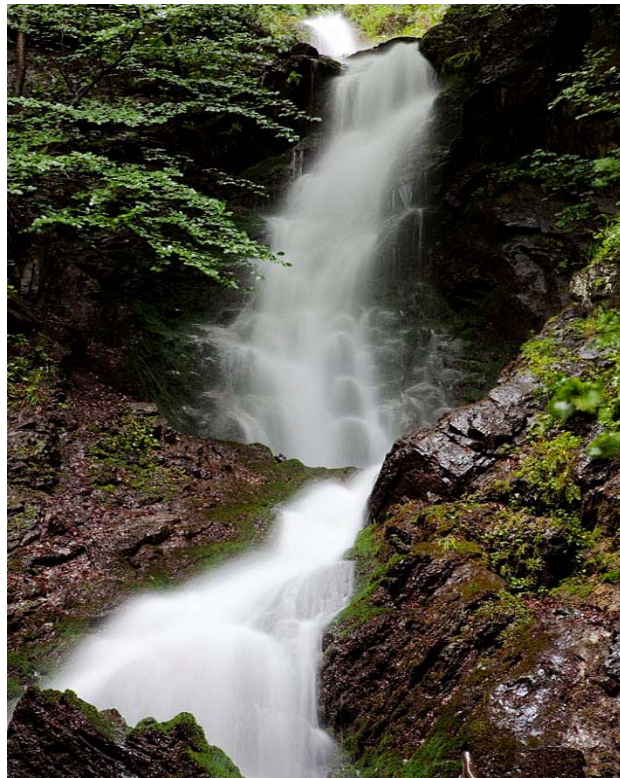
На западном и северозападном делу равног Копаоника, захваљујући својој геолошкој грађи, могу се издвојити Кукавица и Козје стене, као део са потпуним одсуством површинских токова, сем повременог извора Кадијача. На овом делу сточари, пошто су изузетне пашњачке зоне, за напајање стоке образују већи број вештачки направљених локви, чије је дно од глине, које се пуне кишницом и снежницом.

Извори са Кокоровца (1.015 m), који су у сливу Јошанице, снабдевају Јошаничку бању водом. Разноврснија хидролошка карта среће се у подгорини Копаоника, коју најизразитије креирају бројни извори (хладни, топли и термоминерални), као и знатан број језера.

На Копаонику је позната ретка појава понирања потока-реке. Реч је о Циганском потоку-реци, који извире на североисточној падини Велике Гобеље, који има сталан ток, а потом код Великог крша понире (Васовић М., 1988).

Туристички врло интересантан на 500 m испод Небеских столица налази се водопад Јеловарник. Вода водопада висине 72 m у три каскаде заједно са Крчмар водом улива се у Брзећку реку.

По речима Ракићевића Т. на Копаонику постоје и мање познати извори, и то: Жаревачка кисела вода, Требиње, Лужане, Митровачка, Бањица и Термална вода (28°C) у долини Грашевачке реке код Бруса.

Слика 12. Водопад Јеловарник (Фото: Бојовић Г., 2008)

Област Копаоника и његове подгорине је нарочито богата термалним, термоминералним и минералним изворима.

О овом делу хидрологије Копаоника неће се много износити података, јер ће оне бити предмет детаљног истраживања овог рада кроз део Бањског туризма. Још одавнина познате по својој лековитости биле су Јошаничка на северозападу, Куршумлијска на југоистоку и Луковска бања на истоку. У близини се налазе Богутовачка, Пролом, Матарушка и Врњачка бања.

Водотокови на Копаонику су врло густе и преплетени, не великим рекама, али зато њиховим знатним бројем.

Река Јошаница припада сливу Западне Мораве и главна је артерија одвођења вода са Равног Копаоника, Бањског Копаоника, а донекле и са суседног Жељина. Она настаје спајањем потока Коњске и Бранковине, испод врха Јелице (1.776 m) на надморској висини од 1.660 m и после 39 km улива се у Ибар са падом од 32,9%.

Табела 32. Средњи месечни и годишњи протицај Јошанице (m³/s) за хидролошку станицу Биљановац, а за период 1994-2008.

Јан.	Феб.	Мар.	Апр.	Мај	Јун	Јул	Авг.	Сеп.	Окт	Нов.	Дец.	Год.
2,88	3,13	4,93	7,65	5,75	3,78	2,34	1,79	2,26	2,29	2,74	2,94	3,54

За реку Јошаницу као и њену највећу притоку Самоковску реку важи правило да стварају подводне терене, или на алувијалним равнинама, или на местима где се уливају њихове десне притоке. Слив Јошанице чини 141 притока. Веће притоке Јошанице су Гобелска река, Кукавица и Рудничка река са притокама Варвском и Лисинском реком.

На висини од 1.425 m, у кањону Брзећке реке и природном резервату „Метође“, постоји такозвани „гејзир“ хладне воде, чији млаз је достигао 10 метара висине и што је представљао праву атракцију за туристе, па је уврштен у многе пешачке туре. Из непознатих разлога 2007. године, уз останак исте издашности, висина млаза је смањена на свега 30 cm уз претпоставку да је дошло до механичког загушења. Овај гејзир настао је као последица хидрогеолошких истраживања (Радовић Ј. и М., 1999).

Под хидротехничким захватом на Копаонику спада чувени „*Мијатовићев јаз*“. Драгољуб Мијатовић из села Жутице недалеко од Расине подстакнут дуготрајним сушама (нарочито 1928. година) и уништењем усева направио је 1932. године прави подвиг. Прокопао је јаз (канал) дуг 18 km и њиме довео воду са Копаоника до свог села, користећи примитивне алате и материјале (дрво и камен). Од Самоковске реке код Пашиног Бачишта на 1.400 m надморске висине, Мијатовић је спустио воду на своје имање, које је на 590 m. надморске висине. Кроз литице Козјих стена прокопао је три краћа тунела. Дуг пут са понирањем воде у растреситом земљишту и разливањем по грубим спојевима дасака и камена омогућило је добијање 1/5 воде, што је у доба ниских водостаја износило 80 – 100 l/s. Вода је стизала за 8-10 часова отичући просечном брзином 0,5-0,6 m/s. Након стављања у функцију јаза плавањем поља и воћњака вишеструко су повећани приноси, тако да су убрзо и суседни засеоци почели са прикључивањем, све до 1949. године када је престала његова употреба. Иако видно запуштен, још увек су јасно сачуване функционалне могућности овог јаза. Тек пре 10 година на 9. километру пута Копаоник – Јошаничка Бања поред реке, откривена је стена са уклесаним подацима о његовој градњи. Заиста изванредан захват за то време, који може да буде искоришћен у туристичке сврхе.

Ибар је река, која извире под Хајлом (2.400 m) у Црној Гори, а пошто одводњава 60% воде са Копаоника, представља његову највећу реку. Са површином слива 8.069 km² и укупном дужином 276 km има просечан пад од 29,3%. Ширина и дубина Ибра варира, тако да ширина се креће просечно од 20 до 40 m на појединим местима и 70 m, док дубина је најчешће од 0,7 до 2 m. Ибар је највећа притока и припада сливу Западне Мораве (Црноморски слив) у коју се улива недалеко од Краљева. Важније притоке Ибра су: Ситница са Лабом и Јошаница са десне стране, Рашка и Студеница са леве стране. У сливу Ибра је и густа мрежа мањих река и речица. Да би се стекла реална слика о водном режиму дати су подаци о протицају реке Ибар.

Табела 33. Средњи месечни и годишњи протицај Ибра (m³/s) за хидролошку станицу Лепосавић, за период 1990-2001.

Јан.	Феб.	Мар.	Апр.	Мај	Јун	Јул	Авг.	Сеп.	Окт	Нов.	Дец.	Год.
26,76	30,83	30,3	47,63	23,94	15,04	9,91	9,07	11,05	12,89	18,85	28,76	22,08

Урађено према подацима: Републички хидрометеоролошки завод Србије

За испитивани период минимални дневни протицај Ибра (3,2 m³/s) био је 06.12.2000. године, а максимални (245 m³/s) забележен је 22.02.1996. године.

Табела 34. Средњи месечни и годишњи протицај Ибра (m³/s) за хидролошку станицу Ушће, за период 1994-2008.

Јан.	Феб.	Мар.	Апр.	Мај	Јун	Јул	Авг.	Сеп.	Окт	Нов.	Дец.	Год.
53,3	62,02	78,16	81,51	56,01	33,96	21,55	18,45	21,03	24,56	34,35	47,48	44,39

Урађено према подацима: Републички хидрометеоролошки завод Србије

Табела 34 показује повећање вредности средњег месечног и годишњег протицаја код Ушћа, које је удаљено речним током 72,86 km од Лепосавића. Минимални дневни протицај (6,74 m³/s) био је 23.07.2003. године, а максимални (530 m³/s), био је 25.02.2006. године.

Разлике између две станице су велике, на шта доста утицаја има притока Ибра, река Студеница, која са великим протицањем одводи воду I класе са Чемерна (1.539 m) и Родочела (1.643 m). Температура реке Ибар у току летњег периода је око 18°C, али због велике загађености не само Ибра него и његових притока Ситнице и Лаба купање је забрањено чак и опасно. Ибар већ код Лепосавића има воду III класе, а пред Ушћем на Ибру је измерена IV класа воде.

У последњих неколико година, после каквог-таквог смиревања безбедоносне ситуације, постоје покушаји да се организују извесне туристичке активности везане за традиционално сплаварење (Ибарска регата), или најновији назив „Спуст без граница“. Река Ибар представља значајан енергетски и привредни потенцијал шире регије. Ништа мањи није ни туристички значај ове реке. Близина ибарске магистрале може се још боље искористити у валоризацији садржаја, које пружају Ибар и акумулациона језера на њему. За сада је то углавном излетничко рекреативни туризам, али би у будућности могао бити на знатно већем регионално – туристичком степену.

Слика 13. Река Ибар (Извор: www.commons.wikimedia.org)

Река Расина (извире испод Жељина и Гоча под Црним Врхом 1.340 m), одводи више вода са Жељина, него са Копаоника све до Западне Мораве, чијем сливу припада и у који се улива у близини Крушевца. Површина слива реке Расине је 981 km², дужина тока 92 km и на станици Бивоље има воду III класе. Расина има просечан пад 13%. Њене притоке су: Грашевачка река са Копаоника и Блатишница, која се улива код Разбојне.

Табела 35. Средњи месечни и годишњи протицај реке Расине (m³/s) за хидролошку станицу Бивоље, за период 1994-2008.

Јан.	Феб.	Мар.	Апр.	Мај	Јун	Јул	Авг.	Сеп.	Окт	Нов.	Дец.	Год.
6,27	9,1	13,36	13,8	7,38	5,59	3,53	2,55	2,53	3,32	4,4	6,27	6,5

Урађено према подацима: Републички хидрометеоролошки завод Србије

Максималан протицај је у априлу, а минималан у септембру, као што је и протицање вода у пролећном и зимском периоду веће него у летњем.

Расина је најнизводнија и најзначајнија десна притока Западне Мораве, чији је значајан део слива на простору Копаоника и у његовој подгорини. Слив ове реке је изразито асиметричан, јер већина притока је са десне стране. На свом току, поред којег на извесном сектору воде саобраћајнице од значаја за долазак на Копаоник, Расина гради краће клисуре и мање котлине, те има композитни склоп. У Западну Мораву сваке секунде унесе око 9 m кубних воде, која је задовољавајућег квалитета, јер потиче са планинског простора. Иначе, одликује се великом разликом између највећег и најмањег протицаја, те повремено има бујичарски карактер и угрожава саобраћајнице, обрадиве површине и насеља.

Лаб је река која припада сливу Западне Мораве. Извор јој је на југоисточним обронцима Копаоника, близу села Палатна, а настаје од Мургулске речице. Улива се у Ибар на 10 km од Вучитрна код Прилужја. Површина његовог слива је 947 km², од чега Копаоничком сливу припада 457 km² или 38%.

Дуг је 59 km и воде, које теку њиме чак и у горњем току, су загађене, најчешће III класе. Веће притоке су му Качандолска река и Батлава.

Ситница је река, која читавом својом дужином тече кроз Косово и Метохију. Извире на планини Жегавац (996 m) и после 90 km код Косовске Митровице улива се у Ибар. Површина њеног слива износи 2.861 km², од чега 765 km² (23%) одводи воде са јужног и југоисточног Копаоника. Квалитет воде је чак у горњем току III класе, а при ушћу и делу, где река има равничарски ток, IV класе.

Табела 36. Средњи месечни и годишњи протицај реке Ситнице (m³/s) за хидролошку станицу Недаковац, за период 1988-1999.

Јан.	Феб.	Мар.	Апр.	Мај	Јун	Јул	Авг.	Сеп.	Окт	Нов.	Дец.	Год.
9,65	13,68	15,48	25,94	10,68	6,03	4,31	3,53	4,61	4,84	8,11	13,24	10,0

Урађено према подацима: Републички хидрометеоролошки завод Србије

Ситница је до 1936. године истицала из баре Сазлије, која је прокопавањем канала и мелиорацијама потпуно исушена, те се овде формирала вештачка бифуркација између сливова Неродимке и Ситнице. Неколико мостова на овој реци давно је израђено и имају историјску вредност. Због прекомерне загађености речне воде, не постоје услови за купање и туризам, али је долина од значаја за саобраћај. Ситница у просеку сваке секунде даје Ибру 15 m³ воде, али су познате године када је за време лета потпуно пресушивала.

На Лепенцу је урађен мелиорациони систем Ибар – Лепенац, а на Неродинки још од XII века постоји кружни систем за наводњавање.

Топлица је једина река, која одводи воду са Копаоника, а припада сливу Јужне Мораве (највећа притока). Извире на источној страни Копаоника, испод Панчићевог врха, а после 130 km дугог тока улива се у Јужну Мораву, код Дољевца. Површина слива је 2.180 km², од чега 769 km² или 35% се налази на Копаонику. Најзначајније притоке су Косаница, Луковска и Бањска река. Доњим током, Топлица има воду III класе на мерној станици Пепељевац, а код станице Дољевац измерена је IV класа воде.

Табела 37. Средњи месечни и годишњи протицај реке Топлице (m³/s) за хидролошку станицу Дољевац, за период 1994-2008.

Јан.	Феб.	Мар.	Апр.	Мај	Јун	Јул	Авг.	Сеп.	Окт	Нов.	Дец.	Год.
9,97	13,23	17,96	20,09	11,35	6,12	3,36	2,28	2,52	3,09	5,2	8,01	8,59

Урађено према подацима: Републички хидрометеоролошки завод Србије

Годишња протицања у разним притокама су доста променљива. Највећа су у сливу Луковске реке, а најмања у сливу Бањске реке.

На Топлици планирана је и већ деценијама започета акумулација Селова за наводњавање и водоснабдевање насеља у Топлици и Нишу.

Језера. Геолошка грађа Копаоника условила је и стварање не великог, али значајног, броја језера на овом простору.

Исти услови су искоришћени за стварање, и у данашње време, туристички интересантнијих, а привредно кориснијих хидроакумулационих језера.

На западној подгорини Копаоника налазе се три урвинска језера: Семетешко, Дугачко и Мало језеро. Лоцирана су југозападно од Јошаничке бање испод шуме Борје. Најкомплетнија лимнолошка истраживања урадио је Степановић Ж. у раду „Туристичке могућности општине Рашка“ из 1981. године.

Семетешко језеро образовано је на 900 m надморске висине изнад истоименог села у подножју виса Чукуре. Настало је у урвинској дољи. По истраживањима Степановића Ж. језеро воду добија од два оближња извора, падавина и топлеем снега. Из њега истичу два извора. По мерењима аутора ове дисертације (28.11.2009.), језеро је елипсастиг облика димензија 90 x 70 m, а дубине до 15 m. Испитивања овог језера су указала на то да на, наталоженом муљем, дну језера постоје рупе са јаком воденом струјом. Температура воде језера у јулу је око 10°C, док је у августу просечно 20°C. Пријатно је за купање. Карактеристично је да ниво воде Семетешког језера је сталан, без обзира на атмосферске падавине.

Слика 14. Семетешко језеро (Фото: Бојовић Г., 2008)

Туристички је посебно занимљиво формирање пловеећих острва. Приликом истраживања аутора докторске дисертације (септембар 2008), измерена је површина од 20 m² јединог пловеећег острва. Поред траве и ситног растииња, на острву расте и неколико ситнијих стабала јове. Језеро је порибљено 1986. године са шараном, бабушком и сомом (није опстао), а прави староседелац је тритон (ендемиска врста даждевњака). Од порибљавања дошло је до знатног замућивања воде језера, а крупни рибљи примерци (шаран капиталац 6 kg) једу корење тј. дна острва, што ће довести до нестајања постојећих. На основу запажања аутора примећена су бар још два мања острва спремна за одвајање, јер је део земљишта око језера мочварног типа.

Дугачко или Горње језеро налази се на 650 m. надморске висине, испод падина Заблаће, у селу Горње Чамаге, у непосредној близини Јошаничке бање на северозападним обронцима Копаоника. Дукић Д. у свом раду „Клима и воде Јошаничке Бање“, овај део назива мочваром дужине 158 m и ширине до 55 m. Дно ове мочваре остаје лети без воде, али је окружено појасом трске ширине 8 – 10 m.

Мало или Доње језеро, дужине 61 а ширине 34 m, настало је у тањирастој вртачи. Око језера се у првом појасу ређају пашњаци и ливаде, а на југозападу је ниско листопадно растиње. Интересантно је да су два истраживања (Степановић Ж. и Дукић Д.), урађена у скоро истом интервалу, дата са доста опречних резултата и термина.

Воде Ибра су искоришћене у више акумулација. Акумулације *Батлава* (30.000.000 m³) и *Грачанка* (50.000.000 m³) на притокама и *Газиводе* (380.000.000 m³), на самом Ибру користе се за снабдевање водом термо-електране Обилић, Приштине и наводњавање Косовске равнице. На Ибру је реализован пројекат хидромелиорационог система Ибар – Лепенац (Зборник реферата, 1990).

На Расини, у Златарској клисури, 1979. године образовано је *акумулационо језеро Ћелије* од 51.500.000 m³ воде намењених за потребе града и индустрије Крушевца. Оплемењивањем вода, које протичу кроз брдско подручје и изградњом планираних акумулација ток Расине би се уједначио и изгубио бујична својства, што би појачало рецептиве туристичко – рекреативно интересантног акумулационог језера Ћелије (Зборник реферата, 1990).

Слика 15. Акумулационо језеро Ћелије (Фото: Бојовић Г., 2009)

Акумулација Ћелије се налази на надморској висини од 134 m. Поред ње и преко ње пролази пут којим се из централне Србије путује за Копаоник и оставља пријатан утисак на путника. Површина слива акумулације је 598 km², а средњи годишњи протицај Расине на месту бране био је 6,13 m³/s. Бетонска брана, којом је преграђена река, висока је 48 m и са свим пратећим објектима добро је уклопљена у клисурасти део долине. Највећа дубина језерске воде при максималном водостају, је 45 m, а њена провидност је 5 m. Својим димензијама, посебно ситно разуђеном обалом и веома повољним условима за спортски риболов, акумулација Ћелије привлачи велики број љубитеља природе. У том смислу вештачко језеро Ћелије је својеврсна комплементарна вредност Копаоника.

Најпознатије и свакако најбоље искоришћавање слива реке Лаба је у изграђеној акумулацији *Батлава* (30.000.000 m³) у сливу истоимене реке, која се користи за водоснабдевање термоелектрана у Обилићу и других привредних објеката тог краја.

Планирани значајнији хидролошки подухвати и повећање туристичке вредности Копаоника. У неопходне мере за уређење бујица и најбитније токове Копаоничких река, као и обилна пошумљавања са максималним вођењем рачуна о неугрожавању постојећих капацитета, мора да се укључи више чинилаца, од државе преко локалних структура до надлежних институција и установа. У докторској дисертацији даће се неколико корисних смерница за будући развој Копаоника и његове хидрографске карте.

Значајни објекти водопривреде. Планински масив Копаоника богат површинским водама и испреплетен густом хидрографском мрежом отвара велике могућности за искоришћавање истих токова на њему. Програми за уређење сливова планинских река које најчешће меандрирају представљају смернице даљег рада нарочито на Ибру, на чијим се потенцијалима увелико ради и планира. У енергетском погледу река Ибар са својим притокама пружа изванредне могућности. Ниско положена железничка пруга и пут онемогућавају стварање већих акумулација дуж целог тока, па се ова могућност мора ограничити на поједине деонице и њихове комбинације са бочним притокама.

У енергетском погледу, река Ибар располаже са бруто енергијом од 1.300.000.000 KWh.

На Равном Копаонику, већ од 1.400 m надморске висине, може да се изгради акумулација, која поред тога што је близу Ибра, у корелацији са акумулацијом на Јошаници, може имати знатан енергетски потенцијал.

Акумулација Пашино Бачиште, које би могло да произведе снагу од 8 MW и коришћење непосредног слива Самоковске реке (око 32 MW), само још једне у низу могућности да овај део поред природних лепота привлачних за туризам може подстаћи и енергетско врело Србије.

У доба ограничавајућих фактора новоформираних граница, визних режима према суседним поморским земљама туристичка кретања поново се враћају неким традиционалним врстама туризма.

Бањски, планински и сеоски туризам су већ сада носиоци изградње свих рецептива како би их исти у будућности надградили за централну планинску зону Копаоника. То би првенствено значило изградњу неколико акумулација, које би туристичке организације искористиле у своје сврхе. Зато ових пар локација остају за размишљање и разраду у будућности: Пашино Бачиште, Бајин гроб – Високи део – Јелак (више локација), Бањски Копаоник, Војни дом – Суви Јелак, Рајчићке Бачије, Тиоце Рудничка језера, Лакшиновићи (Зборник реферата, 1990).

Биљни и животињски свет као туристичка вредност

Положај Копаоника, надморска висина и геолошка грађа предодредиле су његовој подгорини и њему идеалну основу за разноврстност како биљног тако и животињског света. У почетку интересантна, а касније као предност обимно и свестрано проучавана од многих научника, тек крајем XIX века бива обрађена фауна, а нарочито флора ове планине. Наравно, Панчић је тај, који је први обрадио и објавио радове о заступљеним културама и ендемитима, и крунисао се Панчићевом омориком у зрелим годинама свог живота.

Копаоником са аспекта шумске вегетације бавио се Илић В: „*Панчићев Копаоник и његов биљни свет*“, Поповић М: „*Букове и смркове шуме на Копаонику*“, Рајевски Л. и Борисављевић М: „*Шуме, доњег брдског појаса Копаоника*“, са проучавањем шумског земљишта у више радова Јовић Н.

Климу и њен утицај највише су истраживали Јовић Н. и Стојановић Љ, док се карактеристикама тла на основу геолошких карти бавио Јовић Н. и други. Лакушић Д. је објавио већи број радова углавном из области флоре Копаоника: „Библиографија о живом свету Копаоника“, „Преглед флоре Копаоника“, „Преглед вегетације Копаоника“.

Биљни свет. Релативно блага планинска клима, која омогућава доста дуго трајање вегетационог периода, довољна количина воденог талога на гранитној, метаморфној и серпентинској геолошкој подлози, уз надморску висину Копаоника, представљају основне предуслове за живот и развој биљака на овој планини.

Надморска висина и њена највидљивија последица вертикална биљна зоналност, која представља појаву висинских појасева вегетације нарочито шумске, условила је класификацију шума и вегетације на Копаонику.

Вертикална зоналност је већ у подножју јасно изражена са појасом, који се простире од 300 m па до 500 m надморске висине, карактеришући хидрофилне и поплавне шуме са воденом зељастом (ливадском) вегетацијом у речним долинама. Од дрвећа у овом појасу често се среће више типова врбе (*Salix Babilonica*, *Salix Alba*), затим јова (*Alnus incana*, *Alnus glutinosa*), топола (*Populus nigra*) и храст лужњак (*Quercus robur*).

Термофилни брдски простор одликује се већим пространствима храстових шума до 600 m надморске висине. Поред храста сладуна (*Quercus conferta*), китњака (*Quercus petraea*), цера (*Quercus cerris*), ређе су шуме са црним бором. Црног бора (*Pinetum*) има на Јеленском осоју и ове шуме представљају најочуваније налазиште у Србији.

Три основна појаса шумских заједница карактеристична су за висине од 600 m надморске висине:

1. појас букових и буково-четинарских типова шума,
2. појас четинарских типова шума и
3. појас субалпских жбунастих четинара и лишћара.

Слика 16. Јесења зоналност шума (изнад села Семетеш) (Фото: Бојовић Г., 2008)

Појас букових и буково-четинарских типова шума. Буква (*fagus moesiaca*) и букове шуме су најзаступљенија популација листопадног дрвећа на Копанику.

Букове шуме у више познатих заједница и са више типова могу се наћи у појасу од 600 до 1.750 m надморске висине, где је буква једини или најчешћи едификатор.

Ниједан од типова букових шума није стриктно везан за одређену геолошку подлогу. Најповољнија за њих је кречњачка, серпентина, графитна, метаморфна и диоритска подлога. Базирајући се на вертикалну зоналност и врло широк појас у којима букове шуме успевају, могу се издвојити три подпојаса: планински (600 – 1.200 m надморске висине) у коме преовладавају монодоминантне шуме букве, високо планински (1.200 – 1.400 m надморске висине) у коме доминирају буково-јелове и буково-јелове-смрчеве шуме и субалпски (1.400 – 1.600 m надморске висине) у коме се јављају субалпске шуме букве.

Што се тиче планинског подпојаса свакако најучесталија и најизраженија је доминација букових шума. Врло су ретке и местимичне мале заједнице белог бора. Врло стабилне и прилично очуване су шуме букве у долинама Гобељске, Брзећке, Дубоке и Варске реке и то углавном по заклоњеним и блажим падинама.

Високопланински подпојас представља зону у којој и даље преовладавају букове шуме. Поред букових у овом подпојасу почињу да се јављају и заједнице јеле и смрче у пределима изнад 1.500 m. Од прелазних заједница, треба поменути предео Сребрнца, који води према Гвоздцу са стабилним и континуалним шумама букве и јеле. У простору Метођа, нарочито на њеном северном и североисточном делу, у потпуности преовлађују густе букове шуме. Стабла ових букви досежу висину преко 40 m и дебљину од 1.5 m.

Слика 17. Букове шуме на Метођу (Фото: Бојовић Г., 2008)

На истом локалитету запажено је и присуство ретких, старих и појединачних стабала горостасних јаблана најалост без репродукције. Метођу, као природном резервату, треба посветити још већу пажњу, јер својим садржајима (црква у стени, гејзир, рударска окна и нетакнута природа) представља радо и бројно обилажено туристичко излетиште.

На западним странама Копаоника алармантна су и знатна сушења јела, а понегде и смрча (Васовић М., 1988). Деградација и сушење се срећу и на Равном Копаонику и у горњем току реке Самоковке, на простору Гвоздца. Као последица оваквог повлачења и нестајања шуме развија се травна вегетација пашњака и ливада. Приметно је и смањење заједнице боровница.

Буква на Метођу

Смрча на Кадијевицу

Слике 18 и 19. Маховина представник приземне флоре (Фото: Бојовић Г., 2008)

Од половине прошлог века, у више наврата, извршено је пошумљавање планине нарочито Равног Копаоника и углавном су коришћени смрча на хладнијим и бели бор на топлијим експозицијама. Од осталих врста у пошумљавању коришћени су ариш, молика и оморика, али у скромним количинама.

Учесталим пошумљавањем, нарочито четинарских врста, донекле је сачувана аутентичност вегетационог покривача на шта треба плански обратити пажњу.

Субалпском подпојасу, такође, припадају букове шуме, углавном, у јужним експозицијама, али су оне много нестабилније и слабије репродукције нарочито због орографске условљености. Букове шуме овог подпојаса су по правилу раскинутог склопа са бујном приземном флором, често и знатно деградираним и са отежаним обнављањем (Зборник реферата, 1990).

Појас четинарских фригофилних типова шума. Четинарске шуме, које карактеришу овај појас налазе се на висинама од 1.600 m до 1.750 m надморске висине. Најчешће заједнице, су шуме смрча (више врста), јела (*Picea abies*) и букве. Шуме букве су заштитног карактера, ниске су продуктивности и углавном се срећу као прелазни облици нижих делова овог појаса. Као пример могу послужити осојне и врло стрме падине Козјих стена, где су очуване све три заједнице. На овим надморским висинама као подлоге срећу се црница, хумус, кречњак серпентин и смеђа подзоласта земљишта.

Станишно заједницама овог појаса највише одговарају хумусна и то кисела земљишта. Као што смо рекли најзаступљеније шуме су смрчеве. Код њих се разликују четири типа шуме углавном везана за зоналност надморских висина (Зборних реферата, 1990).

Слика 20. Четинарска шума на Копаонику (Фото: Бојовић Г., 2008)

1. Тип шуме смрче са зечјом сочицом (*Piceetum abietis montanum oxalidetosum*) насељава најниже делове и то претежно платое, превоје и хладније подручје. Овај тип смрче осим тога што представља најпродуктивнији тип смрчеве шуме на Копаонику поседује и естетску страну.

2. Изнад њих у претежно нижим деловима појаса на топлијим екслокацијама и врло често стрмијим странама среће се тип шума смрче са бекицама (*Piceetum abietis montanum luzuletosum*) са неколико варијетета.

3. Тип шума смрче са маховинама (*Piceetum abietis montanum hilosomietasum*) углавном успева на скелетним и влажним земљиштима. Ове шуме углавном успевају у затвореним и дубоким долинама уз велико присуство маховина, које педолошки покривају тло.

4. Тип субалпске шуме смрче са маховином (*Picetum abietis subalpinum serbicum*) представља граничне шуме овог појаса (1.700-1.750 m) Карактеристика ових смрча је да су ниже (до 20 m) и да су приземни и земљишни покривач обрасли маховином, коју неупућени називају оболелим стаблом дрвета. Због великог девастирања, а уједно и близине туристичких центара треба поклонити већу пажњу овим шумама како би туристичка разгледница луксузних центара била потпуна (Зборних реферата, 1990).

Појас субалпских четинара и лишћара. Овај појас се простире од 1.750 m до 1.950 m. У доста сиромашној флори могу се издвојити ниске субалпске смрче (*Picea subalpinae*), жбунасте полегле клеке (*Juniperus nana*) и доминантна заједница боровница (*Viciniatum myrtilis*). Земљишта су лоших хемијских карактеристика и са минималном производном вредношћу, а међу њима су најпродуктивнија кисела, односно, хумусно силикатна земљишта (Зборник реферата, 1990).

У вишим деловима овог појаса и деловима који допиру до највиших планинских врхова смењују се у зависности од експозиције високопланински сувати, алпске зељасте и на крају камењарске вегетационе заједнице.

У досадашњој обради биљног света Копаоника и његове подгорине обрађиване су шуме и њихова распрострањеност, међутим значајан је број површина на којима успева обојено воће, шумско воће и лековито биље, које егзистира на овом простору. Шумске пропланке, планинске пашњаке, долине река, као и остале делове Копаоника, настањује разно дивље воће. Од шумских плодова овде су заступљени: леска, малина, јагода, купина, дрењина, боровница, шипурак и друге мање значајне врсте.

Леска је распрострањена на целом Копаонику до 1.200 m. Најбоља станишта су јој око изворишта и по долинским странама, где се ипак издвајају у долини Јошанице, Топлице, Луковске и Грашевачке реке.

Дивља малина и јагода среће се свуда по Копаонику чак до висине 1.950 m надморске висине. И оне су распрострањене дуж долина река тако да овог обојеног воћа најчешће има дуж Брзећке реке (Гаринац и Широки до), Бугарске и Качандолске реке као и око Сребрнца и Сувог рудишта.

Најкомпактније распрострањено шумско воће на Копаонику, које покрива велике површине, је боровница. Могу се навести и два типична потеза на којима успева боровница Рендаре - Сребрнац – Гобелџа и Јарам – Бећировац – Пајино пресло. Појава боровница се запажа на најнижој висини од 1.250 m, до места која се преплићу са високопланинским суватима на 1.950 m. На Копаонику дозревање боровница почиње крајем јула и траје све до краја септембра, а некад и половине октобра. Одличног квалитета оне представљају извор додатних прихода становника поткопаоничких села, а свакако туристичку атракцију и освежење при пешачким турама. Површина под боровницом на Копаонику је 14.4 km² (1m² мора бити бар 50% под боровницама).

Појава дрењина на већем броју површина условила је да поједина места добију називе Дрењак, Дрен, Дренова, Дреновачка кука итд. Највеће пространство од 15 ha под дрењином је у општини Лепосавић.

Шипурак је планинско воће, које успева на скоро свакој земљаној подлози. Тако отпорно, среће се на надморским висинама од 1.400 m и у условима, где друго шумско воће не опстаје. Користи се за чајеве, сокове, џем и слатко и то у природном, осушеном или прерађеном стању (Зборник реферата, 1990).

Последњих 30 година нагло је интензивирано гајење обојеног воћа на Копаонику. Сезонском ангажовању радне снаге на овом пољу може се придодати и туристичка нота, у виду манифестационог туризма.

У планској садњи, складиштењу и продаји обојеног воћа примат носи општина Брус.

На Копаонику печурке су заступљене са 219 врста, од којих су најпознатије јестиве: вргањ, лисичарка, сунчаница, смрчак, шампињон, буковача, млечница, пухара и др. Од отровних печурака могу се наћи и оне смртоносне: зелена пупавка (најотровнија печурка у Србији), ушилџена пупавка, пантеровка, мухара, лудара, смрдљива сунцобранка и др. Врло распрострањене печурке успевају на шумовитим и влажним планинским пределима. Такође су и значајна ставка привређивања људи овог краја.

Богатство Копаоника огледа се и у многобројним врстама лековитог биља и шумског цвећа. Најпознатије врсте шумског цвећа које овде успевају су: нарцис, ружа, брондизијана, кукурек, врес, љубичице, каменике, китице, зелена нада (суноврат), перуника и др. Алпски цвет (Rododendron) се јавља код Метођа и Козјих стена. У нижим деловима Копаоника расту цикламе, дивље руже, хајдучка трава, висибаве, срчаник (линцура), салеп и др.

Лековито биље на Копаонику је такође распрострањено, а најчешће камилица, гороцвет, хајдучка трава, бели слез, мајчина душица, кантарион и друго.

У вишим деловима по планини срећу се још: маслачак, клека, планика, ђурђевак, луна, зова, подбел, боквица и столисник (Зборник реферата, 1990). На простору Копаоника расте 825 врста и подврста биљака (Лакушић Д., 1995).

Слика 21. Глациални ендемит Рунолист (Фото: Бојовић Г., 2008)

Почетак сваке заштите се обично везује за пошумљавање одређених простора. У тој борби против камењара голети, ерозија и бујица треба користити све начине ревитализације простора па и садњу шибља и жбуња на тешко доступним теренима. При пошумљавању треба водити рачуна о стриктном придржавању и примени просторног планирања. Ово практично значи да сваки део планине мора бити пошумљен под одређеним структурама већ израженим типом еко система: шумом, ливадом, пашњаком, тресавом, итд.

Животињски свет. Разноврсност биљног света на Копаонику условила је богат и врло интересантан животињски свет. На жалост слично као што се дешава са биљним светом ове дивне планине, тако је и животињски свет у много горем стању, него што је био пре неколико деценија. Панчић је у овој области пионирски рано дао свој допринос. Са многобројних путовања сакупио је и обрадио 62 врсте пужева (8 са Копаоника), који су кроз рад „Мекушци Србије“ објављени на немачком језику 1873. године. Аутори касније писаних радова, књига, публикација, слажу се да су прекомерни лов, криволов и људски немар подстакнут од других заинтересованих делатности довели до осиромашења животињског фонда на Копаонику.

Мрки медвед, дивокоза, јелен, рис, велики тетреб, лештарка, белоглави суп, видра, јазавац, орао крсташ, твор и друге врсте, које су у не тако давној прошлости крстариле планином у великом броју, данас су потпуно нестале.

По Копаонику може се срести: срна, дивља свиња, зец, вук, лисица, веверица, пух, дивља мачка, куна златица, куна белица, лисица, више врста голубова, грлица, фазан, јаребица, препелица, сова ушара, сова шумска, јастреб кокошар, кобац птичар, сиви соко, луња, гавран, сива врана и још неке пернате и длакаве ситне животиње, од којих неке у врло малом броју. На хладним и високим деловима, среће се сибирски скакавац и живородни гуштер (*Lacerta vivipara*), који насељавају само највише планине Европе. Већи број ових животиња је у сталном или дужем временском третману заштите.

Слика 22. Срна на Копаонику (Извор: Национални парк Копаоник)

Од 289 врста дневних лептира Балканског полуострва на простору Копаоника је утврђено постојање 135, а међу њима је нарочито јединствен *Colias balcanica* (Јакшић П. и Ђурић М., 2007).

Најбројнија преживела врста животињског света су птице, вероватно зато што нису биле строго везане за вегетационе и климатске зоне.

Наш познати орнитолог Сергеј Матвејев истраживао је птичији свет у дугом временском периоду (1938-1941, 1955-1967), и дошао до открића 56 нових врста птица, што значи да је за последњих 100 година број птичијих врста на Копаонику повећан од 92 на 148 врста (Матвејев С., 1977).

Копаоник располаже далеко бољим могућностима за развој риболовног него ловног туризма. Чисте и незагађене воде пружају изванредне услове за живот и популацију поточне пастрмке. По подацима Националног парка Копаоник у последњих пет година у копаоничке потоке и речице пуштено је око 70.000 ситних комада поточне пастрмке. Оваква величина пастрмке (8-12 cm) набавља се у мрестилишту Моравица код Ивањице и знатно је отпорнија и са већим процентом опстанка у природној средини.

Потоци, речице и реке у којима је поточна пастрмка најбоље очувана су: Бугарска, Ковачка, Самоковска, Мургулска, Крива и Плочска река, Грашевачка, Гобељска, Варска, Бистричка, Паљевштица и Јошаница.

Слика 23. Самоковка-природно станиште поточне пастрмке (Фото: Бојовић Г., 2008)

По најновијим истраживањима и публикованим радовима на Копаоничком масиву живи преко 1.600 врста биљака, 6 врста водоземаца, преко 170 врста птица и 39 врста сисара (Лакушић Д., 1995).

Угрожавање животоњског света Копаоника могли би поделити на два временска периода:

- зимско угрожавање, где се животиње услед недостатка хране спуштају у ниже пределе додатно форсирани масовним доласком туриста на зимовања,
- пролећно – летње угрожавање; пролећно због размножавања, а летње због доступности скоро свих предела, за туристичке обиласке планине.

Организовани и неорганизовани лов, ловокрађа, криволов и слаба заштита један су од најизраженијих фактора, који су осиромашили живи свет Копаоника.

Овим простором газдује више организација и ловачких друштава из Рашке, Бруса, Александровца, Блаца и Лепосавића, које поред слабије организације и међусобне несарадње врло мало улажу у ловишта.

Са пошумљавањем Копаоника и стварањем квалитетних пашњака створили би се повољни предуслови и за опстанак и развој животиња на овој планини. Уз бољу организацију ловочуварске службе и издвајања одређених финансијских средстава за већи број резервата, нарочито у оквиру Националног парка Копаоник, могуће је заштитити постојеће угрожене, а обновити одређене животињске врсте, којима су просторства Копаоника била станишта. Конкретно може се навести могући пример Козјих стена и Кадијевца, као природног станишта балканске дивокозе. Метође би са својим шумским потенцијалом могло да представља природни ловни резерват за дивокозе и срнећу дивљач.

На локалитетима Козјих стена, Јадовика, Кукавице, Челинарца, Сувог Јелка поред аутохтоних муфлона, фазана, белорепог јелена, може се извршити повећање, или поново насељавање великог тетреба, тетреба глухана, лештарке и др. Прехрана станишта и просипање млађи у рекама Копаоника сигурно би допринело атрактивности код туриста, који би поред осталих садржаја желели да се опробају и у риболову на брзим планинским рекама.

Слика 24. Напуштене бачије на Зановету (Фото: Бојовић Г., 2008)

Размишљајући о заштити биљног и животињског света, а на основу радова других аутора, закључак аутора дисертације је да међусобна зависност ова два екосистема је толико условљена да је просто немогуће сагледати заштиту једног, без дубоког преплитања, другог екосистема. Заштита поред свог основног задатка морала би садржати и уважити све нове урбане потребе других присутних делатности.

На основу свега до сада реченог о биљном и животињском свету, јасна је слика о њиховом лошем стању на овој планини, иако Копаоник има статус не само природног добра од изузетног значаја за Републику него и статус међународно значајног природног добра.

Копаоник се налази на листама:

- Међународно значајно подручје за птице (IBA – Bird Life International, 1997.),
- Међународно значајно подручје за биљке (IPA – Planta Europa, 2005.),
- Emerald - подручје значајно за очување Европске Еколошке мреже,
- Геонаслеђа Балканског и Европског нивоа вредности.

Овакав статус, међународни и национални, Копаоника произилази из Конвенције о биодиверзитету, који је Србија ратификовала 2001. године, из Бонске конвенције, Бернске конвенције, Рамсарске конвенције (2002), уз директиве о стаништима, коју је донео Савет Европе 1992. године и из многих других међународних споразума.

-
- Југозападни обронци Копаоника који територијално припадају општини Лепосавић, у периоду 1999-2009. година (под администрацијом УМНИК-а) доживљавају потпуну обнову биљног и животињског света. У поменутом простору услед забране и строгих законских норми, дошло је до обнове биодиверзитета, нарочито букових и смрчевих шума на потезу јужних падина Треске. Још карактеристичнији је пример повећања фонда животињског света. Ловачко удружење „Лепосавић“, које располаже овим ловиштем, износи податак да су приметне веће миграције животиња са других делова Копаоника у овај простор као и повећана репродукција, зашта је свакако један од најбитнијих фактора неузнемиравање.

Биљни и животињски свет, као категорија, је битан део сваке туристичке понуде. На планинском масиву Копаоника као и његовој подгорини, је заступљен велики број ретких биљних врста од којих су неколико њих ендемске тако да шуме, пашњаци, богат и разноврстан животињски свет представљају битан елемент атрактивности овог простора. Иако тренутно стање ове категорије није на задовољавајућем нивоу, уз њену заштиту у дужем временском периоду треба очекивати значајније резултате, који ће се огледати првенствено кроз број туриста, заљубљеника и истраживача природе нарочито у летњем периоду у виду излетничког, рекреативног, ловног и риболовног туризма.

Слика 25. Пашњаци на Рендари (Фото: Бојовић Г., 2008)

Национални парк Копаоник и заштита природе. „Подручје Копаоника као просторна целина са посебним вредностима, природним знаменитостима и реткостима, добро очуваним екосистемима и културно историјским добрима, представља добро од општег интереса и као такво је стављено под заштиту државе, односно установљена је посебна обавеза друштва да се стара о његовој заштити и развоју“ (Из програма развоја Националног парка Копаоник 1996. – 2000. године).

На Копаонику, и малим делом његове подгорине, проглашен је Национални парк 1981. године. Национални парк Копаоник заузима површину од 11.840,94 ха (4,3% укупне површине Копаоника), а са заштићеном зоном од 19.986 ха. У морфолошком погледу терен Националног парка је изразито планинског карактера са апсолутним висина од 678 m (Паљешница) до 2.017 m (Панчићев врх).

Подручје Парка је са запада ограничено висовима Ораовац, Једовник и Кремићким планинама, а на северу су Паљешница, Првановица, Кокоровац, Камена глава, Мркоње и Велико Стење. Источна граница креће се дуж Мраморске реке, преко Брзећа, Доброг Дола и Раваништа. Јужна граница територије прати правац Лисина – Суво рудиште – Ђерекаре.

У години када је проглашен за национални парк његова територија је захватала село Брзеће, као и делове села Лисина, Крива Река, Ђорђевићи и Црна глава.

Под посебном заштитом Националног парка је 698 ha издвојених у 11 резервата, 8 хидролошких и 15 објеката сврстаних у непокретна културна добра. Природни резервати Националног парка Копаоник су: Козје стене, Мркоња, Јанкова бара, Гобелја, Барска река, Самоковска река, Метође, Јелак, Суво рудиште и Дубока.

Карта 4. Национални парк Копаоник (Извор: Геокарта, 2001)

У Националном Парку Копаоник расте 91 ендемична и 82 субенденичне врсте биљака, од којих је 30 врста заштићено уредбом о заштити природних реткости Србије донетом 1993. године. Најпознатије су: Српска панчићија (*Pancicia serbica*), Панчићев вијук (*Festuca panciciana*), Веленовскова детелина (*Trifolium Velenovsky*), Пеливановићев јастребљак (*Hipochaeris pelivanovici*), Панонска дивима (*Verbascum Pannonicum*), Балканска крабљика (*Caerochaerophyllum balcanicum*), Бугарска линцура (*Centiana bulgarica*), Румелијски звонац (*Alektrophus rumelicus*), Мезијска птичија трава (*cerastium moesiacium*), Визијанијев јавор (*Acer visiani*), Планински јавор (*Acer heldreici*), Јерамичак или Благојев ликовац (*Daphne blagayana*), Маслиница (*Daphne laureola*).

Три стено ендемичне врсте, које расту само на Копаонику и више ни на једном месту на свету су:

1. *Sempervivum kopaonikensis* (Копаоничка чуваркућа)
2. *Viola kopaonikensis* (Копаоничка љубичица)
3. *Cardamin pancicili* (Панчићева режуха)

У Међународној Црвеној листи (European Red List, UNESCO, New York, 1991) заступљене су 4 биљне врсте регистроване у Националном парку Копаоник и то су : *Pedicularis heterodonta* Pancic, *Stipa mayeri* Martinovsky, *Alussum markgrafii* O.E.Schulz и *Viola elegantula* Schott.

Глацијални реликт рунолист (*Leontopodium alpinum*) на стенама Оштрих стена пронашли су Матвејев С. 1949. године и Рајевски Л. 1960. године, који је у нашем народу познат као Јагодине сузе. Није сувишно поновити да ове биљке приликом сусретања у природи не треба брати и кидати. Оне се не могу пресадити, нити примити, у некој другој средини ма како услови били слични.

Програмима заштите Националног парка Копаоник (1996. – 2000. године), (2000. – 2006. године) и (2006. – 2010. године), предвиђени су циљеви заштите и развоја од значаја:

1. Заштита, очување и управљање заштићеним природним и културним добрима, који ће се реализовати кроз све сегменте програмских задатака и активности.

2. Заустављање даљег нарушавања и деградирања животне средине.

3. Санирање учињених штета са отклањањем досадашњих пропуста.

4. Развој васпитно-образовних и научно истраживачких активности.

5. Ревизија просторно-урбанистичких, градских планова и програмско усаглашавање са еколошким капацитетом подручја и садашњим материјалним могућностима.

6. Контролисана комерцијализација и интезивирање коришћења објеката на територији парка и у његовој заштитној зони.

Закон о Националним парковима у посебним одредбама утврђује режим заштите и коришћења по степенима:

- I степен – одређује строгу заштиту природне средине посебних природних вредности и непокретних културних добара
- II степен – одређује непосредну, прелазну заштиту око површина у I степену, заштиту вредних објеката и целина природне средине
- III степен – одређује у пуној мери функцију туризма, рекреације и спорта, регулисано шумарство и сточарство, водопривреду, енергетику, чисте обновљиве енергије и саобраћај (Радовић Ј. и М., 1999).

Из петогодишњег програма за заштиту и развој Националног парка (2006-2010), може се издвојити програм за 2009. годину са конкретним предлозима:

- Радови на комплексној заштити, уређењу и презентацији појединих локалитета (завршно уређење Јанкове Баре, уређење стазе Кадијевац – Ђоров Мост).
- Заштита угрожених и ретких врста флоре и фауне, детерминација станишта Медвеђе грожђе и врста из рода Гентиана, као и мониторинг некрофилних птица на експерименталном хранилишту.
- Праћење стања трајно заштићене флоре (мониторинг рунолиста, обнављање станишта линцуре као и других стеноендемичких врста).
- Обнављање ознака спољних граница Националног Парка.
- Наставак истраживања, конзервације и презентације археолошких локалитета на Небеским Столицама.

Врло захтеван програм за који су издвојена знатна, али ипак недовољна средства.

Подаци из Националног парка указују да петогодишњи план пошумљавања је остварен са 150.000 стабала смрче, јеле и букве. Садни материјал се већ дужи низ година набавља из расадника „Чедово“ код Сјенице.

Правила понашања у Националном парку не дозвољавају самовољно камповање и ложење ватре на местима где то није предвиђено. Није дозвољено ни брање гљива, лековитог билља, лов и риболов без одобрења Националног парка.

Национални парк Копаоник је учлањен у Међународну унију за заштиту природе (IUCN) и у Европску федерацију националних паркова (Europarc federation).

Апел аутора ове дисертације, која описује ову дивну планину Србије, је:

- Да локална самоуправа и челни људи поштују и сами државне законе, пре свега закон о заштити животне средине, закон о Националним парковима, закон о шумама, закон о водама и уредбу о заштити природних реткости;
- Да се поштују међународне конвенције, које је Србија ратификовала;
- Да се преиспита нацрт Просторног плана Копаоника.

Оваквим радикалним потезима показали би нашу високу свест о очувању и заштити Копаоника, а туризму као најзаинтересованијој делатности за ову планину створили чисту ситуацију и јасне смернице за еколошки заједничку будућност.

Национални парк и туризам. Већ више деценија Копаоник се низом појава и процеса намеће науци и пракси. После серије земљотреса био је једно од највећих градилишта у Србији. Чини се да су тада постављене основе туризма, јер су изграђени бројни туристичко-угоститељски, спортски и други објекти. Чини се да је током времена на овој планини рударство полако нестајало, а туризам се све више развијао.

За правилан развој туризма са бројним садржајима, од посебног је значаја превентивна и сврсисходна заштита природе Националног парка Копаоника, као и Копаоника уопште, јер је она основна туристичка вредност.

Развој туризма, његов утицај на друге заинтересоване делатности и заштита природе ове планине главна је функција, чија је резултанта по свему судећи главни задатак, који се налази пред Копаоником.

Туризам у експанзији, који има све већу улогу у животу људи, који живе на планини не треба да буде делатност, којој ће све остале бити помоћне или услужне. Туристичкој валоризацији сигурно су потребнији и комплементарни: саобраћај, сточарство, шумарство, пољопривреда, енергетика и комуналне делатности, али и рударство и неке мање важне делатности.

Како је Васовић М. једном нагласио: „Нигде на територији (некадашње) Југославије није се окупило толико функција на једној планини и то у њеном највишем појасу“. Несумњиво је велика улога туризма у томе, али свакако је дискутабилна велика концентрација легалних и нелегалних објеката и функција на релативно малом и веома осетљивом простору. Треба се нагласити још једном да атрактивност и све већи туристички промет на овој планини је почео тек пре 15-20 година након распада Југославије.

Галопирајући фактор који се нарочито истиче у последње две деценије и који комплетно ремети цео екосистем посебно Националног парка Копаоник је хаотична урбанизација. Њој треба посветити посебну пажњу, јер под њеним окриљем а изговором о развоју туризма, јављају се негативни ефекти, који су неизбрисиви, са далекосежним, а често и катастрофалним последицама за природу.

Да не би све изречено, ма како звучало поражавајуће, изгледало катастрофално, сагледаће се неке чињенице као и мере за очување и заштиту природе Копаоника.

Многи ће на основу ових показатеља помислити на негативан тренд туризма који он причињава на Копаонику. Вероватно с разлогом, што није била намера да се прикаже, али туризам мора да се постави заштитнички, а у случају Копаоника и заштите целог овог туристичког простора у будућности. То за сада није случај. Пример, који следи, поткрепљује ове показатеље.

Изградњом хотела за период од две године и на неких 0,5 ха деградира се велики број биљних врста са тог терена. Изградња приступних путева, вероватно недовољна (неадекватна) инфраструктура сагледана нарочито кроз одвођење отпадних вода, прављење и ширење паркинга на „ничјијој земљи“, недовољно обучена служба за одржавање и др, само су неке од чињеница ове претпоставке. Јасан је закључак, који се може извући из ове дигресије: искрчена шума може се поново засадити и требаће период од 10 година да би достигла неки свој развој. Толико, а данас и краће, могу се створити предуслови за одређене врсте фауне, али изграђени објекти остају дуго времена перманентно стварајући проблеме за биљни и животињски свет, а нарочито када се налазе у заштићеним зонама III, а често II и I степена.

Коализија туризма и природе најочљивија је управо на просторима Националних паркова. Копаоник је у специфичном положају за разлику од наших, а и многих иностраних Националних паркова. Он се огледа првенствено у тесној вези између туристичких кретања и активности за развој туризма с једне стране и очувања и заштите природне средине са друге. Примећује се да је ова друга страна тренутно у неповољнијој ситуацији, нарочито природа у заштитном појасу I и II степена. Друштвене структуре би полазну основу заштите и развоја природе требала да остваре баш на Националном парку Копаоник, а да организовани туризам буде јак заштитни фактор у очувању еко средине на планини. Свакако тежак испит за општине, којима припадају првенствено територија Националног парка, а потом и простор целог Копаоника. Да ли је то могуће?

Јосиф Панчић – први природњак Копаоника

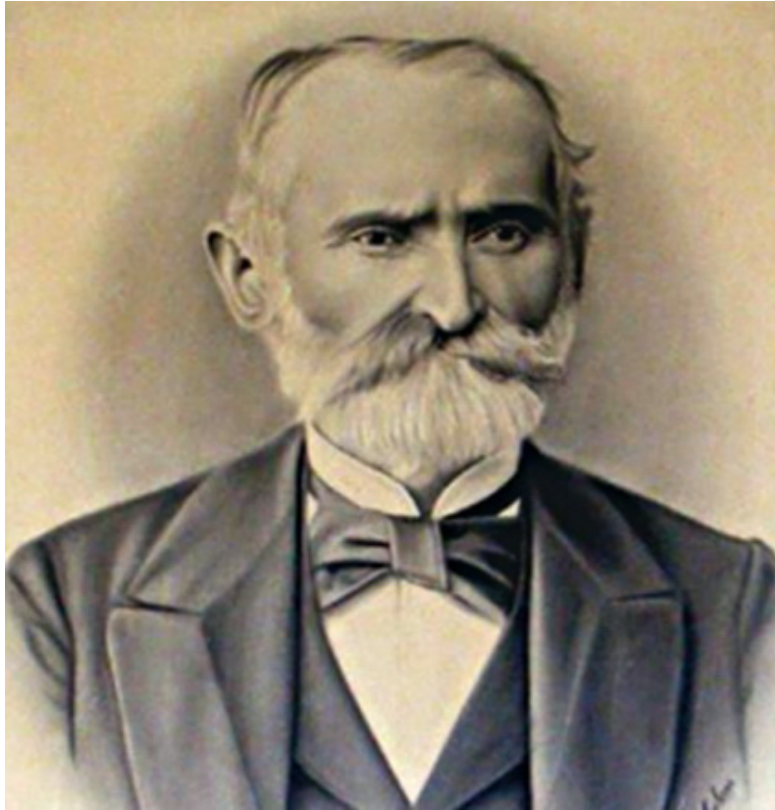
Први истраживач на Копаонику и његовог „подгорја“ како га он назива, је Јосиф Панчић (1814-1888). Ботаничар, лекар и научник је најбоље познавао и први описао флору тадашње Србије.

Рођен испод Велебита, опчињеност планином је очигледно нашао управо на Копаонику на коме је био 16 пута (задњи пут у 72. години). С обзиром да тада саобраћај није био развијен, јасно нам је са каквим се све проблемима сретао на свом путу. Као професор Велике школе, радио је од 1853. година и за 40 година рада објавио је 42 научна дела из области ботанике, геологије и зоологије (истражио је 102 и пописао око 2.500 биљних врста).

У тексту који следи могу се набројати најважнија дела Јосифа Панчића:

- *Tahilogia botanica* - докторска дисертација штампана у Пешти 1842. године;
- *Рибе у Србији* - (први рад на српском језику, 1860. године, Београд);
- *Флора околине Београда, Баната и Бугарске*, 1865. године;
- *Птице у Србији*, 1867. година;
- *Ботаника*, 1868. године;
- *Копаоник и његово подгорје*, 1869. године;
- *Шумско шибље и дрвеће Србије*, 1870. године;
- *Флора кнежевине Србије и додатак флори кнежевине Србије*, 1874-1884. године;
- *Оморика нова фела четинара у Србији*, 1887. године;
- *Списак васкуларних биљака краљевине Србије*, последњи рад 1888. године.

Јосиф Панчић је европско признање и славу стекао откривањем посебне врсте четинара - Оморике. Трагајући од првих сазнања о њој, више од 10 година на планини Тари и заосеку Ђурићи, 01. августа 1877. године пронашао је оморику, која је по њему добила име Панчићева оморика. (*Picea omorica* Pančić). Први ректор Велике школе, Председник краљевско-српске академије, почасни члан Српског археолошког друштва, Српског лекарског друштва и Баварског друштва природњака, су само неке од положаја и почести великог научника.

Слика 26. Јосиф Панчић (1814-1888) (Извор: www.blic.rs)

За свој рад добио је орден Св. Саве I степена, Таковски крст и крст Друштва Црвеног крста. Свакако највећи орден и признање дали су му чланови САНУ и планинари Србије сахранивши га на његовом вољеном Копаонику. У сандуку од Панчићеве оморике остаци Јосифа Панчића и његове супруге Милеве сахрањени су 07.07.1951. године у маузолеју на врху Копаоника, који од тада носи име овог познатог и признатог српског научника (Панчићев врх 2017 m). Претходно је врх носио име Миланов врх по краљу Милану Обреновићу (Радовић Ј. и М., 1999). На жалост туриста, постављањем стратешких војних објеката и уређаја онемогућен је слободан приступ маузолеју сем најављених и организованих посета. Из тих разлога у плановима за развој Копаоника предвиђа се измештање маузолеја на неки други вис, где би садржај био употпуњен са ботаничком баштом, ретроспективом дела, спомен собом и другим детаљима интересантим за туристе и поштоваоце великог Јосифа Панчића.

ДРУШТВЕНИ УСЛОВИ ЗА РАЗВОЈ ТУРИЗМА

Историја. Копаоник и његову подгорину од давнина је насељавало становништво са различитим мотивацијама за живот на овој планини, али и са врло израженом тежњом за различитим привредним делатностима. О томе и данас постоје бројни записи, споменици, повеље, као и обимна документација о привредном животу овог планинског простора. Међутим, врло мало се зна о демографији и демографским проблемима, који су пратили становништво овог краја нарочито у прошлости.

Највише података везује се за тадашњу привредну делатност број један на овим просторима, рударство. Хиљаду и више година са дужим и краћим прекидима по Копаонику су рударили Римљани, Срби, Саси, ређе Турци, Немци и други народи.

Добрим делом због богатих рудника преко планинских превоја Копаоника, у прошлости су пролазили бројни каравани трговаца из Дубровника, Цариграда, Солуна и других градова. Ови путеви су нарочито у периоду од XIV до XVIII века били коришћени и за велике сеобе Срба, о чему сведоче, поред записа, и бројни историјски споменици. Део становништва, склањајући се пред опасношћу Турака, Арнаута и Арбанаса (Албанаца), населио се на Копаонику нарочито у његов североисточни жупски део, као и Топличку котлину.

У XIX веку, по завршетку ратова 1876. и 1877-1878. године и оформљавања границе Србије и Турске, створена је нека врста етничке међе, коју су с турске стране чинили Арнаути и потурчени Срби, а са српске стране, Срби староседеоци, углавном, брђани са Копаоника, као и досељеници из Метохије, са Косова, Пештера, Сјенице, али и мање групе из Херцеговине. Оваква структура није се мењала, уз извесна административна прекрајања, ни у XX веку.

И данас, у XXI веку, у овој етничкој баријери треба тражити разлоге депопулације и већих миграционих кретања, која како многим привредним гранама тако и туризму не иду у корист, стварајући лошу основу за развој.

Становништво. Становништво представља један од најзначајнијих фактора географске средине и веома сложену природно – историјску категорију са јаким утицајем на туристичка кретања. Негативни демографски процеси уз ограничења којима планине утичу на људски живот, утицали су да је на простору Копаоника све мање становника, што се не може рећи за његову подгорину, нарочито за простор Косова и Метохије. На истраживаном простору Копаоника и његове подгорине, живело је (период обраде 1998-2002. година) око 242.633 становника. На приближну статистику је, поред ратних дешавања с краја XX века, утицало и неажурно понашање и бојкот пописа албанске мањине (попис 1991. године), као и „незаинтересованост“ међународне заједнице за регулисање прецизне демографске статистике од 2000. године.

Табела 38. Становништво Копаоника по општинама, за период 1961-2002.

	Рашка	Брус	Курушум.	Алексан.	Блаце	Прокуп.	Лепосав.	К.Митров.	Подујево	Вучитрн	Пришт.	Укупно
2002	12.896	15.310	20.223	1.606	10.705	1.855	11.054*	21.580*	83.448*	57.195*	6.761*	242.633*
1991	14.006	17.449	21.697	2.410	11.608	2.239	10.196	399*	1.504*	2.280*	1.071*	94.859*
1981	14.480	18.712	24.357	2.833	12.256	2.921	10.041	17.578	52.460	44.279	6.324	206.241
1971	13.994	20.199	26.419	3.399	12.752	3.554	9.648	16.360	40.245	32.902	5.018	184.490
1961	13.161	20.369	29.337	3.599	13.964	4.558	9.321	14.085	33.071	24.807	3.932	170.204

Урађено према подацима: Републички статистички завод; Стаменковић С., 2002;
www.ks-gov.net; www.osce.org; www.wikipedia.org.rs

- * некомплетни податци због неизласка албанске мањине.
- општина Лепосавић 18.610 / 2006.године (процена) Испитиван простор је 59,4% или 11.054.
- општина К. Митровица 130.000 / 1998.године (процена) Испитиван простор је 16,6% или 21.580.
- општина Подујево 122.000 / 1999.године (процена) Испитиван простор је 68,4% или 83.448.
- општина Вучитрн 87.723 / 1999.године (процена) Испитиван простор је 65,2% или 57.195.
- општина Приштина 225.388 / 1998.године (процена) Испитиван простор је 3% или 6.761.

Из табеле 38 се може закључити да је депопулација становништва у свим општинама Централне Србије, с тим што је у Рашкој имала нешто успоренију динамику, у најнеповољнијем положају кад се тиче смањења броја становника је општина Александровац, у којој је између пописа 1961. године и 2002. године број становника више него преполовљен. Обрнут је случај код општина на простору Косова и Метохије, где се становништво појединих општина у периоду између два пописа увећало за 34,7%. Овакви примери демографске експлозије нису забележени у европским па ни у светским размерама.

Густина насељености Копаоника је многоструко различита. Најгушће су насељене општине на територији Косова и Метохије, Косовска Митровица, Вучитрн и Подујево.

Табела 39. *Густина насељености (%) на Копаонику по општинама, попис 2002.*

	<i>Рашка</i>	<i>Брус</i>	<i>Куршу.</i>	<i>Алекса.</i>	<i>Блаце</i>	<i>Проку.</i>	<i>Лепосав.</i>	<i>К.Митров.</i>	<i>Подујево</i>	<i>Вучитрн</i>	<i>Пришт.</i>
<i>Површина km²</i>	284,4	532	638	27,2	137,2	32	248	226	390	204	39,3
<i>Густина насељен.</i>	45,3	28,7	31,7	59,0	78,0	57,9	44,5	95,4	213,9	280,3	172,0

Урађено према подацима: Републички статистички завод; www.wikipedia.org.rs; Стаменковић С., 2002.

Највећу густину насељености има копаонички део општина Вучитрн, односно Подујево, чему је разлог постојање истоимених градских насеља на овом простору.

Копаоничке општине Централне Србије имају знатно мању густину насељености становништва од просечне копаоничке, и она се креће од 28,7 до 78,0 становника по km². Општина Лепосавић одликује се не великом густином насељености (44,5%), јер представља највећу по површини општину на Косову и Метохији.

Просечна густина насељености испитиваног копаоничког простора је 87,9 становника по km².

Етнички састав становништва Копаоника може се директно довести у везу са прошлошћу овог краја. Давно постављена етничка баријера чини и данас највећу препреку многим заједничким акцијама на побољшању стандарда живота. Туризам и валоризација туристичких вредности, свима заједничког именитеља – Копаоник, би имали важну улогу у успостављању значајних спортско – рекреативних контаката и аранжмана стварајући повољне услове за ублажавање негативних ефеката ове баријере. Догађаји из 2010. године указали су на постојање етничког троугла, односно постојање трећег простора на левој обали Ибра (Нови Пазар, Тутин и Сјеница) са високим процентом етничке заступљености муслимана.

У табели 40 биће приказани делови општина Рашке, Бруса, Куршумлије, Александроваца, Блаца, Прокупља и Лепосавића у којима скоро у потпуности преовладава српско становништво са процентом изнад 96% од укупног броја становника. Идентичан случај је и у јужном делу Копаоника, где у деловима општина Косовска Митровица, Подујево, Вучитрн, Приштина у високом проценту преовладава албанско становништво.

Табела 40. Етнички састав станиовништва (%) Копаоника по општинама, попис 2002.

	Рашка	Брус	Куршум.	Алексан.	Блаце	Прокупље	Лепосав.	К.Митров.	Подујево	Вучитрн	Приш.
Срби	97,4	97,2	95,8	99,5	97,9	98,8	96,7	8,9	1,3	6,2	4,8
Роми	0,8	0,4	1,53	/	0,65	/	1,0	/	1	3,4	1,2
Црногорци	0,3	0,06	0,5	/	0,13	/	/	/	/	/	/
Македонци	0,1	0,01	0,06	/	0,03	/	/	/	/	/	/
Југословени	0,5	0,07	0,04	/	/	/	/	/	/	/	/
Албанци	/	/	/	/	/	/	0,3	88,7	97,7	93,3	93,8
Муслиман	/	0,01	/	/	/	/	1,2	/	/	/	/
Остали	0,4	1,5	0,5	0,18	/	/	/	2,29	/	1,7	/
Непознато	0,5	0,7	1,56	0,3	1,22	1,2	0,8	/	/	/	0,2

Урађено према подацима: Републички статистички завод; www.wikipedia.org.rs

Насеља. Простор Копаоника и његове подгорине указује како стрма западна експозиција подгорине утиче на знатно мањи број насеља (општина Рашка), у односу на источну знатно блажу и ширу подгорину, коју заузимају насеља општина Брус и Куршумлија. Приметна је и већа површина насеља на овом делу Копаоника па стога не чуди чињеница да општине Куршумлија (638 km²) и Брус (532 km²) заузимају 42,4% укупне површине Копаоника. Од укупног броја насеља на Копаонику (320 насеља), овим двама општинама припада 115 насеља или 35,9%.

Најпространије насеље Копаоника је насеље Батоте у општини Брус са површином од 46 km², док су најмања насеља Брус (Брус), Дешишка (Куршумлија), Велико Рударе (Косовска Митровица), Виљанце и Недаковац (Вучитрн) и Доња Пакаштица (Подујево) са површином од 1 km².

Табела 41. Општине на Копаонику по врсти насеља, попис 2002.

	Рашка	Брус	Куршум.	Алекса.	Блаце	Проку.	Лепоса.	К.Митров.	Подујево	Вучитрн	Пришт.	Укупно
Град.	2	1	2	/	1	/	2	/	1	1	/	10
Сео.	22	49	65	6	17	7	25	27	45	38	9	310

Урађено према подацима: Републички статистички завод; Стаменковић С., 2002.

Из табеле 41 види се да на истраживаном простору Копаоника постоји 320 насеља и то: 10 градских и 310 сеоцких. У већини насеља између два пописа (1991-2002. године), дошло је до смањења броја становника, а у општини Куршумлија у насељима Тачевац и Вукојевац, односно у пограничним насељима према Косову и Метохији, нема стално насељених. Од 57 насеља општине Брус 50 се налазе на Копаонику, а од 90 насеља општине Куршумлија, 67 насеља се налазе на овој планини и њеној подгорини. Простор Копаоника, општине Рашка, заузимају 24 насеља, од чега су два градска (Рашка и Јошаничка Бања), а на простору ове планине два градска насеља имају и општине Лепосавић (Лешак и Лепосавић) и Куршумлија (Куршумлија и Куршумлијска Бања). Општина Лепосавић се са својих 27 насеља од укупно 71, простире на јужним и југозападним падинама Копаоника.

Простор Копаоника заузимају још и општине са Косова и Метохије: Приштина (9 од укупно 46 насеља), Подујево (46 од укупно 65 насеља), Вучитрн (39 од укупно 67 насеља), Косовска Митровица (27 од укупно 49 насеља).

Интересантан податак, обзиром да се ради о планинском простору, се може сагледати из поделе насеља по њиховој надморској висини. Постављене су категорије: до 600 m надморске висине, од 600 до 1.000 m надморске висине, од 1.000 до 1.300 m надморске висине и изнад 1.300 m надморске висине.

*Табела 42. Подела насеља са бројем становника
Копаоника по надморским висинама.*

Општина	I	II	III	III	Укупно
Куршумлија (2002)	35	28	4	/	67
	17.922	1.945	356	/	20.223
Брус (2002)	9	32	9	/	50
	3.240	10.766	1.304	/	15.310
Рашка (2002)	6	12	3	3	24
	8.734	3.365	454	316	12.869
Александ. (2002)	2	2	2	/	6
	408	585	613	/	1.606
Прокупље (2002)	7	/	/	/	7
	1.855	/	/	/	1.855
Блаце (2002)	18	/	/	/	18
	10.274	/	/	/	10.274
Лепосавић	5	15	7	/	27
	/	/	/	/	/
Косовска Митровица	5	16	5	1	27
	/	/	/	/	/
Подујево	7	38	1	/	46
	/	/	/	/	/
Вучитрн	22	15	2	/	39
	/	/	/	/	/
Приштина	8	1	/	/	9
	/	/	/	/	/
Укупно	121	158	33	4	320

Урађено према подацима: Републички статистички завод.

I – до 600 m, II – од 600 до 1.000 m, III – од 1.000 до 1.300 m, IIII – изнад 1.300 m.

Табела 42 је врло интересантна са туристичког аспекта, јер указује на распоред насеља и њихове надморске висине, што ће у перспективи туристичког развоја Копаоника бити врло значајно нарочито при планирању нових стаза и жичара, као и одморишта за љубитеље излетничког и рекреативног туризма.

Насеље на најнижој надморској висини Копаоничке регије је Белољин (287 m надморске висине), у општини Прокупље, док се насеље Копаоник (општина Рашка) налази на највишој надморској висини од 1.730 m (туристички центар).

Старосна структура становништва. Представља једну од најважнијих структура, која непосредно делује на наталитет, морталитет и миграције становништва. Процентуално учешће појединих старосних група у овој структури дају поред основних елемената и допуњену преставу о становништву и тенденцијама његовог даљег развоја.

Просечна старост (општине: Рашка, Брус, Куршумлија, Александровац, Прокупље и Блаце) мушкараца износи 45,5 година, док су жене нешто старије са 49,8 година. Најповољнију старосну структуру, али као и цео простор Копаоника и Србије, забрињавајуће високу има општина Александровац са просеком за мушкарце 44,0 и жене 47,7 година, док је „најстарија“ Куршумлија где је просек за мушкарце 47,0 а жена 52,5 година. У поменутих општинама живи 50.518 пунолетних особа а највише у Куршумлији 16.184 (Попис 2002. године).

За Копаоничке општине са простора Косова и Метохије, сем општине Лепосавић, нема података о структури становништва, али се предпоставља да је знатно млађе од наведеног просека општина Централне Србије.

Полна структура становништва. Анализом полне структуре становништва утврђује се у ком степену постоји складан однос између мушког и женског становништва. За Копаонички простор (општине: Рашка, Брус, Куршумлија, Александровац, Прокупље и Блаце) може се рећи да има доста уједначен овај однос. Мушкараца је 31.226 што чини 50,25%, док је жена 30.911 или 49,74% од укупног броја становника (попис 2002). У свим појединим општинама, најизразитију предност мушкарци имају у општини Александровац 833 у односу на 773 жене, што у процентима износи 51,86%. Жене су у бројчаној предности у Блацу, 5.182 жене у односу на 5.092 мушкарца, односно 50,4%. У општинама Косова и Метохије по пописима из 1981. и 1991. године у популацији преовладава мушко становништво.

Професионална структура становништва даје основне предпоставке о економском, друштвеном и културном животу људи. Због тога је нужно анализирати структуру активног становништва и структуру по делатностима.

Табела 43. Активно становништво по делатностима на Копаонику, попис 2002.

	Рашка	Брус	Куршум.	Алексан.	Блаце	Прокупље	Лепосав.	К.Митров.	Подујеве	Вучитрн	Приш.
Укупно активно	4.079	5.632	6.710	793	3.131	498	/	/	/	/	/
пољо/лов/шумарство	347 8,5%	2.636 46,8%	1.179 17,5%	633 81,0%	934 29,8%	139 26,9%	/	/	/	/	/
прер. индустр.	777 19,0%	1.101 19,5%	2.413 36,1%	54 7,9%	947 29,3%	173 37,4%	/	/	/	/	/
трговина	340 8,3%	262 4,65%	497 7,4%	9 1,1%	247 7,6%	35 4,8%	/	/	/	/	/
хотелијер.	131 3,2%	80 1,4%	390 5,8%	/	/	/	/	/	/	/	/
грађевин.	2 0,04%	56 1,0%	17 0,35%	21 2,9%	/	8 1,6%	/	/	/	/	/
произв.	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/
државна управа	374 9,1%	179 3,1%	505 7,5%	/	/	25 5,0%	/	/	/	/	/
некретн.	193 4,7%	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/
саобр. склад. и везе	218 5,3%	28 0,5%	285 4,2%	/	/	/	/	/	/	/	/
здравство	227 5,5%	130 2,3%	290 4,3%	/	125 3,8%	/	/	/	/	/	/
образов.	162 3,9%	158 2,8%	266 3,6%	9 1,1%	/	/	/	/	/	/	/
непознато	53 1,3%	/	359 5,3%	/	132 4,0%	/	/	/	/	/	/
вађење руде	377 9,2%	11 0,2%	/	/	/	/	/	/	/	/	/

Урађено према подацима: Републички статистички завод; www.wikipedia.org.rs

Из табеле 43 може се закључити, да је активно становништво општина Рашке, Бруса, Куршумлије, Александроваца, Прокупље и Блаце, највише заступљено у прерађивачкој индустрији, а затим у пољопривреди, лову и шумарству. 28,1% од укупног броја 20.843 активног становника, прилично скромно делује број од 870 или 4,17% активних становника при хотелијерству и угоститељству, с обзиром на велике могућности и планове за развој туризма на Копаонику.

Привреда. Општине, на чијим се територијама налазе Копаоник и његова подгорина, укључујући и проучаване бање, по низу показатеља, нарочито из домена привреде, убрајају се у најнеразвијеније у Републици Србији и по томе су само нешто испред њих неке од пограничних општина Републике Србије према Бугарској. Традиционалне привредне делатности копаоничких општина какве су привреда, сточарство, занатство, рударство и експлоатација шума, током времена су изгубиле некадашњи значај. Овакво стање је условљено смањењем броја становника у сеоцим насељима, ако не и затварањем мањих и већих занатских, рударских и индустријских погона у варошицама и градским насељима. Најновији процеси приватизације и власничке трансформације, некада познатих привредних објеката, још увек нису до краја изведене на прави начин, те такви објекти не дају одговарајуће економске резултате.

Табела 44. Показатељи степена привредног развоја копаоничких општина у 2008.

Општина	Запослени у угоститељ. у %	Запослених на 1.000 становника	Незапослених на 1.000 становника
Рашка	8,2	0	146
Брус	1,7	0	101
Куршумлија	1,6	0	167
Лепосавић	/	/	/

Урађено према подацима: Републички статистички завод.

Показатељи табеле 44 недвосмислено указују на развијеност туризма у појединим општинама Копаоника. Солидном броју запослених у угоститељству рашке општине треба додати њихово искуство и стручну оспособљеност, што је важна основа за даљи развој како смештајно – угоститељских капацитета, тако и самог туризма. Општине Брус и Куршумлија заостају за општином Рашка, али располажу како са туристичким потенцијалима, тако и са стручним кадровима.

Вишегодишња економска криза, уз то и погранични положај неких општина према Косову и Метохији, из којих се иселио знатан број становника, уз недостатак саобраћајне инфраструктуре јасно утиче на економску стагнацију. Близина Санџака и најновији немири у овом делу Србије, који је знатним делом комплементаран са Копаоником, такође умањује економске ефекте.

Велики број смештајно – угоститељских капацитета, је поред знатне запошљености становништва у рашкој општини, омогућио и осетно боље зараде у односу на остале општине копаоничког краја, што показује и табела број 45.

Табела 45. Копаоничке општине према висини просечне зараде без пореза и доприноса (нето) у 2008.

Редни број	Општина	Зарада у динарима
1	Рашка	31.569,00
2	Брус	9.253,00
3	Куршумлија	16.216,00
4	Лепосавић	/

Урађено према подацима: Републички статистички завод.

После катастрофалних земљотреса, који су пре више од три деценије захватили Копаоник и његову подгорину, чинило се да ће се окренути у одговарајући инвестициони циклус и интензивнији развити привреда. Међутим, догађаји изазвани распадом Југославије и нестабилно политичко и економско стање у земљи, вишеструко доприносе општој стагнацији копаоничког краја. Сама чињеница да од некадашњих 18 рудника на Копаонику, данас раде само три, то најјасније потврђује. Иако је развијенији у односу на стање од пре две или три деценије, туризам није у могућности да заустави привредну стагнацију и убрза раст пратећих делатности, јер је сконцентрисан на мали број локалитета на Копаонику, док његова подгорина, у којој су проучаване бање, и даље остаје ван интереса већег броја домаћих и страних туриста.

Насеља. Масив Копаоника представља јаку емитивну зону према градским насељима у окружењу. Углавном се јавља међузависност насеља са развијеним бањским туризмом планине Копаоник и градских насеља у његовој подгорини. Великим делом ова међузависност почива и на инфраструктурној основи, па је важно сагледати нека градска насеља, која окружују Копаоник.

Општина Рашка се налази на југозападном делу Србије и захвата средишњи део Ибарске долине са огранцима Копаоника и Голије. Простире се на површини од 670m². Окружују је територије општина Краљево, Брус, Александровац, Лепосавић, Нови Пазар и Ивањица. Највиша надморска висина је 2.017 m (Панчићев врх на Копаонику), а најнижа на реци Ибру 370 m (село Лучице). Клима је умерено - континентална и планинска.

Географски положај општине је врло повољан, с обзиром да долином Ибра пролази пруга Београд - Лапово - Краљево - Рашка у укупној дужини од 352 km и Ибарска магистрала Београд - Краљево - Рашка - Приштина - Скопље. Од ове магистрале се у Рашкој одваја пут за Нови Пазар, који је преко Рибарића повезан са путем према Јадранском мору.

Општина Рашка је 31. децембра 2008. године на својој територији имала 152 km путева углавном задовољавајућег квалитета, од чега су магистрални 39 km, а регионални 113 km.

Између Рашке и Копаоника саобраћају две повратне редовне аутобуске линије, једна преко Јошаничке Бање и друга преко Руднице.

Центар општине и једно од два градска насеља је Рашка, која има 11.641 (ужи део насеља 6.619, Супње са 3525 и Вареву 1.497) становника. По попису из 2002. године општина Рашка је имала 26.981 становника, док процењени број становника (30.6.2007) износи 25.809. На основу истог пописа из 2002 године месна заједница Копаоника је имала 70 житеља са 28 домаћинстава. Национална припадност становништва Рашке је скоро чисто српска (97,4%) (Подаци општине Рашка, 2009).

Слика 27. Панорама Рашке (Извор: www.twip.org)

Главне развојне гране привреде су: туризам, пољопривреда, индустрија и рударство.

Шансе за туризам се виде у потенцијалима Копаоника, Голије и Јошаничке бање са нарочитим истицањем и валоризацијом њихових природних вредности.

Рашка располаже са врло скромним смештајним капацитетима, тако да је упућена на транзитно - дистрибутерску улогу ка туристички богаћим околним вредностима; манастирима Градац, Студеница, Сопоћани, црквама Стара и Нова Павлица, затим Јошаничкој и Богутовачкој бањи и туристичком центру на Равном Копаонику и Новом Пазару.

Табела 46. Основни смештајни капацитети општине Рашка, 2009.

Назив	Категор.	Собе	Број лежаја	Број сед. места	Година изградње	Удаљеност од тур. центра Копаоник	Контакт
Хотел Престиж	2	17	40	100	2008	31	036/736-688
Мотел Јагњило - Власово	/	27	50	90	1986	34	036/732-418
Мотел Караван	/	9	19	160	/	31	036/733-409
Душанов конак / Конак лукс	/	32	80	130	/	31	036/732-133
Конак Бреза	/	20	40	300	1979	31	036/732-333
Конак Двори КН	/	14	35	75	/	29	036/597-530

Урађено према подацима са терена.

После туризма најзаступљенија привредна грана је пољопривреда. Од укупне површине општине Рашка на пољопривредне површине отпада 49.7%. Велики удео имају и шумске површине са 32.606 ha углавном на Копаонику. Треба напоменути да 122.6 km² или 75% површине Равног Копаоника припада општини Рашка, а да целокупна површина Националног Парка Копаоник припада овој општини.

Брус је општина у Расинском округу смештена у подгорини северног Копаоника и уској котлини Грашевачке реке. Простире се на 605 km². Брус иако има врло добро позициониране путне правце Брус - Брзеће - Копаоник (35 km) дуж Грашевачке реке, Брус - Крива Река - Копаоник (40 km), као и путни правац дуж реке Расине према Крушевцу Е-761 и даље према ауто путу Е-75, може се рећи да је њен географски положај доста неповољан. Брус укупно располаже са 537 km путева, од чега регионални 104 km и локални 433 km. Од Бруса до Копаоника, једном дневно, саобраћа редовна повратна линија (Подаци туристичке организације Брус, 2009).

Слика 28. Панорама Бруса (Извор: www.wikipedia.org)

Општина Брус има 18.764 становника (попис 2002. године). Процењен број становника 30. јуна 2007. године је 17.394. Национална припадност становништва је српска и износи 97,2%. Градско насеље Брус има 4.653 становника, а надморска висина насеља се у центру креће од 429 m па до 450 m надморске висине на Росуљама.

Туризам заузима све значајније место у привредном развоју општине Брус, што и не чуди када се зна да овој општини припада 40.8 km² или 25% површине Равног Копаоника.

У општини Брус 32.051 ha заузимају пољопривредне површине. Крај је препознатљив по планској садњи обојеног воћа, по чему ова општина има примат у ширем региону. Под шумом се у овој општини налази 26.788 ha (Подаци Републичког Статистичког Завода, 2007).

Табела 47. Основни смештајни капацитети општине Брус, 2009.

Назив	Категор.	Собе	Број лежаја	Број сед. места	Година изградње	Удаљеност од тур. цен. Копаоник	Контакт
Хотел Звезда	/	53	135	200	1938	36 km.	037/825-102

Урађено према подацима са терена.

Најперспективније туристичко насеље у општини Брус је Брзеће. Од засеока на надморској висини 1.100 m ово насеље израста у мини туристички центар источне подгорине Копаоника. Постављање жичара Бела река 1 и 2 (1988) утицала је на изградњу савремених угоститељских објеката, а самим тим омогућило је и већи промет туриста. Карактеристично брз развој условио је да Брзеће има више хотела него неки наши градови. Уз приватни пансион „Добродолац“ и скијашки центар „Бела река“ насеље има седам привлачних и савремено опремљених хотела.

Куршумлија је општина Топличког округа у јужном делу Србије. Заузима површину од 950 km² на надморској висини од 300 m код Доњег Точана до 1703 m надморске висине на врху Пилатовице. Простире се у делу слива реке Топлице и њених притока Косанице и Бањске са севера, између планине Копаоник са запада и југозапада и планине Радан са југоистока.

По попису из 2007. године општина је имала 429 km путева, од чега су магистрални 36 km, регионални 109 km и локални 284 km. Главни путни правци Београд – Ниш – Прокупље – Куршумлија (330 km), Београд – Крушевац – Блаце – Куршумлија (264 km), којима се може стићи до Куршумлије истичу њену транзитну улогу, а појачани су још Топличком магистралом Ниш – Приштина – Пећ (214 km).

Некада важна саобраћајница железничка пруга Ниш – Прокупље – Куршумлија – Косово Поље – Пећ (192 km), данас је ван функције.

Слика 29. Панорама Куршумлије (Извор: www.kursumlija.org)

Због велике висинске разлике (преко 1.400 m) клима општине Куршумлија је зонално окарактерисана умерено континенталном, планинском и алпском у високим деловима Копаоника. Велика разуђеност рељефа је условила учесталу појаву шума, које заузимају 60.441 ha (2007), на основу чега је дрвна индустрија у једном прошлом периоду представљала главну привредну грану.

Куршумлија је по попису 2002. године имала 21.608 становника у 90 регистрованих насеља. Становништво Куршумлије је 95,8% српске националности. По процени (30.06.2007) у Куршумлији је живело 19.930 становника и приметан је интезиван одлив становништва.

Остаци два средњовековна манастира из XII века, Свети Никола (обновљен 2007) и Света Богородица (чека се одобрење за почетак реконструкције), који се налазе у центру Куршумлије, први су трагови православне културе Топличког краја.

Покретач и носилац туристичког развоја општине је предузеће а.д. Планинка са 430 запослених (Мађејка М.,1994), као и рехабилитациони центар „Жубор“ у Куршумлијској бањи (са 123 запослена радника).

Табела 48. Основни смештајни капацитети општине Куршумлија, 2009.

Назив	Категор.	Собе	Број лежаја	Број сед. места	Година изградње	Удаљеност од т.центра Копаоник	Контакт
Мотел Радо Кастрат	3	13	19	220	1998	100	027/381-119
Мотел Рударе	2	30	60	268	1975	106	027/387-111
Хотел Гаретов конак	3	3/34	84	250	2008	115	027/88-058

Урађено према подацима са терена.

На основу укупних смештајних капацитета, Куршумлија располаже са 294 собе и 638 лежаја, од чега 232 собе са 481 лежајем припада приватном сектору.

Туристичким ентузијастима у Куршумлији треба позавидети на доброј организацији и још бољој реклами свих туристичких потенцијала ове општине. Туризам је последњих година дошао на прво место привредних делатности Куршумлије.

Када се по завршеној приватизацији приведе намени дуго изграђивано хидро-акумулационо језеро Селова, кад се подробније испитају, у селу Плочник, (12 km од Куршумлије) неолитско насеље из V века п.н.е. и римске терме из III века, а уз већ сада афирмисан локалитет Ђавоља Варош, биће употпуњен садржај широког туристичког спектра Куршумлије.

Лепосавић је општина, која се налази на крајњем југозападу Србије, на надморској висини од 466 m. Обухвата планинску област Рогозне са истока, док се са североистока протежу венци Треска (1.022 m), Чардак (1.590 m) и Мусинац (1.725 m), остављајући уску траку Ибарске долине (од села Доња Каменица) на југу до Бистричке реке ка северу.

Географско – саобраћајни положај Лепосавића је везан за долину Ибра, јер је продуженим краком Ибарске магистрале везан са западним поморављем и Шумадијом на северу, а с Косовом и Метохијом на југу. Треба поменути још везу са Копаоником преко Руднице асфалтним путем у дужини 38 km.

Вардарско – Косовска пруга, која пролази кроз Лепосавић изграђена је 1931. године такође долином Ибра. Укупна дужина путне мреже на територији општине Лепосавић износи 665 km, од чега су 35 km магистрални, 38 km регионални и 141 km локални путеви (Подаци туристичке организације Лепосавић).

Слика 30. Панорама Лепосавића (Извор: www.leposavic.org)

Слично као и код других поткопаоничких места и у Лепосавићу се срећу три типа климе: умерено – континентална (до 800 m), субпланинска (до 1.300 m) и алпска или планинска (преко 1.300 m).

Од доласка УМНИК администрације 1999. године општина Лепосавић стагнира у развоју. Према подацима УМНИК-а (2004) укупан број становника, смештених у 71 насељу, је износио 19.960, од чега је 95% било српско становништво (Павловић Б., 2003).

На 3 km од Сочанице и магистралног пута, налази се неиспитана и неафирмисана Вучанска бања (550 m надморске висине), чији термоминерални извор има температуру воде 26-36°C и издашност од 0,12 – 0,20 l/s. Хидрографски је општина Лепосавић обележена реком Ибар, која код села Каменица тече меридијански у дужини од 33 km (12% од целокупне своје дужине).

Безбедносни услови су туризам ставили у други план, али ако се бар део планова оствари (изградња ски центра на јужној страни Копаоника или уређење римског града Галич) биће то снажни подстицај туризму читавог краја.

Табела 49. Основни смештајни капацитети општине Лепосавић, 2009.

Назив	Категор.	Собе	Број лежаја	Број сед. места	Година изградње	Удаљеност од тур. центра Копаоник	Контакт
Мотел Рибњак	/	12	24	260	1989.	58	028/86-413 064/822-4715
Мотел Октан - Лешак	/	13	44	92	2003.	49	028/88-414 063/6666-77
Мотел Симонида	/	34	50	370	1968/2010.	58	064/303-0007

Урађено према подацима са терена.

АНТРОПОГЕНЕ ТУРИСТИЧКЕ ВРЕДНОСТИ

Антропогене туристичке вредности у Србији имају сложен карактер, што је условљено првенствено њеним географским положајем. Сам истраживани простор Копаоника и подгорине обилује овом врстом туристичких вредности, од којих неке су тек у фази озбиљније испитивања, а друге пак су одавно под заштитом UNESCO. Од многобројних подела антропогених туристичких вредности, свакако најадекватнија и опште прихваћена је подела на: археолошке, споменичке, уметничке, етнографске и градска насеља као туристичке вредности (Станковић С, 1990).

Археолошке туристичке вредности

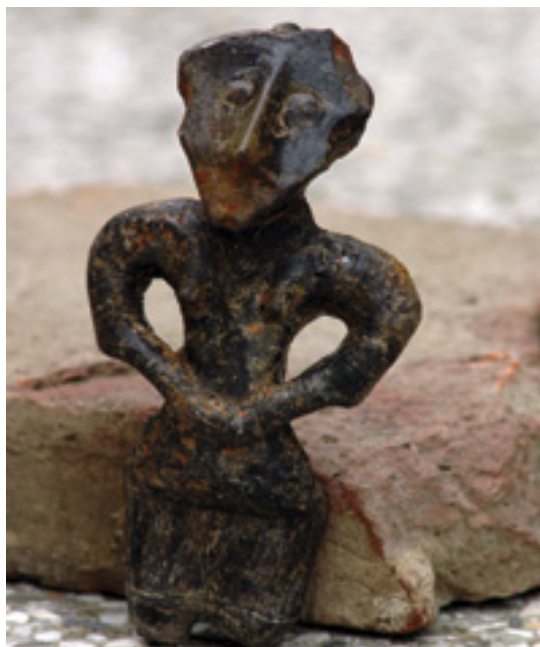
Археолошка налазишта и предмети представљају претежно комплементарне а знатно ређе, основне туристичке вредности. Као ни Србија, ни простор Копаоника није потпуно археолошки истражен, али и поред тога располаже са великим бројем налазишта (Ромелић Ј., 2008).

Најзначајнији локалитет, који одражава сложену културу, а потиче из *млађега каменог доба* (неолит, око 5.500-3.200 године п.н.е.) на овом простору је „Ваљача“ (Косовска Митровица), чији се предмети налазе у музеју Косова и Метохије у Приштини.

Истраживања на овом локалитету код железничке станице Житковац између Звечана и Валачког крша, започета су 1955. године и означена су у литератури као „фафос I“ и „фафос II“.

Неолитска, као и насеља из периода око 10 века п.н.е. откривена су на локалитетима Доња Брњица, Сочаница, Градина и Гњилица. Приликом археолошких истраживања (1963-1965) римског града Галикона код Сочанице, откривен је материјал, који утврђује постојање неолитског насеља на коме је касније изграђено римско насеље Муниципијум (Municipium) (Павловић Б., 2003).

Актуелан је и подробно се испитује локалитет у селу Плочник (на 12. километру пута Куршумлија – Прокупље), који представља неолитско насеље из V века п.н.е.

Слика 31. Фигура са локалитета „Плочник“ (Извор: www.novibeograd.info)

Период *звезденог доба* оставио је већи број још увек недовољно истражених локалитета на Копаонику и његовом окружењу. Углавном се већ тада виде назнаке и везе са рударством, нарочито насеобина у околини Криве Реке. У ред археолошких туристичких вредности спадају и објекти из *античког периода* као и мешања цивилизација, које су се сретале на овом простору. Римски колонисти су у I веку у долини Ибра оставили за собом трагове свог постојања и културно – градитељског стваралаштва. Међу најзначајнијим споменицима је свакако Муниципијум, који се налази у атару села Сочаница 6 km јужно од Лепосавића.

Предпоставља се да је живот овог града трајао од II до краја IV века. Археолошким радовима откривени су остаци Форума (38 m x 25 m) базилике, делови терми, остаци кућа, улица, некропола и многобројни предмети (керамика, оруђе, накит). У непосредној близини града преко Ибра био је камени римски мост (Чивутан), који је повезивао Муниципијум са рудницама на Рогозни, а камени стубови овог моста и данас су очувани (Павловић Б., 2003).

Врло добро очуван, неафирмисан и у фази истраживања је локалитет у селу Вича (18 km од Куршумлије према Прокупљу), са римским термама из III века и са барутаном на оближњем брду. Нажалост, немаром и несхватањем овакве туристичке вредности, преко терми је изграђен надвожњак магистралног пута Ниш – Куршумлија.

На месту данашње Куршумлије у римском периоду се налазило значајно насеље Ад Финес (Ad Fines) што значи „на крају“, јер је било на граници две покрајине Далмације и Горње Мезије. Насеље се налазило у центру Куршумлије и све до 1934. године постојали су остаци зидина према Топлици. Међу археолошким материјалима пронађена су два миљоказа из времена цара Марка Аурелија и новац цара Филипа II а у близини цркве Светог Николе, војно гробље.

Иако довољно неистражени локалитети на простору Копаоника, моћи ће комплементарно са другим туристичким вредностима веће концентрације, употпунити боравак туриста на овом простору.

Споменичке туристичке вредности

Ова врста туристичких вредности може се класификовати по различитим критеријумима, али се за туристичке потребе прикладном може прихватити подела на (Ромелић Ј., 2003):

1. Антички и рановизантијски споменици,
2. Средњовековни споменици,
3. Средњовековни градови,
4. Споменици из XVIII и XIX века,
5. Споменици архитектуре XX века,
6. Споменици ослободилачких ратова.

Античких и рановизантијских споменика на простору Копаоника и окружења има у већем броју. То се нарочито односи на рановизантијске споменике, уочавајући везу са српским средњовековним споменицима.

На простору Копаоника приметан је знатан број остатака касноантичких и византијских базилика, које су углавном послужиле као основа при изградњи српских средњовековних споменика.

Недалеко од Куршумлије, изнад самог ушћа реке Косанице у Топлицу, изнад виса Марина кула, налази се касноантичка базилика у народу позната као Маркова или Латинска црква. Представља обновљен римски кастел у време цара Јустинијана (527-565), а утврђење-град названо је Марина кула.

Мада је Марина кула била под заштитом, мештани су је порушили а камени материја разнели. Завод за заштиту споменика културе из Ниша је 1973. године дозидео базилику и конзервирао је до висине 1,5 m, па је могуће сагледати њену функцију и димензије из XII века.

Средњовековни споменици на ширем простору Копаоника оцртавају духовно и културно богатство средњовековне државе Рашке, којој је овај простор припадао. Први записи о овој територији (Рашка) срећу се после поделе Римске империје, када она припада Византији. Слабећи у XII веку Византија је омогућила јачање многих земаља, међу њима, и српској средњовековној држави. Од 1160. године под владавином династије Немањића, па до 1371. године, на овом простору створена је самостална и независна држава Рашка, као најмања држава на Балкану. Простор Копаоника припадао је Немањиној држави, чија је престоница била у Расу. Богатство овако мале, а касније моћне државе, утицало је на изградњу многих манастира, цркава и црквишта, као и многих утврђених градова, утврђења и кула са бевемима намењених заштити локалног становништва. Остаци старих гробаља и још увек релативно добро очувани остатци споменика на њима, присутни су на целом простору Копаоника. Најзначајније културно – историјске вредности су (Радовић Ј. и М., 1999):

Петрова црква, (Црква светих апостола Петра и Павла) налази се у Расу, на 4 km од центра Новог Пазара. Изграђена је у IX веку и представља најстарију српску средњовековну цркву и првобитно седиште Рашке епархије. На њеном месту се налазио ранохришћански објекат, који је подигнут у VII веку на простору илирског кнежевског тулума из V века п.н.е. Црква има основу ротонде, са уписаним четворолистом, над којом се издиже осмострана купола.

Слика 32. Петрова црква (IX век) (Извор: www.pravoslavlje.nl)

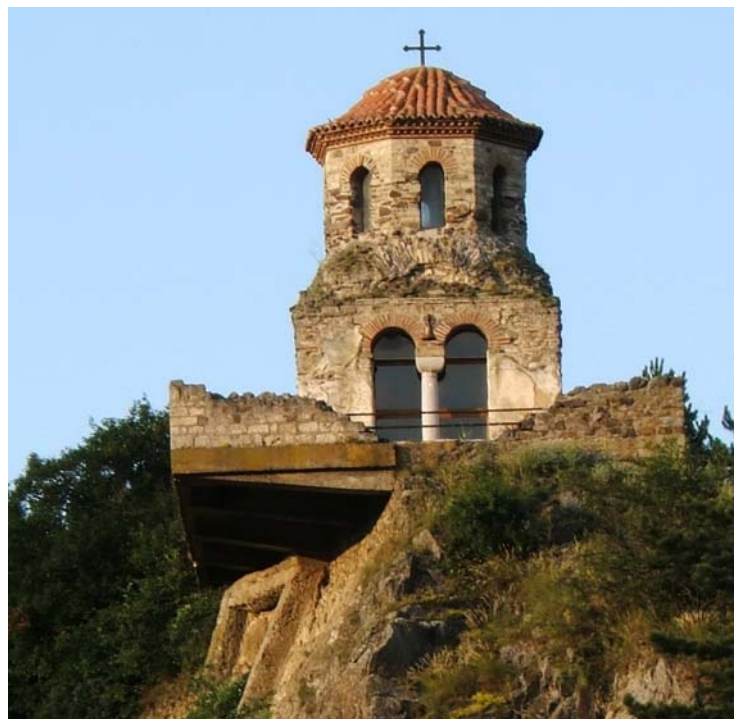
Сама купола је подухваћена са четири конхе, која стоји на угаоним тромлама и унутар ње се осим олтарске (источне) стране налази галерија. Црква је више пута рушена и дозидивана, тако да је у IX или X веку добила данашњи изглед.

Из тог периода потичу и фреско-декорације, које су делимично очуване (сцена Великог празника), стојеће фигуре апостола и других светаца, као и ктиторске композиције. По писаним изворима Стефан Немања је крштен управо у овој цркви. Из тих разлога је црква постала главно црквено седиште државе Рашке. У њој су одржавани сви државни сабори, а вероватно је била и крунидбено место српских владара пре изградње и промовисања Жиче у седиште Српске архиепископије. Надгробни споменици у дворишту цркве су скраја XIX и почетка XX века. Сваке године средином септембра месеца код Петрове цркве одржава се Немањи Светопетровско – дежевски сабор, уз богат културно уметнички програм и присуство великог броја званица (www.pravoslavlje.nl).

Петрова црква је под заштитом UNESCO од 1997. године под заштићеном целином Стари Рас. Удаљена је 52 km од туристичког центра Копаоника.

Градац. Манастир се са гробном црквом свете монахиње Јелисавете, бивше краљице Јелене Анжујске жене цара Уроша I, налази се на 21 km од Рашке и 12,5 km од Брвеника и Ибарске магистрале. Саграђен је у другој половини XIII века у стилу рашке школе. За време турске владавине манастир је био пуст, а затим је однет и кров са манастира. Године 1910. постављен је заштитни кров на манастирску цркву, а током периода 1963-1975. године потпуно је реконструисана главна црква, а унутрашњост храма са фрескама рестаурирана. Након изградње конака 1982. године, манастир, који је женски, у потпуности је оживео. Туристички најпосећенија манифестација, која се одржава у дворишту манастира Градац је „Дани краљице Јелене“ половином маја сваке године. Удаљеност од туристичког насеља је 59 km.

Стара Павлица је манастир изграђен у XIII веку у истоименом селу на стеновитој заравни 6 km од Рашке. Задужбина је Драгиње (Теодосије), сестре цара Лазара. У основи црква има облик једнобродне базилике, крстастог распона са кубетом и четири стуба.

Слика 33: Црква Стара Павлица (XIII век) (Извор: www.panoramio.com)

На источној страни имала је три апсиде, од којих је средња била највећа. Иако два пута осликавана фреске су само фрагментарно сачуване. Због радова на траси железничке пруге дуж долине Ибра, црква је остала на камено – бетонском платоу. Удаљена је од туристичког центра Копаоника 56 km.

Нова Павлица се налази поред Ибра, 4 km од Рашке. Саградила су је браћа Мусићи (Стефан и Лазар) крајем XIV века. Црква је посвећена Ваведењу Пресвете Богородице и изграђена је у моравском стилу. Споља је врло скромно украшена, док се у унутрашњости добро сачувао живопис са ктиторским портретима. Од туристичког центра Копаоника удаљена је 54 km.

Лепенац. Манастир је изграђен средином XV века на десној обали реке Расине. Задужбина је Радича или непознатог ктитора. Посвећен је Светом Стефану, и има основу сажетог триконхоса са припратом и кубетом. Са дужином од 20 m представља једну од највећих грађевина моравске школе. Од туристичког центра преко Бруса (уз пешачење 600-700 m) удаљен је 5-6 km.

Милентија црква изграђена је у XV веку и посвећена је била Светом Стефану. Данас од ње су остали само остатци зидова висине 2 – 2,5 m. У основи је била сажети триконхос са наосом спојен припратом од тесаног камена. Не зна се ко је био ктитор ове цркве, али је била у баштини Радича Поступовића. Фрагменти камене пластике цркве Милентије, чувају се у Народном музеју у Београду и Крушевцу. Удаљена је 13 km од Бруса, а 48 km од туристичког центра Копаоника.

Црква Светог Николе. Изграђена је на брду Градина код Баљевца, највероватније крајем XIII и почетком XIV века. Представља једнобродну грађевину са олтарском апсидом и наосом и зидана је од пешчара жуте боје. Врло слабо су очуване фреске, за које се предпоставља да су с краја XIV века. Удаљена је од туристичког центра Копаоника 40 km.

Црква Св. Петра и Павла се налази у селу Крива Река. Подигнута је у XVII веку и има врло скромно урађену спољашњост и неколико слабије очуваних фресака у унутрашњости. Веже се за трагичан догађај из 1942. године, када је у Кривој Реци стрељано, а затим у цркви спаљено више од 330 мештана. Црква је обновљена 1970. године. Од туристичког центра Копаоника удаљена је 17 km.

Манастир Светог Николе налази се у Куршумлији и саградио га је Стефан Немања на узвишењу изнад ушћа реке Бањске у Топлицу, и посветио своје сину Сави. Састојао се од једнобродне цркве са троделним олтарским простором, куполом и одељењем за сахрану ктитора. Уз западну страну цркве, за време Стефана Првовенчаног (XIII век), дограђена је припрата са две високе куле засведен трем. За време владавине Краља Милутина (XIV век), саграђена је капела.

Црква Светог Николе један је од најстаријих споменика средњовековне архитектуре код Срба, а служила је као прототип изградњи низа споменика рашке епохе. Црква је живописана, али су сачувани само трагови фресака из XIV века. Први подаци о њеној заштити и покривању датирају из 1910. године, а од периода Другог светског рата, у прекидима, вршена је рестаурација и уређење овог споменика. Ово је први немањићи манастир у коме је организована преписивачка делатност и у њему је Свети Сава благословио првог верника по добијању самосталности Српске православне цркве 1120. године. Због изузетног значаја манастир је био изузет из епархијске власти и непосредно подчињен Патријарху.

Црква је скоро потпуно реконструисана 2007. године, тако да се повремено служи служба, а у току су радови на уређењу манастирског комплекса. Комплекс је стављен под заштитом државе, као културно добро од изузетног значаја. Удаљен је од туристичког центра Копаоника преко Бруса 97 km (Мађејка М. и Танасковић Р., 2008).

Манастир Свете Богородице. Налази се у Куршумлији и подигнут је у близини ушћа Косанице у Топлицу, на око 800 m низводно од манастира Светог Николе. Ктитор Стефан Немања посветио је овај манастир својој жени Ани, која је у њему била монахиња и настојница. Манастирска црква је била једнобродна триконхосна грађевина са зиданим иконостасом. Саграђена је на темељима рановизантијске богомоље из V и VI века, и слична је црквама на Светој гори и Охриду. Бригу о манастиру је водила султанија Мара (1451-1457), ћерка Ђурађа Бранковића, а жена султана Мурата II, која је у непосредној близини имала двор.

Богородичин манастир је био активан до 1690. године, а касније напуштен када почиње и његово пропадање. Турци су га срушили у XVIII веку, тако да је при ослобођењу Куршумлије од Турака 1878. године од њега остао једино зид од олтара са великим вратима, на којима се и с једне и друге стране познају слике светаца. Први археолошки радови и чишћење урађени су 1921. године, а у периоду после Другог светског рата црквено здање и коначи донекле су откопани и истражени. Сваке године, на Велики петак, око цркве се окупи по више хиљада људи, тако да мештани цркву називају „Петковача“. Овај споменик културе је под заштитом државе, као добро од изузетног значаја и чега се одобрење за његову реконструкцију од стране Завода за заштиту споменика из Ниша. Од туристичког комплекса Копаоник, преко Бруса, удаљен је 98 km (Мађејка М. и Танасковић Р., 2008).

Црква Светог Николе налази се на левој страни Дренске реке, у селу Земаница, 22 km од Лепосавића. Предпоставља се по начину градње да је подигнута у XVI веку. Земљотреси из осамдесетих година XX века знатно су оштетили цркву, тако да су радови на њеној реконструкцији трајали све до 2000. године. На Преображење Господње, 19. августа, код цркве се одржава велики народни сабор (Павловић Б., 2003.)

Манастир Жича је посвећен Светом Спасу – Вазнесењу Господњем и задужбина је Стефана Првовенчаног. У манастиру је од његовог подизања (1208-1230) утемљено седиште српске епископије и у њему је 1230. године Св. Сава крунисао краља Стефана. Манастир Жича као српска црква била је и крунска црква српских владара све до 1250. године, када је седиште архиепископије премештено у Пећку Патријаршију. Стефан Првовенчани је манастиру Жичи издао даровну повељу 1220. године, којом је одредио његова права и поседе, и она је исписана на бочном зиду пролаза испод куле. Место на коме је сазидан манастир је подједнако удаљен од Цариграда и Рима, што је значило да је Србија на раскрсници између православног истока и римокатоличког запада.

Црква Св. Спаса припада рашкој градитељској школи. Зидана је каменом и опеком. Уочљива је сличност са Студеничким живописом, који датира из истог периода XIII века. После пожара, крајем XIII века и њене обнове с почетка XIV века, нови живопис урађен је за време владавине краља Милутина. Целокупно сликарство цркве је подељено у 3 целине. Прва целина везује се за фреске из доба Св. Саве (око 1220. године), када су цркву украсили најбољи „мраморници и сликари“ из Цариграда (Радовић Ј. и М.; www.spc.rs). Другу целину чине фреске из обновљене и живописане цркве (око 1315. године).

Највећи број фресака потичу из тог доба а вредне помена су фигуре цара Константина и царице Јелене на источном зиду, као и на делу прелаза испод куле композиција – Божићна химна.

Слика 34. Манастир Жича (XIII век) (Извор: sr.wikipedia.org)

У Жичи после вишегодишњег служења у епархији охридској на месту епископа од 1934. године дошао је владика Николај (Велимировић). После рата, који је провео у злостављању од немачких окупационих власти одведен је у манастир Љубостињу, а затим са патријархом Гаврилом (Дожићем) у концентрациони логор Дахау. По завршетку рата и ослобађању отишао је у САД где се упокојио 1956. године у манастиру Св. Тихон у Пенсилванији. Његове мошти су 1991. године пренесене у његов родни крај у манастир Лелић код Ваљева.

Жича је женски манастир и налази се 4 km јужно од Краљева према Матарушкој Бањи. Удаљен је од туристичког центра Копаоник 71 km и представља незаобилазну туристичку маршруту.

Манастир Студеница је задужбина Стефана Немање и налази се на 39 km од Краљева, а на 56 km од туристичког центра Копаоник. Убраја се у најлепше и уметнички најснажније обликоване средњовековне грађевине. Задужбина је подигнута између 1183. – 1191. године и посвећена је Успењу пресвете Богородице. Богородичина црква је цела зидана од мермера, а унутрашњост је обложена бигром. Пред крај живота Немања се замонашио у Студеници 1196. године, где је добио монашко име Симеон.

Свети Симеон је живео у манастиру Хиландару, где се упокојио 1199. године. Престо српске државе и бригу о завршетку радова преузео је најстарији син Стефан Првовенчани, под чијим је надзором 1208. – 1209. године црква живописана. Трећи син Стефана Немање, Сава Немањић (Св. Сава), замонашио се на Светој Гори, измирио је своја два брата Вукана и Стефана Првовенчаног и пренео мошти Стефана Немање у Студеницу. Свети Сава је живео у Студеници до 1215. године, где је написао Типик, у коме је описао устројење монашког живота у Студеници.

Уводни део Житија Св. Симеона Немање описује живот његовог оца Немање (Св. Симеона), остављајући изворе о духовном и монашком животу у његовом времену. Типик се сматра првим књижевним делом у српској историји. У то време Студеница је била политички, културни и духовни центар Српске државе. Немањин унук Радослав додао је 1235. године цркви припрату, а краљ Милутин је подигао 1314. године цркву посвећену Св. Јоакиму и Ани (Краљева црква) (Радовић Ј. и М., 1999; www.spc.rs).

Слика 35. Манастир Студеница (XII век) (Извор: www.twip.org)

Централно место заузима фреска Богородица са анђелима, а испод ње је композиција Христос причешћује анђеле.

Старом сликарству припадају композиције Благовести и сreteње, а најимпресивнији ликови на фрескама су Богородица Студеничка и Христово рођење. Значајне су и ктиторске фреске Стефана Немање, Св. Саве и Стефана Дечанског.

Мешавином Византијског и Романског стила настао је посебан стил архитектуре познат као Рашка школа. У склопу Студеничког комплекса опасаног зидинама налазе се још мале цркве Св. Николе (XIV век) и Св. Јована (XII век), као и звоник подигнут у XIII веку. Поред трпезарије у кругу налазе се и коначи за монахе из XVIII века, који су претворени у музеј. Студеница је мушки манастир. Некада велика и богата ризница манастира сада је много мања, али је неизоставни део туристичке посете овом манастиру.

Цео комплекс је стављен под заштиту и уврштен је у баштину UNESCO-а, од 1986. године, због изузетне културне и уметничке вредности.

Манастир Ђурђеви ступови задужбина је Великог жупана Стефана Немање и налази се на шумовитом брежуљку 8 km удаљености од Новог Пазара, а 56 km од туристичког центра Копаоник. Комплекс чине црква Св. Георгија, трпезарија, манастирски коначи и цистерне са улазном кулом. Манастир је саграђен 80-тих година XII века. По спољашњем изгледу храм је једнобродна црква са троделним олтарским простором. У предњем делу цркве манастира су две високе куле – ступа по чему је манастир и добио име. Велики број фресака је знатно оштећен, а делом је пренесен у Београдски историјски музеј.

Поред турског значајно пропадање овог манастира је и у периоду између два рата. Тек пошто је проглашен за културну баштину UNESCO-а 1979. године, почели су значајнији рестауратерски радови, мада је Завод за заштиту споменика радио на заштити још од 1960. године.

Слика 36. Турђеви ступови (XIII век) (Извор: www.unilib.bg.ac.yu)

Систематска обрада манастира, са широком медијском кампањом под слоганом „Подигнимо Ступове“, почела је од 2001. године.

Манастир Сопоћани налази се близу старог града Раса на 18 km од Новог Пазара и 66 km од туристичког центра Копаоник. Име манастира потиче од старословенске речи сопот што значи извор, наводећи да је краљ Стефан Урош подигао манастир на извору река Рашке, који се налази у близини. Манастир је задужбина Стефана Уроша II, посвећен је Св. Тројици и грађен је у XIII веку. Црква је подигнута 1260. године, а купола са звоником у XIV веку. Према општем мишљењу фреске у Сопоћанима су врхунац не само српског већ и византијског сликарства и наставак су рада сликара из Студенице и Милешево, али их по уметничкој вредности надмашују. Најпознатија фреска је свакако смрт Богородице, која захвата 40 m². Велики број фресака приказује чланове краљевске породице Немањића.

У Сопоћанима се данас налазе велике светиње, део моштију светих лекара Кизме и Дамјана, пренетих из спаљеног манастира Зочиште са Косова и Метохије, као и део моштију ктитора краља Стефана Уроша II пренетих 2002. године из Пивског манастира.

Манастир Сопоћани, због свог духовног и историјског значаја и данас носи титулу Царске Лавре, а од 1979. године уписан је у UNESCO светску баштину. Препорука је свим туристима да у својим путовањима обавезно зацртају посету овом манастиру и манастирима у окружењу.

Манастир је од 1996. године општежитељни (мушки и женски).

Слика 37. Манастир Сопоћани (XIII век) (Извор: www.unilib.bg.ac.yu)

Поред познатих манастира, црква, утврђења и градова на овом подручју могу се споменути: црква Св. Марка у Бељаку (Кукањ XVII век), Св. Петра у Трнави (XVI век), затим црква у Паклењу, Горњој Рудици и црква Св. Петке у Радошићу. Обавезан туристички излет је на археолошком локалитету Црквине (код Небеских Столица) на надморској висини од 1.680 m, где су ископавања почела 2003. године. На основу сачуваних остатака утврђено је да се ради о ранохришћанској базилици из V века, а можда и раније. Највреднији мозаик овог локалитета тренутно се налази у Историјском музеју у Београду на рестаурацији.

Слика 38. Локалитет Црквине (V-VI век) (Фото: Бојовић Г., 2008)

Туристичка понуда центра Суво Рудиште и великог броја туристичких агенција садржи организоване посете манастирима и културно историјским споменицима овог краја, који може да се похвали импозантном баштином Србије пред којом ни UNESCO-ви стручњаци нису остали равнодушни (Радовић Ј. и М., 1999).

Средњовековни градови. Велики број задужбина српских средњовековних владара и велможа и данас мами дивљење туриста, који их посећују. Ништа мање интересантни, као туристичке вредности значајни, а у знатно лошем стању очуваности су и малобројни средњовековни градови.

Рас (Стари Рас). Овај средњовековни комплекс први пут спомиње византијски историчар Прокопије у VI веку под називом Арса, од чега је највероватније настало његово име Рас. Комплекс се састоји из више споменика, а најзначајнији локалитети, који су захваћени истраживањима су: Градина на Пазаришту са Подграђем, Трговиште, Градина у Постењу, Рељина Градина и црква у Напрељу. У Расу су настала нека најстарија очувана дела српске уметности, а у XII веку је био културни центар државе.

Остатци Старог Раса се налазе на локалитету Пазаришту са доњим градом и Трговиштем, који се налази на 11 km западно од Новог Пазара у близини манастира Сопоћани.

Слика 39. Стари Рас (VI век) (Извор: www.panoramio.com)

Археолошка истраживања овог комплекса су започета 1971. године, а цео комплекс заједно са манастиром Сопоћани од 1979. године налази се на UNESCO – овој листи светске културне баштине.

Козник су остатци средњовековног града из XV века, који се налазе 8 km западно од Александровца и 11 km северозападно од Бруса. Служио је као заштита прилазима Копаонику са надморске висине од 920 m. У историјским податцима везује се за личност великог челника Радича Поступовића, племића Стефана Лазаревића.

Данас је град делимично конзервиран и налази се под заштитом републике Србије, као споменик културе од великог значаја. Последњих година афирмисан је радом планинарских и културних друштава, а у склопу „Ноћи музеја“ 2009. године у самој тврђави Козник је била смештена поставка под називом „Живот у средњовековном замку“.

Маглич је средњовековно утврђење (почетак XIII века) у Ибарској клисури и налази се на 25 km од Краљева, а 61 km од туристичког центра Копаоник. Познат још као Јеринин град чине га осам кула (висине 12-20 m) повезаних са бедемима (270 m дужина и ширине 3 m) и са две капије. Непоуздани су извори, које је изградио ово утврђено место. Добра очуваност утврђења резултирала је да се 2005. године на простору некад познатог Маглича уради проширење паркинга Ибарске магистрале, изгради чесма, као и пратећи угоститељски објекти, тако да постоје основни предуслови за туристичке посете. Посебан ефекат има тврђава ноћу, јер је цео комплекс осветљен. Простор Маглича је омиљено излетиште у летњим месецима, са чије се висине пружа предиван поглед на обронке Чемерна, Озрена и Моравске долине.

Звечан је утврђени град (грађен XI - XIV века) изнад данашњег истоименог града. Налази се на врху угашене вулканске купе (око 800 m надморске висине), која се издиже одмах изнад Ибра. Град се састојао из више делова окружених са пет кула и донжон кулом осмоугаоне основе, цркве и цистерне. У прошлости импозантан, коришћен за контролу путева у долини Ибра, тренутно је препуштен зубу времена, мада је проглашен спомеником културе од изузетног значаја.

Споменици XVIII и XIX века. Период, нарочито XIX век, карактерише на овим просторима буђење националног српског бића из вишевековног ропства и слабљење утицаја Османлијског царства. Резултат таквих прилика била је и изградња већег броја манастира, цркава, утврђења, конака и монументалних објеката. За разлику од свих раније описаних туристичких вредности, очуваност ових споменика омогућује им статус културних установа и музеја, а врло често представљају амбијенталне средине у којима се налазе. Најзначајнији међу споменицима из овог времена су:

Црква Светог Јована Главосече. Налази се у селу Сочаници у засеоку Раковац на 8 km од Лепосавића. Црква је подигнута 1863. године на старим средњовековним темељима. Пажњу посетилаца привлачи олтар уклесан у стени и покретна плоча у поду са просторијом, у којој се према потреби може сместити 30 – 40 људи. На Светог Јована Главосечу, сваке године 29. августа, око цркве се организује велики народни сабор (Павловић Б., 2003).

Црква Успења Богородице. Црква се налази у Лешку и више пута је рушена и обнављана. На старим темељима обновљена је између два светска рата, а страдала је у земљотресу 18. маја 1980. године. Током осамдесетих година је реконструисана, тако да се данас сваког 2. августа на Светог Илију на сабору окупи велики број посетилаца (Павловић Б., 2003).

Црква Свете Тројице. Налази се у центру Куршумлије и саграђена је 1899. године. Најстаријом иконом сматра се икона Мајке Божије највероватније из XVIII века. Црква је накнадно завршавана, 1938. године подигнута је звонара, док је парохијски дом скоријег датума (Вукоичић Д., 2008).

Црква Светог Преображења Господњег. Налази се у центру Бруса. Зидана је 1836. године и у основи је једнобродна грађевина са полукружном олтарском апсидом и масивним звоником на западном улазу. Од првобитног иконостаса очувало се само неколико икона.

Црква Свете Богородице. Потиче из турског времена из XVIII века. Типична је сеоска гробљанска црква и због лошег стања потребно је урадити реконструкцију.

Ресторан „Европа“. Некада хотел „Европа“ са 8 соба, 20 кревета, 170 седишта у ресторану и 40 на тераси, саграђен је 1892. године. Као хотел радио је до половине шездесетих година, а сада се налази у власништву а.д. Планинке из Куршумлије. Планира се адаптација у духу аутентичне архитектуре, јер се у склопу хотела налази подрум са богатом збирком археолошких, етнолошких и историјских експоната овог краја. У хотелу је често боравио познати српски комедиограф Бранислав Нушић и овде је написао комедију „Сумљиво лице“ (Вукоичић Д., 2008).

Архитектонски споменици изграђени у XX веку. Под категоријом архитектонских споменика могу се анализирати различите врсте објеката од високо конструктивних решења преко амбијенталних објеката па до грађевина, које су због своје уметничке вредности неизоставни део туристичке понуде Копаоника и његовог окружења.

Маузолеј Јосифу Панчићу. Представља први културни споменик на планинама Србије. У њему су сахрањени посмртни остаци познатог природњака Јосифа Панчића и његове супруге Милеве. Изграђен је 1951. године од камена и копаоничког гранита, а по пројекту архитектке Владимира Владисављевића. Урађен је као компактна правоугаона грађевина, ширине 2,45 m, дужине 3,6 m и висине 1,65 m. На жалост туриста, постављањем стратегијских војних објеката и уређајем за контролу лета, онемогућен је слободан приступ маузолеју, осим најављених посета. У НАТО разарањима 1999. године Панчићев врх је био стална мета бомбардовања, тако да је споменик тешко оштећен. После рата маузолеј је комплетно президан и аутентично обновљен.

Слика 40. Маузолеј Јосифу Панчићу (Фото: Бојовић Г., 2008)

Обелиск. Омиљена дестинација туриста на Копаонику је обелиск – четворострана пирамида висине 15 m, са вратима (висине 1,7 m) на све четири стране. Постављен је на врху Суво Рудиште (1.970 m), а са леве стране жичаре бр. 4 - Панчић и бр. 5 – Центар. Обелиск представља геометријско – тригонометријску тачку на ивици некадашњег рудника.

Воденице на Копаонику. Воденице на рекама Расини, Грашевини и Самоковки од вајкада су употпуњавале планински пејсаж препознатљивом архитектуром грађења. Уз једноличан хук воде и воденичког камена, млевења жита и добијања брашна на стари начин, као и вечито белих воденичара и помелгара, воденице указују на дах времена које је прошло а оне остале. Великом броју туриста, који посећују Копаоник требало би боље презентовати ове интересантне сведоке прошлости.

У бруском крају позната је воденица Диска Јеличића, као и воденице Лалчевића и Радуловића. На Самоковци реци, такође, има воденица, али ће оне бити поменуте у склопу Јошаничке бање.

Пољане – жупска насеља. Једна од лепих и занимљивих туристичких атракција Бруског краја јесу пољане, винска насеља у жупском виногорју, позната још у средњем веку. Прављене су од камена и брвана, а представљају повремена и сезонска насеља за раднике и власнике винограда. Неретко овакве пољане имају винске подруме, где се изворно може проверити какав је био род и ко је најбољи мајстор у справљању вина. Познато је 27 пољана, свака има своје име (Црвена јабука, Поткреп, Крушевица) и у свакој од њих домаћини служе посетиоце добрим жупским вином.

Слика 41. Пољане, стара виноградарска насеља (Извор: www.peratravel.blogspot.com)

Споменици ослободилачких ратова су на простору Копаоника заступљени у приличном броју, с обзиром да је стратешки планина увек интересантна са војног аспекта. Туристичкој клијентели су најпривлачнији споменичко-меморијални комплекси.

Споменик ослободиоцима Куршумлије у ратовима 1877-1878. године. Изграђен је и постављен у центру Куршумлије, у последњој деценији XIX века (1896), а финансиран је од добровољних прилога грађана и прилога краља Александра I.

Из архива се зна садржина текста на странама споменика, а више пута је уништаван, брисан и преправљан од стране бугарских окупатора у Првом светском рату (Вукоичић Д., 2008).

Споменик палим борцима Куршумлије у НОБ-у. Споменик – костурница у Куршумлији, подигнута је 1951. године, непосредно поред манастира Светог Николе. Представља пирамиду са базом 2 x 2 и висином од 8 m. У подножју пирамиде постављена је плоча са именима палих бораца из периода 1941-1945. године (Вукоичић Д., 2008).

Споменик палим борцима у рату 1990-2000. године у Куршумлији. Подигнут је 2002. године у центру града, а представља спомен борцима у ратовима на простору бивше СФРЈ, рата на Косову и Метохији, као и жртвама НАТО бомбардовања (Вукоичић Д., 2008).

Споменик народном хероју Дринки Павловић. Иако је рођена у Лазаревцу, прве учитељске и револуционарне кораке направила је на подручју Топлице. Споменик Дринки Павловић (1919-1941) налази се испред истоимене основне школе у Куршумлији (Вукоичић Д., 2008).

Спомен парк – костурница у Лепосавићу подигнут је 1977. године након измештања старе костурнице у знак сећања на изгинуле у Другом светском рату. Налази се испред основне школе „Слободан Пенезић Крцун“ у Лепосавићу (Павловић Б., 2003).

Споменик палим борцима за слободу отаџбине 1998-1999. године. Подигнут је испред општине Лепосавић 2000. године жртвама за одбрану Косова и Метохије (Павловић Б., 2003).

Споменик на Мрамору посвећен је великој борби народа Бруса у Другом светском рату, као и почаст изгинулим ослободиоцима. Изграђен је 1960. године и налази се на 2 km од Брзећа према Блажеву, у селу Мрамор.

Споменик палим борцима Бруске општине у ратовима 1992-1999. године. Подигнут је у центру Бруса.

Уметничке туристичке вредности

Врло је танка и готово формална линија раздвајања између археолошких, споменичких и уметничких туристичких вредности. Ипак по Јовичићу Ж. (1967) уметничке туристичке вредности можемо поделити на историјске и савремене, а према облику појављивања на сликарско – вајарске, архитектонске и театаралне. Ове туристичке вредности се на Копаонику јављају у малом броју или су пак периодичног карактера.

Ђавољу варош, као јединствену творевину природе, међу првима су почели да посећују мајстори уметничке фотографије, па је тако 1977. године у њој основана *Прва интернационална колонија уметничке фотографије* у нашој земљи, која и данас активно ради афирмишући овај локалитет туристичкој клијентели.

Дани Јелене Анжујске одржавају се сваке године средином маја у дворишту манастира Градац. То је прилика да се посетиоци упознају са културном историјом овог краја уз пригодан драмски програм, а и да се окушају у древним спортским вештинама. Организатор ове манифестације је туристичко – спортска организација Рашка и Центар за културу Градац.

Ликовна колонија „Беле Цркве“. Сваке године почетком априла, у Пролом бањи, окупља се већ велики број уметника из наше земље, али и из целог света. Гости и туристи бање имају у току десетодневног трајања колоније могућност да посматрају дела у настајању и лично контактирају са ауторима.

Рашке духовне свечаности, су најстарија и најзначајнија манифестација на простору Копаоника, која чува традицију и културу овог краја већ 13 година. Одржава се сваке године последње недеље јула, када се одржава међународна ликовна колонија Јелена Анжујска, и у недељи Преображења, када траје забавни програм Рашке духовне свечаности. Најзаслужнијима за остварено дело и заслуге се од недавно додељује признање „Стефан Дечански“.

Слика 42. Рашке духовне свечаности (Извор: www.politika.rs)

Етнографске туристичке вредности

Становништво Републике Србије је сложене националне структуре, па то чини добру основу формирања етнографских туристичких вредности изражену кроз квалитет и разноврсност. Врло сличан аспект је и за простор Копаоника и подгорине, јер на њему долази до мешања суштински различитих ентитета. За туристичку презентацију етнографских туристичких вредности посебан значај имају следећи елементи: музички фолклор, народна ношња, народни обичаји и кулинарство (Ромелић Ј., 2008). Уважавајући ове елементе, може се направити преглед најважнијих културних манифестација, приредби и сабора на простору Копаоника:

Златне руке Бруса се организују сваке године на дан Бруса 19. августа на Свето Преображење. Први пут је манифестација одржана 1997. године. Манифестација има такмичарски карактер, како у спремању традиционалних јела, тако и у народном стваралаштву.

Дани проје и хлеба је новоустановљена манифестација у организацији туристичке организације општине Брус.

Госпоински сабор. Већ 14 година одржава се међународна смотре народног стваралаштва „Госпоински сабор“ (27, 28, 29. август) у Сочаници, Лешку и Лепосавићу. У организацији Центра за културу „Сава Дечанац“ и КУД-а Копаоник из Лепосавића учешће узимају културно – уметничка друштва из земље и иностранства.

Косидба у Бадњу је манифестација, која већ 4 године има за циљ очување једног старог заната, кошење ручном косом. Сваке године се одржава прве недеље после Петровдана.

Дани вргања на Копаонику је нова манифестација, чији су организатори М.К. mountain resort и туристичко – спортска организација Рашка. Први пут је одржана у септембру месецу 2010. године.

Дани боровнице на Копаонику је такође нова манифестација рашке општине, усмерена ка што бољој и привлачнијој туристичкој понуди. У организацији М.К. mountain resort и туристичко – спортске организације Рашка одржала се крајем јула 2010. године и представља први корак у афирмацији летњег туризма на Копаонику.

Златни глас Пролом бање. Манифестација у организацији туристичке организације Куршумлије и а.д. Планинке одржава се дужи низ година у септембру месецу.

Прва фрула Пролом бање је још једна у низу промотивних туристичких манифестација, која се одржава августа месеца, у организацији туристичке организације Куршумлије и а.д. Планинке.

Мис Пролом бање је манифестација, која сваке године привлачи све више туриста и посетилаца и управо дужина квалификационих, полуфиналних и финалних такмичења у трајању од два месеца (јул и август) иде томе у прилог.

Слика 43. „Спуст без граница“ на реци Ибар (Извор: www.raska-turizam.rs)

Посебну атракцију представљају и малобројне спортске манифестације у организацији локалних туристичких организација.

Спуст без граница је манифестација започета пре три године, која се одржава почетком јула и која представља сплаварење горњим током реке Ибар, од Јериња на Косову и Метохији (општина Лепосавић), до ушћа реке Рашке у Ибар (општина Рашка). Манифестацију која окупља велики број посетилаца, учесника и гостију, нарочито младих, заједно организују Туристичко – спортска организација Рашка, Н.В.О. Омладинска Иницијатива Лепосавића из Лепосавића и сплавари.

Градска насеља као туристичке вредности

Градови представљају значајне туристичке вредности у којима је промет туриста условљен значајним низом фактора међу којима су од пресудног значаја: положај орема комуникационим правцима, споменичке вредности, уметничке вредности, амбијенталне вредности туристичке манифестације, административни и економски статус, разноврсност туристичке понуде и други.

На основу праћења туристичких промета и њихових туристичких вредности и положаја Јовичић Ж. (1967) је градска насеља као туристичке вредности поделио на четири групе:

1. главни градови Републике Србије и покрајина,
2. градови на важним међународним саобраћајницама,
3. градови на важним саобраћајницама, које повезују емитивне просторе са значајним туристичким дестинацијама и
4. градови, који поседују посебне туристичке привлачности.

Копаоник као главна туристичка дестинација централне Србије, окружен је градским насељима, која због саобраћајница које пролазе кроз њих, најприкладније је сместити у трећу групу горе наведене поделе.

Насеља на простору Копаоника из ове групе су Рашка, Брус, Куршумлија, Лешак, Јошаничка Бања и Лепосавић, која су у директној и узајамној вези са туризмом и туристичким кретањима на Копаонику.

МАТЕРИЈАЛНА БАЗА ТУРИЗМА

Целокупна дешавања и територијалне поделе на просторима бивше Југославије, у току деведесетих година XX века, значајно су утицале на туризам. Овакве промене у регионима имају далекосежне последице на туристичка кретања, а доводе и до промена у организацији материјалне базе истих.

Чињеница је да су бројни прекинути елементи туристичке материјалне базе били планирани и стварани у међусобној зависности и функционалној повезаности. Нова туристичка физиономија Копаоника треба да се заснива на постојећим потенцијалима планинског, и бањског туризма, њихове међусобне повезаности уз модернизацију инфраструктуре, а везујући се за искуства земаља, у којима је ова врста туризма на високом нивоу. Конкретни потези у том смеру вратили би овој планини „златне“ деведесете године XX века.

Материјалну базу туризма чине: смештајно-угоститељски капацитети, саобраћај и саобраћајнице и инфраструктурна основа. За материјалну базу је уочљиво да није везана само за туризам, већ се њена функција преплиће са разним делатностима од општег добра.

Смештајно – угоститељски капацитети

Смештајно-угоститељски капацитети представљају једну од најнеопходнијих основа туристичког кретања, тако да се морају узимати у обзир при одређивању степена развијености туризма. Капацитети за смештај и угоститељство деле се на основне и комплементарне. Првој групи припадају хотели, пансиони, мотели, туристичка насеља, преноћишта и гостионице. Комплементарним капацитетима припадају објекти за смештај у бањским и климатским лечилиштима, планински домови и куће, радничка одмаралишта, дечја и омладинска одмаралишта, кампови, приватне собе, бродске кабине и кола за спавање (Ромелић Ј., 2008). И једна и друга група смештајно-угоститељских капацитета на Копаонику има дугу традицију чинећи овај простор опремљенијим, садржајнијим а свакако туристима интересантним.

Историјат. Иако најмлађа делатност на Копаонику туризам је као најперспективнија делатност добио приоритетни значај у свим развојним плановима Републике Србије. Првенствено су туристичку функцију сагледану кроз комплементарне смештајне капацитете имала бањска насеља копаоничке подгорине. Планински део је био познат по излетима, саборима и вашарима. Главном прекретницом у покретању пионирских туристичких збивања на планини може се прогласити изградња железнице долином Ибра, 1931. године. Тих година је у Србији почело да буде популарно скијање, па су после благих падина Кошутњака, Авале, Фрушке горе и Ртња планинари и скијаши похрлили према Копаонику. Остао је забележен први излет Српског планинарског друштва и Удружења студената, 6. јануара 1935. године са преко 120 учесника. За смештај су коришћене старе радничке бараке Јеличићеве стругаре на Равном Копаонику.

Најистакнутији ентузијаст, покретачи и организатори тадашњих и будућих скупова и акција били су учитељ Милорад Милошевић Бревинац и познати планинар Војин Смодлака.

На основу комисијског извештаја, у чијем су раду они председавали, изграђен је планинарски дом на Равном Копаонику који је отворен децембра месеца 1935. године.

Прве госте (100 планинара и скијаша) овај дом је примио у јануару 1936. године. Важно је споменути да су од тада па све до почетка Другог светског рата на Копаонику одржавана скијашка такмичења. За време Другог светског рата срушен је планинарски дом, али љубитељи ове планине и скијаши нису губили наду (Васовић М., 1988; Милошевић М., 2007), тако да је, после Другог светског рата већ 1948. године изграђен планинарски дом „Олга Дедијер“ са капацитетом од 200 лежаја.

У следећих 20-так година ништа битно се није радило на поспешивању туризма у овој области, сем отварања скромног броја ђачких домована и школских одмаралишта. Године 1964, 1968 и 1969 су врло битне са планског и организационог становишта туризма Копаоничког подручја. Важан датум је септембар 1980. године, када оснивањем Копаоник Генекса почиње организована туристичка афирмација планине по иностраним стандардима.

Међународна скијашка федерација се 1981. године сагласила да Копаоник добије статус Међународног скијашког центра. Година, 1981. када је део Копаоника проглашен Националним парком, такође је важан датум у туристичком историјату ове планине. Из тих разлога је средњорочним планом друштвено - економског развоја Србије до 1985 године предвиђено да се туризму на Копаонику призна приоритетан статус. Овим планом је планирана изградња великог туристичког центра са око 7.000 лежаја (Васовић М., 1988).

Такав центар би требао у четири реона: централни Копаоник са Јошаничком бањом, Белим брдом и суседним селима; Средишња зона Луковске бање, села Мрче, Штаве и Јелакце, Жељин са Митровим пољем и Рогавом и Голија са Плешом да прими у току сезоне 34.000 туриста и 16.000 излетника, а да не угрози лепоте ове планине.

Да су планови у делу смештајних капацитета испуњени показује табела 50:

Табела 50. Врсте смештајних капацитета и број лежаја на Копаонику

<i>Врста</i>	<i>Лежаји</i>
Хотели	2.802
Апартмани	2.247
Одмаралишта	1.108
Виле	380
Приватне куће	500
Укупно	7.037

Извор: Туристичко-спортска организација Рашка, туристичка организација општине Брус

У контрадикторности са овим подацима о смештајним капацитетима Копаоника је званичан податак Републичког статистичког завода Србије (www.stat.gov.rs), по којем ова планина последњих пар година располаже са 4.741 лежајем.

Услед бројних промена, власничких трансформација, као и измена у категоризацији смештајних капацитета, а на основу теренских истраживања, по аутору реалнији су подаци туристичких организација Рашке и Бруса, који ће се користити као основа у даљим истраживањима ове дисертације.

Основни смештајно-угоститељски капацитети су сконцентрисани углавном на Сувом Рудишту око 3.600 лежаја, али се они надовезују и на делове Јарма и Сребрнца. На овом потезу оформљен је туристички центар кога сачињавају најлуксузнији, и по архитектонским решењима, најлепши хотели. Посебан квалитет туристичком центру дају непосредна близина густе мреже жичара и велики избор пратећих угоститељских садржаја уз саме скијашке стазе. Хотелима туристичког центра, како по квалитету, тако и по богатству садржаја, могу једино да конкуришу хотели у Брзећу на западним падинама Копаоника. Најважнији смештајно-угоститељски капацитети су:

Хотел „Гранд“ је модеран и комфоран хотел (4 звездице) са 150 соба (121 двокреветна, 19 трокреветних и 10 четворокреветних), 18 апартмана и 2 лукс апартмана. Смештен је у средишту туристичког центра на 1.760 m надморске висине, с панорамским погледом на шумовите падине планине. Хотел је луксузно опремљен и нуди висок ниво услуга својим гостима. Собе су савремено опремљене са купатилом, телефоном, ТВ-ом, фрижидером и сефом. Ресторатерски капацитети хотела „Гранд“ су добро организовани и користећи централну позицију хотела у туристичком центру, представљају незаобилазно место вечерњег састајалишта највећег броја посетиоца Копаоника.

У склопу хотела налази се аперитив бар са 150 седећих места, кафе „Галерија“ са 280 седећих места, неколико бутика и киоск са бројним светским штампаним издањима. Хотел има „á la cart“ ресторан „Звездано небо“ (100 седећих места) као и у приземљу, под стакленим кровом, ресторан „Гарден“ (320 седећих места). Гостима хотела је на располагању базен са аперитив баром (60 седећих места), ђакузи, две сауне и покривена вишенаменска сала. Капацитет сале је 1.200 седећих места. У саставу спортског центра хотела је и фитнес центар са теретаном, столови за стони тенис и сквош игралиште, а у истом нивоу смештена је лекарска ординација, скијашница и ски сервис.

Слика 44: Хотел „Гранд“ (источна страна) (Фото: Бојовић Г., 2002)

Апартманско насеље „Сунчани врхови“ представља туристичку круну центра Копаника. Комплексу, који је почео са радом 1986. године, припадају четири звездице и налази се на надморској висини од 1.720 m.

Компактна грађевина заузима кружно централно место у саставу туристичког центра са конацима, који носе називе старих градова из окружења: Звечан, Маглич, Рас, Јелач, Брвеник и Козник. Близина ски лифтова, пролазних саобраћајница и свих пратећих објеката чини овај објекат, са 407 апартмана и 1.528 лежаја пожељним за одмор у летњем, и нарочито зимском периоду. Два ресторана са 285 седећих места, ТВ сала са видео бимом (40 седећих места) и „Yugo turs“ клуб – кула са 150 места, чине солидну, али недовољну ресторатерску, основу за потребе оваквог комплекса. У склопу комплекса се налазе потребни услужни објекти, већи број малопродајних објеката прехранбене делатности, банка, пошта, кафићи, барови, ски вртић, ски сервис, амбуланта, као и вишенаменске сале капацитета 420 седећих места.

Ноћни провод на Копанику је везан највећим делом за дискотеку у саставу комплекса, у којој се организују гостовања познатих музичара и која прима до 1.000 посетилаца. Поред комплекса налазе се отворени спортски терени. У вансезонском периоду најбољу попуњеност смештајних капацитета има апартманско насеље „Сунчани врхови“, захваљујући ђачким и студентским екскурзијама.

Слика 45. Апартаманско насеље „Сунчани врхови“ (Фото: Бојовић Г., 2002)

Хотел „Гранд“ и апартамански комплекс „Конаци - Сунчани Врхови“ приватизовани су крајем 2008. године од стране МК mountain resort-а и од тада интензивно се ради на унапређивању како естетског аспекта смештајних објеката, тако и на подизању квалитета услуга.

Крајем 2009. године МК mountain resort је своје госте дочекао са 16 реновираних соба и 36 апартмана од којих су 2 председничка, реновираним аперитив баром, рецепцијом и рестораном Гарден у хотелу Гранд. Гости су примљени и у реновираним собама апартманског комплекса „Конаци“, где су два конака (Рас и Звечан) претворени у хотел „Суво Рудиште“ категорије четири звездице и са укупним капацитетом од 142 собе (МК mountain resort, 2009).

Слика 46. Конгресна сала хотела „Гранд“ (Извор: www.mkmountainresort.com)

Реновирани хотели „Гранд“ и „Сунчани врхови“ раде 365 дана у години. Поред организације низа узбудљивих активности и вишенаменске хале, базена, сауне, теретане и сквош терена у току зимске сезоне хотел „Гранд“ у понуди има и салу за куглање, играоницу, као и велнес и спа центар (2.000 m²), који ће употпунити садржај и учинити боравак, туриста у њима, незаборавним искуством.

За оне који су љубитељи националне кухиње, на располагању је добро познати ресторан „Зврк“, који је такође саставни део понуде МК mountain resort-а (www.mkmountainresort.com).

Хотел „Клуб А Путник“, смештен је у самом центру туристичког комплекса Копаноник, на стотинак метара од најближих ски лифтова и ски стаза, на 1.730 m надморске висине. Допадљиве архитектуре са 98 комфорних соба, као и 6 апартмана, са укупних 180 лежаја изванредно се уклапа у прекрасни амбијент раскошне природе националног парка и туристичког центра.

Слика 47. Хотел „Клуб А Путник“ (Извор: www.seemice.net)

У саставу хотела налази се ресторан са 150 седећих места, аперитив бар (50 места), таверна (30 места), као и ноћни пиано бар. Хотелски садржај употпуњују фитнес сала, базен, фризерски салон, казино, скијашница и пар малопродајних објеката. „Клуб А“ пружа комплетну услугу организовања мањих стручних скупова и семинара, и за те потребе поседује конференцијску салу са 60 места, као и две додатне сале за рад мањих група.

Хотел „Путник“ се налази на јужним падинама Копаноника на надморској висини од 1.650 m и на 700 m од туристичког центра у правцу Јошаничке бање. Изграђен је 1982. године, а значајно реновиран 1996. и 2000. године. Новоизграђеном пешачком стазом до жичаре „Сунчана долина“, гостима хотела је омогућен брз приступ свим скијашким стазама. Хотел располаже са 90 соба (двокреветне и трокреветне) и 3 апартмана са укупних 250 лежаја. Пространи ресторан може да прими 350 гостију, а ту је још аперитив бар са 60 места. Садржај је реновирањем 2009. године, употпуњен са теретаном, билијар салом, камин салом (50 места) и мини спа центром. Традиционално, у путниковим хотелима одржавају се путникове спортске игре, спортске игре путара Србије, као и током марта скуп информатичара. У нивоу приземља хотела налазе се уређени спортски терени и велики паркинг.

Слика 48. Хотел „Путник“ (Фото: Бојовић Г., 2002)

ЈАТ апартмани се налазе у самом туристичком центру на надморској висини од 1.720 m, непосредно поред апартманског насеља „Сунчани врхови“ и испод хотела „Клуб А Путник“. Хотел је изграђен у планинском стилу и располаже са 134 апартмана за боравак од једне до шест особа. Гостима у хотелу је на располагању ресторан „Боинг“ са 120 седишта, продавница, играоница, ски сервис и салон за масажу. Прва веб камера на Копаонику за праћење временских услова, постављена је на „ЈАТ апартманима“. Дужи низ година апартмани су на Копаонику били једини објекат, који је радио читаве календарске године.

Слика 49. „ЈАТ апартмани“ (Фото: Бојовић Г., 2002)

Хотел „Југобанка“. Налази се у средишту туристичког центра поред хотела „Гранд“ на 1.750 m, поред полазне станице број 4 жичаре „Панчић“. Изграђен је 1974. године и располаже са 90 лежаја и 48 соба (12 једнокреветних, 36 двокреветних). Хотел поседује два одвојена ресторана са укупно 110 седећих места, каф бар, ТВ салу, билијар салу, ски сервис, скијашница, велику терасу за одмор и сунчање, као и сопствени паркинг.

Хотел „Анђела“ се налази у самом туристичком центру. Модерно опремљених 15 једнокреветних и 106 двокреветних соба, као и 6 апартмана са укупно 256 лежаја, директно су повезане са конгресним центром. Садржај хотела употпуњује ресторан, скијашница и малопродајни објекат.

Хотел „Сребрнац“ се налази на северозападним падинама Копаоника, са леве стране путног правца Копаоник – Брзеће – Брус. Изграђен је на 1.680 m надморске висине и територијално припада општини Брус. Располаже са 260 лежаја, рестораном, ски сервисом, великим паркингом, а у непосредној близини налазе се полазне станице за жичаре „Гобеља гребен“ и „Гобеља релеј“, које воде до Велике и Мале Гобеље.

Хотел „Монт“ (Mount) је новоизграђени (2008) ексклузивни хотел на самом центру Сувог Рудишта. Изграђен је на 1.760 m надморске висине, као и „Гранд“ у чијој се непосредној близини и налази. Хотел у понуди има 12 вишекреветних апартмана. Савремени фитнес центар, парно купатило и сауна, чине комплетним боравак у овом хотелу.

Хотел „Јуниор“ у Брзећу је намењен младима. Био је средиште дечијег и омладинског туризма, али је после приватизације један од најопремљенијих објеката не само на Копаонику, већ и у Србији. Располаже са 210 лежаја, рестораном са 400 седећих места, ски сервисом, теретаном и пицеријом. Поред сале за састанке, летње терасе, и уређеног паркинга крај хотела су изграђени и бројни спортски терени.

Хотел „Олга Дедијер“ је изграђен 1986. године. Налази се у средишту туристичког центра Копаоник, на надморској висини 1.701 m. Располаже са 72 модерно опремљене и комфорне собе са 205 лежаја, које оправдавају категорију две звездице. Гости хотела се могу угостити у ресторану (320 седећих места), аперитив бару (120 места) и у снек бару, а од осталих садржаја у понуди су диско клуб, ТВ сала, теретана и малопродајни објекат (Рекреатурс, Београд).

Слика 50. Хотел Олга Дедијер (Фото: Бојовић Г., 2005)

Хотел „Копаоник“ је апартманског типа и налази се у центру Брзећа. Располаже са 63 апартмана и 240 лежаја. Ресторан, три терасе, ноћни клуб, сала за састанке, ски сервис и спортске просторије чине га веома привлачним.

Хотел „Озон“, Брзеће, спада у врло добро опремљене објекте и веома погодне за дужи боравак туриста свих узраста. Поседује 54 лежаја, и доста пратећих садржаја (спортска дворана, ђакузи, базен, сауна и теретана).

Слика 51. Хотел „Озон“ – Брзеће (Извор: www.putovanja.info)

Хотел „Бела река“ је непосредно уз коначиште „Беле стазе“ у Брзећу. Грађен је у два нивоа, сликовите кровне конструкције. Располаже са 80 лежаја, рестораном, камином, бар салом и летњом терасом. Од успињаче Бела река удаљен је само 20 m, па је стога скијашима увек интересантан.

Хотел „Веџ сити“ (WEG City). Налази се у Брзећу на 1.010 m надморске висине и очекује прве госте за скијашку сезону 2010. године. У склопу је апарманског насеља „WEG City“. Хотел поседује 70 луксузно опремљених апармана са 400 лежаја. У ресторану је за сада предвиђено 150 седећих места, али је планиран велики број пратећих садржаја за одмор и релаксацију: кафе бар, базен, фитнес центар, велнес – спа центар, играоница и сала за семинаре и презентације (маркетинг служба „WEG City“).

Комплементарни смештајни објекти су иако у приметно мањем броју од основних знатно подигли квалитет својих услуга. Опремањем и ентеријерским сређивањем својих објеката, модернизацијом уређаја у њима као и употпуњавањем садржаја, углавном етно типа, успевају да привуку знатни број туриста, углавном млађег и школског узраста.

Апартмани „Џоли Коп“ (Jolly Kop), Вила Јелица и Вила Валентина представљају луксузни, новоизграђени апармански комплекс у насељу Треска, на око 1.550 m надморске висине, познатом по панорамском погледу и природним лепотама. Од туристичког центра удаљени су 6 km. Са по 12 апармана (3 делукс студија, 5 делукс апармана и 4 делукс месонета) високе су категорије, изграђене у традиционалном копаоничком стилу и модерно опремљене располажу са по 54 лежаја.

Табела 51. Смештајни капацитети на Копаонику

Назив	Кат	Апар./ собе	Лежају	Седећа места	Год. изг./ ренов	Удаљ. од Коп. у км	Контакт телефон
Апартмани Сунчани врхови	3	407	1.528	855	1986.	0	036/471-246
Хотел ЈАТ апартмани	2	143	530	120	1986.	0	036/471-012
Хотел Гранд	4	171	414	/	/	0	011/3539-912
Хотел Клуб А - Путник	4	104	180	150	1986.	0	036/471-600
Хотел Југобанка	1	48	90	60	/	0	036/471-040
Хотел Олга Дедијер	2	62	244	300	1982.	0	036/471-033
Хотел Путник	2	104	180	460	1982.	2	036/471-038
Хотел Сребрнац	2	/	260	/	/	0	036/471-009
Хотел Монт	/	12	30	90	2008.	0	036/471-386
Дом ученика Машинац	/	33	102	100	1970.	0	036/471-065
С.П.Д. Копаоник	/	10	51	50	1971.	0,7	036/471-190
Планинарски дом Ртањ	2	52	189	200	1963./1982.	1,5	036/471-090
Одмаралиште Крагујевац	/	54	230	220	1956./1991.	0,5	036/471-150
Апартмани Небеска столица I, II и III	4	107	380	520	1997./2010.		036/471-247
Вила Рај	/	7	28	20	1998.	0	036/471-033
Вила Рашка	3	8	28	/	2001.	0	036/471-230
Вила Никола	3	35	160	90	2005.	0,3	036/471-077
Ски - дом Рашка	3	10	56	80	/	0,25	036/471-230
Апартмани Србија Шуме	/	9	36	/	1994.	1,3	036/471-144
Апартмани Кућа С	/	/	/	/	/	/	036/471-977
Апартмани Сува руда	/	39	138	/	1988.	0,5	036/471-052
Апартмани Копаоник	/	2	10	/	1993.	3,7	065/55-20-646
Апартмани Параглајдер	/	12	65	/	2001.	0	063/237-081
Апартмани АС (вик. нас Треска)	3	13	40	40	1995.	5	036/428-552
Апартмани Вила Костић (викенд насеље Треска)	/	4	10	/	1997.	4,5	064/6122-383
Вила Јелица (викен. насеље Треска)	3	12	54	/	2005.	6	036/428-575
Вила Валентина (викенд насеље Треска)	3	12	54	/	2010.	6	036/428-575
Хотел Вег Сити (Брзеће)	4	70	400	150	2010.	14	011/353-00-32
Хотел Јуниор (Брзеће)	3	78	210	400	1990.	14	037/823-355
Хотел Озон (Брзеће)	2	20	54	60	2003.	14	037/823-063
Планинар. дом Беле Стазе (Брзеће)	/	96	400	220	/	14	037/823-273
Планинар. дом Бела Река (Брзеће)	/	23	80	80	1980./1997.	14	037/823-090
Хотел Јуниор (Брзеће)	3	78	210	400	1990.	14	037/823-355
Конак Добродолац (Брзеће)	3	22	50	50	1976./1996.	14	037/823-117
Вила Ранковић (Брзеће)	/	10	30	40	1992.	14	037/823-200
Кућа за одмор Вицко	/	4	16	50	2005.	14	037/823-041
Укупно		1.871	6.537	4.805			

Урађено према податцима са терена.

Из табеле 51 може се закључити да туристичко тржиште и његова понуда сама указује на број угоститељско смештајних капацитета на Копаонику (скоро 2.000 соба и апартмана, и 7.000 лежаја). Приметно је да комплетнији као и организованији садржај имају основни смештајни капацитети, који по правилу остварују најбоље финансијске и пословне резултате. Такође је приметан и тренд од деведесетих година XX века, трансформације многих комплементарних капацитета (након реновирања и модернизације) у основне смештајне капацитете. Од 2006. године услед строжије категоризације смештајних капацитета, већи број смештајно - угоститељских објеката нарочито хотела и апартмана своју делатност пријављује као коначиште, а објекат као конак.

Апартмани „Небеска столица I, II, III“ представљају комплекс објеката подигнутих у периоду од краја деведесетих година XX века до 2010. године. Апартмани „Небеска столица I и II“ се налазе један поред другог на скијашкој стази Пајино пресло (Машинац), и у непосредној близини хотела „Гранд“. „Небеска столица III“ угостиће прве госте крајем 2010. године, а налази се 700 m од туристичког центра поред хотела „Олга Дедијер“. Укупно располажу са 107 модерно опремљених апартмана са 380 лежаја, различите структуре за боравак 2 – 6 особа. Сваки објекат располаже рестораном и низом пратећих садржаја.

Слика 52. Небеска столица III (Фото: Бојовић Г., 2009.)

Вила „Рај“ је типичан планински објекат изграђен 1998. године, иза хотела „Гранд“. Поседује 7 комерцијалних и модерно опремљених апартмана са 28 лежаја. Поред приручног бара, вила поседује и скијашницу. Близина жичара (Караман гребен и друга) и централна локација, омогућавају гостима виле комотно коришћење свих садржаја туристичког центра.

Вила „Никола“ се налази у самом центру Копаоника у непосредној близини „ЈАТ апартмана“. Модерно грађена (2005), вила поседује 35 двокреветних, трокреветних и четворокреветних студија и апартмана, са 160 лежаја категорисаних са три звездице. Вила поседује и ресторан пицерију са 90 места, снек бар, сауну, базен теретану, скијашницу и сопствени паркинг.

Вила „Рашка“ је резиденцијални објект изграђен у средишту туристичког центра Копаоник и у непосредној близини жичаре Караман гребен. Вила је апартманског типа и располаже са 8 савремено опремљених апартмана. Поред пружања услуга смештаја, у вили „Рашка“, ради и туристичко-информативни центар у који гости могу добити потребне информације о туристичком центру. Објектом располаже туристичко-спортска организација Рашка. Један је од ретких објеката, који већ дужи низ година ради током целе године. Вила располаже са сопственим паркингом, а препознатљива је и по бисти учитељу и пиониру туризма на Копаонику Милораду Милошевићу Бревинцу, постављеној непосредно пред улазом.

Слика 53. Вила Рашка (Фото: Бојовић Г., 2009.)

Вила „Ранковић“ је најсликовитији туристичко-угоститељски објект у Брзећу. Архитектонски је јединствен у Србији, јер је благо положен по стрмој планинској падини. Има 10 апартмана са 30 лежаја, ресторан, посластичарницу и летњу терасу.

Коначиште „Беле стазе“ спада у веће објекте, савремено грађене и недавно отворене. Вишеспратни објект има 96 апартмана и може да прими око 400 гостију.

Комплементарни смештајно-угоститељски капацитети. Од објеката, који имају комплементарни карактер, а које чине одмаралишта, приватне виле и планински домови могу се издвојити: „Копаоник дечје крагујевачко одмаралиште“, „Србија шуме“, дом ученика „Машинац“ и планинарски дом „Ртањ“.

„Копаоник“ крагујевачко одмаралиште, почело је са радом као барака 1968. године као дечје одмаралиште. Накнадно су сазидани 1986. године блок 1 и 1990. године блок 2. Само одмаралиште налази се у центру Националног парка, у непосредној близини жичаре центар на 1.720 m надморске висине. Смештакни капацитети одмаралишта су 190 лежаја у блоку 1 и 2, четворокреветне собе са сопственим купатилом, и 60 лежајева у депадансу (реновирана барака 1991. године). Ресторан „Трпезарија“ је предвиђен за 220 седећих места, а постоји и бифе са 30 места.

Одмаралиште поседује три ТВ сале, теретану и скијашницу, као и терен за мале спортове (Агенција за туризам и саобраћај Крагујевац).

Слика 54. „Копаоник“ крагујевачко одмаралиште (Фото: Бојовић Г., 2009.)

„Машинац“ дом ученика. Подигнут је 1970. године, на основу одлуке Министарства просвете. Предат је на коришћење младима, добивши статус дома ученика. Сам објект се налази на стази Машинац, и 100 m изнад шестоседа Караман гробен и четвороседа Центар. Одмаралиште поседује 33 собе (двокреветне и трокреветне) намењене комерцијалном коришћењу са 102 лежаја. У склопу одмаралишта налази се ресторан затвореног типа (50 места) и кафе клуб са терасом капацитета 50 места. од осталих садржаја скијашница, са великим бројем ски опреме за потребе ски школе, и мини клуб. Гости овог одмаралишта су најзадовољнији уживањем и сунчањем у великој башти ресторана.

Слика 55. Дом ученика „Машинац“ (Извор: commons.wikimedia.org)

Планинарски дом „Ртањ“ се налази на Копаонику испод врха Мали Караман на надморској висини од 1.786 m, и 1,5 km удаљености од туристичког центра.

Дом располаже са 189 кревета у 52 двокреветне, трокреветне и више креветне собе. У оквиру дома се налазе камин сала са „Вапај баром“, оџаклија, ресторан или трпезарија са 100 места, сауна и скијашница. Планинарски дом је један од најстаријих смештајних објеката на Копаонику. Подигнут је, у много мањим димензијама 1958. године и више пута је дозиђиван све до пожара 1990. године, када су остали само камени зидови. Новосаграђени дом почео је са радом 1992. године, а од краја 2007. године уређена је теретана, као и етно вајат испред дома.

Викенд насеље је једино урбанизовано насеље од стране општине Рашка у коме је дозвољена индивидуална градња. Центар насеља се налази на 5 km од туристичког центра са леве стране пута Копаоник – Рудница. Насеље има јужну и југозападну експозицију на локалитетима Треске, Чајетинске Чесме и Лисине. Викенд насеље располаже са 1.500 лежаја од чега се трећина налази у туристичкој понуди Копаоника. Лежаји се налазе у склопу већег броја лепих и функционалних викендица, у просеку са 10-20 лежаја.

Табела 52. Ресторатерски капацитети Копаоника.

Ресторан	Бр. седећих места	Период рада	Контакт телефон
Нац. кућа Колиба (ски стаза Мало језеро)	60	зима – лето	064/247-8546
Еко – пан Бакина кухиња (конач Козник)	25	целе године	062/474-630
Етно ресторан Вучја стаза (Караман гребен)	50	зима	036/733-077
Ресторан Зврк	60	целе године	011/3539-912
Ресторан Рубља	20	зима	036/471-475
Ресторан Планинска кућа	130	зима	062/102-55-68
Ресторан Хани бани	170	зима	063/699-699
Пицерија Buon giorno	30	зима	062/172-15-23
Casa Montagna (Караман - Машинац)	80	зима	063/105-21-51
Посластичарница Buon giorno	100	зима	036/471-186
Кафе Exit	90	целе године	065/999-1113
Кафе галерија Трезор (Конаци)	50	зима	063/605-108
Ресторан Андреа (Конаци)	120	целе године	036/471-434
Пицерија Коала	35	зима – лето	036/471-120
Алекс елит	35	зима	036/471-404
Грин поинт	70	целе године	036/471-470
Ресторан – пицерија Ало – ало	30	целе године	
Планинска кућа (Викенд насеље)	40	зима – лето	036/471-464
Копаонички вајат (Викенд насеље)	30	зима – лето	036/471-782
Рест. Чајетинска долина (Викенд насеље)	30	зима – лето	066/048-997
Кафе ресторан Комита	40	целе године	063/505-780
Ресторан Беле стазе (Брзеће)	45	зима	064/256-47-41
Етно кућа Кљунац (Влајковци)	80	целе године	037/830-088
Угоститељска радња Колиба (Брзеће)	70	целе године	037/823-315
Грил – ресторан Стари бунар (Грашевци)	60	целе године	037/830-259
Домаћа кујна Промаја (Влајковци)	250	целе године	037/830-133
Рибњак Код Максе (Влајковци)	50	целе године	037/830-108
Рибњак Копаоничка пастрмка (Грашевци)	50 (башта)	лето	063/619-875
Укупно	1.910	/	/

Урађено према податцима са терена.

Ресторатерска основа на Копаонику бележи по броју ресторатерских капацитета помало експанзионистички раст. У последњих 5 година је отворен велики број ресторана, етно кућа, гостионица, бифеа и барова, што не треба да чуди, јер велики број туриста из целог света у данима одмора има и специфичне кулинарске прохтеве. Користећи брзе речице и правећи приручне рибњаке на њима већина угоститељских објеката, поред националне кухиње и планинских специјалитета, својим гостима нуди и рибу у свом менију.

Из табеле 52 се види да угоститељски објекти на Копаонику са 1.910 седећих места. Заједно са ресторанима, снек-баровима, пицеријама и галеријама при, углавном, основним смештајним капацитетима (4.805 седећих места, табела 51), чине ресторатерску основу (6.715 места), како са аспекта квантитета и разноликости понуде, тако и квалитета. Ресторатерски капацитети, ове планине, бројним посетиоцима, нарочито у зимском периоду, пружају непоновљив доживљај.

Саобраћај и саобраћајнице

Значајан развој смештајно – угоститељских и ресторатерских капацитета сигурно је незамислив без добре, густе и модерне мреже саобраћајница. Познати су случајеви да просторне целине са добрим туристичким предиспозицијама, а и почетном угоститељско – смештајно основом, су имале проблема са успореним развојем управо због недостатака приступних саобраћајница, а самим тим и повезивања са главним и емитивним туристичким центрима. За Копаоник то се не може рећи, јер за разлику од већине (изузетак Златибор) наших планина, ова планина заслужено носи епитет најприступачније. Најзаступљенији је друмски саобраћај, тако да се до Копаоника може стићи из четири правца:

- Правцем који се од Ибарске магистрале одваја код Биљановца, преко Јошаничке бање, стиже се након 34 km, модерним и добро обележеним путем до туристичког центра Копаоника.

- Ибарском магистралом од Рашке према Лепосавићу, у месту Рудница јужним падинама Копаоника, одваја се путни правац према туристичком центру Копаоника (Копаоник – Рудница – Рашка у дужини од 26 km).

- Најфреквентнији је правац којим туристи долазе са ауто пута Е-75, преко Крушевца и Бруса, до туристичког центра. Добро обезбеђена и модерна саобраћајница за зимске услове Копаоник – Брзеће – Брус, износи 32 km.

- Најмање фреквентан правац у дужини од 43 km је Копаоник– Крива Река – Александровац. Овај правац има и алтернативну варијанту Копаоник– Јошаничка бања – Александровац у растојању 65 km.

У зони Равног Копаоника за потребе ефикасног друмског превоза, а као карактеристика модерног туризма, урађена су три паркинга за смештај око 100 аутобуса. Уз велики број хотела, коначишта и приватних вила изграђени су и повезани са централним саобраћајницама Копаоника и приступни приватни паркинзи. Свакако ће бити од значаја завршетак вишегодишње изградње гараже у центру код хотела „Гранд“.

Пред сезону 2009/2010. године, постојеће саобраћајнице освежене су новим асфалтом (Копаоник - Рудница), што исто важи и за тротоаре у склопу туристичког центра (сем у делу до хотела „Путник“). О одржавању и проходности путева старају се: „Крушевац пут“ из Крушевца до превоја Јарам, и „Секција за путеве Нови Пазар“ из Новог Пазара која одржава путеве од Јарма до Рашке, као и главне путеве у самом туристичком центру.

Једним, али знатно мањим делом, према Копаонику, учествује и железнички саобраћај. Железничка пруга, која је изграђена долином Ибра 1931. године, до седамдесетих година XX века, имала је приоритетну улогу, која се данас свела на локални карактер.

У ваздушном путничком саобраћају укључена су три аеродрома Београд, Приштина и Ниш. Туристички центар Копаоника је од београдског аеродрома (Е-75) удаљен 306 km, од нишког 110 km, а од приштинског 111 km.

Инфраструктурна основа

Рељеф Копаоника и повољни климатски услови утицали су на развој спортско – рекреативног туризма, са посебним акцентом на зимски период. Ова карактеристика је најочигледнија у времену трајања туристичке односно скијашке сезоне. Да би се постигли високи стандарди, какви су по развијених скијашким центрима Европе и света, туристички радници и заинтересоване хотелске и локалне општинске структуре су посебну пажњу поклониле одабиру и изградњи комплетне скијашке инфраструктуре. Проблем, који је стално присутан, а све се више прожима и продубљује је како помирити урбанизацију са великим бројем планираних жичара, када и једни и други врло често залазе чак у I заштитну зону Националног парка. Још пре 30-так година научници су дали решење овог проблема са спуштањем комплетне инфраструктуре низ планину неких 300-400 m, али су ипак неки други интереси превагнули.

Простор Равног Копаоника покривен је кабловским програмом локалне телевизије ТВ КОП. Ова телевизија обилује занимљивостима из света снежних спортова, као и информацијама о свим актуелним подацима и збивањима на Копаонику.

Телефонска централа на Копаонику располаже са 688 прикључака, од којих је 70% искоришћено. „Телеком Србије“ поседује базну станицу изнад „Инвест банке“ и у „Конацима“, а „Теленор“ релеј на Гобељи.

Инфраструктуру за скијашке спортове, углавном започету осамдесетих година XX века, чини велики број стаза, како за алпско тако и за нордијско скијање.

Жичаре и стазе на Копаонику. Алпске стазе се могу поделити у четири групе: лаке, средње, тешке и комбиноване ски стазе.

Слика 56. Скијашке стазе на Копаонику (Извор: www.mkmountainresort.com)

Лаке стазе имају нагиб 10-15% и денивелацију 100-150 m. Ски лифтови, који обслужују овакве врсте стаза су: „Сунчана долина“ (двоседежница), „Суво Рудиште“ (сидро), „Мало језеро“ (тањир), „Караман гребен“ (двоседежница), „Мали Караман“ (тањир), „Марине воде“ (тањир), „Јарам“ (тањир) и „Кнежевске баре“ (тањир).

Средње стазе су нагиба 20-25% и денивелације 300-600 m. Табела 47 указује на карактеристике стаза и одговарајуће ски лифтове: „Гобелја релеј“ (тањир), „Гобелја гребен“ (тањир), „Бела река“ I (двоседежница), „Бела река II“ (двоседежница), „Гобелја“ (четворосед).

Тешке стазе имају нагиб 30-40% са денивелацијом до 2.000 m. Овој категорији припадају четири стазе са одговарајућим ски лифтовима: „Бела река II“ (тањир), „Леденица“ (сидро), „Гвоздац“ (сидро).

Сем поменутих постоје и комбиноване ски стазе, које се деле у две подгрупе: средње лаке и средње тешке (Ромелић Ј., 2008).

Средње лаке стазе су лоциране код следећих жичара:

- „Панчићев врх“ (једноседжница), где горња половина стазе спада у средње, а доња половина спада у лаке стазе уз северо западну позицију стазе.
- „Центар“ (двоседежница) у првој и трећој трећини стазе је лака, док друга трећина спада у средње ски стазе уз северо западну позицију.

Средње тешке стазе су:

- „Дубока 1“ (сидро) прва трећина стазе спада у средње, док друге две трећине припадају тешким стазама северне оријентације.
- „Крчмар“ (двоседежница) прва половина спада у средње стазе, док друга половина припада тешким стазама са северо источном оријентацијом.

Укупна дужина 21 стаза на Копаонику је 50 km, а најдужа стаза је „Бела река“ са дужином 3.500 m. Код Међународне скијашке федерације (F.I.S.) регистроване су 1981. године три стазе и то: „Дубока црна“, „Дубока црвена“ и „Гобелја релеј“. За љубитеље нордијских дисциплина уређено је више стаза дужине 18 km.

Оне се налазе на локалитетима Маркових стена, Црвених бара и на западу у области Стругара.

Велики број стаза, на разуђеном рељефу Копаоника, условио је добру мрежу жичара. Тренутно на планини у функцији су 22 жичаре, 1 везни ски лифт и 1 сун кид 30 метарска покретна трака. Капацитет ових жичара по подацима 2008/2009. године је 30.000 скијаша на сат, а њихова дужина је 23.556 m. Последња урађена 2008/2009. године жичара на Гобелји је четворосед и има 64 седишта са могућношћу да 2.400 скијаша превезе на сат. Максимална висинска разлика је на жичари „Бела река II“ и износи 521 m. Радно време жичара и ски лифтова од 09:00h. до 16:00h. (од 01.12. до 31.03.) и од 09:00h. до 12:00h. и од 14:00h. до 18:00h. (од 01.04. до 04.05.). За оне који су пропустили нешто током дана, пружа се могућност да сваке вечери скијају на 450 m осветљеној стази, „Мало језеро“ (лифт број 3).

Из евиденције скијашке сезоне 2008/2009. године могу се навести следећи податци:

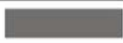

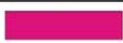
- 6.000 активних ски пасова у једном дану
- 3.484.859 пролаза
- 108.584 активних ски пасова у сезони

Ови подаци се битно не разликују од података за последњих 5 година, чиме само доказују изнете податке у туристичком промету о броју гостију на Копаонику.

Табела 53. Преглед скијашких стаза и жичара на Копаонику

ЖИЧАРЕ

СТАЗЕ

број	ИМЕ	тип	дужина (m)	висинска разлика (m)	врста стазе
01.	Сунчана долина		694	140	
02.	Суво Рудиште		1376	200	
03.	Мало језеро		410	60	
04.	Панчићев врх		1597	240	
05.	Центар		1849	280	
06.	Дубока I		1440	370	
07.	Караман гребен-Палома		1440	165	
08.	Мали Карарман-Мала Палома		1079	190	
09.	Марине воде		868	188	
10.	Караман		855	125	
11.	Јарам		598	67	
12.	Гобелџа релеј		700	180	
13.	Гобелџа гребен		610	180	
14.	Кнежевске बारे		790	150	
15.	Бела река I		1666	300	
16.	Бела река II		1250	521	
17.	Струга		727	240	
18.	Леденица		782	265	
19.	Гвоздац		915	292	
20.	Дубока II		1130	394	
21.	Крчмар		1902	437	
22.	Гобелџа		878	233	

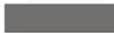
лаке

средње

тешке

Извор: Геокарта, 2001; Подаци ЈП Скијалишта Србије, 2009

Планира се постављање неколико нових жичара и модернизација постојећих, тако да се ускоро очекује одлука о скидању Караман гребена и постављање шестоседа. Истовремено би дошло до скидања Сунчане долине са премештањем нове жичаре за 200 m ниже (Подаци ЈП Скијалишта Србије, 2009).

Да би се зимска сезона скијаша продужила, заинтересоване структуре на Копаонику од сезоне 2008/2009. године увеле су систем вештачког оснежавања појединих стаза. Тренутни број уређаја за вештачко оснежавање, који се компјутерски контролишу износи 22 „снежна топа“ и 64 „жирrafe“.

Слика 57. Снежни „топови“ и „жирaffe“ на Караману (Фото: Бојовић Г., 2008)

Као и свако туристичко насеље и комплекс на Копаонику има проблема и недостатака углавном инфраструктурне природе. Љубитељи планине им не придају много важности, али уз сву објективност треба навести присутне:

- Велики проблем, који до сада није решен, на Равном Копаонику су отпадне и дренажне воде. Канализациона мрежа у дужини од 8 km не ради у употребном смислу. Два колектора за пречишћавање отпадних вода и то један испод срушеног хотела „Бачиште“ (општина Рашка) и други испод хотела „Сребрнац“ (општина Брус) били су у функцији само 18 месеци од изградње.

- Неплански и привремено решаван је и паркинг за аута на Копаонику. Већина туриста, упркос нерешеном питању паркинга, долази за време скијашке сезоне сопственим аутима до врха Копаоника, где је већ саобраћајни хаос. Планирана је, за сезону 2010/2011. године, наплата уласка на простор Националног парка, а тиме и према туристичком центру Копаоника, тако да ће евиденција показати колико моторних возила има „смештај“ на равном делу ове планине. О каквом се проблему ради, може се наслутити и из понуде појединих хотела и угоститељских објеката, где је неизоставна ставка – сопствени паркинг. Детаљни урбанистички план Копаоника, би требало озбиљно да разради овакве просторне проблеме и за њих издвоји значајне површине Равног Копаоника, а вероватно и његове височије подгорине.

- На Копаонику је већ дужи низ година присутан, а нарочито очигледан на крају сезоне, проблем смећа. Општинске комуналне куће на Копаонику би требало да се договоре у чијој је надлежности чишћење стаза и зелених површина. Слика разбацаног смећа је врло чест приказ на Копаонику у пролећним месецима, по завршетку скијашке сезоне и топљење снега.

- Још један постсезонски проблем, који је приметан, на Копаонику је велики број паса луталица. Поред перманентног узнемиравања у групама могу представљати и опасност за туристе, а нема их ни у једној туристичкој понуди.

Материјална база Копаоника, и не само она, се често вишеструко у прошлости, а и данас, везује и прожима са многим местима и насељима у погорини. Туризам, као делатност, је померио центар туристичких збивања на Копаоник остављајући на тај начин споредну, али ипак важну улогу нарочито у инфраструктурној основи већим насељима у окружењу.

Туристичка пропаганда

Туристичка пропаганда је свака делатност, која помоћу добро осмишљених и организованих пропагандних акција има сврху да придобије и привуче туристе да посете одређену туристичку вредност. Схвативши ово, основну функцију туристичке пропагандне, заинтересоване структуре (општинске и хотелске) су у простор Копаоника уложиле значајна како материјална тако и финансијска средства. Најстарији и најмасовнији приступ Копаонику, који се може третирати у пропагандне сврхе, пружили су штампани, научни, стручни или популарни радови. Њихов значај и број је велики, а само мањи део о Копаонику и његовој подгорини поменут је у литератури ове дисертације. Сви радови о овој планини допринели су, поред обраде стручних тема и истраживања, и популаризацији и валоризацији истих у туристичке сврхе. Прве значајне кораке на туристичкој пропаганди Копаоника, и актуелизовању зимске сезоне, имала је фирма „Genex“ из Београда, у чијем власништву је било апартманско насеље „Сунчани врхови“ и која је имала подршку шире друштвене заједнице. Промоција тада јединственог планинског комплекса вршена је у организацији „Genexa“ преко разних штампаних средстава, као и јавних средстава информисања.

Општинска туристичка пропаганда. Континуирано се у последњих 20-так година радило на промоцији Копаоника као незаобилазне туристичке дестинације. Највише успеха у томе је имала општинска туристичка организација Рашке, која је и најупућенија с обзиром да туристички центар на Равном Копаонику територијално припада овој општини.

Туристичка организација Рашка основана је 01.01.1993. године, а своје име, у туристичко – спортска организација, је променила 2003. године. У свом дугом и успешном раду, а од великог број пропагандног материјала штампаног од стране туристичко – спортске организације Рашка, могу се споменути само неки:

- Луксузан, двојезичан (српски и енглески), проспекат „Копаоник“ штампан је 2010. године у 2.000 примерака, са представљањем и контакт телефонима свих смештајно–угоститељских капацитета туристичког центра и викенд насеља „Треска“.

- Туристичка мапа „Рашка“, са посебним освртом на Копаоник, штампана је такође 2010. године у тиражу од 2.000 примерака.

- Двојезичан и луксузан каталог формата А4 „Кроз долину векова“ трагом старе Рашке са описом средњовековних споменика из окружења. Штампан је више пута у укупном тиражу 5.000 примерака.

- „Кроз долину векова“ проспект луксузно је штампан 2005. године, у тиражу од 4.000 примерака.

- Штампарско–пропагандна активност туристичко–спортске организације је употпуњена пуштањем у продају 10.000 луксузних разгледница већег формата са манастирима Рашке области.

Већина штампаних издања од 2002. године има своју електронску верзију, чија се подела врши у пропагандне сврхе.

Туристичко – спортска организација је стално присутна на свим сајмовима (Нови Сад, Београд), користећи манифестацију за размену искустава са колегама из ширег региона и Европе. Све своје активности, ова организација, промовише на врло лепом и прегледном сајту www.raska-turizam.rs. Вреди споменути и активно укључивање туристичко – спортске организације у организацији (Рашке духовне свечаности, Спуст без граница, Косидба у Бадњу) и коорганацији (Дани Јелене Анжујске, Дани врагања на Копаонику, Дани боровнице, Илински дани) као и у многе друге културне и спортске активности.

Пропагандна активност Националног парка Копаоник. Још од свог оснивања Национални парк Копаоник и запошљене структуре у њему схватили су важност пропаганде и рекламе у афирмацији природних лепота Копаоника. Вођени таквом идејом штампан је велики број пропагандног материјала, од којег се може издвојити:

- Једноставан двојезичан и не тако луксузан „Информатор“ је проспект, кога је Национални парк штампан дужи низ година почев од деведесетих XX века.

- Најзначајније штампано, а вероватно и најтиражније издање о Копаонику, је планинска туристичка карта „Копаоник“. Двојезична (српски и енглески) у себи садржи већи број карата, план стаза и жичара, као и велики број информација везаних за Копаоник. Карта је више пута, са минималним редизајнирањем, доштампавана у великим тиражима од 1992. године и свакако представља обавезан сувенир сваког туристе на Копаонику.

- Свакако се мора споменути и водич „Копаоник“ од Јелене и Миладина – Буде Радовића. Штампан је два пута 1999. године (2.000 примерака) и 2005. године (1.500 примерака). Овај водич за велико интересовање може захвалити обимности свог садржаја, картама и детаљним објашњењима нарочито из планинарског угла.

- Већи број тематски различитих проспеката у издању Ј.П. Национални парк Копаоник, изашао је у периоду 2005. и 2006. године обрађујући јединствено природно и културно-историјско наслеђе овог простора.

- Документарни филм о Копаонику „Природне вредности Националног парка Копаоник“ снимљен је 1997. године у трајању од 15 и 30 минута. Представља доказ природних лепота ове планине.

- Посланици Националног парка Копаоник су стално присутни на сајмовима у Београду и Новом Саду, сајму шумарства у Немачкој, као и на скуповима националних паркова Србије „Парковијада“.

Треба напоменути и једно не тако велико, али ипак приметно ангажовање на овим просторима. *Сестринство манастира Градац* је сопственим средствима и ангажовањем у популарисању манастира објавило више луксузних разгледница и каталога, а значајно је њихово место у организацији манифестације „Дани Јелене Анжујске“.

Туристичка организација општине Брус. Основана је 1995. године у Брусу. Основна делатност и циљ организације је промоција туристичких потенцијала општине Брус.

- 1996. године штампан је водич под називом „Снегови Копаоника“ у тиражу од 2.000 примерака.
- 1998. године штампан је двојезични проспекат „Брус капија Копаоника“ у 10.000 примерака.
- 2002. године „Проспекат општине Брус“ у тиражу од 5.000 примерака.
- 2003. године штампан је проспекат „Хотели општине Брус“ (5.000 примерака), где су прегледно дати сви смештајно-угоститељски и ресторатерски капацитети ове општине.
- 2005. године у редизајнираним издањима штампано је три врсте проспекта са туристичким вредностима општине Брус у тиражу од 5.000 примерака.
- 2010. године у луксузном повезу са детаљним приказима туристичких могућности општине Брус штампан је на 60 страна и у тиражу од 300 примерака „Водич општине Брус“.

Поред сталних посета сајмовима, углавном у региону (Београд и Нови Сад), презентација активности туристичке организације Бруса врши се преко лепо осмишљеног и динамичног сајта www.turizamopstinebrus.co.rs

Туристичке организације Рашке и Бруса представљају праве носиоце туристичког развоја у својим општинама. Перманентним присуством, учешћем и активностима у туристичком животу својих општина и Копаоника, као посебне туристичке вредности, користе сва средства и могућности на истицању туристичких потенцијала ове планине и валоризацију истих у туристичке сврхе.

Хотелска туристичка пропаганда представља значајан део туристичке пропаганда Копаоника, која је усредсређена на одређене смештајно-угоститељске објекте. Као што је и на почетку овог поглавља изнето пионир у организованој туристичкој пропаганди Копаоника је било предузеће „Генех хотели“ из Београда. У циљу популаризације зимског туризма на Копаонику и афирмисању „Конака - Сунчани врхови и хотела „Гранд“ (власништво Генекс хотела) конкретна је велика и добро осмишљена туристичка промоција средином осамдесетих година XX века. У промоцији су била укључена средства јавног информисања (тв и радио), кроз информације и репортаже са ове планине. Од штампаног материјала у рекламне сврхе могу се навести велики број проспекта са општим и корисним информацијама о Копаонику као и тематски, луксузни и двојезични проспекти о хотелу „Гранд“ и апартманима „Сунчани врхови“. Целокупна понуда хотела „Гранд“ и апартмани „Сунчаних Врхова“ била је и на сајту предузећа Генех.

-Поучени искуством и финансијским резултатима Генех-а, и остали хотели, као и одмаралишта, су почели са коришћењем туристичке пропаганде и материјала.

Туристичка агенција Путник је 1997.год. у тиражу од 5000 примерака афирмисала своје хотеле, „Клуб А путник“ и „Путник“ луксузним проспектима на три језика српском, руском и енглеском.

-Пропагандне кораке у рекламирању својих услуга користи и Агенција за туризам и саобраћај из Крагујевца рекламирањем Крагујевачког одмаралишта „Копаоник“.

Штампан је 2002 у тиражу 2000 примерака проспекта о природним лепотама планине и садржајима одмаралишта. Скоро сви смештајно-угоститељски објекти на Копаонику користе пропагандне електронске презентације. На појединим модерно одређеним сајтовима поред актуелних слика и информације могућа је и резервација смештаја.

Туристичке агенције

Туристичке агенције у домену свог пословања укључују неколико група послова:

- Иницијативни послови (организација туристичких путовања),
- Рециптивни послови (организација прихвата, смештаја, исхране , водичке службе),
- Агенцијски послови (продаја карата, улазница, мењачки послови, организовање приредби и манифестација, издавање туристичких публикација),
- Сервисни(услужни) послови, посредовање код осигурања туриста, набавка и изнајмљивање спортских реквизита, и сл.(Ромелић Ј., 2008).

Иако се за седамдесете и осамдесете године XX века везује знатно повећање броја туристичких агенција на територији Југославије то није био случај са туристичким агенцијама на Копаоничком простору. Изградња апартманског насеља и оформљавање туристичког центра на Сувом рудишту допринели су присуству великих туристичких агенција.

Туристичка агенција „Путник“ је поред основних услуга проширила своју делатност и власништвом над хотелима „Путник“ (1982) и „Клуб А - Путник“ (1986). Дугом традицијом и квалитетом својих услуга, које трају и данас, ова агенција се наметнула, као један од најпоузданијих партнера туристичкој клијентели како у Србији, тако и у иностранству.

Туристичка агенција “Југотурс” (Yugoturs) је основана 1957. године. На Копаонику је пословала у оквиру предузећа “Генекс хотели” у обављању великог броја основних услуга за своје потребе и других бројних смештајно - угоститељских објеката.

Са канцеларијама у Конацима, пословала је до 2009. године односно до куповине апартманског насеља “Сунчани врхови” и хотела “Гранд” од стране МК mountain group. Од јуна месеца 2010. године је на тендеру агенције за приватизацију.

Поред горе наведених великих туристичких агенција и општинама Брус (Rarus avis), Рашка (Kompas, travel agency), Лепосавић и Куршумлија (туристичка агенција „Ана“ у Пролом бањи) постоји веома мали број туристичких агенција, углавном упућених на сарадњу са маркетиншким службама смештајно - угоститељских капацитета на Копаонику.

ТУРИСТИЧКИ ПРОМЕТ НА КОПАОНИКУ

Први званични подаци о туристима на Копанику забележени су још 1935. године. Српско планинарско друштво и Удружење студената из Београда су од 6. јануара 1935. године организовали излет који је поред такмичарског имао и припремни карактер изградње планинарског дома.

После изградње планинарског дома децембра 1935. године, први туристички гости, њих 100, су примљени у јануару 1936. године.

После Другог светског рата Копаоник, у односу на словеначке Алпе и донекле Јахорину, губи трку у развојном и инфраструктурном смислу. У развоју туристичке понуде радило се само на локалном нивоу, тако да су промети били мали, а број ноћења указивао је врло кратак боравак на Копаонику.

Из тог периода треба забележити 1960. годину са 16.988 ноћења, док је 1970. године број ноћења готово преполовљен (9.407).

*(с десна на лево: Војин Смодлака, Селе Радовановић,
Милорад Милошевић Брвинац, Владета Лимић и Миша Нишавић)*

Слика 58. Смучарски курс на Копаонику (фебруар, 1935)
(Извор: Приватна архива Драгане Милошевић)

Овакав тренд се наставио до почетка осамдесетих година. Бољом и организованијом понудом, као и инфраструктуром основом, истиче се 1983 година када су новоизграђени капацитети омогућили 187.273 ноћења туриста, при чему су домаћи туристи боравили 4,7 дана, а страни 2,1 дан (Ромелић Ј., 2008).

У табели 54 је приметно повећање броја туриста крајем осамдесетих и почетком деведесетих година XX века. Разлози су евидентни и огледају се у изградњи апартманског насеља „Конаци“ (1986) и многобројним другим смештајним капацитетима који су својим високим стандардима и понудом привукли и стране туристе. У начелу године 1989, 1990, 1991. и 1992. остаће упамћене као златне године туризма на Копаонику. Такав блок добре туристичке посете и ноћења није забележен до данас.

Навели би посебно 1992. годину, рекордну годину по много чему, којој чак и изузетна 2002. година не може да буде конкурент. Те, 1992. године, забележена је рекордна посета од 119.264 туриста и 733.359 ноћења што је био незабележен случај до тада и са тадашњим капацитетима. Из тог успешног туристичког блока може се навести 1990. година због изузетне посете страних туриста (28.610) који су остварили и сада просто невероватних 110.054 ноћења.

Табела 54. Туристи и ноћења на Копаонику за период 1985-2008.

Година	Туристи			Ноћења туриста			Просечан боравак туриста	
	Свега	Домаћи	Страни	Свега	Домаћи	Страни	Домаћи	Страни
1985.	40.013	30.436	9.577	253.507	227.560	25.947	8,3	2,7
1989.	105.756	82.298	23.458	547.152	445.428	101.724	5,4	4,3
1990.	107.738	79.128	28.610	567.647	457.593	110.054	5,8	3,8
1991.	112.628	103.689	8.993	644.880	586.927	57.953	5,6	6,4
1992.	119.264	117.766	1.498	733.359	728.887	4.472	6,2	3,0
1993.	64.874	64.302	572	429.290	426.572	2.718	6,6	4,7
1994.	82.272	81.336	936	443.504	438.491	5.013	5,4	5,3
1995.	101.158	100.245	913	543.145	529.924	4.181	5,2	4,5
1996.	87.254	85.743	1.511	475.233	468.166	7.067	5,4	4,6
1997.	80.034	78.369	1.665	421.917	412.700	9.217	5,3	5,5
1998.	97.151	93.660	3.491	518.976	498.432	20.504	5,3	5,9
1999.	46.624	45.864	760	288.057	284.476	3.581	6,2	4,7
2000.	60.504	59.006	1.496	339.790	333.096	6.694	5,6	4,5
2001.	84.334	82.061	2.273	408.054	396.978	11.076	4,8	4,9
2002.	123.514	118.540	4.974	540.562	514.269	26.293	4,3	5,3
2003.	85.805	81.207	4.598	413.781	393.389	20.392	4,8	4,4
2004.	85.356	81.084	4.272	409.106	388.351	20.755	4,8	4,9
2005.	85.246	79.878	5.368	375.682	350.007	25.675	4,4	4,8
2006.	77.566	71.091	6.475	383.755	349.457	34.298	4,9	5,3
2007.	98.054	88.668	9.386	434.297	387.165	47.132	4,4	5,0
2008.	90.499	82.455	8.044	423.422	382.118	41.304	4,6	5,1

Урађено према подацима: Републички статистички завод Србије

Може се навести и 1999. година када су безбедоносни разлози директно утицали на посету туриста враћајући је на ниво раних осамдесетих година XX века.

Најтоплија 2007. година, донела је Копаонику 189 дана (скоро 20% дужу зимску сезону) под снежним покривачем, што је утицало на повећање броја туриста у зимском периоду. Ако се за период од 1985. до 2000. године може рећи да је завидан са аспекта броја туриста и ноћења, стоји и чињеница да је и врло нестабилан што се види из табеле 54. То се за период од 2001. до 2008. године не може рећи. Врло уједначена туристичка посета са благим повећањем броја ноћења основне су карактеристике овог периода. Може се издвојити ипак 2002. година, са 123.514 туриста и 540.562 ноћења.

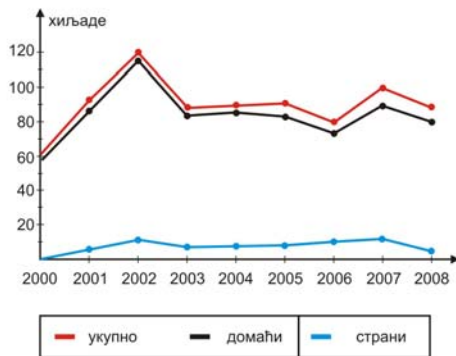
Табела 55. Месечни и годишњи број туриста и ноћења на Копаонику, 2008.

Мес.	Јан.	Феб.	Мар.	Апр.	Мај	Јун	Јул	Авг.	Септ.	Окт.	Нов.	Дец.	Укупно
Тур	14.710	14.795	12.961	3.526	9.083	5.613	2.689	3.825	4.457	7.794	2.297	8.749	90.499
Ноћ	99.960	91.337	63.897	12.860	23.732	17.172	14.934	22.401	11.351	16.064	8.003	41.711	423.422

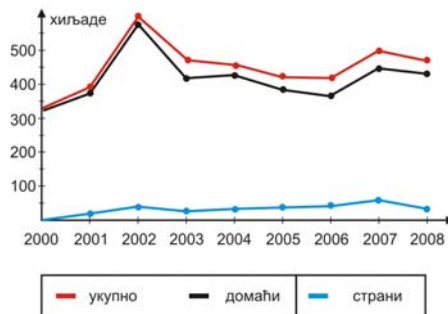
Урађено према подацима: Републички статистички завод Србије

Табела 55 показује класичну карактеристику Копаоника, као зимског туристичког центра. Највећи број туриста посећује ову планину управо у зимском периоду, када је забележен и максимални број ноћења туриста. Повећање броја туриста и њихових ноћења у месецу мају углавном се везује за конгресни и екскурзиони туризам у основним смештајним капацитетима Копаоника.

На основу табела 54 и 55 могу се извести следећи графикони:

Графикон 8. Посета туриста

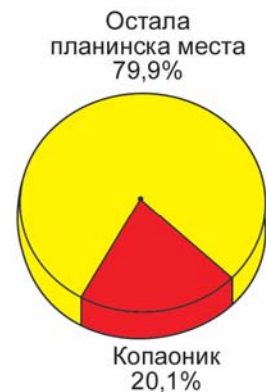

Графикон 9. Ноћења туриста

Укупни туристички промет може се сагледати кроз упоредне приказе посета и ноћења у Србији. Србију је, 2008. године, посетило укупно 2.266.166 туриста (1.619.672 домаћи, 646.494 страни), остваривши 7.334.106 ноћења (5.935.219 домаћи и 1.398.887 страни).

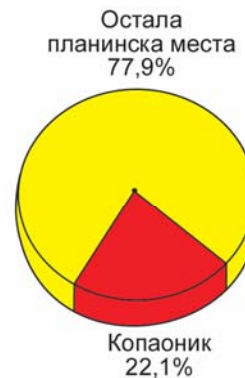
Графикон 10. Посета туриста по врстама туристичких места Србије у односу на Копаоник, 2008.

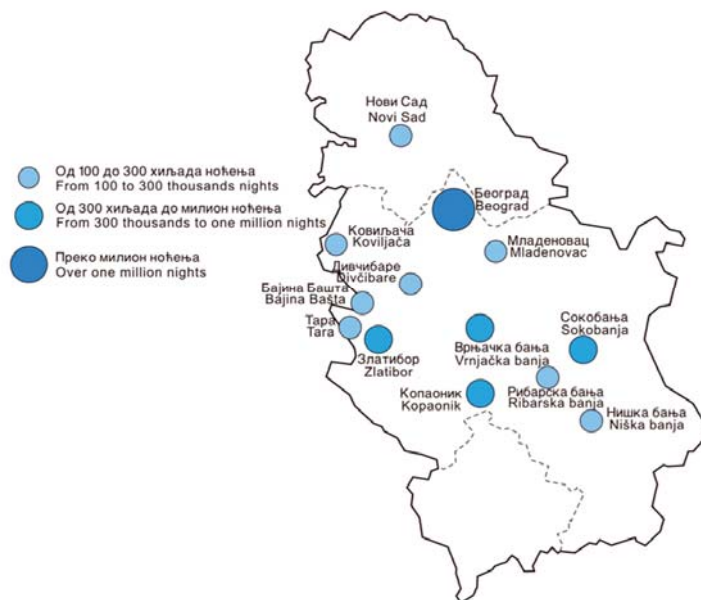
Графикон 11. Посета туриста у планинским местима Србије у односу на Копаоник, 2008.

Графикон 12. Ноћења туриста по врстама туристичких места Србије у односу на Копаоник, 2008.

Графикон 13. Ноћења туриста у планинским местима Србије у односу на Копаоник, 2008.

Карта 5. Туристичка места са преко 100.000 ноћења туриста у Србији 2008. (Извор: Републички статистички завод Србије)

На основу карте 5, као и на основу графикона 10,11,12 и 13, јасно се може уочити да поред Копаоника значајан удео у посети туриста и броју ноћења имају планинска места, а међу њима и Златибор, нарочито у летњим месецима.

ОБЛИЦИ ТУРИСТИЧКИХ КРЕТАЊА

Привлачност Копаоника, његов централни положај, разумењеност рељефа, хидрографско богатство нарочито термалним водама, као и велики напори и инвестиције на изградњи инфраструктуре и смештајних капацитета високих категорија утицали су да се Копаоник и туризам на овој планини изучавају још од почетка шездесетих година XX века.

За овакве масиве је познато, а то су показале студије и еминентни стручњаци да важи правило више врста туризма међусобно условљених, али свакако упућених једни на друге. На овом нивоу развоја туризма јасно се издвајају следеће врсте:

- Стационарни туризам:
 - планински,
 - бањски и
 - туризам на селу.
- Туризам са кратким задржавањем посетилаца:
 - излетничко – екскурзиони,
 - манифестациони,
 - транзитни и
 - конгресни.

Планински туризам је основни и најмасовнији облик туризма на Копанику и временски се дели на зимски и летњи. Зимски туризам је доминантан у свим видовима туристичке понуде ове планине. Број туриста и број ноћења остварених у зимској сезони (јануар и фебруар) је за сваки респект. Током зимске туристичке сезоне туристи упражњавају спортове на снегу, алпско и нордијско скијање, сноу борд, трке на санкама и др. Да би туристима учинили боравак на планини интересантнијим, туристичке организације организују такмичења и многобројне дневне и ноћне ски хепенинге.

На скијашким стазама Копаника, по календару Ски Савеза Србије, одржавају се алпска такмичења: ски крос (деца, сениори/последњи дани децембра), БГД Лига (цицибани, деца/прва половина јануара), Првенство БГД (цицибани, деца/средином јануара), Трофеј БГД (цицибани/друга половина јануара), Евробалкан (деца, јуниори/крај јануара), Државно првенство (цицибани/почетак марта).

Слика 59. Такмичење у алпском скијању – сноборду (Извор: www.bibis.co.rs)

По календару сноборд такмичења на Копанику се одржава Лига шампиона за све категорије, половином марта месеца. Мишљење је аутора да је најизгледнија шанса Копаника управо у зимском туризму односно у продужењу зимске сезоне. Опремљеност и инвестиције у куповини нове опреме за вештачко оснежавање је још један доказ и подстицај том правцу. Долазак великих фирми попут „МК mountain resort-a“ ће поспешити развој ове врсте туризма.

Схвативши озбиљно велику разлику у туристичком промету између зимског и летњег периода туризма, структуре општине Рашка и Брус су се, нарочито последњих година, ангажовале на афирмацији летње туристичке сезоне. Иако Копаоник нема традицију и навику доласка туриста лети, веома добро ангажована туристичка пропаганда би у блиској будућности могла да покрене низ садржаја управо у летњем периоду. Уз природне предизпозиције Копаоника, пецање на рекама и језерима, планинарење по стрмим висовима, пешачење добро маркираним стазама, јахање, велики број спортских терена, организовање стручних школа у природи (орјентиринг, манастирске стазе, стазама Копаоника и др.), а уз већ реномиране смештајне капацитете са планинским и домаћим специјалитетима сматра се да летњи туризам на Копаонику има реалну и врло „брзу“ шансу.

Бањски туризам је облик туризма који на Копаонику и његовој подгорини има добру подлогу и од најстаријих времена богату традицију. Богатство извора, хладних, термалних и минералних вода подгорине Копаоника које је различито искоришћено, од тоталне незаинтересованости, преко запуштености па до добре организације и светских промоција, биће предмет посебног дела изучавања овог рада.

Сеоски туризам на Копаонику има базу у чињеници да се на овом простору налази 268 места у којима живи око 180.000 становника (Ромелић Ј., 2008). Без обзира што је гро становништва на различите начине укључено у туристичке или помоћно-услугне активности, виноградарством у нижим, ратарством и сточарством у средишњим, а сточарством у вишим деловима бави се мањи део становника ове планине. Најзаступљенија ванпривредна делатност је сабирање гљива и гајење обојеног воћа.

Излетничко-екскурициони туризам, са кратким задржавањем последњих година, доживљава праву експанзију. Излети се изводе углавном у природи, најчешће једнодневни и своде се на посете одређеним локалитетима (нпр. Крчмар вода - Марина вода - Метође са гејзиром или обилазак манастира Градац – Стара Павлица - Нова Павлица - Петрова Црква). Готово да нема виших разреда основних или нижих разреда средњих школа да у своју маршруту екскурзије нису укључили боравак на Копаонику. Користећи вансезонске услуге и цене, боравком од 2 до 3 дана, у могућности су да обиђу више главних туристичких вредности Копаоника, његове подгорине и околине.

Манифестациони туризам је посебна врста туризма окарактерисана краћим задржавањем на одређеном простору. Углавном су то народни обичаји локалног становништва (жетве, сетве, бербе, сајмови, локална такмичења).

Транзитни туризам на Копаонику јаку потпору има управо у неорганизованој туристичкој понуди дуж Ибарске магистрале, а и слабој понуди у околним насељима. Користећи корелацију оштрог планинског ваздуха и благе климе бања све већи број туриста у повратку са Приморја заокружује свој одмор вишедневним боравком на Копаонику.

Велики број конгреса, семинара и саветовања условио је да поједини хотели у својој понуди уврсте коришћење конгресних сала, са интернет презентацијом као и организацију факултативних излета. Традицију на Копаонику има: Семинар правника Србије, Скуп информатичара Србије, Спортске игре путара Србије и др. Генерално, туризам са кратким задржавањем је у експанзији и пошто углавном користи вансезонске термине позитивно утиче на продужење туристичке сезоне на Копаонику.

V ТУРИСТИЧКЕ ВРЕДНОСТИ ЈОШАНИЧКЕ БАЊЕ

Јошаничка бања је територијално најближа бања туристичком центру Копаоника, а вода њених извора по термичким вредностима заузима друго место у Србији са температуром од 78°C. Са 555 m надморске висине спада у високе бање наше земље. Као и код многих других бања чију судбину дели, срећу се примери запуштених објеката и неорганизованих структура, иако је не баш тако давно проглашавана за најперспективнију бању Србије. У периоду од 1837. до 1887. године, Бања је била „столица“ среза Јошаничког, на основу повеље „Крушевачког окружја“, коме су припадали срезови: Крушевачки, Кознички, Јошанички, Бугарморавски. Тај период се везује за добијање имена Јошаничка бања.

ПРИРОДНЕ ТУРИСТИЧКЕ ВРЕДНОСТИ

Јошаничка бања се по природним вредностима и њиховој лепоти убраја у једну од најбоље котираних бања у Србији. Непосредна близина Копаоника као најатрактивније зимско – туристичке дестинације, једни од најтоплијих извора наше земље, пријатна клима, као и велики број места који погодују излетничком туризму су сигурно добра основа за брз туристички развој Јошаничке бање, која уједно и оправдава назив „Зелена врата Копаоника“.

Слика 60. Панорама Јошаничке бање (Извор: www.raska-turizam.rs)

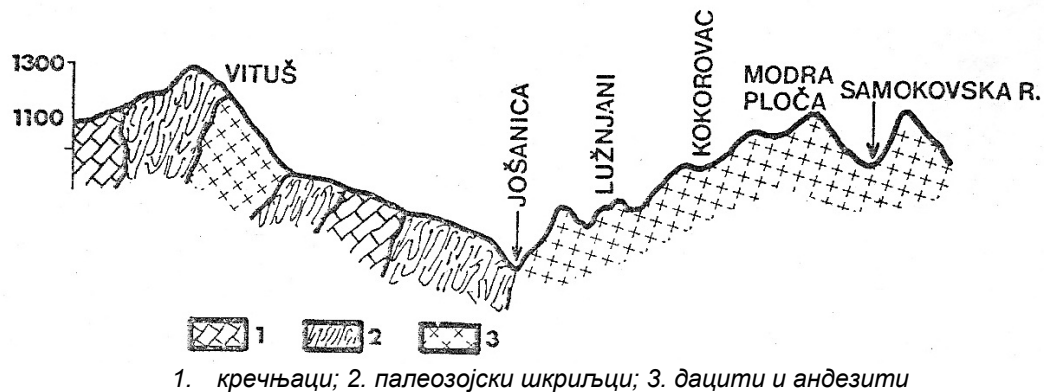
Рељеф као туристичка вредност

Мала котлина у којој лежи Јошаничка бања образована је флувијалном ерозијом, а затим моделисана денудацијом. Усецањем реке образован је систем од пет речних тераса са приближним надморским висинама:

- I тераса /550-565/ око Ђоровића и узводно од термалних извора,
- II тераса /570-600/ испод Селишта, око школе и на више места у селу Доње Чомаге,
- III тераса /600-610/ Селиште нижи део,
- IV тераса /620-630/ Селиште виши део и равни део око гробља,
- V тераса /640-660/ у селу Горње Чомаге на више места.

Долина Јошаничке реке представља уску алувијалну раван, која се издиже изнад средњег нивоа реке 1-5 m негде и у вертикалном усеку. Река је најшира у центру насеља, тако да на мосту код Турског купатила њена ширина износи 10 m (Дукић Д., 1980).

Пет речних тераса и долинско дно, које је изградила Јошаничка река, сачињавају Јошаничку котлину дугачку 2 km и исто толико широку. Изнад котлине се издужују, са севера Жељин (1.785 m), а на југу Бањски Копачник са Кокоровцем (1.015 m), Једовником (Кукавица 1.726 m), Вучаком (1.714 m) и Кремићким планинама (1.316 m). Кукавица је један од најдужих и најизразитијих планинских гребена, правца југоисток – северозапад. Изразито је каменита према југозападној страни где је гребен широк свега неколико метара и представља добар видиковац. Гранитне стене, углавном мањих димензија, захваћене су разоравањем нарочито у сливу Самоковске реке.

Скица 2. Попречни пресек слива Јошаничке бање (смер север-југ)

Са скице 1 се види да је геолошки састав простора Јошаничке бање састављен од већег броја формација са доста специфичности. Поред кречњака уз само речно корито у нешто вишим деловима (III и IV терасе) примећују се хлоритски шкриљџи, метапешчар и метабазит (зелене стене).

„Зелене стене“ или базитни вулканити се јављају као продукти вулканско – седиментних асоцијација које воде порекло из старијег палеозоика. У вишим деловима (V тераса) срећу се веће масе мермерисаних кречњака и мермера. Западно од бање су велике насlage серпентина. Главни термални извор појављују се на граници серпентина и кристаластих шкриљџаца (Протић Д., 1995).

Клима као туристичка вредност

Метеоролошку станицу (II реда) у Јошаничкој бањи основао је балнеолошки институт Републике Србије 01. септембра 1955. године што је у многоме помогло праћење климатских елемената у овој бањи. На основу њеног положаја и надморске висине, а узимајући у обзир вредности климатских елемената који ће се приказати, закључује се да Јошаничка бања има умерено континенталну климу са благим знацима жупске. Климату ове бање карактеришу просечна годишња температура 10,2°C, просечна количина падавина 740 mm, ветрови који углавном дувају котлином Јошанице, као и снег који просечно пада 60 дана и достиже просечну висину од 15,5 cm.

Температура. Постојање метеоролошке станице се може искористити за упоредно праћење температурних вредности за различите периоде.

Табела 57. Средње месечне температуре ваздуха (°C) у Јошаничкој бањи за период 1951-1975, Дукић Д., 1980.

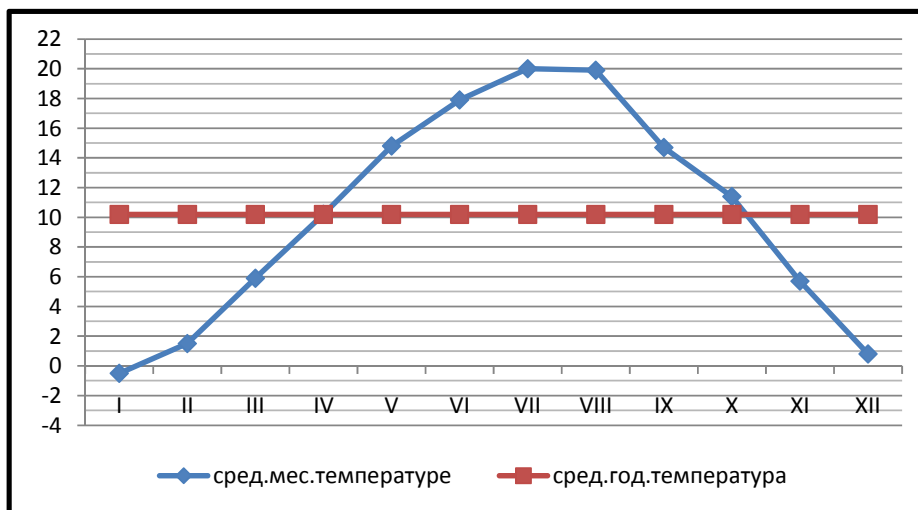
I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII	Год.
-1,3	-0,1	4,9	10,4	14,5	18,6	19,8	19,7	16,1	11,5	5,4	0,3	10,0

Табела 58. Средње месечне температуре ваздуха (°C) у Јошаничкој бањи за период 2000-2008.

I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII	Год.
-0,5	1,5	5,9	10,2	14,8	17,9	20,0	19,9	14,7	11,4	5,7	0,8	10,2

Урађено према подацима: Републички хидрометеоролошки завод Србије

Из табела 57 и 58 добили смо врло сличне вредности. Средња годишња температура је нешто виша у табели 58, и износи за Јошаничку бању 10,2°C. Колебање температуре је нешто веће у табели 57, и износи 21,1°C, док је у табели 58, та вредност 20,5°C. Вредности температуре могу се и графички представити.

Графикон 14. Средње месечне и годишња температура ваздуха (°C) у Јошаничкој бањи за период 2000-2008, Бојовић Г.

Пролећа су знатно свежија од јесени па би требало, у туристичкој разради климатских елемената због продужења боравка туриста, обавезно овај аспект узети у обзир. Са температурама од 15°C које погодују излетничком туризму свих узраста, Јошаничка бања располаже у просеку од 90 до 125 дана, а овакве температуре погодују и лечилишној функцији бање. У посматраном периоду (2000-2008) минимална температура од -20°C забележена је 26. јануара 2000. године, а максимална од 40,3°C забележена је 14. јула 2007. године. У великом броју обрађених табела приметно је екстремно топао месец јул, као и цела 2007. година.

На основу мерења, тропски дани са највишом месечном температуром забележени су само у 6 дана јула месеца 2007. године. То су први забележени дани са тако високом температуром у дужем низу година.

На основу табела 57 и 58, може се закључити да нема значајнијих разлика у вредностима овог климатског елемента и може се сматрати репрезентативним узорком, па стога нема потребе за извођење даљих компарација, уз нарочиту сигурност што је то период од скоро 60 година праћења.

Ваздушни притисак у Јошаничкој бањи је испод нормале и износи просечно 958,3m/b, са врло малим степеном колебања. Мерења су извршена у периоду 2007-2008. године и више вредности ваздушног притиска од просечне биле су у зимском периоду, а ниже у летњем.

Ветар. За Јошаничку бању је карактеристично да су ветрови углавном „каналисани“ долином реке Јошанице, као и јужни ветар долином Самоковке. Струјање ваздуха са Копаоника током пролећа, лета и јесени, низ долину Самоковке, нарочито у пролеће, има фенске одлике и утиче на отапање снежног покривача. По честини дувања, најчешћи су северозападни и јужни ветрови.

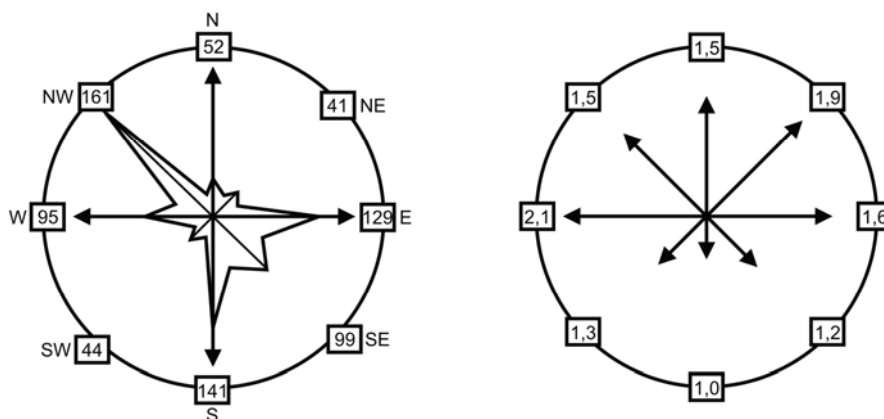
Табела 59. Средња честина (%) и брзина (m/s) ветрова у Јошаничкој бањи за период 1999-2008.

N		NE		E		SE		S		SW		W		NW	
чес.	брз.	чес.	брз.	чес.	брз.	чес.	брз.	чес.	брз.	чес.	брз.	чес.	брз.	чес.	брз.
52	1,5	41	1,9	129	1,6	99	1,2	141	1,0	47	1,3	95	2,1	161	1,5

Урађено према подацима: Републички хидрометеоролошки завод Србије

Ветрови у Јошаничкој бањи немају велику брзину у просеку 1,5 m/s што је позитивно са становишта излетничко-лечилишног туризма, јер такво струјање се осећа као освежавајући поветарац.

Графички честина и брзина ветрова у Јошаничкој бањи може се изразити:

Урађено према подацима: Републички хидрометеоролошки завод Србије

Графикон 15. Честина ветрова (%) или ружа ветрова у Јошаничкој бањи за период 1999-2008.

Графикон 16. Брзина ветрова (m/s) у Јошаничкој бањи за период 1999-2008.

Релативна влажност ваздуха у Јошаничкој бањи у испитиваном периоду од 1999. до 2008. године износила је 83,0%.

Максималне вредности достиже у зимским месецима нарочито у децембру (89,4%), а минималне у летњим месецима посебно у јулу (77,1%).

Табела 60. Средње месечне и годишња релативна влажност ваздуха (%) Јошаничке бање за период 1999-2008.

I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII	Год.
84	87	83	81	78	78	77	79	85	85	87	89	83

Урађено према подацима: Републички хидрометеоролошки завод Србије

Облачност је веома значајан климатски елемент. Годишња вредност облачности над Јошаничком бањом у периоду од 1999. до 2008. године износи 56%, или 5,6/10 видљиве површине неба коју покривају облаци. У испитиваном периоду, најоблачнији су били зимски месеци, нарочито децембар (84%).

Табела 61. Средње месечне и годишња облачност (1/10) Јошаничке бање за период 1999-2008.

I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII	Год.
5,0	4,8	5,2	6,0	5,3	4,7	4,7	5,1	6,3	5,4	6,1	8,4	5,6

Урађено према подацима: Републички хидрометеоролошки завод Србије

Осунчавање (инсолација). Величина и трајање осунчавања зависе од облачности и трајања обданице. Јошаничка бања најдуже је осунчана у летњим месецима јулу и августу, а просечна дневна вредност осунчавања у ова два месеца износи преко 8 часова. Знатно мање је осунчана зими чије дневне вредности за месец децембар (1999-2008), нису прелазиле 3 часа дневно. Јошаничка бања је осунчана годишње у просеку 2.150 часова.

Падавине. Свакако један од најзначајнијих елемената климе су падавине. Пошто се Јошаничка бања као бањско лечилиште налази у подгорини Копаоника, падавине се могу сагледати кроз кишу и снег са снежним покривачем.

Киша. Са 555 m надморске висине, Јошаничка бања за испитивани период од 1999. до 2008. године, добија просечно 751,1 mm падавина при чему 14% (103 mm) сачињава снег. Највише кише се излучи у јуну 12,27%, а најмање 5,35% у фебруару. Дана 9. јуна 1999. године забележена је максимална количина кишних падавина од 48,6 mm. Најкишовитија су лета и јесени у којим се излучи скоро 60% средњих годишњих падавина.

У поменутом периоду киша над Јошаничком бањом је падала просечно 96 дана годишње, или сваки 3,8 дан у години.

Минимална дневна вредност кишних падавина, излучена над Јошаничком бањом, била је 16.03.2003. године и износила је 2,1 mm.

Магле у Јошаничкој бањи су изузетно ретка појава.

Снег и снежни покривач. Надморска висина и близина Копаоника стварају предуслове за јачу и дужу зиму са знатним снежним покривачем. Међутим, северна и северозападна експозиција Копаоника нарочито је осетљива на фенске утицаје у току зимских месеци.

Табела 62. Годишње максималне висине снежног покривача (cm) и број дана под снегом за период 2000-2008.

<i>Година</i>	<i>Максимални снежни покривач</i>	<i>Број дана под снежним покривачем</i>	<i>Месец / Број дана под снежним покривачем</i>
2000.	18 - 08. Јан.	47	Јануар / 21
2001.	22 - 26. Нов.	67	Децембар / 31
2002.	20 - 09. Јан.	52	Јануар / 29
2003.	18 - 14. Дец.	75	Фебруар / 28
2004.	09 - 24. Јан.	62	Јануар / 23
2005.	17 - 18. Фебр.	76	Фебруар / 26
2006.	10 - 02. Март	64	Јануар / 23
2007.	13 - 30. Нов.	47	Децембар / 24
2008.	13 - 17. Нов.	51	Јануар / 19
Просек	15,5	60	Јануар / 23

Урађено према подацима: Републички хидрометеоролошки завод Србије

Најчешће снежне падавине су у јануару, фебруару, марту, новембру и децембру, тако да су њихове вредности коришћене у табели 62.

Из табеле 62 се види да је просечна годишња висина снежног покривача износила 15,5 cm а просечан број дана под снегом је 60. Снежни покривач у Јошаничкој Бањи задржава се највише у месецу јануару у просеку 23 дана, а снег је највише падао 2004. године, и то 31 дан.

Максималне висине снежног покривача забележене су новембра месеца 2001. године и износиле су преко 20 cm снега.

Хидрографске туристичке вредности

Густу хидрографску мрежу Јошаничке бање условило је више фактора. Првенствено геолошки састав, са добрим делом непропусних стена, у комбинацији са релативно великом количином падавина битно утичу, уз разуђеност рељефа, на богату водну карту ове бање.

Извори, изворишта и многобројни потоци представљени су кроз токове река око Јошаничке бање. У сливу реке Јошанице налази се двадесетак извора хладне воде са издашношћу до 1 l/сек. Каптажом четири извора са Кокоровца решено је водоснабдевање Јошаничке бање.

Река Јошаница настаје спајањем потока Коњске и Брајковине, али се за њено извориште узима извор Циганске реке испод врха Јелице (1.776 m) на 1.660 m надморске висине. Она је до ушћа у Ибар, код Биљановца, дугачка 39 km. Од извора до ушћа има просечан пад 32,89%, просечни годишњи протицај воде 3,2 m³/s и у горњем току има воду квалитета I класе. Површина богатог слива Јошанице је 265 km² са 141 притоком.

Самоковска река је лева притока Јошанице коју ствара већи број притока (Карамански поток, Марина вода, Дражина вода и др.) на 1.730-1.750 m надморске висине. До ушћа у Јошаничкој бањи има ток дужине 11 km и површину слива од 52 km. Доњи ток ове реке се називао Вележтица, по оближњем вису Вележ.

Гобелјска река је лева притока Јошанице, извире испод Точура на северној падини Велике Гобелје и на надморској је висини од 1.770 m надморске висине. Има 13,8 km дуг ток и површину слива 35 km².

Плочску и Криву реку чине потоци који су дужине 21,9 km и укупне површине слива 87 km².

Овако густу мрежу употпуњавају језера и мочваре захваљујући рељефу и слабо пропусним стенама.

Међу мочварама познате су две мање: једна испод Пашиног бачишта у сливу Самоковске реке и друга у селу Боце испод падина Кавња. Већа мочвара оријентационих димензија 158 x 55 m налази се испод падине Заблаће, у селу Горње Чомаге. Обично лети остане без воде, али је окружена широким појасом трске (5-10 m).

На Заблаћу у тањирастој вртачи смештено је језеро оријентационих димензија 60 x 35 m. Околину језера чине бујне ливаде и пашњаци, па би се могло искористити у излетничке и рекреационе сврхе (Дукић Д., 1980). Приватним ангажовањем, 2009. године, почело је његово чишћење и сређивање, тако да ће то бити још једно лепо излетничко место.

Семетешко језеро се налази на северозападним падинама Копаоника, на 900 m надморске висине. Димензије језера су 70 x 90 m, и познато је по плутајућим острвима, која се користе као атракција за бројне посетиоце. Дубина језера је око 15 m.

Термоминерални извори. Међу изворима у сливу Јошанице најпознатији су термални извори Јошаничке бање. Температуром воде од 78°C она представља другу бању у Србији, иза Врањске, (96°C) по термалности. Бањско окружење представља се са шестанест извора ниско минерализоване, (320 mg/l) термалне воде на три локације.

Главни извориште је у самом насељу са леве стране Јошанице са 11 извора. Друго, много слабије је на десној страни реке и састоји се од 3 извора и треће, Сланиште, на удаљености од 1.850 m од центра бање, низводно реком Јошаницом. Највећу издашност има група топлих извора која се налази на левој тераси Јошанице, у парку самог центра насеља.

Главни извор је најиздашнији од три извора главног изворишта. Температура воде је 78,5°C, издашност 7 l/s и једини је међу изворима радиоактиван (11 MJ).

Слика 61. Делимично каптиран Главни извор (Фото: Бојовић Г., 2008)

Главни извор је делимично каптиран за, потребе бањског купатила, а од 2008. године и грејање школског објекта на десној тераси Јошанице. Узводно од Главног извора се налази бунар са термалном водом, док су остали извори ниже лоцирани.

Извориште на десној страни реке Јошанице располаже са три извора слабије издашности, укупно око 3,1 l/s и температуре до 70°C. Димитријевић Н. вршећи мерења на ова два локалитета, утврдила је знатне промене у издашности и температури (72-78,5°C) представљајући их као последицу мешања термалних и површинских вода.

Слика 62. Део Главног извора (Фото: Бојовић Г., 2008)

Сланиште чини више слабијих извора укупне издашности до 2,1 l/s и температуре 28-37°C.

Слика 63. Сланиште (Фото: Бојовић Г., 2008)

На 500 m узводно од центра бање налази се Лушки поток, извор хладне гвожђевито-угљенокиселе воде (14°C), и издашности 0,08 l/s.

У једном од својих обилазака Копаоника Јосиф Панчић каже „Да је најтоплија у Јевропи и нема себи друге до оне у Бруси и малој Азији и још да се по медичкој редњи може мерити с водом у Гострону, само што је ова много топлија“.

Шчербаков А. такође је испитивао воде Јошаничке бање, а Леко М. (1922) указује на трагове сумпор-водоника, чије су тачне количине (H₂S 1,6 mg/l) (утврдили Годић В. и Радић М. 1963. године и Димитријевић Н. 1975. године).

Вредност сумпор водоника се значајно повећала 5,5 mg/l у анализи коју су урадили Вујановић В. и Теофиловић М. (1983).

Важно саставно својство ове бање, водоник сулфид први су приметили стручњаци са Бечког медицинског факултета, 1834. године, на захтев кнеза Милоша, на основу чега је Јошаничка бања изједначена са тада познатом Рибарском и Брестовачком бањом. У периоду 1835-1846. године, воду Јошаничке бање је испитао барон Хердер, краљевско-саксонски управитељ рудокопа.

Табела 63. Хемијски састав вода Јошаничке бање (mg/l)

CO ₃	72,0	Na	55,2	Sr	0,03	Cu	0,0008
H ₂ S	5,2	SiO ₂	65,0	Fe	0,007	Ag	0,0003
Cl	17,0	Ca ²	2,0	Al	0,027	Cr	0,0006
SO ₄	20,0	Mg ²	5,0	Li	0,027	Mo	0,0027
F	4,8	NH ₄	0,1	Mn	0,0003	V	0,0009
Fe ³	0,1	Fe ₂ O ₃	0,15	W	0,032	O ₂	1,6
K	1,2	Al ₂ O ₃	0,18	Ba	0,003		
CH ₄	0,058	HBO ₂	5,0	Rb	0,016		

Извор: Протић Д., 1995

Јошаничке терме су хидрокарбонатно-сулфатне натријумског типа са карактеристичним присуством раствореног силицијум диоксида (125 mg/l). У њима има висок садржај волфрама, по чему се разликују од вода осталих бања Србије. Терапијску вредност повећава садржај флуора (4,8 mg/l), сумпор водоника, магнезијума, калијума, литијума, радијума и цезијума. Вода је слабо алкална па се може користити за смањење киселине у организму.

У гасном саставу ових вода запремински доминира азот (90%) чије је „клубучање“ нарочито приметио на каптираном извору у парку бање. По хемизму вода Јошаничке бање је слична лековитим водама бања шумадијског типа. По начину настанка вода је јувенилна на шта јасно указује висока температура. Могуће је да у околини Јошаничке бање постоје колектори високотемперализоване воде, високог степена лековитости те се препоручују даља истраживања (Станковић С., 2003).

Од 1976. до 1978. године урађено је више хидрогеолошких истраживања којима су на дубини од 230 m. откривени нови извори капацитета до 2 l/s и температуром воде од 48°C.

Једна од последњих испитивања рађена су 1989. године, а њихови резултати су објављени у извештају о истраживању геотермалне енергије у Јошаничкој бањи, аутора Ракочевића П. из 1990. године. Истраживања се односе на више истражних бушотина, максималне дубине 60 m. у којима су регистроване максималне температуре воде од 54-82°C, али углавном без самоизлива.

Средином 2003. године предузеће „ИХТМ-ИТР“ из Београда урадило је испитивања термоминералних вода Јошаничке бање:

Табела 64. Основне физичко – хемијске величине

Температура (°C)	72
pH	9,6
Мутноћа (NTU)	< 1,0
Боја (степени Pt-Co скале)	< 0,5
Електропроводљивост (uS/cm)	340
Минерализација (ma/l)	300
Суви остатак (ma/l)	265
Укупна тврдоћа (нем. град)	0,34

Из табеле 64 може се издвојити податак о знатно мањој минерализацији 0,3 gr/l него у истраживања Дамјана Протића објављених 1995. године која износи 0,36 gr/l. У овом истраживању pH вредност од 9,6 је већа од оне код Протића (pH 8,3).

До данас и поред наведених великих термалних, саобраћајних и географских потенцијала Јошаничке бање мало шта се урадило на конкретном искоришћавању природних ресурса. Чак и малобројни покушаји, као изградња топле баште 50-тих година XX века или велика инвестиција у хотел у Јошаничкој бањи, остали су само на томе.

Биљни и животињски свет

Разноврстност биљних система условио је у Јошаничкој бањи и њеној околини и богатство разних врста животињског света. Близина Копаоника условила је шумске еко системе у њиховој структурној зоналности, али је и жупски карактер дошао до изражаја у нижим деловима нарочито у котлини Јошанице и њених притока.

Слика 64. Пашњаци на Кокоровцу (Фото: Бојовић Г., 2008)

Котлински делови Јошаничке реке поред бујних и високих трава обрасли су најчешће нижим грабом, јовом, врбом и тополом без јаче концентрације, чему је разлог састав земљишта.

Букове шуме су заступљене свуда по странама приступних путева и околних падина. На Копаоничкој страни срећу се од ушћа Самоковке, Кокоровца па све до Кадијевца и даље према Сувом Рудишту. Поред букве срећу се још хростове заједнице али су и оне по брдским пределима разређене. У знатно мањем броју се срећу цер и црни јасен. Уз планинске падине увек се може у сезони наћи велики број разног шумског воћа (малина, купина, боровница и др.) као и лековитог биља (најчешће душица, нана, кантарион и др.) Уз овакву шароликост флоре сасвим исправно иде парола „Јошаничка бања – зелена врата Копаоника“.

Животињски свет, расут по околним брдима и планинама, представљен је вуком, лисицом, срном, дивљом свињом, ласицом, куном, зецом, јазавцем, веверицом, а од птица совом, грлицом, јаребицом, ређе орлом, јастребом и кобцем.

Јошаничка бања потпада под ловиште „Јошаница“, укупне површине 25.963 ha, од чега ловне површине обухватају 24.123 ha. Ловачко удружење „Баљевац“ из Баљевца, које газдује овим ловиштем, се поред заштите од криволова брине о прехрањивању дивљачи током зиме.

Планинске брзе реке су природна станишта за поточну пастрмку, младицу и клена. У вировима Дренске клисуре ловљени су примерци поточне пастрмке од 1 kg, а младице и до 10 kg. Ове рибље врсте уједно предстаљају и биолошке индикаторе вода I класе (Подаци Националног парка Копаоник).

ДРУШТВЕНИ УСЛОВИ ЗА РАЗВОЈ ТУРИЗМА

Историјски развој Јошаничке бање као насеља одувек је био уско везан са термалним изворима. Претпоставља се да су са лековитим водама Јошаничке бање први били упознати Римљани, а да су њихово благотворно дејство користили и Турци о чему сведочи и хамам (XVIII век), у непосредној близини главног извора. Прва стручна испитивања лековитости вода Јошаничке бање урађена су 1834. године на Бечком медицинском универзитету а на захтев кнеза Милоша Обреновића. Испитивања воде су настављена и праћена од стране Барона Хедера, краљевско – саксонског управитеља рудокопа у периоду од 1835. до 1846. године. Забележено је да су бању посећивали у то време, због лечења, и чланови породице кнеза Милоша, одседајући у својој кући – конаку у центру Јошаничке бање. Бању је посећивао, у својим многобројним проласцима ка Копаонику и Јосиф Панчић који за њу каже: „да је најтоплија у Јевропи и нема себи друге до оне у Бруси и Малој Азији и још се по медичкој редњи може мерити с водом у Гострону, само што је ова много топлија“. Колики је значај имала Јошаничка Бања довољно говори податак да је, на основу повеље „Крушевачког окружја“ у периоду од 1837 до 1887. године, Бања била столица среза Јошаничког, коме су припадали срезови: Крушевачки, Кознички, Јошанички и Бугарморавски. Овај период се везује за добијање имена Јошаничка бања. Воду Јошаничке бање су крајем XIX и почетком XX века испитивали лекари медицинског факултета из Беча Куниберг, Шлезингер, Шанс, као и наши научници Шчербаков А. и Леко М.

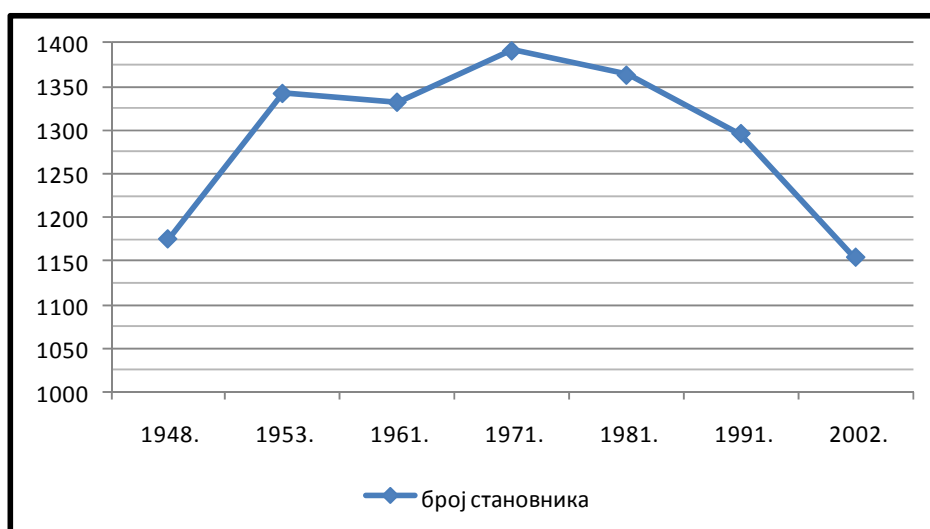
За коришћење термалне воде у Јошаничкој бањи 1935. године сазидано је купатило које се, уз одређене реконструкционе подухвате, и данас употребљава. Теоријска и практична истраживања научника у другој половини XX и почетком XXI века нису помогла много у већој и широј афирмацији ове бање.

Примери повременог и стихијског улагања у туристички развој најбоље се у Јошаничкој бањи огледају кроз запуштено стање прелепог и незавршеног хотела грађеног крајем XX века. Друштвени фактори и туристичке структуре како у општини Рашка, тако и у Јошаничкој бањи, сигурно се морају много више ангажовати у организацији и просперитету бање и њеном брзом изласку из деценијске учмалости.

Становништво. Градско насеље Јошаничка Бања припада општини Рашка, и уједно представља локални центар са седиштем месне заједнице којој гравитира седам села и засеока (Црна глава, Мечкари, Долови, Ђорђевићи, Раковац, Дрење и Шутановина). У насељу Јошаничка Бања има 360 домаћинстава са просечно 3,21 чланом по домаћинству. Из пописа 1948. године (1.175 становника), 1953. (1.342), 1961. (1.332), 1971. (1.391), 1981. (1.363), 1991. (1.296), као и 2002. године (1.154 становника), уочљив је пад броја становника Јошаничке Бање.

По последњем попису у насељу живи 576 мушкараца и 578 жена. Просечна старост становништва у Јошаничкој Бањи износи 41 годину (код мушкараца 39,2 и 42,8 код жена) а у насељу живи 929 пунолетних становника. У етничком саставу преовладава са 99,82% становништво српске националности. Од 334 активне особе Јошаничке Бање (232 мушкарца и 102 жене) по делатности коју обавља, најзаступљенији су пољопривреда, лов и шумарство са 57 особа (17%), прерађивачка индустрија са 56 особа (16,7%), некретнине са 55 особа (16,4%) и трговина са 43 особе (12,8%). Интересантан је податак да се 23 особе (6,8%) Јошаничке Бање баве хотелијерством и угоститељством и да су од тог броја 12 особе женског пола. Градско насеље Јошаничка Бања се простире на 360 ha и по површини коју заузима представља најпространије насеље општине Рашка, па стога не чуди врло мала густина насељености од 32 становника по km².

Демографске промене могу се лепо графички сагледати.

Графикон 17. Промене броја становника Јошаничке Бање у периоду 1948-2002, Бојовић Г.

По попису из 2002. године насеље Јошаничка Бања имало је становнике са завршеним: основним образовањем 241 особу (129 мушкарца, 112 жена), средњим образовањем 320 (194 мушкарца, 136 жена), вишим 29 (17 мушкараца, 12 жена) и високим 16 (9 мушкараца, 7 жена).

Привреда. Привредна активност у Јошаничкој Бањи црпи ресурсе средине у којој се налази, тако да и ако не велика основ има у следећим носиоцима: породичне стругаре – занатске радње за обраду дрвета Ђорђевић, Бекчић и Вељковић, д.о.о. „ММ Петрол“ у чијем је власништву бензинска пумпа и хотел „Оаза“ у центру Јошаничке Бање, као и д.о.о. „Тодор превоз“ услужно предузеће за превоз путника и транспорт робе.

АНТРОПОГЕНЕ ТУРИСТИЧКЕ ВРЕДНОСТИ

Помало чуди податак да нема трагова археолошких налазишта, старих записа, остатака евентуалних термичких канала из доба Римљана или пак остатака цркава и црквишта из средњовековног периода на овим просторима. Тешко је поверовати да на оваквом транзитном правцу у близини манастира Сопоћани, Студенице, Жиче, Ђурђевић Ступова, Старог града Раса, Петрове цркве, Старе и Нове Павлице и Градца нема ниједног споменика у Јошаничкој Бањи из средњег века.

Турско купатило или „хамам“ је најстарији културно-историјски споменик у Јошаничкој бањи. Подигнуто је током XVIII века и још увек има употребну вредност. Објекат је сачувао изворну орјенталну аутентичност. Класичне је градње, димензија 8 x 8 m, а кров му је покривен древним „ћеремидама“, у то време најчешћим кровним покривачем. Смештен је на левој обали Јошанице и 20 m низводно од „Главног извора“.

Слика 65. Турско купатило у Јошаничкој Бањи (Извор: Т. О. Рашка)

Унутрашњост купатила је добро очувана сем модерних термичких цеви, које уместо канала из прошлости, доводе воду са дела Главног извора. Коришћење купатила је слободно, али би житељи и локалне структуре требали мало више да обрате пажњу на одржавање времешног објекта. Купатило је доказ да су термалне воде Турци користили још од XVI века.

Црква Свете Богородице се налази на узвишењу изнад самог центра бање, на њеној јужној страни. Изграђена је 1868. године, по угледу на много старије околне манастире. Црква је живописана, а међу иконама својом уметничком и старосном вредношћу се истичу „Богородица са Христом“ и „Исус Христос“. Црква представља место окупљања локалног становништва и туриста бање нарочито за време Ускршњих и Госпођинданских сабора.

Слика 66. Црква Св. Богородице у Јошаничкој бањи (Фото: Бојовић Г., 2008)

„Ново“ купатило је саграђено у центру бање у непосредној близини турског купатила 1935. године, као резултат уређивања Јошаничке бање као лечилишта. Купатило располаже са коректном опремом, бањским купатилом са десет када и мањим базеном. Снабдева се водом са Главног изворишта како за купања тако и за загревање просторија.

Слика 67. Ново купатило у Јошаничкој бањи (Фото: Бојовић Г., 2008)

Мијатовићев јаз се налази делом на путном правцу Јошаничка бања – Копаоник уз котлину Самоковске реке. На 16 km од бање на левој обали реке, налази се гранитна стена са детаљним подацима о градњи овог јаза.

Непостојањем вреднијих и културно-историјских споменика из ближе и даље прошлости препоручују се туристичке маршруте до оближњих, а горе поменутих манастира у долини Ибра.

Старе воденице у Јошаничкој бањи подсећају на дах прошлих времена. Од њих неколико које имају традиционалну и естетску вредност, воденице Угринића и Јовановића су још увек у раду.

Слика 68. Воденице на Јошаници (Фото: Бојовић Г., 2008)

Хероина из Балканских ратова, Милунка Савић, (1888-1973) рођена је у селу Копривници код Јошаничке бање. Светли пример јунаштва, Милунка Савић је одликована са више српских, француских, енглеских и руских одликовања, а народ овог краја јој је подигао споменик 1995. године у центру Јошаничке Бање.

Слика 69. Споменик Милунке Савић (Извор: www.panoramio.com)

У Јошаничкој бањи рођен је српски патријарх Герман (1899-1990), који је био на челу С. П. Ц. од 1958. до 1990. године. На његовој родној кући постављена је спомен плоча са основним информацијама о 43. Српском патријарху.

Известан временски период, радећи на скицирању топографских карата Копаноника, у Јошаничкој бањи је живео српски генерал Живојин Мишић.

Објекат „Милошев конак“ налазио се код данашњег дома здравља. Подигнут је половином XIX века и коришћен је за одмор породице Милоша Обреновића. Људском немарношћу, а под теретом зуба времена, оронуо је и срушио се шездесетих година прошлог века.

Етнографске и туристичке вредности најбоље су исказане кроз саборе: Ускршњи и Госпођиндански који се одржавају у дворишту цркве Свете Богородице.

Од спортских манифестација треба споменути меморијални турнир у малом фудбалу „Прибојац Јован – Јоцко“, који се одржава сваког 1. маја и окупља велики број екипа углавном из Рашког округа (Подаци Туристичко – спортске организације Рашка).

ИНДИКАЦИЈЕ И КОНТРАИНДИКАЦИЈЕ ТЕРМАЛНИХ ВОДА

Вреле воде Јошаничке бање од давнина су биле познате и признате од њених житеља, а и освајача ових крајева. Прве наменске објекте изградили су Турци у XVIII веку „Турско купатило“ мада се претпоставља да су топли извори били познати много раније. Тек у периоду између два рата са изградњом новог Купатила 1935. године заживео је организовани и термално-угоститељско лечилишни карактер бање. Несхватање овако важне функције бање већ тада није дало очекиване резултате јер главни узрок слабе посећености бање били су оскудни и лоши смештајни капацитети.

Слика 70. Унутрашњост Турског купатила (Фото: Бојовић Г., 2008)

У балнеолошке сврхе, вода Јошаничке бање се искључиво и раније, као и данас, користила за купање. Познато је да је доктор Миле Миленовић, иако запослен при дому здравља у Јошаничкој бањи до 1985. године, врло уредно водио статистику терапија у бањи и да је поред проширивања врста терапија био ангажован и у другим сферама везаних за коришћење топлих извора Јошаничке бање.

За време боравка овог доктора при терапијском лечењу приметан је већи број терапија и посетилаца бање.

Воде врелих извора бање повољне су за лечења:

- Болести локомоторног апарата.
 - дегеративних реуматских обољења,
 - реуматских упала и артритиса,
 - постоперативних стања након хирушких захвата,
 - лумбага и ишијаса,
 - разних обољења мишића.
- Гинеколошких обољења.
 - ширег спектра упала и запаљења.
- Пробавних обољења.
 - хиперацидин гастритис и др.
- Кожних болести.
 - екцеми,
 - псоријазе.

Слика 71. Део терапијског блока у Јошаничкој бањи (Фото: Бојовић Г., 2008)

Тренутно се све терапије одрађују у коректним условима „Новог купатила“ са десет када и једним мањим базеном, са врло малим степеном искоришћења и бројем терапија.

Воде Јошаничке бање припадају групи хипертерми богате су натријумом, калцијум сулфатом и флуором тако да се могу користити у лековите сврхе, самостално или у комбинацији са физикалним терапијама из програма превенција, лечења или медицинске рехабилитације. Терапије се тренутно спроводе искључиво купањем тј. хидротерапијом најчешће 2-3 пута дневно.

Контраиндикације при терапијским купањима нису примећене, али се треба консултовати са лекарима из дома здравља у Јошаничкој бањи о терапијском третману.

Табела 65. Број терапија у Јошаничкој бањи у периоду 2004-2008.

Година	Купање / Хидро
2004.	391
2005.	412
2006.	429
2007.	517
2008.	557
Укупно	2.306

Урађено према подацима: Т. О. Јошаничке Бање

Изгледа као парадокс да у Јошаничкој бањи нема сталног стационарног лечења као ни стално запосленог медицинског особља при терапијским курама у купатилима. То додатно ствара слику неорганизованости и незаинтересованости људи из свих структура да помогну овој вишедеценијској учмалости бањског туризма.

МАТЕРИЈАЛНА БАЗА ТУРИЗМА

Позната по изузетно високим температурама воде из термалних извора које су нарочито добро испитане за време владавине кнеза Милоша Обреновића, половином XIX века, Јошаничка бања је имала шансу да много раније од сада афирмисаних бања, буде бања и природно лечилиште са јако наглашеном транзитном улогом. За такву основу сигурно много је значила саобраћајна повезаност долином Ибра, како друмским тако и железничким саобраћајем, као и њихово спајање двадесетих година XX века са Јошаничком бањом. Данас постоји природни предуслови, добра и модерна саобраћајна повезаност и термални извори с једне стране, а са друге материјална база на нивоу од пре 50 и више година.

Слика 72. Јошаничка бања 1960. године (Извор: Т.С.О. Рашка)

Смештајно – угоститељски капацитети

Године 1936. Јошаничка бања се налазила на списку 13 туристичких места бањског карактера у Србији. У том периоду надовезујући се на новоизграђено купатило бања је добила приручну апотеку и повремениг доктора.

Пред почетак Другог светског рата у бањи су постојале три кафане: Петра Марковића, Бранимира Курсулића и Јездимира Ђукића (садашњи ресторан са преноћиштем „Драгуљица“) која је издавала собе за преноћиште. Собе су такође издавали још и вила „Пршић“ као и управа бање (6 малих соба). Ови подаци, као и број ноћења од 5.977 туриста из исте године, су први званични подаци о туристичком промету и смештајним капацитетима бање намењених туристима.

Ресторан „Јошаница“ саграђен је 1939. године. Први је објект који спада у основне смештајне капацитете и који има више соба за прихват гостију. Налазећи се у самом центру насеља на ушћу Самоковске (Вележнице) реке у Јошаницу, он је и у непосредној близини извора, Турског и Новог купатила. Од 1982. године објект је био у саставу туристичког предузећа „Путник“ из Београда и категорисан је као мотел. Врло модерно је сређен и реконструисан 1996. године. Године 2009. приватизован је и преименован од стране предузећа „Мегалит Шумник“ из Рашке у ресторан са преноћиштем „Драгуљица“, који располаже са 7 лежаја и рестораном са 130 места од чега су 60 места у башти ресторана.

Слика 73. Ресторан са преноћиштем „Драгуљица“ (Извор: „Мегалит Шумник“)

У периоду од 1976. до 1994. године у саставу мотела „Путник“ и у његовом окружењу постављени су полиестерски бунгалови са 86 лежаја.

Панорамом Јошаничке бање, а и на свим фотографијама, доминира здање правог планинског хотела. Нажалост, изградња хотела започета 1978. године, од стране ПИО-а прекинута је 1981. године. Почетком деведесетих година актуализовани су преговори са „Genex Кораоником“, али није дошло до завршетка радова на хотелу. Хотел се налази у центру насеља на левој страни Јошанице и иначе је врло добро замишљен, повољно лоциран и располагао би са 370 лежаја, депадансима, модерно опремљеним собама, саунама, затвореним базенима, терапијским просторијама, а у окружењу спортским теренима.

Многим институцијама добро је познат случај без конкретног решења, али са туристичког аспекта – незабележен преседан!

Слика 74. Незавршен хотел у Јошаничкој бањи (Фото: Бојовић Г., 2008)

Хотел „Оаза“ је у рангу хотела са две звезде и отворен је средином 2006. године. Реч је о луксузном и модерном објекту у центру Јошаничке бање, који се налази на путу према Биљановцу који у свом саставу поседује и бензинску пумпу. Располаже са 50 лежаја у 21-ој двокреветној и трокреветној соби, рестораном са 120 седећих места и у приземљу кафе-баром.

Слика 75. Хотел „Оаза“ (Извор: www.hoteloaza.com)

Приватни смештајни капацитети у Јошаничкој бањи дати су у табели 66.

Табела 66. Приватни смештајни капацитети у Јошаничкој бањи

Врста	Собе	Лежаји	Контакт телефон
Вила Трифуновић	4	12	036/478-194
Вила Марић	5	14	036/738-670
Вила Ђолић	4	12	036/478-210
Вила Гаги	7	18	036/478-249

Све су то лепа, функционална и углавном нови објекти у центру Јошаничке бање. На основу пријава пореским органима и инспекцијских налаза приватних смештајних капацитета (соба) у Јошаничкој бањи 2008. године је било 20 соба са 56 лежаја. Тренутно, базу туристичке понуде Јошаничке Бање, укупно чине 45 соба са 113 лежаја.

Табела 67. Основни смештајни капацитети Јошаничке бање

Назив	Категорија	Апартман и собе	Број лежаја	Број сед. места	Година изградње	Удаљеност од тур. центра Копаоник	Контакт
Хотел Оаза	2	21	50	120	2005	24 km.	036/478-400
Ресторан са преноћиштем Драгуљица	/	4	7	130	1939	23 km.	036/478-203
Укупно	/	25	57	250	/	/	/

Урађено према податцима са терена.

Ресторатерска основа. Садржаје Јошаничке бање употпуњује и више угоститељских објеката, пријатних ентеријера и углавном изграђених у етно стилу.

Табела 68. Ресторатерски капацитети Јошаничке бање.

Ресторан	Седећа места у ресторану	Седећа места у башти/тераси	Контакт телефон
Вележ	70	70	036/478-178
Идила	32	/	036/428-066
Парк	30	32	036/478-200
Антерија	40	32	064/8414036
Ресторан при Оази	120	/	036/478-400
Ресторан Драгуљица	70	60	036/478-203
Укупно	362	194	/

Ресторани у Јошаничкој бањи чине незаобилазну станицу при проласку туриста према Копаонику. Врло укусно опремљени у својој понуди поред специјалитета националне кухиње, туристима нуде и поточну пастрмку одгајану у природним рибањацима на Самоковској реци.

Саобраћај и саобраћајнице

Број саобраћајница, њихова дужина и квалитет, сигурно представљају један од најзначајнијих фактора за развој туризма у свакој микрорегији.

Најзначајнија друмска саобраћајница повезује од Краљева и Биљановца, Јошаничку бању са Копаоником. Стање коловоза ове саобраћајнице (од Биљановца до Копаоника у дужини од 34 km) је II категорије и у потпуности квалитетом, ширином и пратећом сигнализацијом задовољава потребе како Јошаничке бање, тако и туриста који су се упутили ка Копаонику. Мањег значаја и III категорије квалитета коловоза је саобраћајница Јошаничка Бања – Плоче – Александровац у дужини од 41 km.

Железнички саобраћај карактерише железничка пруга изграђена дуж реке Ибар, са станицом „Јошаничка Бања“ у Биљановцу, која је од насеља Јошаничка Бања удаљена 10 km.

Најмањи утицај на туристичка кретања према Јошаничкој бањи има ваздушни саобраћај, с обзиром да је београдски аеродром удаљен 287 km, нишки 134 km и приштински 150 km.

Инфраструктурна основа

У Јошаничкој бањи се од услужних објеката налазе: пошта, дом здравља (зграда подигнута 1976. године), више малопродајних објеката и осмогодишња школа. Зграда школе подигнута је 1964. године а интересантно је да је Јошаничка бања имала школу још 1867. године, која је пребачена из Јелакца. Јошаничка бања је добила струју 1962. године, а урбани део насеља је добио воду за пиће 1958. године (2,5 l/s) са Кокоровца каптажом, дужине 3,5 km. За тренутне потребе капацитет се надокнађује из Паљестичке реке уз пречишћавање. Локално становништво део својих потреба за храном обскрбљује на пијаци, а пијачни дан је недеља (Подаци Туристичко – спортске организације Рашка).

Туристичка пропаганда

У скромним туристичким условима и за сада неафирмисаним лековитим изворима као основном вредношћу, Јошаничка бања није ни имала ништа значајније понудити туристичком тржишту. Новије време, од 2005. године, донело је инвестиције и улагања у смештајне капацитете бање, нарочито у приватном сектору. Управо од тог периода почиње агресивнија кампања на афирмацији Јошаничке бање као лечилишта. Импулс овој активности кроз разне видове манифестација, спортске и културне садржаје даје „Туристичко – спортска организација Рашка“. Стручно, коректно и љубазно особље ове организације је гаранција да ће се многобројне будуће акције на афирмацији Јошаничке бање спровести у дело. Њихов утицај на туристичку рекламу очигледан је и на сајмовима туризма у Београду и Новом Саду као и приликом учешћа на скуповима бањских лечилишта.

Изузетак међу ретким штампаним издањима чини проспект „Јошаничка бања под сенком Копаоника“. Врло добро и стручно осмишљен може да послужи обичном туристи али и да се из њега добију детаљни и професионално обрађени подаци. Овај проспект са одабраним илустрацијама издала је „Туристичко – спортска организација Рашка“ 2004. године у тиражу од 3.000 примерака.

Из поменутог проспекта потекло је и репринт издање у скраћеној форми и наглашеним акцентом на смештајно – угоститељске капацитете Јошаничке бање. Проспект „Јошаничка бања“ штампан је 2010. године у 2.000 примерака.

У истом периоду Туристичко – спортка организација је штампала каталог „Добро дошли у Рашку“ на 24 стране и у 1.000 примерака, у склопу кога је детаљно приказана Јошаничка бања. Луксузан и двојезично (српски и енглески) штампан, каталог представља комплетан и опширан приказ туристичких вредности Рашке општине.

ТУРИСТИЧКИ ПРОМЕТ

Вреле воде Јошаничке бање су одувек привлачиле пажњу посетилаца, пацијената и научних радника. Једна, нажалост, не једина област се ипак драстично лоше котира. Туристичка служба праћења развоја једне бање је на маргинама своје делатности када је ова бања у питању.

Врло оскудни, непроверени подаци о броју туриста и дужини њиховог боравка у Јошаничкој бањи чине ову бању туристичко-статистички недодирљивом у даљој, али и блиској прошлости.

Слично стање се може наћи и у малобројним књигама, студијама и радовима о Јошаничкој бањи. Поред добро обрађених поглавља о термалним изворима, рељефу, хидрографији, промакне само по неки податак о смештајним капацитетима и тачном броју гостију са временским интервалом забележбе.

Поражавајућа је чињеница да у 2009. години не постоји служба у бањи која би бележила податке о посетиоцима бање, без обзира којим мотивима је инспирисан њихов долазак.

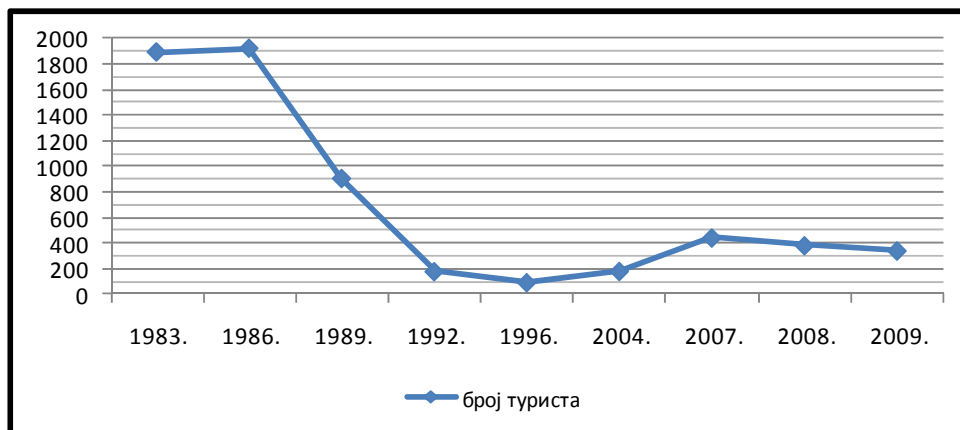
Постојањем Турског купатила и изградњом Новог 1935. године, почиње да се приводи намени лечилишна функција Јошаничке бање. Слаба посећеност бање правда се углавном, оскудним смештајним капацитетима. Непосредно после Другог светског рата у бањи је боравило око 600 гостију. Године 1974. остварено је 7.070 ноћења, док је 1975. године бању посетило 3.500 гостију.

Табела 69. Број туриста и ноћења у Јошаничкој бањи за период 1983-2009.

Година	Туристи			Ноћења туриста			Просечан боравак туриста	
	Свега	Домаћи	Страни	Свега	Домаћи	Страни	Домаћи	Страни
1983.	1.893	1863	30	8.751	8.711	40	4,7	1,3
1986.	1.922	1.908	14	9.445	9.431	14	4,9	1
1989.	907	905	2	9.410	9.408	2	10,4	1
1992.	181	181	/	2.152	2.152	/	11,9	/
1996.	95	95	/	361	361	/	3,8	/
2004.	182	182	/	718	718	/	3,9	/
2007.	443	425	18	4515	4299	216	10,1	12,0
2008.	383	383	/	3887	3887	/	10,1	/
2009.	342	342	/	3593	3593	/	10,5	/

Извор: Републички статистички завод Србије; ТО Јошаничка Бања; Подаци са терена.

Слабу посећеност Јошаничке бање најбоље осликава табела 69 са више аспеката. Мали и неадекватни смештајни капацитети не задовољавају модерну туристичку клијентелу, тако да број туриста и остварени број ноћења је везан за повремене доласке туриста или је разлог попуњеност капацитета на Копаонику у ударним терминима зимске сезоне.

Графикон 18. Посета туриста у Јошаничкој бањи у периоду 1983-2009, Бојовић Г.

Графикон 19. Ноћења туриста у Јошаничкој бањи у периоду 1983-2009, Бојовић Г.

Туристичка организација Јошаничке бање која је консултована за добијање ових података би требала уредније и редовније водити евиденцију о овим врло важним параметрима за туризам.

ОБЛИЦИ ТУРИСТИЧКИХ КРЕТАЊА

Бањски туризам у Јошаничкој бањи би требало да врло брзо заузме своје право место истичући све предности термалних вода. За сада неискоришћене, оне ће свакако бити разлог снажног туристичког развоја Јошаничке бање као и топле баште као успутну делатност. Већ сада постоји приватна иницијатива фирми које поседују туристичке смештајне капацитете да се постојећи реновирају и осавремене, а нови изградбе на већем броју локација у бањи. Ову врсту туризма би требало истицати као примарну и њој подредити највећи број активности ка оживљавању прво лечилишне, а затим и спортско – рекреативне функције бање.

Слика 76. „Ђоров мост“ – излетиште (Фото: Бојовић Г., 2008)

Њена саобраћајна повезаност и транзитност према Копаонику би ипак требала да служи само за употпуњавање садржаја бање и њену што бољу валоризацију.

Сеоски туризам у Јошаничкој бањи је најчешће упућен на попуњавање туристичке понуде Копаоника, па ће тако моћи да пружи свој удео развоју Јошаничке бање кад за то дође време.

Јошаничка бања са својим положајем и близином Копаонику пружа изванредне услове за развој, углавном излетничког туризма. Овој врсти туризма треба посветити пуну пажњу јер може бити са својим локалитетима прави излетнички елдорадо свим туристичким групама које се крећу ка и од Копаоника. Неки од локалитета су: прелепи пејсажи на Кокоровцу, живописна места на Кадијевцу и уз Самоковску реку, околина језера у Горњим Чомагама чије је чишћење у току, представљају слику која оправдава епитет „Зелена врата Копаоника“.

Екскурзиони туризам није заступљен из разлога близине Копаоника као туристичког центра, а и слабе понуде смештајних капацитета.

Највећу важност од свих набројаних врста туризма Јошаничке бање тренутно има транзитни туризам. Транзитност Јошаничке бање може се гледати двострано. Важан, транзитни правац према и од Копаоника омогућава добру основу за касније комплементарне туристичке функције. Овај правац, пошто представља везу са Ибарском магистралом, мало је изгубио на фреквентности са отварањем пута ка Копаонику преко Бруса, али и даље је важна саобраћајна жила куцавица овог краја.

Транзитна функција Јошаничке бање огледа се у правцу пролаза туриста са јужних и југоисточних делова наше земље према приморју којима овај је путни правац најближа веза са Јадранским морем.

Изванредни природни предуслови могу бити покретачки мото свим надлежним институцијама, локалној самоуправи, туристичким радницима и приватним предузетницима да сагледају развој бање много боље него што је то до сада рађено, да не допусте да врела вода неповратно отиче у Јошаницу док бање из ближег окружења већ дужи низ десетина година уживају у плодовима бањског туризма са много скромнијим потенцијалима.

VI ТУРИСТИЧКЕ ВРЕДНОСТИ ЛУКОВСКЕ БАЊЕ

Смештена на источном, подгоринском делу Копаоника, у котлини Луковске реке налази се Луковска бања. Претежно планински терен, највиша бања Србије са надморском висином од 681 m, слаба повезаност (36 km) са најближим насељем, Куршумлијом и у последњој деценији знатна улагања у развој инфраструктуре углавном за потребе туризма, основне су карактеристике ове младе бање, која се у прошлости називала и Пардушка бања. Последња констатација везана је за изградњу и отварање хотела „Копаоник“ 1999. године, од када почиње квалитативно другачији и професионалнији приступ туризму у бањи.

ПРИРОДНЕ ТУРИСТИЧКЕ ВРЕДНОСТИ

Туристичке вредности, које су биле полазна основа у веома приметном и брзом развоју Луковске бање, управо су биле базиране на њеним природним потенцијалима. Искусни туристички радници, успешно комбинујући лоцирање смештајно – угоститељских објеката, са истицањем рељефа, климе и нарочито 37 термалних извора са преко 100 l/s воде Луковске бање, учинили су да ова бања, већ после једне деценије (1999-2009), квалитетног и стручног приступа буде позната широј туристичкој клијентели.

Слика 77. Панорама Луковске Бање (Извор: www.turizamusrbiji.rs)

Рељеф као туристичка вредност

Надморска висина од 681 m сврстава Луковску бању у планинске бање и уједно је највиша бања Србије. Поред већег броја околних висова са висином од око 1.000 m, Луковска бања је окружена високим врховима: Пилатовицом 1.703 m (највиши врх Куршумлијске општине), Врлетницом (1.320 m), Пардушком главом (1.260 m) и Глоговицом (1.200 m). Најнижа тачка налази се југоисточно, на улаз у Луковску бању, у селу Лукову, на 572 m надморске висине.

Бања је као насеље, формирана на гребену кречњачког порекла, који се пружа готово упореднички у правцу исток – запад и дели бањску котлину на два различита функционална дела, односно на Горњу и Доњу бању. Лепоти и разуђености рељефа доприносе и бројне мале долине којима теку бројне реке и потоци, уливајући се у Луковску реку а ова у близини села Мерђеца у реку Топлицу.

Слика 78. Продукти вулканских излива (пут Куршумлија – Луковска бања, село Жуч) (Извор: www.planeta.rs)

На ширем простору Луковске бање срећу се стенске вулканске масе из доба јуре, које су раздвајале просторе источне и западне Србије. Од 40,09 ha, укупне површине насеља Луковске Бање, највећи део територије заузимају шуме (59%), пашњаци и ливаде (31%), орнице и воћњаци (9%) а остало земљиште је категорисано као неплодно.

Клима као туристичка вредност

Клима, као туристичка вредност битна за свако бањско лечилиште као и за Луковску бању, биће проучена кроз њене факторе: температуру, ваздушни притисак, ветар, релативну влажност ваздуха, облачност, осунчавање и падавине са посебном обрадом снега и снежног покривача. Луковска бања, с обзиром да се налази на 681 m надморске висине, има за разлику од свих других бања Србије знатно умерено-континенталнију климу, односно изразито субалпску климу.

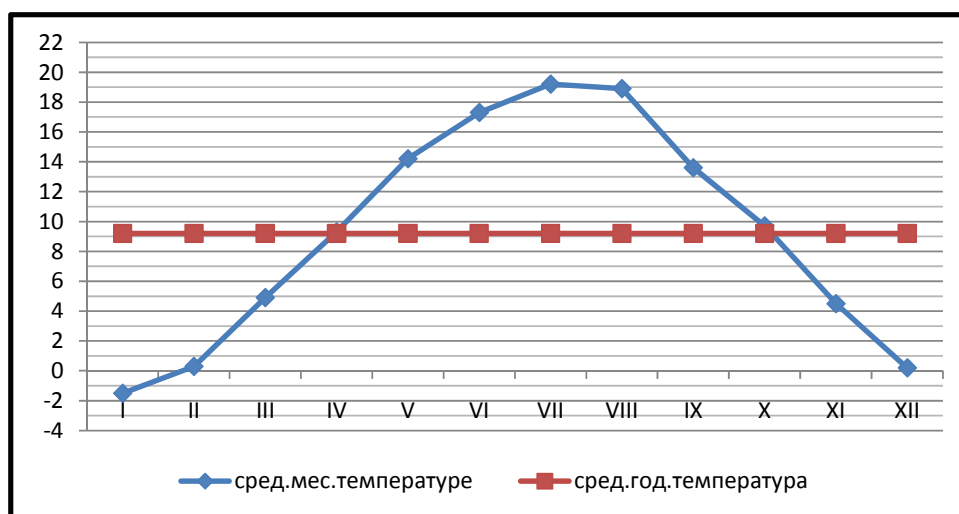
Температура у Луковској бањи може се разматрати на основу мерења хидрометеоролошке станице у Куршумлији (382 m надморске висине) с тим што ће се уносити корелативне вредности.

Табела 69. Средње месечне и годишња температура ваздуха (°C) у Луковској бањи за период 1999-2008.

I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII	Год.
-1,5	0,3	4,9	9,3	14,2	17,3	19,2	18,9	13,6	9,7	4,5	0,2	9,2

Урађено према подацима: Републички хидрометеоролошки завод Србије

Табела 69 показује да се просечна годишња температура Луковске бање креће од минималне 8,1°C (2005) па до максималних 10°C (2007). Најтоплији месец је јул са просечном месечном температуром од 19,2°C, а најхладнији је јануар са температуром од -1,5°C. Апсолутни максимум дневне температуре измерен 31.08.2008. у Луковској бањи је 35,7°C. Вредности из табеле 69 графички се могу представити.

Графикон 20. Средње месечне и годишња температура ваздуха (°C) за период 1999-2008, Бојовић Г.

Иако се бања налази на великој надморској висини приметан је мали број дана у зимском периоду са температурама значајно испод нуле што доприноси већим туристичким посетама бањи и зими. Разлоге томе треба тражити и у испарењима многобројних топлих извора, а свакако и у заклоњеном положају бање од јачих ваздушних струјања. Зиме су умерено хладне, лета умерено топла, а јесени мало топлије, ведрије и сувље од пролећа.

Ваздушни притисак у Луковској бањи износи 937,5 mb са малим колебањима, углавном везаним за зимске односно летње периоде. Мерења извршена 2006-2008. године, показују да је притисак највиши у октобру месецу, а најнижи у априлу.

Ветар. Као што смо већ рекли Луковска бања је заклоњена од јачих струјања и уско отворена котлином Луковске и Требињске реке. Код ветрова Луковске бање запажамо да немају исти правац као ветрови Копаоника и да се као природна баријера јавља венац Пилатовица – Шаторица – Мусинац.

Најчесталији је и дува током читаве године ветар западног правца који у пролеће и јесен доноси влажно и кишно време. Северни ветар је управо подгорински ветар Копаоника који зими доноси суво и хладно време.

Релативна влажност ваздуха Луковске бање износи 78%, а то је нешто већа вредност у односу на остале испитане бање, на шта, превасходно, утиче северозападна експозиција у односу на Копаоник. Месец са најмањом релативном влажношћу је август (просечно 62%), а највеће вредности достиже у зимским месецима (децембар 88%).

Облачност. Просечна годишња облачност у Луковској бањи износи 5,8/10 или 58%. И идентична је облачности Копаоника. Најоблачнија година у испитиваном периоду 1999-2008. година, била је 2008. година са 175 дана. Зимски период је облачнији од летњег, а најоблачнији месец је фебруар са просечно 19 дана.

Осунчавање (инсолација). Луковска бања просечно, у испитиваном периоду 1999-2008. година, била је осунчана 202,5 дана. Најсунчанији су летњи месеци: јул (23 дана) и август (22 дана), а 2004. година је имала највише 213 сунчаних дана

Падавине. По климатским параметрима најбоље се увиђа планински карактер Луковске бање, а падавине то најбоље доказују.

Кишне падавине су се над Луковском бањом излучивале просечно (2001-2008) 145 дана годишње, са врло променљивим интензитетом и месечним режимом.

Табела 70. Средње месечне и годишња количина кише изливане над Луковском бањом за период 2001-2008.

<i>I</i>	<i>II</i>	<i>III</i>	<i>IV</i>	<i>V</i>	<i>VI</i>	<i>VII</i>	<i>VIII</i>	<i>IX</i>	<i>X</i>	<i>XI</i>	<i>XII</i>	<i>Год.</i>
65,3	63,0	66,6	57,9	103,1	73,1	89,3	84,1	79,2	73,5	116,7	87,1	958,8

Извор: Падавинска станица Штава

Из табеле 70 може се за испитани период закључити да је најкишовитији месец био новембар, а месец фебруар са најмање кише. Киша је највише падала (23 дана) у јануару месецу 2004. године, а најмање (2 дана) јула месеца 2007. године. Годишњи просек у испитаном периоду износи 958,8 mm, а највише кише 64,1 mm над Луковском бањом излило се 07.08.2004. године.

Снег и снежни покривач. Примарно негативно карактерисан снег и снежни покривач у Луковској бањи се може искористити за употпуњавање садржаја туристичке понуде. Сама близина Копаоника би требала да буде предност за постављање жичара и изградњу стаза ка Луковској бањи. Снег у бањи пада од 28-112 дана у годишњем просеку, али се брзо топи услед топлих термалних извора.

Максимална висина снежног покривача је обрачунавана за месеце: јануар, фебруар, март, новембар и децембар, а појединих година за април и октобар. Из табеле 71 се јасно види да надморска висина утиче и на број дана под снегом и на висину снежног покривача.

Табела 71. Годишњи максимални снежни покривач (см) и просечан број дана под њим за период 2001-2009.

Година	Макс. снежни покривач	Број дана под снежним покривачем	Месец/ број дана под снежним покривачем
2001.	51- 18. Јан.	71	Јануар / 25
2002.	44 - 09. Нов.	67	Јануар / 23
2003.	32 - 25. Дец.	82	Децембар / 20
2004.	16 - 20. Нов.	76	Јануар / 24
2005.	50 - 19. Фебр.	99	Фебруар / 28
2006.	57 - 18. Март	98	Јануар / 28
2007.	40 - 16. Дец.	60	Новембар / 20
2008.	19 - 03. Јан.	55	Јануар / 18
2009.	40 - 20. Фебр.	84	Јануар / 20
Просек	38,8	76,8	Јануар / 23

Урађено према подацима: Падавинска станица Штава

Максимална висина снежног покривача забележена је 18. марта 2006. године износила је 57 см. Највише дана под снегом (99) Луковска бања била је 2005. године, а у посматраном периоду јануар је највише дана под снегом, у просеку 23.

Хидрографске туристичке вредности

Хидролошку карту Луковске бање чине бројни потоци и реке: Вигањска, Грашничка и Пардушка река са извориштима испод Пилатовице које код Штаве чине Штавску реку. Испод Мариначког пресла (1.250 m) извире Требињска река у коју се улива неколико потока са Мадљике (1.318 m). Штавска и Требињска река се код Лукова спајају у Луковску реку која до уливања у Топлицу код Мерђеца тече планинским током дужине 12 km. Површински слив Луковске реке износи 112,6 km а просечни протицаји крећу се лети од 1 m³/s па до пролећних 2,5 m³/s проузрокованих топљењем снега са околних планинских висова.

Вишенаменска акумулација Селова налази се на 18 km од Луковске бање и исто толико од Куршумлије. Врло перспективан пројекат почет је са изградњом 1986. године, да би уз велике финансијске проблеме били завршени грађевински радови на самој брани 2008. године. За завршетак овог пројекта потребно је још: изградња заобилазног пута, чишћење хумуса у будућем језеру, изградња фабрике воде као и постављање водоводних цеви до Ниша. Из пројекта "Селова" којим тренутно руководи "Ј.П. Србија воде" могу се издвојити основни подаци. Планирана површина језера била би 280 ha са запремином од 70,5 милиона m³ воде. Брана је замишљена са следећим параметрима: ширина темеља 287 m, ширина на врху 8,7 m и висина бране 70,3 m. Укупно истицање воде из акумулације би износило 2.611 l/s, од чега би Нишу било намењено 1.634 l/s.

Поред водоснабдевања Ниша и шест топличких општина акумулација би имала значајну намену у заштити од поплава, производњи електричне енергије, развоју рибарства и туризма. Окончањем овог пројекта појачала би се и туристичка понуда целог краја, а нарочито Луковске бање (www.srbijavode.com).

Термоминерални извори. По броју топлих и минералних извора Луковска бања представља најбогатије извориште Србије. Не чуди што Шчербаков А. (1858-1944) још крајем XIX века истиче да је Луковска бања једна од најбољих бања и климатских станица упоређујући је са бањама Нојемар у Немачкој и Шановским Теплицама у Чешкој.

Извори Луковске бање могу се поделити на изворе Горње бање која има 20 природних извора и две бушотине, и Доње бање са 13 природних извора и две бушотине. Нарочито су лепо уређени извори у Горњој бањи што ово место чини привлачним за многобројне туристе и госте, нарочито у летњем периоду.

Термоминерални извори су већ дуже време предмет истраживања многих научника, због њиховог варирајућег интензитета и начина настајања односно нестајања. Из једног таквог елабората о резервама термоминералних вода, који је урадила група за Хидрологију 1988. године са Рударско-геолошког факултета у Београду, је и табела 72:

Табела 72. Издашности и температуре вода са природним појавама и истражним бушотинама у Луковској бањи

Ознака	Q l/s	t °C	Напомена
Lt-1	Q _{uk} =4-5	32°-42°	
Lt-2			
Lt-3			
Lt-3a			
Lt-3b			
Lt-4	0,6	47	Термо - минералне воде
Lt-5	<0,1	-	
Lt-5a	<0,1	-	
Lt-5b	0,6	44,1	
Lt-6	0,38	49	
Lt-6a	<0,1	47	
Lt-7	0,3	29,5	
Lt-8	0,3	22	
Lt-9	<0,1	35,2	
Lt-10	<0,1	-	
Lt-10a	<0,1	-	
Lt-11	0,25	32	
Lt-12	0,11	38	
Lt-13	0,56	48	
Lt-14	-	53	
Lt-15		53	
Lt-16		55	
Lt-17		55	
Lt-18		53	
Lt-19	Немерљиво	Немерљиво	Појава
Lt-20			
Lt-21			
Lt-22			
Hi-23	10	10,1	Хладне изданске воде
Hi-24	0,50	10,2	
Hi-25	0,25	14	
Hi-26	0,50	13,8	
Hi-27	0,20	8	
Lb-3	-	53	Истражне бушотине
Lb-4	4,7	64	
Lb-5	4,6	64	
Lb-6	16,5	50	

Извор: Група за хидрологију, Рударско-геолошког факултета Београд 1988

Сигурно је да велики број извора и знатна количина топле воде ових извора истиче у Штавску а затим и Луковску реку, чинећи да ова последња буде топлија за 1,5°C при изласку из бање. Из табеле 72, истичу се посебно истражене бушотине Lb-4, Lb-5, Lb-6 са аспекта њихове издашности.

Мада све три имају различите дубине бушотине (Lb-4 = 401 m; Lb-5 = 870 m; Lb-6 = 204 m) уочљива је приближно иста рН вредност (рН 7-8) и врло мале разлике у температури (50-60°C).

Слика 78. Истражна бушотина Луковска бања (Извор: www.lukovskabanja.org)

- Велики број истраживања и анализа као и објављени радови указују следеће:
- Укупна издашност свих извора Луковске Бање износи од 23-24 l/s
 - По физичким карактеристикама вода је бистра, безбојна и са температуром од 8-65°C
 - По термици испитане воде могу се поделити: на хладне (8-14°C) и топле (22-65°C)

Табела 73. Хемијски састав вода Луковске Бање (mg/l)

CO ₃	0,0	Na	161,0	Sr	0,890	Cu	0,008
HCO ₃	1067,5	K	10,0	Zn	0,485	Pb	0,007
Cl	35,0	Ca	128,0	As	0,300	Ti	0,003
SO ₄	70,0	Mg	80,0	Li	0,125	Mo	0,003
F	1,20	NH ₄	0,6	Mn	0,063	Ni	0,001
Br	0,05	Fe ₂ O ₃	0,75	Cs	0,042	Co	0,001
J	0,06	Al ₂ O ₃	0,07	Ba	0,032	V	0,001
HPO ₄	0,50	HBO ₂	10,0	Rb	0,028	Sb	0,0007
NasO ₄	0,60	SiO ₂	60,0	Cr	0,024	Hg	0,0002

Извор: Протић Д., 1995

Код хладних вода које су, претежно, хидрокарбонатно-калцијумског порекла приметан је низак степен минерализације од 0,3 gr/l (Ni-23, Ni- 26) до 0,85 gr/l (Ni-25). Код термоминералних вода постоји знатна разлика од хладних управо у степену минерализације. Ове воде су највећим делом хидрокарбонатно-натријумско-калцијумског састава, али имају висок степен минерализације око 1 gr/l (Lb-3) (Протић Д., 1995).

Користећи све наведене анализе и студије свакако једна од најлековитијих вода Луковске бање је вода у Новом купатилу „Шљивак”, управо захваљујући најбољој комбинацији напред изложених елемената.

У Доњој бањи се налази кисела хипертерма која се сматра добром за лечење болести органа за варење. У Горњој бањи већи број извора помаже у лечењу: реуме, венских судова, регулисања притиска, гинеколошких проблема, очију, шећера у крви и др. Два блатна термална извора-базена за купање и мазање блатом такође се налазе у овом делу бање.

Термалне воде Луковске бање већ дужи низ година се користе за загревање привредних објеката првенствено фабрике тепиха, али и осталих. Вођени позитивним искуствима и немерљивим уштедама, ову врсту загревања користи и хотел “Копаник”. Улазна температура је 67°C, а излазна 35°C са степеном искоришћености енергије од 50,65 ТЈ/годишње (www.kursumlija.org).

Биљни и животињски свет

Повољна клима, разноврстан састав земљишта, термалне и минералне површинске воде створиле су битне предуслове за развој бујног биљног, а самим тим и животињског света.

С обзиром да се налази у поткопаоничкој подгорини, за Луковску бању важе правила зоналног висинског распореда појаса шума.

У најнижем (600-800 m надморске висине) појасу, који је обележен котлином Луковске реке и њене ливадске околине, срећу се ређе листопадне шуме врбе, јове и тополе.

У средњем појасу до 1.200 m надморске висине могу се разликовати два потпојаса:

- нижи потпојас у коме преовлађују храстове и мешане листопадне шуме граба, леске и букве
- виши потпојас у коме су заступљене груписани комплекси букових шума са знатним мешањем четинарских култура нарочито смрче и бора.

Виши појас (до 1.500 m надморске висине) карактеришу четинарске шуме бора, јеле, смрче и клеке које покривају висове Пардушке главе (1.260 m надморске висине), Врлетнице (1.320 m надморске висине), Рудине (1.316 m надморске висине) и Борје (1.144 m надморске висине).

Изнад овог појаса могу се срести ређе смрчеве шуме, полегле клеке и травне површине (Шаторица 1.703 m надморске висине).

У свим појасевима а нарочито њиховим нижим деловима могу се срести ливаде које су настале крчењем шума и тежњом за добијање нових пашњака.

Леп пример у Луковској бањи је декоративан млади засад борова на левој страни Штавске реке који доприноси хигијенском, а нарочито естетском осећају ваздушне бање.

Слика 79. Шумска јагода (Фото: Бојовић Г., 2004)

Шумско воће је веома заступљено у подгорини планинских висова око Луковске бање, па заједно са лековитим биљем може имати значајну улогу у употпуњавању садржаја туриста који бораве у овој бањи (Маћејка М. и Танасковић Р., 2008).

Од шумског воћа најчешће се срећу: јагода, малина, боровница, купине, шипурак и дрењина а ређе дивља јабука, крушка и леска.

Употпуњујући флористичко богатство овог краја вредне помена су и лековите биљке: хајдучка трава, кантарион, мајчина душица, камилица, бели слез, линцура, маслчак, боквица и др.

Домаће становништво се поред убирања шумског воћа и лековитог биља бави и сакупљањем и продајом печурака од којих су на оваквом влажном и погодном терену најзаступљеније: вргањ, лисичарка и смрчак. Убирање плодова шумског воћа и лековитог биља омогућава додатне приходе локалном становништву.

Богатство описаног биљног света утицало је и на широку палету разних и многобројних врста животињског света. Поред крупне дивљачи: срне, вука, дивље мачке и дивље свиње, срећу се много чешће и зец, лисица, јазавац, куна, ласица, златица, веверица и др.

Међу птицама најзаступљеније су: врабац, велики орао, велика и мала сова, гавран, јаребица, кос, врана и сврака.

Брзе и хладне реке какве су Штавска и Требињска река у горњем току су богате поточном пастрмком, док у доњим токовима и Луковској реци срећу се и нешто крупнији примерци: кркуше, клена, белице и др.

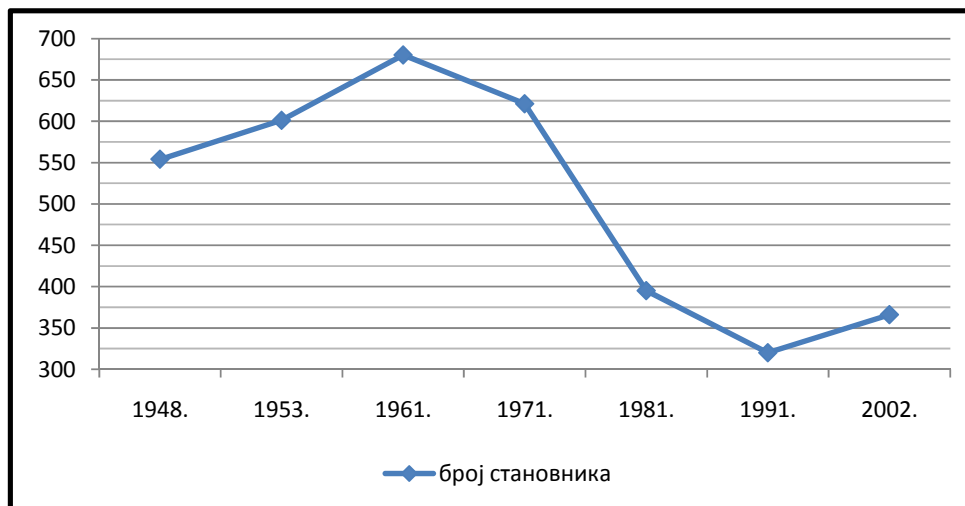
У предлозима развоја овог краја истичу се, као могућности, искоришћавање река и изградња рибњака, што би поред репродуктивне функције (нарочито поточне пастрмке) могло имати и туристичко-риболовну улогу.

ДРУШТВЕНИ УСЛОВИ ЗА РАЗВОЈ ТУРИЗМА

Историјски развој. О историјату бање који се протеже још од римског времена сведоче археолошки остаци у Горњој бањи, а бања је била позната и у средњевековном периоду. У Крушевачком дефтеру N° 567 из 1575/1576. године наводи се име бања Лукова са јавним купатилом – хамамом. У време турске владавине бања је опустела а извори запуштени. Такво стање трајало је до почетка XX века, а прве активности на изградњи првог купатила од стране граничних трупа Краљевине Србије биле су око 1900. године. До 1924. године саграђено је неколико барака и једна камена зграда за становнике. Већ тада бању посећује краткорочно велики број локалног становништва знајући за њене лековите воде, нарочито за лечење реуматизма. До почетка Другог светског рата бања је оформљена са још двадесетак примитивних кућа за смештај гостију.

Прво зидано купатило са два базена (мушки и женски) подигнуто је 1948. године у Доњој бањи као и два помоћна купатила. Број корисника купатила условио је изградњу још два нешто модернија купатила у периоду 1972/1973. године. Она су имала капацитет 10 истовремених купања болесника. Ова купатила су скоро у потпуности срушена. Бања је прве здравствене услуге почела да пружа 1968. године изградњом амбуланте и апотеке, са стално запошљеним здравственим радницима (Вукоичић Д., 2008).

Становништво. Луковска Бања, као насеље, припада Куршумлијској општини и представља: локални, образовни, здравствени, саобраћајни, управно-административни и трговински центар за 8 околних села (Мрче, Штава, Требиње, Парада, Растелница Љутова, Сеоце и Луково). Назив је добила по селу, а касније и месној заједници, Луково. Преглед пописа становништва из: 1948. године (554 становника), 1953. (601), 1961. (680), 1971. (621), 1981. (395), 1991 (320) као и 2002. године (366 становника) указује на континуиран пад броја становника Луковске Бање, мада период 1991-2002. година карактерише незнатан пораст становника. По попису из 2002. године, Бања има 366 становника. У 136 домаћинстава живи 271 пунолетни становник, а просечна старост становништва износи 38,3 године (39,3 код мушкараца, 37,4 код жена). Српско становништво учествује са 99,18% у етничком саставу Луковске Бање.

Графикон 21. Промене броја становника Луковске Бање за период 1948-2002, Бојовић Г.

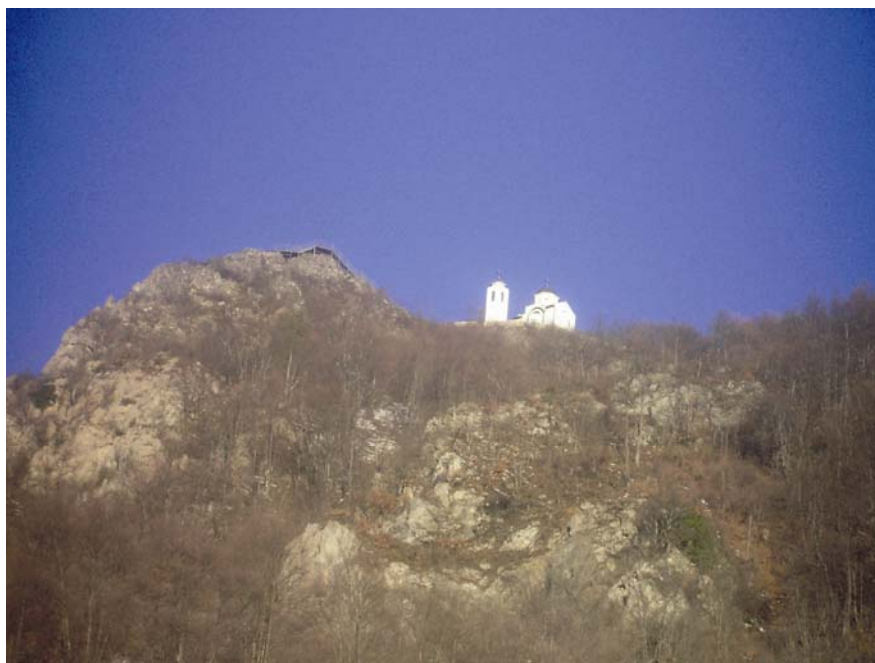
Полну структуру Бање сачињавају 183 особе мушког и 192 особе женског пола, а просечна густина насељености износи 10,9 становника по km². Од 162 активне особе (88 мушкараца и 74 жене) највише је запослено у хотелима и ресторанима 89 (54,9%), пољопривреди, лову и шумарству 46 (28,4%) и образовању 10 (6,17%). Последњи подаци уједно и представљају разлог останка одређеног броја становника у Бањи, где је развој туристичко – угоститељских капацитета утицао на отварање нових радних места. Из пописа 2002. године види се да у Луковској Бањи живи са основним образовањем 107 особа (56 мушкараца и 51 жена), средњим образовањем 48 особа (30 мушкараца и 18 жена), са вишим 7 (3 мушкарца и 4 жене) и са високим образовањем 3 особе (2 мушкарца и 1 жена).

Привреда. Привредне активности су у Луковској бањи дале примат развоју туризма. У саставу а.д. „Планинка“ из Куршумлије, у бањи је у периоду 1982-2009. године радила фабрика ручно тафтованих и ручно чворованих тепиха „Планинка“. Дефинитивно је престала са радом крајем 2008. године, а део погона фабрике је раније претворен у депаданс „Младост“. Других привредних субјеката нема.

АНТРОПОГЕНЕ ТУРИСТИЧКЕ ВРЕДНОСТИ

Иако се предпоставља да су Римљанима биле познате терме Луковске бање, нема знакова нити споменика о њиховом присуству на овом простору. Иста предпоставка важи за цео топлчки крај који је имао бурну средњовековну прошлост. Из тог времена поред великог броја рударских ископина и окана из доба Немањића остали су и не баш бројни културно-историјски споменици.

Црква Св. Георгија (Св. Ђорђа) је постојала у центру Луковске Бање и по предању је потицала из доба Немањића а порушена од стране Турака у XV-XVI веку. Око црквишта, које је још додатно уништено приликом изградње пута, увек се окупљало локално становништво за Ђурђевдан. А.д. „Планинка“ је као ктитор, а по благослову Епископа Нишког Иринеја 2002. године подигла цркву на другој локацији, код Ненадовог виса (975 m надморске висине) на ваздушном удаљењу 500 m изнад бање.

Слика 80. Црква Св. Георгија (са Ненадовим висом) (Извор: www.panoramio.com)

Положај новог храма, као будућег духовног чувара Луковске бање изузетно је атрактиван и представља изванредан видиковац целокупног бањског насеља и његове ближе околине.

Слика 81. Црква Св. Апостола Петра и Павла (Фото: Г. Бојовић, 2004)

Цркву Св. Апостола Петра и Павла на сеоском гробљу Лукова (засек Бабићи), по народном предању подигао је Краљ Милутин због рудара у рудницима олова, бакра, сребра и злата. Рушена је од стране Турака и обнављана више пута 1871, 1895, а последњи пут после земљотреса 1983. године. Дужина цркве износи са олтаром око 10 m а висина и ширина по 15 m. Иако живописана фреске имају мању уметничку вредност. До цркве се стиже из Луковске бање (1,5 km) дуж асфалтног пута према Куршумлији или 20 минута умереног хода.

Црква Св. Мине у селу Штава представља најзначајнији средњовековни културно-историјски споменик на подручју Топлице. Налази се у центру села, на сеоском гробљу са десне стране пута Луковска бања – Цигански гроб – Лепосавић.

Слика 82. Црква Св. Мине у селу Штава (Фото: Г. Бојовић, 2004)

У народу ова црква је позната и као Мркшина црква. Црква је у основи једнобродна грађевина са полукружном олтарском апсидом и припратом. Спољне димензије цркве су 9,35 m x 5,8 m. Кров је на две воде, а покривена је каменим плочама. Црква је саграђена од ломљеног и тесаног камена и профилисане сиге употребљене за завршни кровни венац. Наос је осветљен са по једним прозором са северне и јужне стране као и отвором испред апсидијалне конхе. У тексту наоса на самом надвратнику, пише да је црква осветљана за време патријарха Пајсија (1614-1647) (Мађејка М. и Танасковић Р., 2008). Унутрашњост цркве је у целини живописана, али су у пожарима поједини делови живописа страдали делимично или појединачно. На малом простору представљен је уобичајени тематски и иконографски саржај византијског стила са обрадама најважнијих догађаја из хришћанске историје. Као културно благо од великог значаја црква је стављена под заштиту државе 1949. године. Црква је занимљива како за уметнике тако и за туристе па се налази у многим рекреативним програмима Луковске бање.

Од етнографских туристичких вредности које су у функцији очувања народног стваралаштва и традиције, а уједно и употпуњавања садржаја гостију и посетилаца бање, вредно је поменути народне саборе у селу Штави (19. јануар – Богојављање), у Луковској Бањи (8. мај – Ђурђевдан), код цркве Светих апостола Петра и Павла у Лукову (12. јул), као и сабор код цркве Светог Мине у Штави (19. август – Преображење). Врло популарно је и спортско такмичење „Крос на Треску“, које има и такмичарски карактер из области оријентиринга, почетком јула месеца.

ИНДИКАЦИЈЕ И КОНТРАИНДИКАЦИЈЕ ТЕРМАЛНИХ ВОДА

Богатство термалних вода од давнина је било познато житељима Луковског краја. Временом, нарочито кроз боравке стручњака и урађене анализе, научили су да их користе у здравствене сврхе, помажући у прво време себи, а у новије време све већем броју туриста Луковске бање.

Луковска бања има 13 извора топле воде, врло сличног састава, али са различитим индикативним својствима.

Као што је већ више пута наведено Луковска бања се дели на Горњу (западну) и Доњу (источну) бању.

Слика 83. Лековити извори Горње бање (Извор: Каталог, Луковска Бања, 2007)

У Горњој бањи, иако нису подробно урађене анализе вода, налази се више извора које локално становништво назива: водом за очи (испирање очију, хронични коњуктивитис, свраб), водом за дијабетес и водом за крвни притисак. Забележена искуства су задовољавајућа тако да гости упражњавају третмане током целог боравка у бањи, више пута дневно.

Топли извори Горње бање према балнеолошкој анализи из 1991. године (Институт за рехабилитацију, Београд) помажу у лечењу:

Болести локомоторног апарата.

- реуматске упале, реуматоидни артритис, Бехтеревљева болест,
- дегенеративни реуматизам, артрозе, спондилозе,
- екстраартикуларни реуматизам,
- после оперативни ортопедски и хируршки опоравак нарочито коштано-зглобног система.

Гинеколошких обољења.

- процеси запаљења и упала неспецифичне природе,
- оваријалне дисфункције,
- одређени облици стерилитета посебно ендокриног порекла.

Кожних болести.

- псоријаза,
- хронични екцеми.

Доња бања, нарочито извор земно алкалне воде умирујуће делују код обољења дигестивног тракта, чира на желудцу, обољења јетре и жучних путева. У пракси је приметан задовољавајући ефекат код бубрежних тегоба с обзиром да вода има диуретичко дејство (Мађејка М. и Танасковић Р., 2008).

Слика 84. Део терапевтског блока хотела "Копоник" (Фото: Бојовић Г., 2004.)

Услед све већег и стручног искуства којим располаже здравствено особље Луковске бање, а у сталном контакту са корисницима како хотелско-терапеутских услуга тако и купања, коришћења воде и изворског блата, проценат контраиндикативних појава знатно је смањен. Ипак, најучесталије су: реуматска грозница у еволутивној фази болести, хронична реуматска обољења приликом јачих третмана и завршни облици анкилозе.

Приоритетан значај у лечилишној функцији Луковске бање има хотел „Копаоник“. Користећи топле изворе кроз коректно опремљен терапијски блок пружа читав низ могућности за примену бањско-здравствених третмана.

Табела 74. Број терапија у хотелу „Копаоник“

Год.	Електро терапија	Ручна терапија	Подводна масажа	Обично купање	Блатна терапија	Магнет	Бисер
2000	3.644	1.887	744	3.609	3.862	/	/
2001	5.807	3.546	2.041	4.996	6.617	/	/
2002	7.646	6.357	4.152	6.658	9.915	/	/
2003	8.610	9.297	5.443	11.249	12.818	/	2.742
2004	12.484	8.607	4.230	10.252	13.952	/	4.406
2005	13.981	11.336	5.112	9.728	16.139	869	8.179
2006	16.723	11.107	4.132	9.988	20.542	2.015	11.051
2007	18.098	15.843	3.873	8.319	22.064	3.040	13.697
2008	20.997	18.082	3.507	8.993	25.538	3.098	16.267
Укупно	107.990	86.062	33.234	73.792	131.447	9.022	56.342

Извор: Подаци хотела „Копаоник“, 2009

Из табеле 74 може се уочити континуитет у порасту коришћења свих садржаја терапеутског блока и услуга медицинског особља. Рекордни број терапија бележи се у 2008. години, што је разлог све већег броја пацијената и гостију хотела као корисника ових услуга. Податак да број терапија у месецима јун, јул, август, септембар, понеких година и октобар, чини 70-80% свих обављених терапија је очекиван, јер су то месеци са највећом посетом туриста. Посебно охрабрује чињеница да неке терапије (ручна и подводна масажа) могу још боље да утичу на повећање броја гостију, у зимским месецима када је посета најмања, и то на долазак оних гостију којима је рекреативно-спортска функција превасходна. О гостима хотела и о њиховом здрављу брину се и на услузи се налази: 1 специјалиста за физикалну медицину, 2 доктора опште праксе, 3 мед. сестре, 8 терапеута и 2 физиотерапеута (Архива хотела „Копаоник“).

МАТЕРИЈАЛНА БАЗА ТУРИЗМА

У серијама земљотреса који су погодили Копаоник 80-тих година XX века страдало је и бањско лечилиште. Међутим, ови катастрофални догађаји имали су и позитиван покретачки импулс, при чему су уз помоћ средстава Републике Србије постављени темељи и перспективе за модеран и бржи туристички развој Луковске бање. Значајну улогу у модернизацији постојећих, а развоју и изградњи нових туристичких и смештајних капацитета целог топличког краја има акционарско друштво „Планинка“ из Куршумлије.

Смештајно – угоститељски капацитети

Из друштвених услова који карактеришу развој туризма у Луковској бањи утврђено је да се 89 становника ове Бање бави хотелско – угоститељском делатношћу, углавном у хотелима „Копаоник“ и „Јелак“.

Хотел „Копаоник“ (3 звездице) у Луковској бањи, подигнут од стране а.д. „Планинке“ 1999. године, се својом архитектуром амбијентално у потпуности уклапа у ово поткопаоничко бањско и ваздушно лечилиште.

Слика 85. Хотел „Копаоник“, Луковска бања (Фото: Бојовић Г., 2008.)

Хотел „Копаоник“ је првенствено располагао са 52 двокреветне и трокреветне собе и 120 лежаја, а од 2002. године и преуређења дела фабрике тепиха „Планинка“ у смештајни депаданс „Младост“ и са 21 собом и 80 лежаја од чега су 40 помоћни. У склопу хотела се налази истоимени ресторан са 280 седећих места (120 на терасама), затворен базен за рекреацију и рехабилитацију са топлом и минералном водом, терапијски блок, као и засебно, издвојено, ново купатило „Шљивак“.

У склопу депаданса „Младост“ су ресторан са кухињом, медицински део, спортска хала, три спољна мања терена и ски стаза са жичаром. Ски лифт дужине 286 m и капацитета 700 скијаша на сат урађен је пред сезону 2007/2008.

Хотел „Јелак“ изграђен 2009. године представља поред хотела „Копаоник“ употпуњење основних смештајних капацитета Луковске бање. Новосаграђени хотел који је почео са радом 19. септембра 2009. године, а настао је доградњом и спајањем са депадансом „Младост“. Овај хотел располаже са 208 лежаја у 85 соба и рестораном од 280 седећих места (Подаци хотела „Копаоник“, 2009).

Табела 75. Основни смештајни капацитети Луковске бање

Назив	Категорија	Врста капацитета апартамани/собе	Број лежаја	Број сед. теста	Година изградње	Удаљеност од тур. центра Копаоник	Контакт
Хотел Копаоник	3	52	120	170	1999	35 km.	027/381-344
Хотел Јелак	4	85	208	280	2008	35 km.	027/385-999
Укупно	/	137	328	450	/	/	/

Урађено према податцима са терена.

Сагледавајући комплементарне капацитете за смештај туриста по приватним кућама у Луковској бањи, може се рећи да иста има дугу традицију. Још 1960. године било је евидентирано десетак власника који су располагали са 80 лежаја и били пионери бањског туризма. Тај број је растао све до отварања хотела “Копаноник” који је својом поливалентнишћу минимизирао приватни смештајни сектор.

У бањи 2008. године егзистирало је 80 или 7,3% званично регистрованих лежаја у комплементарним смештајним капацитетима, док се на основу табеле 66 у основним смештајним капацитетима налази 92,7% капацитета Луковске бање.

Слика 86. Хотел “Јелак”, Луковска бања (Фото: Бојовић Г., 2008.)

Ресторатерска основа Луковске бање се базира на ресторанима у хотелима „Копаноник“ (170 седећих места) и „Јелак“ (280 седећих места).

Табела 76. Ресторатерски капацитети Луковске бање.

Ресторан	Седећа места у ресторану	Седећа места у башти/тераси	Контакт телефон
При хотелу Копаноник	170	/	027/381-344
При хотелу Јелак	280	/	027/385-999
Златна долина	20	80	064/446-3891
Укупно	470	80	/

Урађено према подацима са терена.

Вреди споменути и ресторан „Златна долина“ на путу Луковска Бања – Мрче. Укусно уређен ресторан у етно стилу поред националних јела нуди и специјалитете поточне пастрмке из Штавске реке.

Саобраћај и саобраћајнице

На примеру Луковске бање се може практично видети како саобраћајнице могу негативно утицати на развој туризма неког простора иако има солидну почетну, смештајно угоститељску основу, засновану на изузетним природним потенцијалима.

Друмска саобраћајница Луковска бања – Куршумлија у дужини 36 km је III категорије и асфалтирана је још 1982. године. Иако се ради о главној саобраћајници којом се стиже до Луковске бање, ова саобраћајница је на више места оштећена и 10 km не асфалтирана, па тако представља прву и врло лошу слику сваком туристи који је кренуо да посети ову бању. Два друга путна правца локалног карактера Луковска бања – Цигански гроб – Лепосавић у дужини од 36 km и Луковска бања – Мерћез – Брзеће – Брус у дужини од 59 km су незадовољавајућег квалитета коловоза (поједине краће деонице од туцаника), тако да је њихов значај много мањи. Већој фреквентности Луковска бања – Мерћез – Брус допринела је модернизација и асфалтирање (2008. године) ове саобраћајнице од стране туристичких структура Луковске бање и Бруске општине.

Без добрих и модерних саобраћајница нема ни туризма. Заинтересоване туристичке структуре би морале брже да реагују и реше акутни проблем Луковске бање. Модернизацијом три поменуте саобраћајнице свакако би се нагласила и транзитна улога Луковске бање.

Железнички саобраћај и веза са железничком станицом у Куршумлији имају мали (углавном за локално становништво), чак и занемарљив значај за туризам Луковске бање.

Ваздушни саобраћај за сада такође има мало утицаја на кретање туриста од и ка Луковској бањи с обзиром да је аеродром у Београду удаљен 321 km, аеродром у Нишу 85 km и аеродром у Приштини 117 km.

Инфраструктурна основа

Луковска бања је најслабије инфраструктурно уређена бања Куршумлијске општине. Када то каже првенствено се мисли на њену удаљеност од важнијих саобраћајница а стање постојећих путева чини бању још даљом и неприступачнијом. Стога то мора бити фактор императива у свим развојним плановима.

Водовод је у Луковској бањи урађен 1969. године, и са издашношћу 5-40 l/s задовољава тренутне потребе. Проблем канализације није решен у потпуности (део до ушћа Требињске у Луковску реку урађен 1989. године) и не налази се у приоритетним плановима. У центру Луковске бање од услужних и трговинских објеката налазе се: пошта, банка и 3 прехрамбена објекта. Иако је Куршумлија једна од најнеразвијених општина у Републици Србији требала би, у сарадњи са а.д. “Планинком” и осталим релевантним установама, да изнађе решење које би појачало материјалну базу Луковске бање, нарочито инфраструктуру без које нема одрживог развоја туризма.

ТУРИСТИЧКИ ПРОМЕТ

Лековитост термоминералних извора Луковске бање, као што смо рекли, позната је од давнина. Први корисници у њиховим благодетима помињу се стари Римљани, у средњем веку српска властела а касније и Турци. Нема података о званично првим посетама када су шездесетих година XX века у приватним смештајима боравили гости из Куршумлије, Прокупља и Ниша. Популаризацији

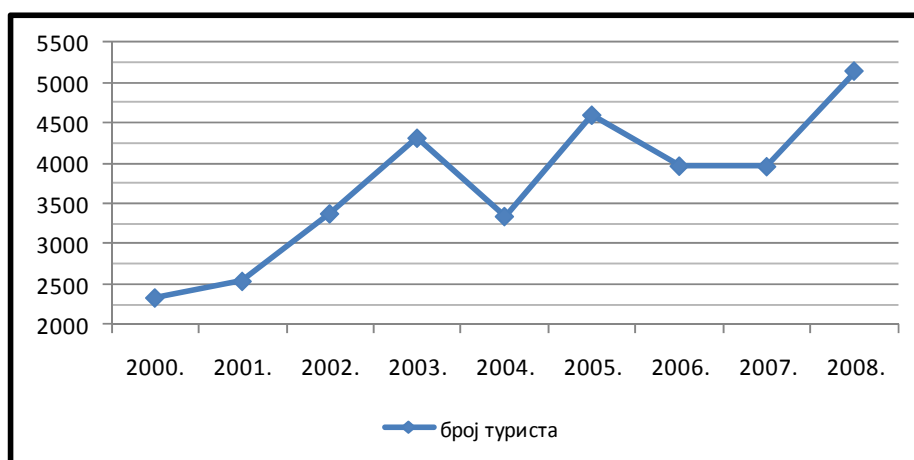
бање у даљем периоду помогло је и неколико научних радова и публикација о лековитим својствима њених вода. У овом периоду приметно је да су гости посећивали бању у великом броју случајева само лети. Прекретницом ка модерном туризму означена је 1999. година и изградња хотела „Копаник“. Број туриста у хотелу „Копаник“ и новосаграђеном хотелу „Јелак“ (2009), који чине 85% свих смештајних капацитета Луковске бање, из године у годину је у сталном порасту.

Табела 77. Број туриста и ноћења у Луковској бањи за период 2000-2008.

Година	Туристи			Ноћења туриста			Просечан боравак туриста	
	Свега	Домаћи	Страни	Свега	Домаћи	Страни	Домаћи	Страни
2000.	2.336	2.336	/	14.437	14.437	/	6,2	/
2001.	2.541	2.541	/	16.980	16.980	/	6,7	/
2002.	3.374	3.374	/	23.362	23.362	/	6,9	/
2003.	4.308	4.308	/	30.354	30.354	/	7,0	/
2004.	3.341	3.341	/	28.418	28.418	/	8,5	/
2005.	4.592	4.592	/	35.259	35.259	/	7,6	/
2006.	3.976	3.963	13	31.814	31.747	67	8,0	5,1
2007.	3.980	3.957	23	31.909	31.768	141	8,0	6,1
2008.	5.273	5.137	136	37.992	36.790	1.202	7,4	8,8

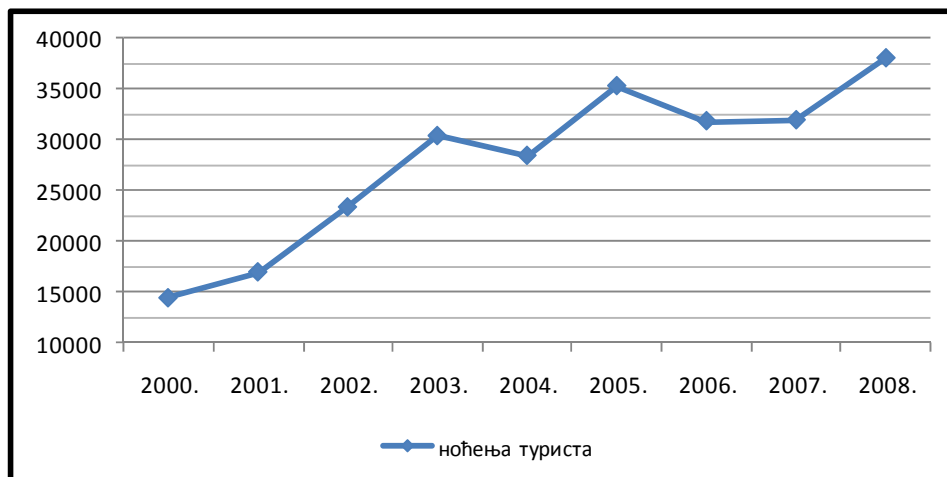
Урађено на основу података: Хотел „Копаник“, 2009.

Туристи све чешће посећују Луковску бању, не у драстично великом броју, али зато је њихов број у континуираном порасту. Табела 77 указује да овакав пораст је нарочито евидентан код домаћих туриста чији је број у 2008. години нарастао на 5.137, остварујући уједно рекордних 36.790 ноћења.

Графикон 22. Број туриста Луковској бањи за период 2000-2008, Бојовић Г.

Број страних туриста је још увек занемарљив, али ће они бити резултат организованог рада, добре туристичке рекламе и промоција, нарочито на сајамским манифестацијама.

Графикон 23. Ноћења туриста у Луковској бањи за период 2000-2008. Бојовић Г.

Промет туриста и број ноћења су у сталном порасту зато у табели 78 је сагледана 2003. година када су се већ могли сумирати резултати трогодишњег рада, као и 2008. година кроз сумирање развојног петогодишњег плана.

Табела 78. Месечни број туриста и ноћења у Луковској бањи за 2003. и 2008. годину.

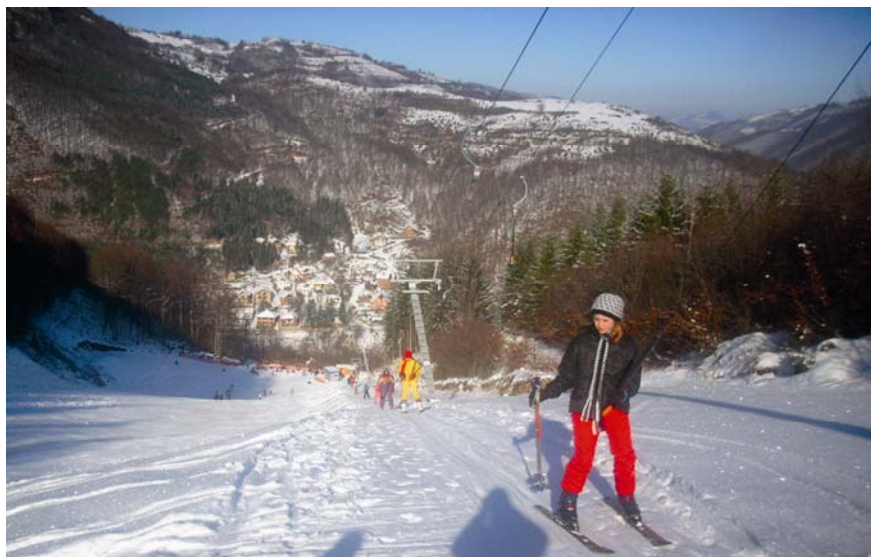
		Јан.	Феб.	Мар.	Апр.	Мај	Јун	Јул	Авг.	Септ.	Окт.	Нов.	Дец.	Год.
2003.	Туристи	167	301	164	327	473	509	492	467	368	322	112	310	4.012
	Ноћења	1.117	2.017	694	2.151	3.496	3.995	4.428	3.815	3.175	2.680	663	2.123	30.354
2008.	Туристи	642	211	232	380	622	404	510	499	446	442	403	482	5.273
	Ноћења	3.257	1.504	1.603	2.515	3.617	3.870	4.089	4.013	3.900	4.083	3.074	2.467	37.992

Урађено на основу података: Хотел „Копаник“, 2009.

Приметно је такође да су летњи месеци и топло време примарно утицали на увећање туристичке посете бањи уз искоришћеност капацитета од 69,3% (2003) односно од 31,7% (2008). Минималну посећеност Луковска бања има у месецима март, април и мај и то у дужем низу праћења а искоришћеност капацитета се у тим месецима креће од 2% - 10%. Индикативно је повећање броја туриста и ноћења у зимским месецима што је добар показатељ првенствено залагања туристичких радника као и удобност и прилагођеност у овом случају основних смештајних капацитета. У последњих неколико година већину туриста у зимском периоду чине деца предшколског и школског узраста са организованим доласцима.

ОБЛИЦИ ТУРИСТИЧКИХ КРЕТАЊА

Бањски туризам је у Луковској бањи свакако најзаступљенији облик стационарног туризма. Правци развоја су у потпуности посвећени и добро организацијски прилагођени овој врсти туризма. Основни показатељи: број туриста, број ноћења, продужен боравак као и све већи годишњи степен расположивих капацитета, чине солидну базу за развој бањског, али и других видова туризма. Те назнаке су видљиве и у изградњи спортских терена, изради ски стаза, подизању жичаре и многим другим акцијама које би требало спроводити у континуитету.

Слика 87. Жичара за децу у Луковској бањи (Извор: www.lukovskabanja.com)

С обзиром да је ка Луковској бањи упућено осам села из околине постоје реалне шансе за развој сеоског туризма, са акцентом на снабдевање свежеом и природном храном, одевним и украсним предметима локалног колорита.

Излетничко-екскурзивни туризам се у овој бањи најчешће преплиће са манифестационим, као изразитим представницима туризма са краћим задржавањем. Сабори у Штави (19. Јануар – Богојављење), Луковској бањи (8. Мај – Ђурђевдан), код цркве Св. Апостола Петра и Павла у Лукову (12. јул), код цркве Св. Мине у Штави (19. Август – Преображење), као и спортско такмичење Крос на Треску (Врбица) представљају најзначајније манифестације овога краја. У склопу бање и хотела постоје мапе са прецизним упутствима свих 7 стаза (“Стазе здравља”) са дужином, режимом и оријентационим временом потребним за савлађивање растојања (Вукоичић Д., 2008).

Од природних лепота Луковске бање, туристима у склопу излетничког туризма се препоручује обилазак:

- два водопада на Белом потоку, десној притоци Штавске реке, од којих је други такозвани „Осов“ висок 7 m, удаљен сат времена хода од хотела,
- атрактивног водопада који се налази на стрмим падинама брда Јеленак код изворишта Бели поток, висине 7 m, који је од Луковске бање удаљен 2 km,
- јединствене природне реткости Топлице са водопадом кога локално становништво зове „Сиге“. Безимени крашки извор, са питком, планинском водом, наталожио је највеће наслаге бигра у Луковском крају, са пространим терасом 400 m² по којој водени ток прави бифуркацију градећи водопад висине 10 и ширине 4,5 m. Налази се на левој страни Штавске реке и на удаљености око 600 m од пута Луковска бања – Штава (Мађејка М., необјављени рукопис).

Транзитни туризам Луковске бање је потиснут у други план јер инфраструктурна мрежа путева то не дозвољава, иако се простор бање граничи са општинама Лепосавић, Брус, Подујево а контактира са Националним парком Копаоник.

Конгресном туризму треба обратити више пажње. Савремени смештајни капацитети већ сада омогућавају организацију оваквих скупова с тим што би ту функцију требало више истицати у рекламној и туристичкој понуди бање, а првенствено хотеле „Копаоник” и „Јелак”.

VII ТУРИСТИЧКЕ ВРЕДНОСТИ ПРОЛОМ БАЊЕ

Једна од најмлађих бања Србије, афирмативно почиње да се развија од 1977. године, тако да је тренутно најразвијенија и најуређенија бања туристичког центра Топлице. У прилогу, може се навести, да је по туристичком промету у 1994. години била на петом месту у бањском туризму Србије. Значајну и међусобно комплементарну подршку јој пружа, сада већ позната „Пролом вода“.

ПРИРОДНЕ ТУРИСТИЧКЕ ВРЕДНОСТИ

Природне предиспозиције локалитета на коме се налази омогућиле су Пролом бањи брз развој са наглашеном лечилишном функцијом. Разуђеност рељефа са многобројним изворима бањске котлине и планина које је окружују, дају изванредне могућности за искоришћавање природних потенцијала ове бање.

Слика 88. Панорама Пролом бање (Извор: www.kursumlija.org)

Рељеф као туристичка вредност

Простор Пролом бање и околине налази се на брдско-планинском терену који је састављен од старих кристаластих шкриљаца, а који су део старе родопске масе. Вулканском активношћу, која је престала пре плиоцена, шкриљци су пробијени изливима гранита, андезита и дацита (Ракићевић Т., 1955). Истом активношћу формиране су и околне планине и бројна купаста узвишења. Од данас сагледивих поствулканских појава најинтересантније су паре, гасови и свакако хидротермални раствори односно извори. Пролом бања се налази у котлини Проломске реке на надморској висини од 551 до 669 m, а центар насеља је на 598 m надморске висине. Окружена је планином Соколовицом, најпитомијом планином бањског окружења, на којој је највиши врх Радуловац (1.050 m) и Радан планином, односно њеним вулканским купама: Арбанашка планина (1.128 m Вијогор), Соколовица (1.260 m), Соколов вис или Ђак планина (двогрба вулканска купа 1.370/1.368 m), Проломска планина (1.104 m Милуновски брег) и Механска планина (962 m Малињак). Највиши врх планине Радан је Шопот од 1.409 m.

Слика 89. Радан планина (Извор: www.panoramio.com)

Рељефу брда и висова комплементира Проломска река са својим већим и мањим притокама. Површина Пролом Бање је 60 ha, од чега шуме проломског краја заузимају 76%, ливаде 10,8%, пашњаци 6,0%, а њиве и воћњаци 6,6% површине бање (Мађејка М. и Танасковић Р., 2008).

Клима као туристичка вредност

Окруженост шумовитим висовима и надморска висина од 598 m је чини једном од највиших бања Србије, и условили су умерено – континенталну климу са благим субалпским карактеристикама.

Корелативним поступком вредности добијених из Хидрометеоролошке станице Куршумлија за Куршумлију, добијене су вредности следећих климатских елемената:

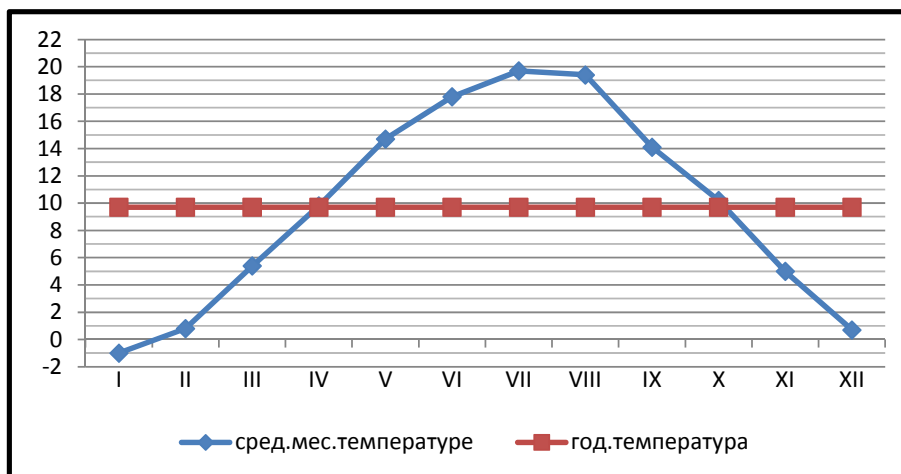
Температура. Евиденција ове младе бање показује да захваљујући температурама у десетогодишњем просеку од 9,7°C она има умерено топла лета (када се бележи и највећа посета туриста), као што показује табела 79.

Табела 79. Средње месечне и годишња температура ваздуха (°C) у Пролом бањи за период 1999-2008.

I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII	Год.
- 1,0	0,8	5,4	9,8	14,7	17,8	19,7	19,4	14,1	10,2	5,0	0,7	9,7

Извор: Хидрометеоролошка станица Куршумлија

У прилог умереној клими и лечилишној функцији туриста Пролом бање иду и колебања температуре где је приметан летњи минимум, јул (2,5°C) и август (3,7°C). Колебања у зимским месецима децембру (6,7°C), и јануару (8,4°C), указују на врло променљиво време које је праћено знатном количином падавина. Вредности температуре приказане су графиком 24.

Графикон 24. Средње месечне и годишња температура ваздуха (°C) у Пролом бањи за период 1999-2008, Бојовић Г.

Најтоплија година је 2007. са просечном температуром од 10,5°C, а 2005. година је најхладнија са 8,65°C. Најтоплији дан у Пролом бањи био је 13. јул 2007. године са изузетно високом температуром од 42°C, а најхладнији 26. јануар 2006. године са -21,3°C.

Ваздушни притисак у Пролом бањи нема битних колебања и превасходни утицај имају ваздушне масе са Радан планине. На основу већег броја мерења (2006-2008) ваздушни притисак у самој бањи износи 946,2 mb.

Ветар. Због клисурастог склопа терена и претежно упоредничког правца пружања долине Проломске реке, најчесталији ветрови у Пролом бањи су југозападни, североисточни и северни. Јужни и југозападни ветрови су релативно топли и имају фенски карактер. Источни ветрови се јављају зими и доносе суво и хладно време. Западни ветрови су најчешћи у пролеће и карактерише их влажно време. Планина Соколовица и Арбанашке планине заштићују бању од хладних северних и северозападних ветрова.

Табела 80. Средња честина (%) и брзина (m/s) ветрова у Пролом бањи за период 1931-1960, Мађејка М.

N		NE		E		SE		S		SW		W		NW	
чес.	брз.	чес.	брз.	чес.	брз.	чес.	брз.	чес.	брз.	чес.	брз.	чес.	брз.	чес.	брз.
171	2,4	162	2,0	26	2,0	44	2,5	117	2,7	310	2,1	15	1,5	53	1,9

За Пролом бању су карактеристични периодични ветрови који имају дневне и полудневне периоде, а локално становништво их назива „долински“ и „горски“.

Релативна влажност ваздуха. Користећи мерења ХМС Куршумлија, вредност за релативну влажност ваздуха у Пролом бањи је 77%.

Облачност као климатски елемент се мора уважавати код туристичке валоризације рекреативних мотива. Облачност Пролом бање ће се сагледати компарацијом вредности за Куршумлију (због непосредне близине) и Јошаничке бање (због скоро идентичне надморске висине).

На основу ових једноставних упоређења, по процени аутора, Пролом бања има годишњу облачност између 50-60%, са најоблачнијим зимским месецима, док је облачност најмања у летњем периоду.

Осунчавање (инсолација). Међусобна зависност осунчавања и облачности као и упоређиване вредности са насељима на приближној надморској висини (Јошаничка бања 2.150 h, Брешкаја 2.165 h) дају по процени аутора вредност осунчавања у границама 2.155 – 2.170 h.

Падавине у Пролом бањи не представљају значајну препреку туристичком боравку. Цео Топлички крај углавном је под падавинама 100-150 дана годишње, а Пролом бања највише кишних падавина добија од ваздушних маса са околних врхова Радан планине. Максимум кишних падавина излучи се над Пролом бањом углавном у зимским, а минимум у летњим месецима, с тим што су честе године где је јесен највлажније годишње доба.

Магле су у овој бањи врло ретке.

Снег и снежни покривач. Зиме у Пролом бањи су генерално дуге и хладне, а снег пада углавном у зимским месецима и са нешто краћим задржавањем чему су разлог топли геотермални извори.

Табела 81. Годишње максималне висине снежног покривача (cm) и број дана под снегом за период 2000-2008.

<i>Година</i>	<i>Максимални снежни покривач</i>	<i>Број дана под снежним покривачем</i>
2000.	23	43
2001.	26	58
2002.	18	53
2003.	12	49
2004.	10	64
2005.	27	69
2006.	15	53
2007.	20	48
2008.	15	52
Просек	18,4	54,3

Урађено према податцима: Републички хидрометеоролошки завод Србије

Као што се из табеле 81 види, Пролом бања има приличан број дана под снежним покривачем, просечно 54, док је висина од просечних 18,4 cm. снежног покривача углавном везана за утицај околних планина. Месец са највише дана под снежним покривачем је јануар са просеком од 19 дана.

Хидрографске туристичке вредности

Хидролошком картом Пролом бање и њене околине доминирају бројни извори, потоци и реке које припадају сливу река Косанице и Топлице. Од великог броја извора овог краја, различитих издашности и хемијског састава могу се навести: „Главна вода“ (извор у горњем селу Велико Пупавце, каптиран и користе је мештани), „Бубањско врело“, извориште „Жуте баре“ (минерално, сулфатно калцијумског типа, издашности 1 l/s 14°C) и „Салевића извор“ (у селу Пролому, хладни нискоминерални извор, температуре 14°C) (Маћејка М. и Танасковић Р., 2008).

Проломска река настаје од више потока са Радан планине и до Рудара, где се улива у Косаницу, тече углавном брдским брзим током од 23 km. Највећи протицај река има у априлу месецу приликом окопњавања снегова са околних висова, а најмању у летњим месецима. У просеку Проломска река даје Косаници 500 l/s воде. Њене притоке су: Дубок, Крижови поток, Жута бара, Жути и Механски поток са леве стране, док се са десне стране уливају Власовска река, Кокановићи, Проданов, Бачијски, Алексин, Павићки, Дубоки, Дукићки и Вуковићки поток.

У околини Пролом бање постоји пет природних језера: Радојичино на Соколовици, Проломско, Бачијско и језеро испод Соколовог врха на Соколовици. Врло интересантно и у „Стазе здравља“ укључено је Проломско језеро, удаљено од бањског комплекса 4,5 km. Ово језеро налази се на надморској висини од 710 m, никад не пресушује у летњем периоду, а његове димензије су 60 x 30 m.

Термоминерални изори. Главну хидрографску вредност Пролом бање чине минералне и термоминералне воде.

Два засебна изворишта природних термоминералних вода, која се налазе на 50 m од долиноског дна и на међусобној удаљености од 950 m, представљају термално „срце“ Пролом бање и подељени су на Источно или главно извориште и западно извориште (Пупавци).

Источно или Главно извориште налази се у центру бање тј. у Долини Равићког потока. На основу испитаних издашности интересантна су 4 природна извора и 4 бушотине, температуре од 19-33°C.

Извор бр. 1 или Главни извор је један од најстарије коришћених извора Пролом бање. Димензије овог извора су биле 100 cm, а дубина 60 cm, а вода после каптирања (1962) коришћена је кроз водоводну мрежу за потребе хотела „Радан“. Издашност овог извора је 1981. године била 0,15 l/s са температуром 24,6 °C, а вода је била бистра, без боје и без мириса. Издашност је слабила, а највише је бушотина бр. Б-4 утицала, да вода на овом извору више не извире.

Извори бр. 2 и 3 су били природни извори који су први остали без воде захваљујући истражним бушотинама. Њихова издашност се кретала око 0,15 l/s са температуром од 27°C.

Извор бр. 4 је примитивно каптиран и једини је природан извор у Источном изворишту. Налази се на 320 m источно од главног изворишта, издашности 0,17 l/s и температуре 19,2°C.

Табела 82. Температура и издашност извора у Пролом бањи

	Ознака	Температура (°C)	Издашност (l/s)
Источно извориште	Извор бр-1	26,4	0,15 (не извире)
	Извор бр-2	27,2	0,17 (не извире)
	Извор бр-3	27,0	0,01 (не извире)
	Извор бр-4	19,2	0,17
	Бушотина Б-1	30,2	0,5 (затворена)
	Бушотина Б-2	30,0	0,16
	Бушотина Б-3	30,0	1,5 – 2,0
	Бушотина Б-4	33,8	1,50
Западно извориште	Извор "Пупавци	26 - 27	0,07 – 0,09
	Бушотина Б-5	30,5	6,75

Извор: Мађејка М., 1994

Из табеле 82 се види да до 1982. године Пролом бања је имала врло малу количину воде на располагању (0,34 l/s). Вода која се користила за пиће, техничке послове, потребе хотела и све већи број туриста није задовољавала нарастајуће потребе, уједно представљајући, без нових истраживања, ограничавајући фактор развоја бање. Током 1982. и 1992. године су урађене две серије истражних бушотина.

- Бушотина Б-1 је одмах на узорковању затворена.
- Бушотина Б-2 урађена је 100 m северно од главног извора на дубини од 150 m. У почетку је дала 2,5 l/s воде са температуром од 30,5°C. На узорковању 1989. године вода бушотине Б-2 задржала је исту температуру, али је издашност пала на 0,16 l/s.
- Бушотина Б-3 урађена је на 100 m југоисточно од главног бањског извора и на дубини од 160 m. Накнадним испитивањем балнеолошког института из Београда 1989. године, температура је износила 30°C, а издашност између 1,5 l/s и 2 l/s.
- Бушотина Б-4 урађена је 1992. године на принципу спојених судова до дубине од 500 m и у старту је дала воду од 33,8°C и издашност 2,47 l/s. Тренутно издашност је смањена на 1,5 l/s при истој температури.

Слика 90. Извор у Пролом бањи (Извор: www.kursumlija.org)

Западно извориште или „Пупавци“ налази се у селу Велико Пупавце у засеку Вуковићи. Представља две групе природних извора међусобно удаљених 80 m и бушотине Б-5.

- Горња група термалних извора или „Гаће“ како их зове локално становништво представљају скуп од четири извора са температуром воде од 26-27°C и укупне издашности од 0,07 до 0,09 (25. децембар 1898. године). Велики број гостију користи ову воду за пиће верујући у њену лековитост и да је „јача“ од воде главног изворишта.

- Доња група термалних извора назива се још и „Слана бара“. Представља се са групом од 15 мањих извора, са нешто већом издашношћу три извора. Ови извори су добро искоришћени јер два су каптирана за потребе засека Велико Пупавце, а земља из околине трећег се користи у справљању лековитог блага за Пролом бању.

- Бушотина Б-5 се налази на 20-так метара од „Слане баре“. Избушена је 1986. године до дубине од 200 m када је добијена вода од 30 до 31°C и издашности 10 l/s. Са ове бушотине урађен је термички цевовод од 957 m дужине до главног резервоара Пролом бање. Пар месеци након отварања перманентна праћења воде указала су да је издашност смањена на 6,75 l/s, а да се температура задржала на 30°C (Мађејка М., 1994).

Генерално гледано Пролом бања до 1986. године није имала задовољавајућу издашност извора, самим тим ни довољну потребну количину воде (0,41 l/s) тако да је акутни проблем решен тек са бушотином Б-5. Она обезбеђује 900.000 – 950.000 l/dan, што се категорише средњом издашношћу, али је ипак много више од знатно реномиранијих бања наше земље.

Температура свих вода Пролом бање креће се од 25 до 38,5°C и то их сврстава у групу термалних, субтермалних тј. хипотермалних вода, без мириса и укуса. Бистре изворске воде Пролом бање имају ипак врло висок садржај SiO₂ и рН – 9.0 као што се види из табеле 83.

Табела 83. Хемизам вода Пролом бање (mg/l)

CO ₃	24,0	Na	48,4	Al ₂ O ₃	0,3	Cr	0,024
HCO ₃	79,3	K	0,2	HBO ₂	0,5	Sr	0,028
Cl	7,0	Ca	4,0	SiO ₂	60,0	Zn	0,005
SO ₄	2,0	HPO ₄	0,05	Li	0,001	Mo	0,001
F	0,20	NH ₄	0,1	Mn	0,001	As	0,01
Br	0,03	Fe ₂ O ₃	0,3	Cs	0,0002	Rb	0,001
J	0,01	NasO ₄	0,01	Ba	0,001	Hg	0,0005

Извор: Протић Д., 1995

Поред вода значајну улогу у бањско – терапијском лечењу има лековито блато (пелоид). Оно је стварано радом вода у дужем временском периоду и на више места у Пролом бањи. Данас се користи блато добијено исушивањем воде и земље из околине извора „Пупавци“. Најчешћи облик коришћења су терапије у блатним водама или у виду облога, а најбољи резултати се постижу код кожних обољења, реуматских обољења, вена, као и неких обољења простате.

Користећи вишегодишња позитивна искуства у пићу Пролом воде, потврђених и од надлежних институција а.д. „Планинка“ из Куршумлије је почела пуњење и флаширане воде 1990. године познате под називом „Пролом вода“. Првобитно она је пакована у полиетиленске кесе од 1 l, и то је била прва негазирана вода на тржишту бивше СФРЈ.

Од 1991. године прешло се на брик паковање такође од 1 l. Флаширање у пет амбалажи почело је 1996. године у паковању од 2 литара, да би се паковања од 1,5 l и 0,5 l нашло на тржишту 2000. године.

Почетак пуњења воде везан је за стару фабрику до октобра месеца 2004. године када модерно опремљена и потпуно аутоматизована фабрика на 3.500 m² корисног простора у непосредној близини бањској лечишта, стартује са радом.

По извештају за 2008. годину обим производње Пролом воде је износио 43.404.758 литара која је пакована у 28.161.254 јединица од 1,5 литара и 2.326.526 јединица од 0,5 литара. На основу оствареног промета за 2008. годину 80% производа пласирано је на тржиште Србије, а од иностраних земаља највише у БИХ, Црну Гору и Македонију.

Последњи подаци указују да изванредан број туриста своје, углавном краће боравке у Пролом бањи везује за пословне аранжмане са фирмом Планинка (Подаци: Маркетинг служба а.д. „Планинка“ Куршумлија, 2009).

Слика 91. Фабрика „Пролом вода“ (Извор: www.planinka.rs)

Биљни и животињски свет

Повољна умерено – континентална клима и богатство термо минералних вода утицале су на разноврстан биљни и животињски свет.

Шуме Пролом бање и њене околине углавном поштују висинску зоналност која се среће и код осталих бања ове надморске висине. Јасика, леска и врба се срећу у нижим и областима ближе реци, док у вишим деловима храст и буква су најзаступљенији, а нешто ређе граб.

Околина Пролом бање је позната по великом броју печурака које поред тога што представљају значајан приход локалног становништва могу да буду интересантан излетничко – манифестациони део.

Простор Пролом бање обилује великим бројем шумског воћа (купине, дрењине, шумске јагоде, боровнице и др.) као и лековитог биља (хајдучка трава, липа, кантарион, бели слез и др.).

Атрактивности паркова и стаза у Пролом бањи свакако доприносе хортикултурни аранжмани различитих врста дрвећа и уредног зеленила, нарочито у хотелском окружењу.

Иако не тако високе околне планине пружају добре услове за развој разноврсног животињског света, претежно ситних сисара и великог броја птица. Индикативно је велики број врхова и планина из окружења везан за сокола (Соколовица, Соколовац, Соколов вис), што указује да су ови предели још од давнина били станиште ових птица, најчешће коришћених за лов. Поред сокола срећу се још у великом броју јаребице, сове, јастребови, свраке, вране, гугутке и копци мишари.

Воде Проломске реке су чисте и незагађене тако да представљају захвалну средину за поточну пастрмку, клена и кркушу, а искоришћене су за узгојни рибњак калифорнијске пастрмке.

Планине Пролом бање су станишта на којима се најчешће срећу: зец, јазавац, твор и дивља свиња, а врло ретко вук, јелен, дивокоза и дивље мачке.

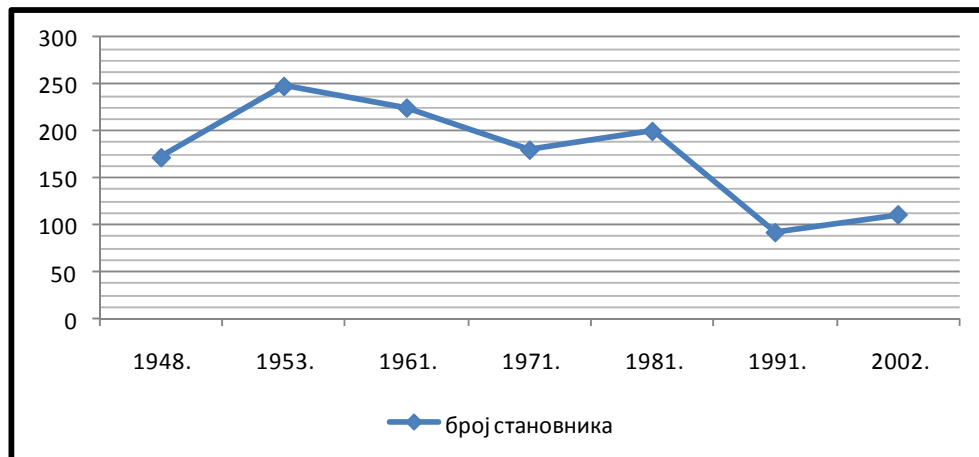
На планини Соколовици је оформљено 1997. године ловиште „Соколовица“ на простору од 7.955 ha, са посебним узгајалиштем крупне дивљачи „Милошева вода“ на 466 ha. У овом узгајалишту се гаје европски јелен и дивља свиња. Првобитно је оформљено и узгајалиште за муфлонску дивљач на 26 ha (Вукоичић, 2008).

Добро организовано узгајалиште уз минимална улагања може бити део туристичке понуде Пролом бање као и организација лова по околним планинама.

ДРУШТВЕНИ УСЛОВИ ЗА РАЗВОЈ ТУРИЗМА

Историјски развој. На основу археолошких истраживања се претпоставља да су лековите воде Пролом бање биле познате још из античких времена, као и што се поуздано зна да су за време турске владавине бање на овим просторима запустеле. Први подаци о посетиоцима везују се за извештај др. Мицића, окружног физикуса (1906) и касније за коришћење воде после Првог светског рата на имању породице Ђурчић. Раденко Ђурчић је изградио примитивно купатило 1939. године, које је иако познато само у најближем окружењу окупљало по „две хиљаде људи намерних да се лече купањем“ од кожних, стомачних и реуматских болести. Термалне воде у саграђеним објектима до 1956. године користе породице Ђурчић и Дуњић, али је већ тада број посетилаца превазилазио све смештајне могућности, па су туристи спавали у шаторима и импровизованим колибама. Отежавајућа околност је била врло лоша путна мрежа, а нарочито приступни путеви самој бањи. Ипак, 1961. године забележено је 20–так нових кућа искључиво намењених гостима Пролом бање. Такав тренд се наставио до 1964. године када насеље има 87 кућа. Важна година је 1961. када власништво над земљом и топлим изворима у површини од 5,06 ha са купатилом и једном зградом после експропријације преузима предузеће „Планинка“ из Куршумлије. Од тог датума почиње врло интензиван развој бање и ширење бањског насеља (Маћејка М. и Танасковић Р, 2008).

Становништво. Насеље Пролом Бања налази се на југоисточном делу Србије и крајњем југоисточном делу Куршумлијске општине. Добила је назив по оближњем селу Пролом. Пописи становништва 1948. године (172 становника), 1953. (248), 1961. (225), 1971 (180), 1981. (200), 1991. (92) и 2002. године (111 становника) указују на пад броја становника у овом насељу, сем у последњем попису 2002. године.

Графикон 25. Промене броја становника Пролом бање у периоду 1948-2002, Бојовић Г.

По попису из 2002. године Бања је имала 111 становника. У 48 домаћинстава живи 98 пунолетних становника, а просечна старост износи 20,2 године (48,3 код мушкараца и 52,3 код жена). Етничку структуру од 97,2% чини становништво српске националности. Полну структуру сачињава 58 особа мушког пола и 53 особе женског пола, а просечна густина насељености у Пролом Бањи износи 18,5 становника/km².

Од укупно 20 активних особа (13 мушког пола и 7 женског), највише је запослено у хотелијерству 8 (40%), затим 4 (20%) особе у пољопривреди, лову и шумарству и у прерађивачкој индустрији 3 (15%). На основу пописа 2002. године у Пролом Бањи је евидентирано 17(10 мушкараца, 7 жена) особа са основним образовањем, 35 (18 мушкараца,17 жена) са средњим, 7 (6 мушкараца,1 жена) са вишим и 2 (1 мушкарац,1 жена) особе са високим образовањем.

А.Д. „Планинка“ носилац привредног и туристичког развоја Топличког краја. Од оснивања 1964. године туристичко предузеће „Планинка“ из Куршумлије константно се представља низом акција на развијању туризма у Топличком крају. У првим деценијама улагана су знатна средства у туристичке капацитете Пролом бање, Луковске бање, Куршумлијске бање, до 1984. године, и Рудара. Од почетка свог туристичког рада па до данас, „Планинка“ је прерасла у гиганта са 430 запослених, не само у туристичкој, већ и значајној пословној сфери Србије.

А.д. „Планинка“ у Пролом бањи поседује 5,06 ha земљишта и право на експлоатацију извора термалних вода са две економске јединице: Природно лечилиште „Пролом бања“, које у свом саставу има хотел „Радан“ са два депаданса, објекте за рекреацију и рехабилитацију, малопродајни објекат, погон за производњу „Пролом пива“ капацитета 180.000 литара годишње (за сопствене потребе) и фабрику за производњу и пуњење „Пролом воде“ која тренутно располаже са капацитетом од 50.000.000 јединица годишње (Мађејка М. и Танасковић Р., 2008).

Слика 92. Препознатљив међународни производ из Србије „Пролом вода“ (Извор: www.planinka.rs)

„Планинка“ је у Луковској бањи 1999. године подигла хотел „Копаноник“ са 52 собе и 120 лежаја, а 2003. године преуређен је део фабрике тепиха у депаданс „Младост“ са 21 собом и 80 лежаја. Од средине 2008. године „Младост“ са дограђеним и модернизованим делом се назива хотел „Јелак“ са 81 собом и 208 лежаја. У бањи изнад виса Ненадов Камен „Планинка“ је била ктитор у цркви Светог Георгија 2003. године (Мађејка М. и Танасковић Р., 2008).

Под управом „Планинке“ су још хотел „Европа“, ресторан „Пивница“ и мотел „Рударе.

- Хотел „Европа“ у Куршумлији, је најстари објекат те врсте у Топличком крају. Отворен је 1892. године и до затварања 2007. године више пута је мењао намену.

- Ресторан „Пивница“ у Куршумлији са 105 седећих места.

- Мотел „Рударе“ у Рударима, друге је категорије и располаже са 60 лежаја у 30 соба и рестораном од 268 седећих места.

Просторним планом „Радан планина“ за 2010. годину предвиђа се развој ове планине са Соколовицом, Јабланичком и Топличком реком у чему ће а.д. „Планинка“ имати приоритетну улогу (Подаци: а.д. Планинка Куршумлија, 2009)

АНТРОПОГЕНЕ ТУРИСТИЧКЕ ВРЕДНОСТИ

Разним археолошким истраживањима утврђено је да су воде Пролом бање биле познате и користиле се још од Римске империје. Од тих дана све до данас остали су бројни споменици, нарочито из доба српске средњовековне културе.

Црква Св. Петке се налази у селу Велико Пупавце, близу фабрике Пролом воде на 1,5 km од центра бање. Ово црквиште је откривено 1918. године уз претпоставку да потиче из преднемањихког периода. Црква у основи представља једнобродну грађевину димензија девет метара дужине, четири метра ширине и пет метара висине. Црква је обнављена 2008/2009. године природним материјалима и уз надзор завода за заштиту споменика културе из Ниша.

Слика 93. Црква Лазарица (Фото: Бојовић Г., 2008)

Црква Лазарица – Храм цара Лазара, је црква – брвнара која је од Пролом бање удаљена 2,5 km. То је једина црква брвнара у Топличком крају. Саградили су је досељеници са планине Голије око 1890. године, на темељима и остацима старе цркве.

Посебно интересантну појаву представљају шест увијених стабала шљива у дворишту цркве Лазарице. Стара стабла су се сушила, ницала нова, увијала се, али их је увек било шест.

За овај природни феномен везано је веровање да је у цркви Лазарица извршено причешће дела српске војске која је пролазила овим крајем. Војници су шест пута обилазили око цркве пре поласка у бој па се верује да су се и шљиве увијале у том смеру. Незаобилазна посета туриста из Пролом бање цркви Лазарица је појачана и једном од „Стаза здравља“ која се управо завршава овде (Мађејка М. и Танасковић Р., 2008).

Туристичке структуре Пролом бање су добро осмислиле манифестације користећи и истичући комбиновано, уметничке и етнографске туристичке вредности. Оне су, како би што боље употпуниле садржаје бање, фокусиране у летњем периоду када је број посетилаца и гостију највећи. Сваке године се у Пролом бањи организује „Мис Пролом бање“ у јулу и августу месецу, „Златни глас Пролом бање“ у месецу септембру, као и манифестације које утичу на очување етнографских вредности „Златна фрула Пролом бање“ и „Видовдански дани Пролом бање“ („Изворни звуци Србије“). Народни сабор се одржава сваке године 28. јуна на Видовдан у дворишту цркве Лазарице уз присуство великог броја мештана и гостију бање.

ИНДИКАЦИЈЕ И КОНТРАИНДИКАЦИЈЕ ТЕРМАЛНИХ ВОДА

Све термалне воде Пролом бање су сличног хемијског и гасног састава. То су азотне, средње алкалне (рН 8,4), ниско минерализоване (337 - 441 mg/l), натријум хидрокарбонатне, силицијумске хипотерме. Међу главним балнеолошким састојцима налазе се слободни азот и силицијумска киселина, а мало учешће флуора (<0.2 mg/l) омогућава пиће ове воде у неограниченим количинама. Приликом терапије Пролом водом није потребно мењати устаљене животне навике.

Слика 94. Базен – део терапијског блока хотела „Радан“ (Извор: www.kursumlija.org)

Лековите воде Пролом бање припадају врло ретким водама високих балнеолошких вредности, које пружају могућност за веома широке индикативне методе:

- Болести бубрега и мокраћних путева.
 - хроничне инфекције бубрега,
 - мокраћних путева и простате,
 - каменац бубрега,
 - песак у мокраћним каналима,
 - постоперативно стање после захвата на бубрежно-мокраћном каналу.
- Болести органа за варење.
 - хиперцидни гастритис,
 - катар црева,
 - упале жучи и жучних водова,
 - камен жучне кесе,
 - постоперативно стање после хирушких захвата на органима за варење.
- Болести коже.
 - екцеми, псоријаза, варикозни улкус.
- Болести периферних крвних судова.
 - артеријских и венских.
- Ванзглобни реуматизам.
 - фиброзитис, миозитис, тендизитис, веригритис, бурзитис.

Хотел „Радан“ представља модеран лечилишни центар Пролом бање. У његовом савремено опремљеном терапијском блоку свакодневно се обавља велики број специјалистичких терапија под контролом медицинских радника.

Табела 84. Број и врста терапија у Пролом бањи у периоду од 2003- 2009.

Терап. \ Год.	Електро терапија	Ручна терап	Подвод. масажа	Обично купање	Блатна терап.	Бисерна купка	Кинези терап.	Базен
2003	17.966	9.163	8.701	8.079	21.948	1.935	1.047	3.229
2004	23.363	13.255	8.876	6.927	23.699	4.355	781	2.255
2005	26.856	9.496	4.656	5.906	23.348	11.210	799	1.036
2006	28.721	5.318	2.952	4.685	21.853	13.827	180	1.462
2007	21.451	6.099	2.859	4.240	18.999	10.590	152	3.100
2008	22.193	6.257	2.476	3.650	19.699	10.947	147	2.689
2009	21.344	7.789	2.869	2.758	17.749	10.509	171	2.927
Укупно	161.894	57.377	36.389	36.245	147.295	63.373	3.247	16.698

Извор: Подаци хотела „Радан“, 2010

Бањски третмани су бројни као што се може видети из табеле 84, али акценат треба ставити само на оне који карактеришу ову бању и хотел „Радан“: питке куле лековите воде, хидротерапија (купање у кади, подводна масажа, локалне купке, бисерна када и купање у базену са термалном водом), блатна терапија, електротерапија (ултразвук, солукс лампа, Д.Д. струје, галванизација, електрофереза, интерферентне струје и електростимулација), кинези терапија, ручна масажа и ласеро терапија. Последњи су уведени и посебни третмани: комплексна терапија целулита и масажа топлим камењем.

Опште контраиндикације на бањске третмане у Пролом бањи су: акутна обољења, инфективне болести, туберкулоза, хроничне болести, малигне болести, хепатитис, малигна хипертензија, апсолутна аритмија и тежи облици ангине пекторис.

Добро организовану, професионалну и стручну службу сачињава:

- лекара специјалиста 5,
- медицинске сестре 7,
- виши физиотерапеут 1,
- физиотерапеути 2,
- масери 2,
- лабораторијски техничари 2,
- помоћно немедицинско особље 3.

Медицински опремљени, а стручно оспособљени медицински радници за потребе гостију – пацијената обављају: специјалистичке прегледе, биохемијска и лабораторијска испитивања, ултразвучну дијагностику и велики број доплер испитивања (Подаци: хотел „Радан“, 2010).

МАТЕРИЈАЛНА БАЗА ТУРИЗМА

Пролом бања као врло млада бања имала је привилегију сагледања материјалне базе кроз комплементарност бањско-лечилишне и туристичке функције. Заинтересованост обе функције је уз повољно изабрано време и низа паметних пословних одлука учинила су ову бању већ 1994. године петом међу бањским местима у Србији, на основу броја ноћења. Сагледавајући далекорочно бању кроз могућности вишеструког искоришћавања термо-минералних извора низани су рецептиви који самостално остају и раде, а уствари су везани потези добро организоване и осмишљене туристичке понуде. Засноване на здравом односу и високо професионалном нивоу, обе функције у Пролом бањи имају пример какав се само пожелети може, нарочито у материјалној бази и плановима за будућност.

Слика 95. Туристички почеци – Ћурчића купатило (1961)
(Извор: Мађејка М. и Танасковић Р., 2008)

Смештајно – угоститељски капацитети

Стари хотел „Радан“ са 14 соба, 28 лежаја, рестораном са 50 седећих места и салом за ручавање са 100 седећих места саграђен је и предат на коришћење туристима 1968. године. У његовом окружењу постављено је 10 камп кућица са 20 соба и 40 лежаја.

Знатно модернији и лечилишно орјентисан био је доњи депаданс хотела „Радан“ изграђен 1976. године, са 60 соба и 128 лежаја, терасом, купатилом и централним грејањем. У приземљу депаданса организован је терапеутски блок са лекарским ординацијама, амбулантом, пословним и техничким просторијама. Оваква комплексност у пружању бањско – лечилишних услуга условила је проглашење Пролом бање 1977. године природним лечилиштем. У периоду (1982) хотел „Радан“ се проширује и модернизује у складу са пререгистрацијом у хотел са две звездице.

Слика 96. Хотел „Радан“ (Извор: www.kursumlija.org)

Геоистражни радови у периоду 1981-1986. године омогућили су довољну количину воде (11 l/s) за дугорочне балнеолошке планове и перспективу Пролом бање.

Табела 85. Основни смештајни капацитети Пролом бање

Назив	Категорија	Апартман и / Собе	Број лежаја	Број сед. места	Година изградње	Удаљеност од ТЦ Копаоник	Контакт
Хотел Радан	3	211	395	540	1989.	116 km.	027/88-111
Хотел Гаретов конак	3	3 / 34	84	250	2006.	115 km.	027/88-058
Мотел Рударе	2	30	60	268	1975.	105 km.	027/387-111
Укупно	/	278	539	1.058	/	/	/

Урађено према подацима са терена.

Круну пословања, а.д. „Планинка“, је поставила изградњом 1988. и 1989. године депаданса хотела „Радан“ са приземљем и четири спрата, 135 соба са 270 лежаја као и савременим купатилом. На површини од 2.500 м² налазе се бројни садржаји који испуњавају терапеутске, дијагностичке и специјалистичке као и рекреационе потребе пацијената и гостију.

Саобраћајна путна мрежа умногоме је допринела повећању броја туриста, нарочито по модернизацији пута Рударе – Пролом бања (1974), када је завршена и Топличка магистрала.

Слика 97. Мотел „Рударе“ (Извор: Мађејка М. и Танасковић Р., 2008)

Мотел „Рударе“, по новој категоризацији коначиште, располаже са 60 лежаја у 30 соба, углавном двокреветних, рестораном са 168 и летњом баштом са 100 седећих места. Налази се на 11 km. од Пролом бање, на транзитном путу Ниш – Приштина, тако да пружа повољне услове за одмор путника, туристичких група као и пословних људи.

Слика 98. Хотел „Гаретов конак“ (Извор: www.381info.com)

Ресторан „Гурман“, отворен 1963. године, на улазу у бањско насеље сада је претворен у *хотел „Гаретов конак“*. Модерно здање располаже са 3 апартмана и 34 собе са 84 лежаја и са рестораном од 250 седећих места. Хотел је власништво староседелца Дејана и Бојана Ђурчића који уз традиционално добру атмосферу нуде и велики број локалних јела и специјалитете испод сача.

Бањско лечилиште подстакнуто развојем основних смештајних капацитета у овом периоду знатно се проширило тако да 1971. године има више од 235 кућа, а 1984. године 576 објеката. Највећим бројем смештајних капацитета 911 соба са 1.937 лежаја бања је располагала 1982. године и он се односио на време некатегорисаних и довољно неконтролисаних капацитета.

Комплементарни смештајни капацитети у саставу приватних кућа и зграда у последње четири деценије доживљавали су благи пораст тако да 1991. године бања је имала 20 улица, 568 кућа и 37 стално насељених домаћинстава. По попису од 2002. године Пролом Бања је имала 111 становника у 48 домаћинстава, а 755 стамбених јединица намењених искључиво гостима бање. Велики број стамбених јединица показује јасну туристичку усмереност приватног сектора, мада последња декада доноси стално варирање у броју лежаја. Разлог томе су чешће контроле квалитета смештаја и категоризација као и организованост и садржајност хотелске понуде. Знатан број домаћинстава престао је да се бави издавањем смештајних капацитета (соба) иако је то био уносан додатни приход житеља Пролом бање. Од великог броја викендица на подручју бање, 30% власници су Београђани, 22% - Нишлије, 12% - Лесковчани итд.

Данас бања располаже са регистрованих 629 лежаја у 355 соба у оквиру основних смештајних капацитета, као и 140 соба са 290 лежаја у 60 приватних домаћинстава. Важно је напоменути да 3,1% свих бањских капацитета Србије припада Пролом бањи, на основу чега заузима девето место међу бањама Србије, а у укупном броју лежаја у бањским местима заступљена је са 2,17%. Заступљеност лежаја Пролом бање у Куршумлијској општини је нешто смањена после отварања хотела „Јелак“ у Луковској бањи и износи 39,8%.

Ресторатерска основа. Ресторани, који се налазе у Пролом бањи и њеној ближој околини, употпуњују туристичку понуду својим квалитетом и услугама пружајући посетиоцима и гостима пријатан амбијент, националне специјалитете и свежу речну рибу. Од некада малих угоститељских радњи многи су постали реномирани и ексклузивни ресторани са дугом традицијом. Поред ресторана који се налазе у склопу хотела „Радан“, „Гаретов конак“ и мотел „Рударе“, у бањи на услузи стоје и следећи угоститељски објекти: „Божији рај“, „Лаз“ и „Хоризонт“.

Табела 86. Ресторатерски капацитети Пролом бање.

<i>Ресторан</i>	<i>Седећа места у ресторану</i>	<i>Седећа места у башти/тераси</i>	<i>Контакт телефон</i>
При хотелу Радан	440	100	027/88-111
При хотелу Гаретов конак	250	/	027/88-058
При мотелу Рударе	168	100	027/387-111
Божији рај	24	80	027/88-288
Лаз	36	16	/
Хоризонт	72	48	/
Укупно	990	343	/

Урађено према подацима са терена

Саобраћај и саобраћајнице

Пролом бања може да послужи као пример узајамне условљености саобраћаја и саобраћајница са развојем бањског и туристичког центра.

Пролом бања је повезана са магистралним путем Е-80 Ниш – Приштина у дужини од 11 km сигнално, добро опремљеном, друмском саобраћајницом III категорије коловоза. Ова друмска саобраћајница, пролазећи кроз Пролом бању ка истоку, спаја ка источној Србији бањско лечилиште са Бојником (44 km), Лесковцем (82 km), Лебаном (59 km) и Медвеђом (80 km). Пролом бању са сеоским насељем Леце повезује локална саобраћајница преко источних падина Радан планине у дужини од 23 km. Део саобраћајнице до Гајтанских врата (14 km) је под туцаником. Врло актуелан и у плановима за модернизацију је пут (тренутно под туцаником) Пролом Бања – Ђавоља варош. То би била најкраћа веза (10,5 km) између две атрактивне туристичке дестинације.

Железнички саобраћај је углавном локалног карактера али важан део за посетиоце који долазе из правца Ниша. Најближа железничка станица је „Рударе“ на 11 km од Пролом Бање.

Најмање утицаја на развој Пролом бање за сада имају аеродроми: београдски (306 km), нишки (72) и приштински (83).

Инфраструктурна основа

Поред поште, више услужних трговинских објеката и аутобуске станице, у Пролом бањи налази се и четворогодишња основна школа. Два приоритетна задатка за уређење Пролом бање, чиме би се убрзао развој и уједно појачала инфраструктурна основа, су доношење генералног и детаљног урбанистичког плана Пролом бање који би помогао у регулисању проблема старих и нових објеката, као и комунално – инфраструктурног уређење (изградња и уређење путне мреже, водоводне и канализационе мреже и модернизација телекомуникационог система.

Туристичка пропаганда Пролом и Луковске бање

Велики број туристичких објеката у почетку у три (Куршумлијска, Луковска и Пролом), а од 1984. године у две бање, Луковској и Пролом, условио је перманентно присуство на туристичкој и бањској сцени Србије. На добро развијеном тржишту Србије појавио се први проспект, штампан на српском и енглеском језику, где је поред туристичког представљања бања, обрађена и Ђавоља варош, као и културно историјски споменици Куршумлије. Године 1990. „Планинка“ је организовала маркетиншку службу с намером што јачег продора на тржиште бања што је резултирало вишеструким увећањем посете туриста и броја ноћења у поменутих бањама. Велики број огласних порука, интервјуа за познате штампане медије, спотова и гостовања у телевизијским емисијама направили су незапамћен продор тако да бање, нарочито Пролом, бележе своје рекордне године по посећености. Комплементарно се надовезују и рекламе за „Пролом воду“ од 1996. године.

Једна од врсти промоција ове бање је интернет мрежа. „Планинка“ као носилац се конектовала још 1998. године на www.planinka.rs, тако да су електронски медији имали прилике да се упознају са постојањем и лековитим водама ове две бање. У склопу туристичке пропаганде треба споменути поред великог броја стручних, дипломских, магистарских и докторских радова и више публикованих „Чудотворне лековите воде Пролом бање“, аутора Мађејка М. и Танасковића Р., „Луковска бања и околина“, аутора: Костића А., Глигоријевића Р. и Танасковића Р., „Луковски крај и Луковска Бања“, аутора Мађејке М. (необјављени рад) као и већи број радова о Куршумлији са подробним описом бања у окружењу.

Комплетни пропагандни материјали нарочито велике количине штампаног материјала делиле су се на сајмовима, конференцијама као и пригодним скуповима, уз сталну присутност на рецепцијама хотела и локалних пошти.

Промоцију својих бања „Планинка“ презентује већ дужи низ година на: Сајму туризма у Београду, Туристичкој берзи бања у Врњачкој бањи, берзи бања у Нишу, Међународном сајму бања и климатских места у Келну, Сајму туризма „Лорист“ у Новом Саду, Сајму туризма у Солуну и Сајму туризма у Бања Луци. Позитивни ефекти туристичке пропаганде су добро видљиви само их треба допуњавати како се допуњава и осавремењује и туристичка понуда.

ТУРИСТИЧКИ ПРОМЕТ

„Имао неки човек у селу коња који се сав ошугао. Видевши да му нема спаса сељак пусти коња да цркне негде у планину. После неког времена неки људи му рекоше да су видели његовог коња како јури околним ливадама. Сељак је отишао и нашао свог коња живог и здравог поред планинског извора и блата у ком се ваљао, а од шуге ни трага...“

Као мали дечак слушао сам ову причу од покојног професора доктора Михајла Костића. Не бих се ни сетио тог детаља да га нисам нашао у књизи „Чудотворне лековите воде Пролом бање“ од Миливоја Мађејке и Радована Танасковића.

Сличне приче, случајеви побољшања здравственог стања и излечења пацијената били су основ многих пионирских туристичких активности у прошлости везаних за Пролом Бању. Са развојем инфраструктуре, посебно задовољавајућом издашношћу термалних извора и удобним смештајним капацитетима промет туриста ове бање је из године у годину значајно растао.

Табела 87. Број туриста и ноћења у хотелу „Радан“ за период 2000-2009.

Година	Туристи			Ноћења туриста			Просечан боравак туриста	
	Свега	Домаћи	Страни	Свега	Домаћи	Страни	Домаћи	Страни
2000.	8.448	8.434	14	66.312	66.211	101	7,8	7,2
2001.	7.106	7.098	8	59.963	59.911	52	8,4	6,5
2002.	11.244	11.230	14	87.385	87.270	115	7,8	8,2
2003.	9.952	9.942	10	65.260	65.190	70	6,5	7,0
2004.	9.501	9.496	5	69.492	69.450	42	7,3	8,4
2005.	9.701	9.681	20	72.497	72.350	147	7,4	7,3
2006.	10.172	10.066	106	70.838	70.255	583	7,0	5,5
2007.	9.197	9.045	152	62.367	61.745	622	6,8	4,1
2008.	13.462	13.215	247	78.981	77.066	1.915	5,8	7,7
2009.	12.912	12.298	614	68.390	64.688	3.702	5,2	6,0

Извор: Подаци хотела „Радан“, 2010

Из табела, 87 и 88, сагледа се како основни смештајни капацитети утичу на укупан промет туриста у бањи. Врло озбиљном понудом садржај, како лечилишних, рекреативно-излетничких и донекле спортских хотел Радан је успео да 2002.године привуче 90%, а 2007. године 86% туриста Пролом бање. Овај проценат је нешто мањи када су у питању ноћења туриста, јер приватни сектор бележи дуже боравке гостију.

Табела 88. Број туриста и ноћења у Пролом бањи за период 2000-2008.

Година	Туристи			Ноћења туриста			Просечан боравак туриста	
	Свега	Домаћи	Страни	Свега	Домаћи	Страни	Домаћи	Страни
2000.	9.595	9.583	12	78.190	78.137	53	8,2	4,4
2001.	7.470	7.462	8	64.148	64.069	79	8,6	9,9
2002.	12.376	12.335	46	100.522	100.286	236	8,1	5,1
2003.	10.317	10.216	101	79.477	79.071	406	8,1	4,0
2004.	10.765	10.758	7	78.757	78.692	65	7,3	9,3
2005.	12.074	12.053	21	80.341	80.191	150	6,7	7,1
2006.	11.715	11.706	9	76.119	76.031	88	6,5	9,8
2007.	10.598	10.459	139	64.178	63.614	564	6,1	4,1
2008.	15.625	15.493	132	80.128	79.486	480	5,1	3,6

Извор: Републички статистички завод Србије

Интересантно је погледати и како су се кретале месечне посете туриста у Пролом бањи за рекордну 2002. годину.

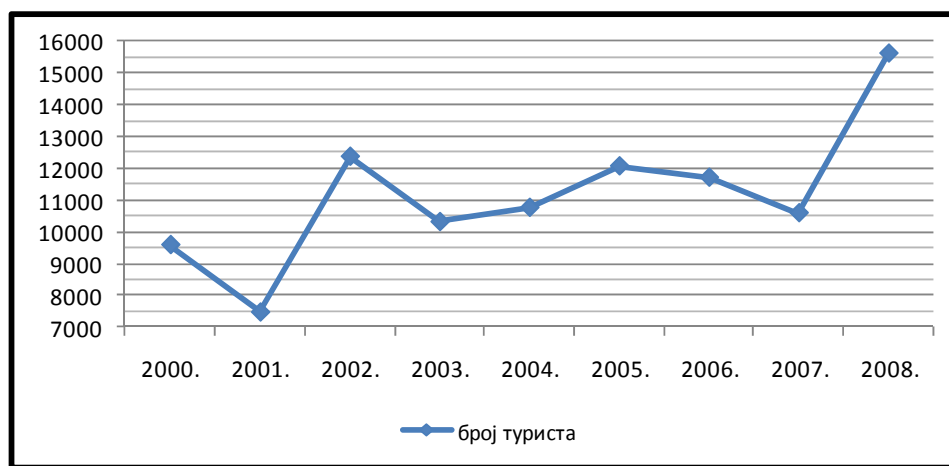
Табела 89. Број туриста и ноћења у Пролом бањи за 2002. годину.

	Јан.	Феб.	Мар.	Апр.	Мај	Јун	Јул	Авг.	Септ.	Окт.	Нов.	Дец.	Год.
турист	36	224	1.021	989	942	1.334	1.276	1.466	1.533	1.410	1.279	866	12.376
ноћења	231	1.789	6.859	5.328	5.658	10.739	11.973	13.536	14.833	13.381	10.412	5.753	100.522

Урађено према подацима са терена

Приметан је највећи број туриста и ноћења у летњим месецима, јер су садржаји Пролом бање управо тако и сконцентрисани.

Подаци за испитивани период могу се графички представити.

Графикон 26. Број туриста у Пролом бањи у периоду 2000-2008, Бојовић Г.

Графикон 27. Ноћења туриста у Пролом бањи у периоду 2000-2008, Бојовић Г.

Могућност у продужавању туристичке сезоне мања је у пролећним месецима а већа попуњеност и продужени боравак је у јесењим. Рекордну 2002. годину, на основу посете броја туриста хотела „Радан“, превазићи ће 2009. година, али ће број ноћења туриста ипак остати у домену рекорда 2002. године.

ОБЛИЦИ ТУРИСТИЧКИХ КРЕТАЊА

Развој туризма и укупне туристичке активности у Пролом бањи се врло добро и плански спроводе. Велики број туристичких посленика својим стручним умећем развија читав низ туристичких и пратећих садржаја градећи основу за различите врсте туризма у бањи. Свакако приоритетно место има бањски туризам.

Бањски туризам као најзаступљенија врста стационарног туризма у Пролом бањи своју материјалну основу гради на лековитим водама термоминералних извора, инфраструктурној опремљености модерних смештајних капацитета уз постојећу афирмисаност на туристичком тржишту. За ублажавање знатне разлике између летњег и зимског периода, примећује се ангажовање туристичких стручњака Пролом бање на продужењу летње туристичке сезоне као и осмишљавању нових зимских програма, углавном везаних за бањске третмане и рекреативни боравак.

Слика 99. Манифестација „Златна фрула Пролом бање“ (Извор: www.planinka.rs)

Сеоском туризму добру полазну основу чини бањски туризам Пролом бање. Становиштво, које гравитира Пролом бањи, посебно из два села Пролом и Велико Пупавце, укључено је кроз различита ангажовања у туристичку понуду. Већи део становништва се бави скупљањем печурки, што поред финансијске користи може бити и туристички искоришћено. Пошто је село Пролом (некада Полом) на раскрсници локалних путева давно установљена пијаца је препуна производа кућне радиности, домаћих специјалитета овог краја као и шумског сезонског воћа.

Излетничко – екскурзиону врсту туризма карактерише добра организованост као и близина атрактивних локалитета. На првом месту је Ђавоља варош која преузима примат у броју посета свим другим и околним туристичким вредностима. Примат је нарочито наглашен из Пролом бање десетокилометарском „Стазом здравља“ до локалитета Ђавоља Варош. „Стазе здравља“, њих седам, су добро осмишљени излети за све госте Пролом бање, који се поред шетње живописним шумским пределима упознају са околином и културно историјским споменицима овога краја. По жељи туриста могуће је посетити и производне програме а.д. „Планинка“ односно фабрику „Пролом вода“. За оне храбрије, у летњим данима, право освежење је попети се на Шобот (1.409), највиши врх планине Радан (маршута дуга 22 km, са повратком). Екскурзиони туризам је у Пролом бањи поред традиционалног одржавања „Сусрети рехабилитационих центара Србије“ добио и спортску ноту кроз такмичења „Медицинијада Рашког округа“ и „Игре минералаца Србије“.

Транзитни туризам је вишеструко значајан за Топлички крај. Железничка пруга Куршумлија – Рударе – Подујево – Приштина која је завршена 1948. године значила је прву озбиљнију инвестицију државе на овом простору. Возом се стиже од Рудара преко Косова Поља до Пећи као и преко Ниша до Скопља и Београда. Иако тренутно врло малог значаја и утицаја на туризам, пруга је одиграла главну улогу у пионирским корацима на omasовљењу посета Пролом бањи.

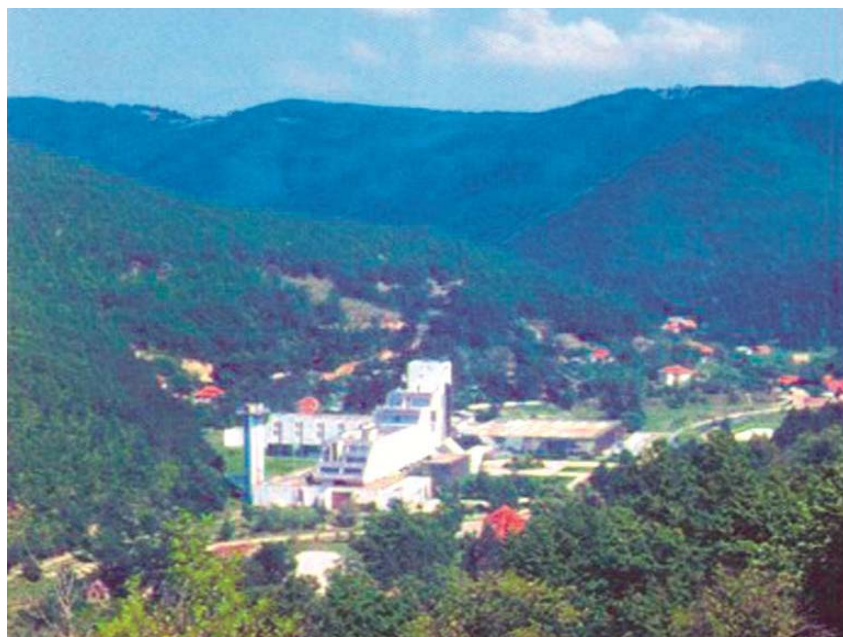
Топличка магистрала која пролази долином Косанице, са модернизацијом 1974. године, постаје жила куцавица овог краја. Директно повезана са једне стране ауто путем Београд – Ниш – Скопље, а са друге Јадранском и Ибарском магистралом, транзитношћу директно утиче на развој туризма Рудара и Пролом бање. Безбедоносни услови на Косову и Метохији са краја деведесетих XX века па до данас утицали су да је транзитни туризам у овом крају у опадању.

VIII ТУРИСТИЧКЕ ВРЕДНОСТИ КУРШУМЛИЈСКЕ БАЊЕ

Куршумлијска бања представља једну од српских бања са најславнијом прошлошћу и веома лековитом топлим и минералном водом. Смештена је на југоисточној подгорини Копаника, у долини реке Бањске, на надморској висини од 423 - 448 метара. После релативно туристички стабилног периода (1985-2000), бања је полако губила на значају, тако да је 2006. године, на жалост, затворена.

ПРИРОДНЕ ТУРИСТИЧКЕ ВРЕДНОСТИ

Природни потенцијали и туристичке вредности Куршумлијске бање су одувек имали примарни импулс за кретање туриста ка овој дестинацији. Окружена шумовитим висовима са више топлих и минералних извора, од давнина познатим лековитим блатом, Куршумлијска бања има све услове и predisпозиције да постане реномирано бањско и ваздушно лечилиште.

Слика 100. Панорама Куршумлијске бање (Извор: Каталог, Куршумлијска бања, 1998)

Рељеф као туристичка вредност

Бањско насеље, као здравствени и рехабилитациони центар, подигнуто је на долинским терасама и по дну котлине, користећи рељефне одлике за што боље истицање вредности Куршумлијске бање као и прилагођавање садржаја, нарочито излетничког карактера, туристичкој клијентели. Геолошким истраживањима је утврђено да се терасе састоје од терцијалних вулканских наслага дебљине 40-50 m од површинског тла. Карактеристичан је потез дуг око 30 km од Разбојне до Куршумлијске бање. Испод овог слоја наилази се на тање слојеве базалтног камена (базалт- вулканска стена са ниским садржајем SiO₂, тј испод 50% тежине). На већим дубинама су регистроване углавном флишне насlage.

Од средње високих висова који окружују Куршумлијску бању, многи би могли бити искоришћени за пешачке туре са наглашеним акцентом ваздушне бање код туриста и посетилаца, а највиши је Црна Чука са 889 m надморске висине.

Висина околних висова је одредила и велику заузетост шумском површином (66,4%). Листопадне шуме, скоро у потпуности, преовладавају овим простором. Ливаде и пашњаци се простиру на 20,4%, орнице на 7%, а воћњаци на 1,6% површина Куршумлијске бање. Проширена котлина је испресецана коритима Бањске реке и Преполачког потока дуж чијих токова су изграђене регионалне и локалне саобраћајнице.

Клима као туристичка вредност

Куршумлијска бања има умерену климу са жупским карактером тако да је котлина у којој су смештајни капацитети сува, осунчана, без магле и са краћим задржавањем снежног покривача. За разлику од осталих испитиваних бања, клима Куршумлијске бање највише одговара туристима и гостима који садржаје хотела „Жубор“ употпуњују са шетњама у прелепом амбијенту окружења.

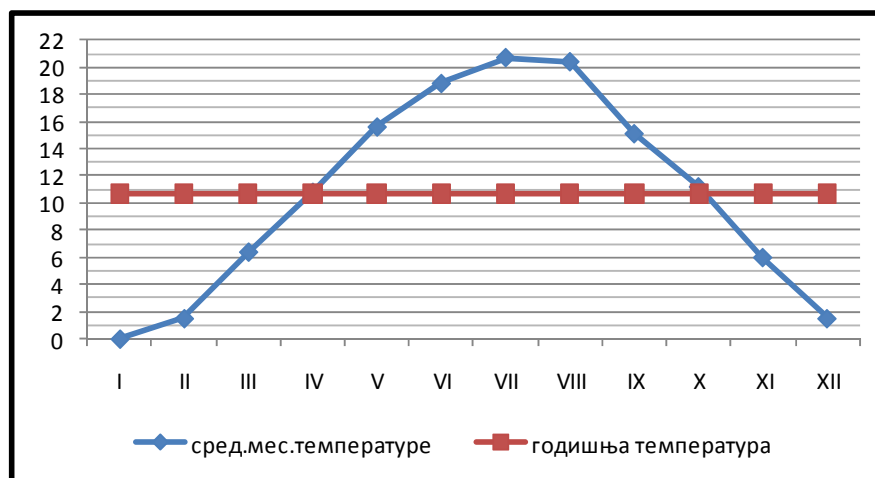
Температура ваздуха. На основу података добијених из ХМС станице Куршумлија може се видети да су највише средње температуре ваздуха забележене у јулу месецу, а најниже у месецу јануару.

Табела 90. Средње месечне и годишња температура ваздуха (°C) у Куршумлијској Бањи за период 1999-2008.

I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII	Год.
0,0	1,5	6,4	10,8	15,6	18,8	20,7	20,4	15,1	11,2	6,0	1,5	10,7

Урађено према податцима: Републички хидрометеоролошки завод Србије

Из табеле 90 може се закључити да су у испитиваном периоду јесењи месеци октобар и новембар имали знатно веће вредности температуре ваздуха, које могу позитивно да утичу на продужење туристичке сезоне. Такође, новембар месец, је врло често топлији од месеца марта. Вредности температуре ваздуха могу бити графички приказане.

Графикон 28. Средње месечне и годишња температура ваздуха (°C) у Куршумлијској бањи за период 1999-2008, Бојовић Г.

- За Куршумлијску бању биће искоришћени подаци Републичког хидрометеоролошког завода Србије за градско насеље Куршумлија, због сличности параметара и удаљености ова два насеља.

Максимална температура ваздуха је у Куршумлијској бањи за испитивани период, измерена 24.07.2007. године, и износила је 42,8°C, док је минимална (- 21,3°C) измерена 26.01.2006. године.

Ваздушни притисак Куршумлијске бање има просечну вредност од 972,3 mb добијену на онову краткорочних мерења, с тим што су колебања скоро занемарљива.

Ветар. Ветрови који дувају у Куршумлијској бањи су слабијег интензитета и с обзиром на окруженост шумовитим висовима не представљају битан фактор у туристичком погледу.

Табела 91. Средња честина (%) и брзина (m/s) ветрова у Куршумлијској бањи за период 1999-2008.

N		NE		E		SE		S		SW		W		NW		ТИХО
чес.	брз.	чес.	брз.	чес.	брз.	чес.	брз.	чес.	брз.	чес.	брз.	чес.	брз.	чес.	брз.	
86	2,6	145	2,5	17	2,1	62	3,3	174	2,7	92	2,1	6	2,2	44	2,6	470

Урађено према подацима: Републички хидрометеоролошки завод Србије.

Највећу просечну честину имају североисточни и јужни ветрови док југоисточни ветрови имају просечно највећу брзину. Мерења су извршена у 2007. и 2008. години. Излетничком туризму нарочито погодује, карактеристично велика вредност (470 термина) без ветра (тихо).

Релативна влажност ваздуха Куршумлијске бање је климатски елемент који не утиче много на туристичка кретања ка и од бање. Просечна вредност релативне влажности је 72,5%.

Облачност је климатски елемент који је у директној зависности са осунчавањем. За простор Куршумлијске бање, просечна годишња облачност (период 1999-2008) је износила 56%, или 5,6/10. видљиве небеске површине.

Табела 92. Средње месечне и годишња вредност облачности (1/10) Куршумлијске бање за период 1999-2008.

I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII	Год.
6,1	5,9	5,6	6,2	5,3	4,7	4,5	4,0	5,5	5,3	6,2	7,6	5,6

Урађено према подацима: Републички хидрометеоролошки завод Србије

На основу табеле 92 може се закључити да је највећа облачност у зимском периоду и да је децембар просечно најоблачнији месец, као и да је најмања облачност лети. Ова периодичност свакако највише погодује туристима који посећују Куршумлијску бању.

Осунчавање (инсолација). Куршумлијска бања добија годишње у просеку 2.110. сунчаних часова Очекивано, летњи месеци су најосунчанији нарочито август и јул, док у зимском периоду бања добија знатно мање сунца, посебно у месецу децембру.

Табела 93. Средње месечне и годишња вредност осунчавања (h)
Куршумлијске бање за период 1999-2008.

I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII	Год.
107	117	164	110	224	261	311	298	160	143	80	44	2.110

Урађено према подацима: Републички хидрометеоролошки завод Србије

Због кратког временског периода испитивања (2007-2008) добијене резултате треба допунски проверити, јер су 2008., а нарочито 2007. година, забележене као изузетно осунчане и топле године. Најосунчанији је био месец август 2007. године са 350 часова, а најмање осунчање у бањи било је, свега 43 часа, децембра месеца 2007. године.

Падавине у Куршумлијској бањи, нарочито снежне с обзиром на њихову очекивану периодичност, немају битнију улогу и важност на туристичка кретања ка бањи.

Кишне падавине своју максималну годишњу вредност од 748 mm над Куршумлијском бањом бележе у 2007. години а минималну 2003. године са 582 mm. Дневни максимум кишних падавина био је 04.12.2008. године са 48,3 mm што је вредност већа и од неких месечних вредности. Нешто више кише над Куршумлијском бањом излучи се у зимском периоду у односу на летњи, али је констатована знатна промењивост како у количини тако и у периодичности излучених киша.

Снег и снежни покривач. Карактеристика овог климатског елемента је у границама надморске висине Куршумлијске бање. Очекивано, месеци са највише снега су јануар, фебруар и децембар, док врло мало снежних падавина добијају април и новембар.

Табела 94. Годишње максималне висине снежног покривача (cm) и број дана под њим за период 1999-2008.,.

Година	Максимални снежни покривач	Број дана под снежним покривачем	Месец / број дана под снежним покривачем
1999.	13 – 6. Мар.	36	Фебруар / 13
2000.	12 - 14. Јан.	42	Јануар / 31
2001.	17- 2. Апр.	42	Децембар / 20
2002.	10 - 5. Јан.	47	Јануар / 23
2003.	8 - 31. Јан.	56	Фебруар / 15
2004.	6 - 16. Дец.	48	Јануар / 20
2005.	24 - 20. Јан.	71	Јануар / 21
2006.	15 - 5. Мар.	64	Март / 13
2007.	9 - 20. Дец.	32	Децембар / 19
2008.	13 - 04. Јан.	35	Јануар / 13
Просек	12,9	47,3	Јануар / 21,6

Урађено на основу података: Републички хидрометеоролошки завод Србије

Вредности за дане под снежним покривачем су добијене узимајући у обзир месеце када је било снежних падавина. Најчешће су то месеци: јануар, фебруар, март, новембар и децембар. Снежни покривач се задржава у Куршумлијској бањи 47,3 дана, и његова просечна годишња максимална висина је нешто мања него код осталих посматраних бања (12,9 cm). У бањи снег пада просечно 21,6 дана годишње, а најчешће у јануару.

Хидрографске туристичке вредности

Хидролошку разноврсност вода Куршумлијске бање свакако треба почети са Бањском реком која је после Косанице најдужа (15 km) и најбогатија водом притока Топлице, у коју се улива у Куршумлији. Притоке Бањске су: Преполачки поток који се улива у Буњачку реку, а која настаје од Тачевског потока и Жегровачке реке. На 3 km пре ушћа у Бањску реку улива се њена лева притока Миринска река. Воде Бањске реке су чисте и не пресушују, а њеном долином изграђен је пут Куршумлија – Куршумлијска Бања.

Термоминерални извори. Већи број публификованих анализа вода Куршумлијске бање урадио је Марко Т. Леко и то у периоду од 1885, 1890. и 1922. године. У њима је утврдио да из више лековитих извора истиче вода температуре од 37°C до 59°C и издашности од 50 l/min која по литру садржи:

- сувог остатка 2,076 gr,
- калцијум оксида (CaO) 0,034 gr,
- магнезијум оксида (MgO) 0,0545 gr,
- оксида гвожђа и алуминијума (FeO₃ – Al₂O) 0,002 gr,
- силицијум диоксида (SiO₂) 0,082 gr,
- хлора (Cl) 0,030 gr,
- сумпорводоника (H₂S) 0,004 gr.

Воде ових извора су сумпоровито – алкално киселе хипертерме и у саставном делу најзаступљенији је натријум бикарбонат.

О проучавању и лековитости ових вода говори податак, да је као експерт министарства здравља Шчербаков А. 1927. године посетио бању и дао њен шири опис. Поред тачних локација, температура, издашности извора он је у свом извештају поделио изворе на две групе: Јужну и Северну (извори у кориту и обали Бањске реке).

Табела 95. Преглед бушотина у Куршумлијској бањи за период 1963-1992.

Година	Шифра	Издашност l/s	Температура °C	Број бушотина	Врста бушотине
1963.	/	11,1	14 -55	/	плитка 40 - 50 m
1974.	Б-1/74	8	35 - 62	8	средње дубока 168,5
	Б-2/74	2,7	35 - 62	8	плитка 75,7
1984.*	Б-3/84	8	65	1	плитка 70
1992.	истражна			1	дубока 273
	експлоатација	20	68	1	средње дубока 175

Извор: Мађејка М. и Танасковић Р, 2008

Табелу 95 прати податак да је хемизам испитиване воде из бушотина био углавном уједначен и сличан са старијим анализама.

Према Ненадовићу А. (1936) у бањи је десетак минералних извора са температуром до 62°C. Где год се побије црпка у ужем бањском рејону на дубини од 2-3 метра, добије се топла минерална вода од 45°C до 55°C уз дебели слој минералног муља мрко – сиве боје. Процеси испитивања вода с крајњим циљем каптирања настављени су и у послератном периоду. Вода експлоатационе бушотине у потпуности је задовољавала све балнеолошке и техничке потребе.

* Бушењу Б-3/84 претходило је затварање Б-1/74 и Б-2/74

Године 1987. бушењем је добијена угљено-кисела, слабоминерализована, хидрокарбонатно натријумска хипотерма температуре 25°C и рН 6,5 названа “Мамурлук”. По својствима спада у боље киселе воде и планира се њено флаширање. Вода “Алкал” добијена је бушењем обода Бањске реке и врло слична је проломској води (Маћејка М и Танасковић Р., 2008).

Табела 96. Хемизам вода куршумлијске бање (mg/l)

CO ₃	0,0	Na	713,0	Li	2,13	Ti	0,007
HCO ₃	135,0	K	34,0	Sn	1,12	Pb	0,006
Cl	28,0	Ca	26,0	Rb	0,094	Mo	0,003
SO ₄	14,0	Mg	33,0	Cs	0,080	As	0,002
F	2,0	NH ₄	6,0	Mn	0,037	Ni	0,001
Br	0,03	Fe ₂ O ₃	0,45	Ba	0,035	Co	0,001
J	0,02	Al ₂ O ₃	0,42	Zn	0,017	V	0,001
HPO ₄	0,90	HBO ₂	60,0	Cu	0,014	Sb	0,006
HAsO ₄	0,01	SiO ₂	120,0	Cr	0,012	Sn	0,002

Извор: Протић Д., 1995

Куршумлијска бања је располагала јединственим минералним блатом које се вековима стварало на блатним котлинским изворима. Мишљење Шчербакова А. је да је то једно од најлековитијих минералних блата у Европи. Ове наслаге блата су извађене и сасушене приликом изградње хотела “Жубор”.

Биљни и животињски свет

Очувана природа, уз повољне климатске услове, условила је разноврсност биљног и животињског света овог краја. Шуме, као најзаступљеније у околини Куршумлијске бање, се састоје (у односу на надморску висину од 423 m) углавном од листопадних шума. Уз речно корито Бањске реке јова и граб, а затим, неравномерно, висински се преплићу шуме храста и букве. Због туристичке привлачности део око хотела је под естетским дрворедом борова и липа.

Слика 101. Печурка у близини Куршумлијске бање (Фото: Бојовић Г., 2004)

У шароликост флоре добро су уклопљене и присутне печурке, шумско воће као и велики број лековитог биља.

Биљни свет је увек у корелацији са животињским светом. На овом простору, све мање посећеним од стране човека, развија се богат свет фауне Куршумлијске бање. Дивља свиња, лисица, вук, куна, јазавац, мрки и шарени твор, ласица, веверица, зец, дивља мачка најчешћи су становници околних шума. Од птица у шумским заједницама гнезде се: дивљи голуб, грлица, јаребица, јастреб, кобац птичар, кобац мишар, гавран, детлић и др.

Земља, загрејана од топлих извора, је увек место за окупљање гмизаваца, тако да се на терену може срести: смук, поскок, гуштер, а у води даждевњак и жаба.

Рекреативни риболов је омиљена разонода која, због потока и река богатих поточном пастрмком, кленом, кркушом и скобаљем, може позитивно да утиче на туристе ове бање.

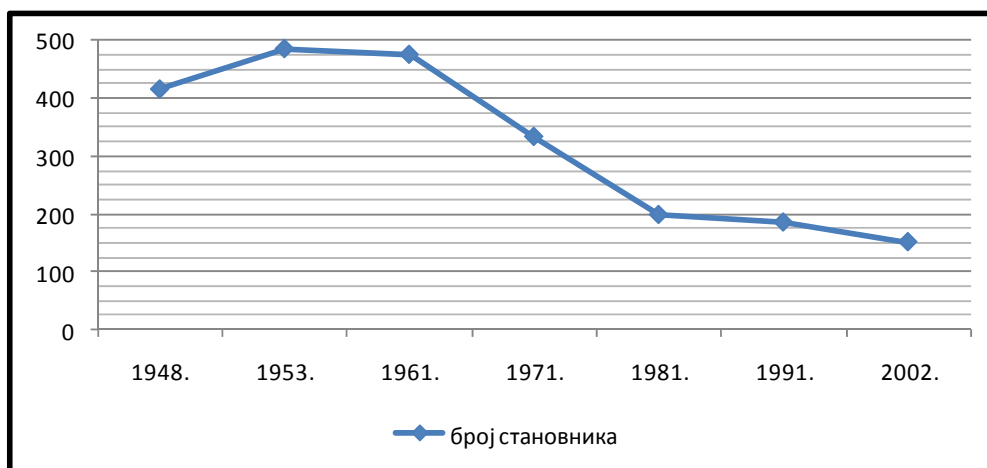
ДРУШТВЕНИ УСЛОВИ ЗА РАЗВОЈ ТУРИЗМА

Историјски развој. Куршумлијска бања је једна од наших најстаријих бања. У својој прошлости у лековитим водама су уживали и лечили се Римљани, средњовековна српска властела и Турци под чијом влашћу је бања разрушена и потпуно запустела, о чему сведоче многи споменици. Из тог времена путописац др Едвард Браун који је посетио бању 1669. године пише да је видео топло купатило у „једној сведеној и добро озиданој соби која је врло добра за опоравак путника”.

Почетак XX века доноси помак у обнови и реконструкцији смештаја у бањи, првенствено са здравственог становишта. Иако из тог времена нема званично евидентираних података о смештају, познати су наводи да су издаване празне собе, а за спавање бањски гости доносили су своје сламарице (Вукоичић Д., 2008).

Бања је била лечилиште углавном за „сеоски свет” све до указа краља Александра 1929. године којим је проглашена за „опште корисну и лековиту воду”, што је утицало на перманентан раст броја туриста, тако да се овај период (1930-1940) у аналима бање сматра златним (Костић М., 1962).

Становништво. Куршумлијска Бања је градско насеље у југозападном делу општине Куршумлија и Топличког округа. Од десет села (Врело, Вукојевац, Дабиновац, Кртог, Љуша, Тачевац, Трмка и Шатра), која гравитирају Куршумлијској бањи као месној заједници у два више нема житеља (Тачевац и Вукојевац). По пописима Куршумлијска бања је имала: 1948. године 415 становника, 1953. (485), 1961. (475), 1971. (333), 1981. (198), 1991. (185) и 2002. године 151 становника.

Графикон 29. Промене броја становника Куршумлијске бање у периоду 1948-2002, Бојовић Г.

На основу пописа и тренутног броја становника присутан је интензиван пад у броју становника овог насеља.

У насељу по попису из 2002. године живи 151 становник у 55 домаћинстава, од чега су 125 пунолетних лица, а просечна старост становништва износи 43,9 година (40,2 код мушкараца и 47,3 код жена). У етничкој структури становништво српске националности учествује са 94,3%. Полну структуру насеља чине 72 особе мушког и 79 особа женског пола. Просечна насељеност Куршумлијске бање је 33,9 становника по километру квадратном. Од 33 активна становника (17 мушкараца и 16 жена) највише се по делатностима бави: здравственим и социјалним радом 14 (7 мушкараца и 7 жена), пољопривредом, ловом и шумарством 5 (1 мушкарац и 4 жене) и трговином 5 становника (3 мушкараца и 2 жене). Последњи подаци указују на недвосмислену оријентацију и упућеност становништва овог простора према лечилишној функцији ове бање, и ангажовању у здравственој делатности при заводу за рехабилитацију. По попису из 2002. године образовни ниво становништва у Куршумлијској бањи био је следећи: основно образовање 38 особа (16 мушкараца и 22 жене), средње 44 особе (27 мушкараца и 17 жена) и са вишом школом 4 особе (3 мушкараца и 1 жена).

Привреда. Дугогодишње лоше вођена туристичко – пословна политика у Куршумлијској бањи створила је ситуацију да тренутно нема привредних субјеката у насељу, тако да се малобројно становништво претежно бави пољопривредом, нарочито сточарством и прерадом шумског дрвета.

АНТРОПОГЕНЕ ТУРИСТИЧКЕ ВРЕДНОСТИ

Захваљујући лековитој води прошлост бање сеже још у *античко доба*. Користећи важан пут Ниш – Куршумлија – Подујево – Липљан – Љеш, Римљани су уживали у благотворним водама “Aquarum Bassianae”. Трагови овог времена препознатљиви су по опекама и зидинама купатила, сребрним новцем императора Филипа (244-249) као и по надгробним споменицима у част нимфи – богиња лековитих вода.

Слика 102. Римски рељеф (III век) из Куршумлијске бање
(Извор: www.kursumljia.org)

Римски рељеф је највероватније био део надгробног споменика од белог мермера, који је пронашао учитељ Михајло Ризнић 1884. године, и који се све до 1917. године налазио у Куршумлији, када је однет од стране окупатора за Немачку. Средњовековни споменици културе су у Куршумлијској бањи, представљени симболичним бројем, нажалост само лоше очуваних локалитета.

Црквиште Свете Петке које се налази у селу Врело, удаљеном од бањског насеља 800 м. Црквиште је по димензијама могло бити и некадашњи манастир, али званичних података нема сем да су највећа уништења (одношење каменог материјала) била крајем XIX века.

Црквиште Светог Илије у селу Мала Штава. Налази се у долини Буњачке реке на надморској висини од 510 м и на 4,5 km удаљености од бање. Темељи црквишта су у доста лошем стању очуваности, што ипак не представља препреку за посете мештана – верника, као ни туристима за обилазак овог места погодног за шетње и излете (Мађејка М и Танасковић Р., 2008).

Старо купатило у Куршумлијској бањи доказ је да су Турци после вишевековног боравка на територији Србије, а користећи термалне воде бање, градили скромне објекте (купатила – хамаме). Део купатила са једним базеном оријенталне архитектуре подигнут је 1885. године, док се у дограђеном делу (1910.год.) такође налазио још један базен. Иако се купатило тренутно не употребљава, у функционалном је стању а може у непостојању других објеката бити и туристички интересантно.

Слика 103. Старо купатило у Куршумлијској бањи (Извор: www.kursumlija.org)

Вредно би било споменути и објекте – споменике из XX века, као што су: вила „Милица“ саграђена 1908. године, као и Нишко одмаралиште, односно одмаралиште Црвеног крста, саграђено 1927. године.

Изузетно скромне антропогено – туристичке вредности Куршумлијске бање треба туристима представљати у саставу укупних културно – историјских споменика општине Куршумлија.

ИНДИКАЦИЈЕ И КОНТРАИНДИКАЦИЈЕ ТЕРМАЛНИХ ВОДА

Минерална вода Куршумлијске бање је средње минерализована хипертерма (60,2°C) са добрим хемијским саставом.

Из хемизма термалних извора може се закључити да натријум, хидрокарбонат и гас водоник сулфид (H_2S) у знатним количинама позитивно утичу са балнеолошког становишта. Највећи степен ресорпције се врши преко коже, и зато примена разних врста терапија скоро обавезно подразумева купање у сулфидо – минералним водама и утицај сумпора у њима.

Слике 104-107. Терапијски блок Завода за превенцију инвалидности и рехабилитацију “Жубор” (Извор: Проспект, Куршумлијска бања, 1998)

Једну од последњих анализа урадила је служба за балнеологију института за рехабилитацију из Београда 2004. године. Њихово мишљење о коришћењу сулфидне хипертерапије у бално-терапијске сврхе као помоћном средством у склопу медицинске рехабилитације, претходним хлађењем ове воде је да помажу код: Болести локомоторног система.

- стање после реуматске грознице,
- хронични инфлаторни реуматизам,
- дегенеративни реуматизам (астроze и спондилоze),
- екстра артикуларни реуматизам,
- стање после прелома костију и хируршке интервенције,
- последица трауме и ратног рањавања.

Гинеколошких обољења.

- хронична запаљења на андексима,
- постоперативна стања праћена упалама и запаљењима,
- продужено лечење гениталне тбц,
- примарни и секундарни стерилитет,
- постоперативна стања због стерилитета.

Неуролошких обољења.

- неуралгије,
- полинеурита.

Болести метаболизма.

- урична дијатеза.

По потреби врши се и терапија лековитим блатом – пелоидом, с тим што за разлику од пре 30 година, када је читав део у окружењу данашњег хотела лежао на лековитом блату, сада се оно вештачки припрема.

До сада нису позната и забележена контраиндикативна дејства на терапеутске третмане, али стручно особље упозорава да се треба држати опште важећих балнеотерапијских правила.

Окосницу здравствене и туристичке понуде бање представља Завод за превенцију инвалидности и рехабилитацију „Жубор“. Терапијски блок завода састоји се од: Хидротерапије (2 базена, индивидуалне каде, каде за екстремитете, подводну масажу и Хабардове каде), блатне терапије, електротерапије (ултразвук, диадинамика, магнетно импулсивно поље, интерферентне струје, IC и UV лампе, електростимулатори, целулит елиминатори) и кинези терапије.

Завод „Жубор“ је увек располагао са већим бројем медицинског особља, а најчешће редовно запошљени су: три лекара специјалисте (физикалне медицине и рехабилитације, гинекологије и интерне медицине), два лекара опште праксе, главни терапеут са 4 – 6 физиотерапеута, десетак медицинских техничара, два лаборанта, аплицер и рекреатор.

Слика 108. Завод за превенцију инвалидности и рехабилитацију „Жубор“ (Фото: Бојовић Г., 2004)

МАТЕРИЈАЛНА БАЗА ТУРИЗМА

Као једна од наших најстаријих бања, Куршумлијска бања није искористила све своје могућности и потенцијале да се развије у најјаче бањско лечилиште читаве регије. Читав низ околности довеле су ову бању до затварања а сви предуслови, гледано са стране материјалне базе, били су присутни и упућени ка успешном пословању бање.

Слика 109. Почетак угоститељства у Куршумлијској бањи (1938) (Извор: www.kursumlija.org)

Смештајно – угоститељски капацитети

Дуга традиција доласка гостију у Куршумлијску бању резултирала је изградњом и постојањем већег броја хотелско – угоститељских објеката још почетком XX века. Неки од њих, као што је вила „Милица“, и данас плене својом архитектуром и функционалном једноставношћу.

Вила „Милица“ је изграђена 1908. године са 13 соба и 26 лежаја. Њени капацитети су дуплирани (26 соба и 52 лежаја) 1954. године, подизањем још једног спрата. Од 1994. године вилу је закупила синдикална организација општине Звездара и претворила је у одмаралиште (са 27 соба и 54 лежаја), а од 1995. године, са још неким објектима у бањи, добија грејање термалним водама. Ресторан „Преполац“ у саставу објекта располаже са 150 седећих места.

Слика 110. Вила Милица (Извор: Приватна архива Радована Танасковића)

Дечје одмаралиште Црвеног крста је нишко одмаралиште за ђаке и учитеље, изграђено 1927. године, а од 1950. године постаје дечје одмаралиште. У њему је грејање уведено 1995. године, тако да се може користити током целе године. Располаже са 10 соба и 25 лежаја и рестораном од 72 седећа места. Од 2002. године одмаралиште је у приватном закупу Мркајић Жарка и Гордане (Мађејка М. и Танасковић Р., 2008).

Завод за превенцију и рехабилитацију „Жубор“ почео је са радом средином 1982. године. Модерно бетонско – стаклено здање од 16.500 m² потпуно доминира мирним зелено заталасаним крајем. У старту предодређен за пружање широког спектра терапијско – здравствених услуга, а ипак категорисан са две звездице, хотел уз загревање на термалну воду поседује 158 соба са 240 лежаја и ресторан са 250 места. У склопу хотела се налази простран и пријатан хол, уређени салони, аперитив бар, библиотека, сала за билијар и фризерски салон. Отворени олимпијски базен, у близини „Жубора“ употпуњује комплексност садржаја у туристичке сврхе (Васовић М., 1988).

Табела 97. Историјат смештајних капацитета у Куршумлијској бањи

Година\врста	Соба	Лежаји	Седећа места
1886.	11		1 гостионица
1932.	130	260	240
1960.	234	485	300
1980.	129	258	200
1990.	262	448	460
1995.	236	433	470
2003.	224	396	480
2004.	195	313	472

Извор: Вукоичић Д., 2008.

Из табеле 97 се види да је од изградње првог смештајног објекта од 1886. године до 1932. године број соба деконтинуирано расте. Значајног удела имало је оснивање „Акционарског друштва за уређење Куршумлије Бање“, 1928. године које је увело званично евидентирање смештајних капацитета. Период после Другог светског рата карактерише омасовљење смештајних капацитета, тако да у периоду 1950-1960. године је представљен највећим бројем соба и лежаја. Од овог периода због дотрајалости одређених објеката број смештајних капацитета бања је опадао. Број лежаја 400 – 450, стабилизовао се тек по отварању завода „Жубор“.

Табела 98. Смештајни капацитети Куршумлијске бање

Назив	Катег.	Апартмани / собе	Број лежаја	Број седећих места	Година изградње	Удаљеност од тур. центра Копаник	Контакт
Жубор	2	158	240	250	1982.	59	027/381-117
Милица	/	27	54	150	1908.	59	/
Одмаралиште Црвеног крста	/	10	25	72	1927.	59	/
Укупно	/	195	329	472	/	/	/

Извор: Мађејка М. и Танасковић Р., 2008.

Комплементарни – смештајни капацитети сагледани кроз приватни сектор су слабо развијени, углавном захваљујући понуди у основним смештајним капацитетима и њиховим бројним садржајима.

Ресторатерска основа је у потпуности представљена кроз ресторане при основним и комплементарним смештајним капацитетима.

Саобраћај и саобраћајнице

Иако добро саобраћајно повезана и релативно квалитетним саобраћајницама, Куршумлијска бања није успела да искористи овај елемент материјалне базе и допринесе својој бољој афирмацији.

Друмска саобраћајница Куршумлијска Бања – Куршумлија у дужини од 11 km, са III категоријом квалитета коловоза, представља саобраћајну жилу куцавицу ове бање. Саобраћајница Куршумлијска Бања – Подујево – Приштина (55 km) преко превоја Преполац је пут локалног карактера, солидног стања коловоза али без већег значаја за туризам бање. Саобраћајница Куршумлијска Бања – Рашевац – Подујево је до 2008. године био шумски пут насут туцаником да би се исте године за потребе посебних служби асфалтирала деоница до Рашевца у дужини од 12 km.

Железничку везу, Куршумлијска бања остварује преко железничке станице у Куршумлији, која је од бање удаљена 11 km.

Аеродроми у Нишу и Приштини су, отприлике на истој удаљености (66 km) од Куршумлијске бање и имају мали значај на туристичка кретања ка и од бање.

Инфраструктурна основа

Куршумлијска бања, иако у мањем обиму, среће се са истим инфраструктурним проблемима као и друге бање. На првом месту се налазе проблеми комуналне природе и планирано проширење водоводно – канализационе мреже. Израдом и доношењем генералног и детаљног урбанистичког плана требали би се решити проблеми градње у Куршумлијској бањи.

У Куршумлијској бањи, од услужних објеката, се налазе два малопродајна објекта, пошта, амбуланта и стара основна четворогодишња школа.

Туристичка пропаганда

Велики недостатак Куршумлијске бање је и туристичка пропаганда која је врло мало урадила на перманентној афирмацији бање. Непостојање рекламног материјала (последњи каталог 2000) и обилазак сајмова су само неке од активности које су требале да буду подршка туристичком напретку бање.

Проспект „Куршумлијска бања“ издала је туристичка организација општине Куршумлија (1998). Лепо осмишљен, са комплетним приказом балнеотерапијских садржаја завода за рехабилитацију „Жубор“, проспект је дељен у комплету са фасциклом и разгледницом. Целокупне публикације су урађене на квалитетном папиру, двојезично (на српском и енглеском језику) и у више хиљада примерака. Следеће штампане рекламне активности туристичке организације у периоду 1998-2002. године углавном су биле усмерене на мање количине репринт издања проспекта из 1998. године, као и на штампање већег броја разгледница, кеса и фасцикла. То није било довољно. Један велики савремени центар са луксузним објектом, какав је био завод, морао је да има стручну маркетиншку службу која би, истичући његову поливалентну функцију, осмислила велики број пратећих активности у презентацији Куршумлијске бање туристичкој и шире заинтересованој клијентели.

Туристичка понуда Куршумлијске бање је увек била коректна и професионална. Традиција сигурно у томе има удела, која заједно са модерним смештајним капацитетима, коректним финансијским условима и солидном инфраструктурном мрежом, пружа реалне могућности, а надасве наду у боље дане за Куршумлијску бању.

ТУРИСТИЧКИ ПРОМЕТ

Прве белешке о боравку туриста у Куршумлијској бањи срећу се крајем XIX века. Ђокић У. (1885) и Каниц Ф. (1889) бораве у бањи, али не износе податке о смештају, броју и ноћењу туриста.

Прва званична листа посетилаца – пацијената направљена је 1930. године на основу пријава локалном лекару, који је евидентирао 779 болесника, њих 120 је избегло преглед, а 120 је само краће боравило у бањи. До Другог светског рата број посетилаца је остао скоро исти с тим што је 1936. забележена највећа посета од 844 госта од којих је лекар прегледао 460 болесника. У лекарском дневнику из те године, забележено је да је пацијената из Београда било 70, Приштине 54, Прокупља 51, Ниша 39, Куршумлије 32 и Лесковца 29 (Мађејка М. и Танасковић Р., 2008).

Послератни период карактерише незаинтересованост структура за улагање у смештајну инфраструктуру бање, а минимална улагања у реконструкцију и модернизовање постојећих. Временско раздобље од скоро 40 година, доноси уједначен број гостију (који се креће од 2.000 до 2.500), и ноћења (у просеку 20.000). Изградњом и отпочињањем са радом 1982. године рехабилитациони завод „Жубор” је вишеструко омасовио туристичку понуду Куршумлијске бање па су у предстојеће две деценије посете и ноћења туриста у просеку били три пута већи.

НАТО бомбардовање је 1999. године великим делом и дуготрајно утицао на каснија туристичка кретања ка овој бањи. У бомбардовању је оштећен део хотела “Жубор”, а поједини објекти у бањи су трајно или делимично уништени.

Као што се види из табеле 86 треба поменути 1990. годину када је остварена рекордна посета (7.756) „стварних” туриста и са оствареним максималним бројем ноћења од 83.853.

Табела 99. Број туриста и ноћења у Куршумлијској бањи за период 1999-2004.

Година	Туристи	Ноћења	Број лежаја	Просечан боравак	Степен искоришћености
1990.	7756	83858	448	10,9	51,2
1995.	5237	46519	433	8,8	29,4
1996.	5637	50534	433	8,9	31,8
1997.	4509	37459	433	8,3	23,7
1998.	6105	49348	433	8,1	31,2
1999.	3391	22404	369	6,6	15,5
2000.	4121	35028	369	8,5	24,1
2001.	2013	15880	369	7,9	10,9
2002.	1852	71490	369	38,6	49,4
2003.	1853	80904	369	48,1	55,9
2004.*	8592	103651	369	12,1	> 0,76

Извор: Вукоичић Д., 2008

Да би се ублажили лоши ефекти ратних разарања и каснији смештај расељених лица са простора Косова и Метохије који су били смештени у бањским објектима дужи низ година, управа Куршумлијске бање склапа уговор са министарством унутрашњих послова 2002. године. Обука полицајаца, смештених у хотелу „Жубор“ довела је до рекордне посећености у 2004. години са 103.651 ноћењем, где су незнатан део чинили гости – чланови породица у краткорочним посетама.

Табела 100. Месечни и годишњи број туриста и ноћења у Куршумлијској бањи за 2001. годину

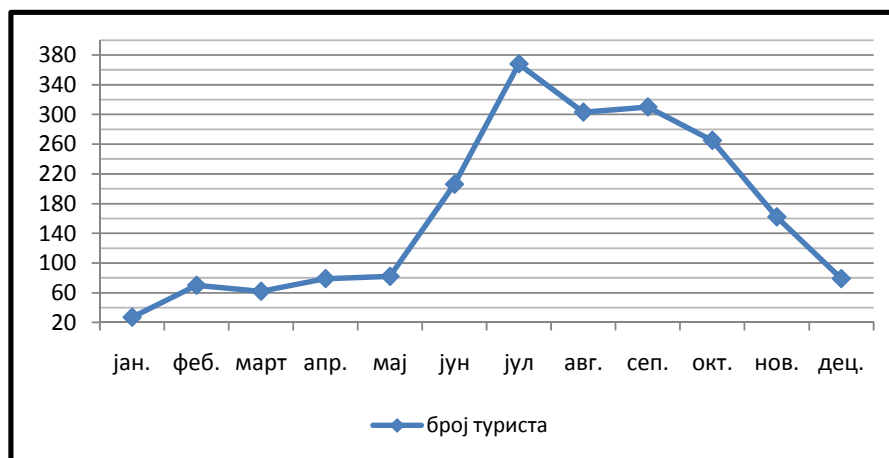
Месец	Јан.	Феб.	Мар.	Апр.	Мај	Јун	Јул	Авг.	Септ.	Окт.	Нов.	Дец.	Год.
Туристи	27	70	62	79	82	206	368	303	310	265	162	79	2.013
Ноћења	212	551	449	546	574	1.524	2.778	2.321	2.922	2.095	1.281	627	15.880

Извор: Вукоичић Д., 2008

Месеци у којима је најзаступљенија посета туриста и ноћења су јул, август и септембар, што је и за очекивати јер су сви садржаји у бањи везани за хотелску лечилишно-здравствену функцију, мада би због удобности смештаја, хотел могао да прими госте и у зимском периоду.

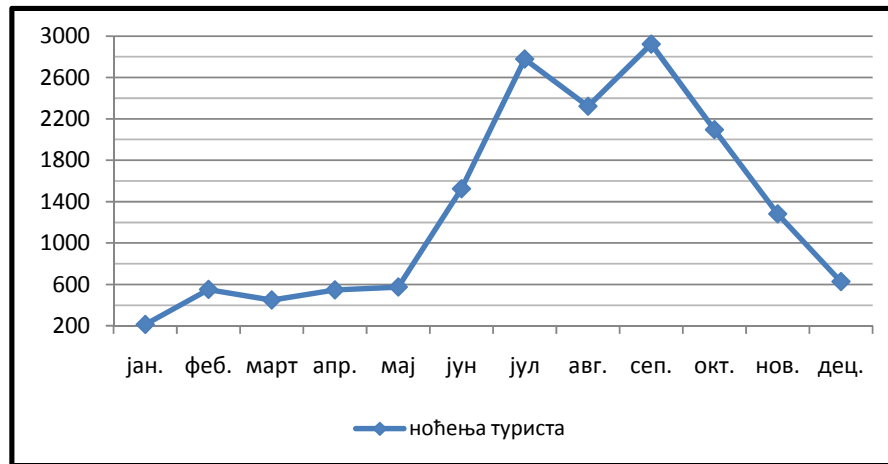
Смештајни капацитети и садржаји Куршумлијске бање врло ретко су заинтересовали стране госте, тако да је и њихова посета статистички занемарљива.

Графички су приказане вредности за 2001. годину:

Графикон 30. Број туриста по месецима у Куршумлијској бањи за 2001, Бојовић Г.

* Број туриста који су упражњавали терапије у Заводу и чији је основни мотив био здравствене природе у 2004. години био је 811 и они су остварили 6.626 ноћења са просечном дужином времена 8,2 дана

Графикон 31. Ноћења туриста по месецима у Куршумлијској бањи за 2001, Бојовић Г.

Разлога за овако свеобухватно лоше резултате свакако има много и они су довели бању до званичног затварања (хотела/завода „Жубор“) почетком 2006. године.

Са аспекта уложених средстава и улагања у подизање туристичких, здравствених, тарапеутских и инфраструктурних капацитета добри познаваоци туризма и туристичких прилика рекли би „несхватљиво и тужно“.

ОБЛИЦИ ТУРИСТИЧКИХ КРЕТАЊА

Бањски туризам у Куршумлијској бањи не само да је најмасовнији облик туризма већ за то има богату традицију и реално добру основу. Печат туристичкој понуди свакако најдубље оставља завод за рехабилитацију „Жубор“ који се широком лепезом својих садржаја наметнуо као најкомплетнији објекат у Топличкој, а и широј регији. Он је подстакао, а и на неки начин условио изградњу читавог низа њему комплементарних туристичких и других садржаја као и помоћних објеката, што у датој ситуацији може да има појачан негативан ефекат. Треба се надати да ће у перспективи Куршумлијска бања доживети процват, јер би по свим предусловима, нарочито уз већу ангажованост републичких и локалних органа и ангажовање туристичких структура могла да искористи природне могућности и врати се на пут старе туристичке славе.

Сеоски туризам услед демографских проблема, са испражњеним селима и засеоцима, не пружа примамљиве рецептиве за развој, а појединачни примери гостопримства временских домаћина на уливају велику наду.

За излетничко-екскурзиони туризам је у многоне скучен простор после догађаја из 1999. године. Организоване посете биле су део туристичке понуде како хотела „Жубор“, тако и фирме „Звездара – турс“, која је закупац виле „Милица“. Осмишљене на бази једнодневних посета културно-историјским споменицима Косова и Метохије (Грачаница, Газиместан и др.), продужавале су боравак туриста.

Из већ поменутих безбедоносних разлога ова туристичка активност је запостављена, тако да су све врсте излетничке природе усмерене тренутно према Куршумлији, Пролом, Луковској бањи, Ђавољој вароши и локалитетима у ближој околини.

Слика 111. Олимпијски базен у Куршумлијској бањи
(Извор: Проспект, Куршумлијска бања, 1998)

Од природних рекреативних излетишта до којих воде многобројне „Стазе здравља“ вредне помена су:

„Хајдучка чесма“ – омиљено излетиште бањских посетиоца са питком и хладном планинском водом, на 620 m надморске висине. Удаљена 1,6 km или пола сата хода од бање уз Крточки поток, располаже изванредним местима за одмор у густим буковим шумама и уређеном извору.

„Девојачка вода за очи“ – налази се на самом путу за Преполац. Такође је 1,65 km од центра бање. Окупљалиште је посетилаца, које поред природних лепота захваљујући хидрокарбонатној води има и лековиту функцију.

У летњем периоду једно од најпосећених места како пацијената бање тако и гостију из локалних насеља свакако је отворени олимпијски базен са термоминералном водом.

Транзитност туризма у Куршумлијској бањи може се рећи да губи скоро сваки значај. Сва туристичка кретања, и не само она која долазе до бање, ту се завршавају и имају повратни смер.

Туристичка организација покушава да освежи манифестациони програм у бањи са актуелним представама („Пролећна песма“ – дечији фестивал) као и организацијом посета за време црквених светковина у околини.

Конгресни туризам нема традицију у овој бањи, мада су периодично организовани скупови, семинари и разне врсте школа. Семинар Српског лекарског друштва, скуп бањских радника, школа у природи у организацији више места из Србије представљају само неке од скупова чија је организација припала Куршумлијској бањи.

IX АНАЛИЗА ПРЕДНОСТИ И НЕДОСТАКА ОДНОСНО ПОВОЉНОСТИ И НЕПОВОЉНОСТИ (SWOT АНАЛИЗА) ТУРИЗМА НА КОПАОНИКУ И БАЊА ЊЕГОВЕ ПОДГОРИНЕ

У сагледавању постојећег стања туризма на Копаонику и бања у његовом окружењу као и у установљавању праваца за што бржи и комплементарно условљен развој ове планинско – бањске регије, спровођење SWOT анализе (SWOT ANALISIS) је нужно и неопходно. За SWOT анализу узети су у разматрање следећи кључни чиниоци;

1. општа инфраструктура и саобраћај,
2. туристички производ (природне и културне вредности, атракције и туристичка инфраструктура),
3. људски ресурси и тржиште рада,
4. односи са другим јавним и принредним секторима и
5. организација, управљање и подстицање развоја туризма.

Табела 101. Општа инфраструктура и саобраћај

<i>Предности</i>	<i>Недостаци</i>
<ul style="list-style-type: none"> • налази се на простору који контактира друге туристичке регије, • постоји и модернизован је већи део саобраћајница, • континуална енергетска снабдевеност (струја, вода), • систем заштите животне средине и • Развијена базична и мобилна телекомуникациона мрежа и интернет. 	<ul style="list-style-type: none"> • недостатак европских путних коридора, • маргинализовање постојећег железничких саобраћаја, • застарели аутобуски возни парк, • застарела или неодржавана водоводна и канализациона мрежа, • технолошка застарелост капацитета за дистрибуцију електричне енергије, • недостатак туристичке сигнализације, • непостојање довољно паркинг простора (нарочито на Копаонику) и • непримењивање закона и казнене политике (заштита животне средине)
<i>Повољности</i>	<i>Неповољности</i>
<ul style="list-style-type: none"> • пројекти регионалних коридора (у току), • интерес за улагање у инфраструктуру, • пад цена телекомуникационе информатичке инфраструктуре, • развијени стандарди инфраструктуре и саобраћаја, • пад цена инфраструктурне технике за планинско – зимски туризам и • пад цена инфраструктурне технике за балнеотерапеутске, велнес и спа третмане. 	<ul style="list-style-type: none"> • недостатак локалних извора финансирања инфраструктуре и саобраћаја нарочито у појединим бањама, • смањена лојалност домаћих и иностраних гостију због лошег искуства и • губитак тржишта због непостојања квалитетних смештајних капацитета (Куршумлијска и Јошаничка бања).

Табела 102. Туристички производ

<i>Предности</i>	<i>Недостаци</i>
<ul style="list-style-type: none"> • грађани регије (гостољубиви, отворени, једноставни), • растућа понуда додатних садржаја, • скијашке могућности планинских масива, • богатство минералних извора и традиција бања, • нетакнута природа и богатство руралног простора, • изузетно културно – историјско наслеђе ширег простора, • гастрономија и • вишевековна традиција у култури угоститељства и ресторатерства. 	<ul style="list-style-type: none"> • недовољна заштита и одржавање ресурса (нарочито у Националном парку Копаоник), • непостојање и непоштовање заштићених простора, • непостојање просторно – урбанистичких планова, • непостојање иницијалне инфраструктуре за изградњу нових објеката за смештај (Јошаничка и Куршумлијска бања), • нерешени урбанистички проблеми дивље градње и • недостајање нових туристичких атракција.
<i>Повољности</i>	<i>Неповољности</i>
<ul style="list-style-type: none"> • примена новина у туристичком пословању, • позитивно мишљење о Србији у целини на иностраном тржишту, • очекивана позитивна реакција ка новој, непознатој иностраној дестинацији, • усмереност годишњих одмора на чешће и краће одморе у новој дестинацији, • убрзана приватизација и стабилност туристичких предузећа и • услови за развој здравственог туризма. 	<ul style="list-style-type: none"> • опадање квалитета и губљења локација за туристички развој, • брз развој конкуренције бањских дестинација, • изостанак интереса локалних и других инвеститора у туризам (посебно Јошаничка и Куршумлијска бања) и • непостојање професионално обликованог производа за стране туристе.

Табела 103. Људски ресурси и тржиште рада

<i>Предности</i>	<i>Недостаци</i>
<ul style="list-style-type: none"> • позитиван став грађана према туризму, • традиционално позитиван менталитет и склоност ка квалитету туристичких услуга и • постојање средњих, виших и високо школских установа (државних и приватних) на нивоу Србије. 	<ul style="list-style-type: none"> • недовољна могућност економски позитивним странама туризма, • недостатак менаџера у туризму, • недостатак кадрова за нова занимања (аниматори, рекреатори, водичи) и • недостатак нових места у туристичким организацијама и општинским структурама.
<i>Повољности</i>	<i>Неповољности</i>
<ul style="list-style-type: none"> • доступност страних фондова за образовање и развој кадрова, • примена европске регулативе рада и политике запошљавања, • заинтересованост страних институција за образовање у туристичком сектору и • доступност интернета. 	<ul style="list-style-type: none"> • ниво услуга незадовољавајући, делимично незадовољство корисника, • непостојања раста продуктивности (сем у Пролом и Луковској бањи) и • губљење стечених позиција у туризму.

Табела 104. Односи са другим јавним и привредним секторима

<i>Предности</i>	<i>Недостаџи</i>
<ul style="list-style-type: none"> • здрава и квалитетна храна, • постојање културних манифестација, • изјашњавање општинских структура за приоритетну улогу туризма и • подршка општинских структура туристичким организацијама. 	<ul style="list-style-type: none"> • старачка домаћинства у сеоском туризму, • недовољна сарадња са пратећим институцијама у граду (сем Рашка – Копаоник и Куршумлија – Пролом и Луковска бања) • неспровођење политике заштите културних и природних добара, • слаба присутност институција културе у туристичкој понуди и • производња и понуда сувенира.
<i>Повољности</i>	<i>Неповољности</i>
<ul style="list-style-type: none"> • заинтересованост сеоских домаћинстава за бављење туризмом и • иницијативе за пропратну туристичку понуду (производња сувенира, радиност). 	<ul style="list-style-type: none"> • низак ниво понуде и делимично незадовољни корисници, • непостојање раста у делатностима комплементарним туризму и • губљење позиције са конкуренцијом.

Табела 105. Људски ресурси и тржиште рада

<i>Предности</i>	<i>Недостатџи</i>
<ul style="list-style-type: none"> • постојање основне институционалне базе (закон о туризму), • постојање туристичког сервиса, • постојање свести о проблемима у туризму планине и туризму бања, • интерес града према туризму (као грани прихода) • растући рејтинг туризма Србије у рехабилитацији туризма (ТСО Рашка, ТО Куршумлија) и • постојање документације о туристичким ресурсима. 	<ul style="list-style-type: none"> • недовољно прихватљиве визије развоја туризма, • недостатак сарадње са институцијама у широј регији, • неразумевање значаја подршци потенцијалним инвестицијама, • нерегулисани имовинско – правни односи, • недординација сектора за подршку у добијању кредита у приватном сектору, • дуг процес у добијању дозвола и • општа регулатива у туристичком сектору.
<i>Повољности</i>	<i>Неповољности</i>
<ul style="list-style-type: none"> • интерес и подршка Републике за развој туризма у унутрашњости, • лако доступни модели и искуства у организацији и управљању туристичким ресурсима и • регионализација и прикључење Европској унији. 	<ul style="list-style-type: none"> • низак ниво свести грађана према јавним добрима и интересима, • тешкоће у договору о приоритетима и развоју туризма и • лош почетак и искуства око приватизације у туризму.

Из табела 101, 102, 103, 104 И 105 се може закључити да је много недостатака и неповољности, али такође да је и много предности и повољности. Дobar знак који се шаље из планинско – бањске регије туристичкој клијентели је да је већи број предности него недостатака.

Смернице искоришћавања „предности и повољности“ из SWOT анализе.

Ради побољшања постојећег стања туризма треба искористити предности и повољности, а смањити недостатке и неповољности читавим низом активности. Неке од активности биће наведене у тексту који следи.

1. Позитиван однос становништва према туризму:
 - организовање тематских трибина,
 - организована гостовања у медијима,
 - организовање различитих манифестација које популаришу туризам и
 - увођење олакшица за добијање дозвола за градњу и реконструкцију објеката и увођење кредита или субвенција за развој туризма у приватном сектору.
2. Искоришћавање геостратешког положаја:
 - модернизовати путну мрежу по Копаонику а нарочито бањама са одговарајућом додатном путном и туристичком инфраструктуром и
 - за крупније инвестиције остварити контакте са министарствима.
3. Изузетне могућности за љубитеље скијања:
 - продужење скијашке сезоне захваљујући модернизацији жичара,
 - појачана пропаганда ка иностраном тржишту и
 - стављање акцента на летњем туризму.
4. Велики потенцијал термалних вода:
 - боље искоришћење већ постојећих извора,
 - боља промоција,
 - проширивање понуде новим садржајима и
 - појачана рекреативна активност у периоду са малим бројем туриста и ноћења.
5. Нетакнута природа:
 - Национални парк Копаоник,
 - заштита ендемских врста биљака и животиња,
 - едукација о усвајању и спровођењу еколошких прописа,
 - штампање брошура и
 - организовање школа у природи.

Овакве кратке и конкретне анализе су свуда у свету дале комплексно добре резултате и нашле примену код многих сегмената у развоју туризма.

X КОМПЛЕМЕНТАРНОСТ ПЛАНИНСКОГ И БАЊСКОГ ТУРИЗМА

Република Србија богата је разноврсним природним и антропогеним туристичким вредностима. Оне представљају солидну основу за развој више врста туризма (планински, бањски, излетнички, спортско-рекреативни, манифестациони), битних за туристе и туристичка кретања али и за локално становништво.

Степен туристичке валоризације туристичких вредности Србије, посебно њених планинских пространа и термалних извора, односно климатских и бањских места, није задовољавајући. Сем ретких изузетака (Копаоник, Златибор, Врњачка бања, Соко бања, Нишка бања), остале планине и бање тек треба туристички опремити и валоризовати (Станковић С., 2002).

Туристичком тржишту се мора континуирано презентовати велико богатство планинског простора Србије и обиље минералних, термалних и термо-минералних извора, којих по најновијим сазнањима има око 360.

Бржем развоју планинског и бањског туризма погодује чињеница да су неке планине и локалитети са појавом лековите воде у таквим предеоим целинама које се одликују изворношћу пејзажа, високим степеном очуваности природе, све бољом саобраћајном повезаношћу и могућностима комплементарног развоја више врста туризма на малом простору.

У овом поглављу ће се покушати са давањем упоредних анализа свих заједничких туристичких тачака планинске и бањске регије Копаоника, као и њихових различитости. Полазна тачка у разматрању планинског туризма на Копаонику се налази управо на најзаступљенијем облику туризма – зимском туризму. Ова врста туризма на Копаонику не само да је најмасовнија већ је уско везана за боравак у зимским месецима, а са малом и скоро занемарљивом посетом туриста у пролећном, летњем и јесењем периоду. На пар десетина километара од туристичког центра Копаоника, на његовим северо-западним, односно југо-источним падинама, организована су бањска лечилишта која своју основну функцију везују за летњи период. У последње време неке од описаних бања успевају у организацији више врста туризма, с тим и продужења туристичке сезоне, без које нема позитивних ефеката.

*Табела 106. Број туриста и ноћења у описаним бањама
за период 2004-2008.*

Година	Јошаничка бања		Луковска бања		Пролом бања		Куршумлијска бања	
	Туристи	Ноћења	Туристи	Ноћења	Туристи	Ноћења	Туристи	Ноћења
2004.	182	718	3.341	28.418	10.765	78.757	811	6.626
2005.	/	/	4.592	35.259	12.074	80.341	/	/
2006.	/	/	3.976	31.814	11.715	76.119	/	/
2007.	443	4.515	3.980	31.909	10.598	64.178	/	/
2008.	383	3.887	5.273	37.992	15.625	80.128	/	/

Урађена према подацима: ТО Јошаничка бања; ТО Куршумлија; Стат. Завод Србије

Подаци из табеле 106 потврђују специфичности сваке бање понаособ, што резултира посетом и боравком туриста у њима. Лоша организација и несналажљивост руководећих структура су, у ионако тешким условима за туризам, довела до постепеног смањења броја туриста у Куршумлијског бањи и на крају, 2006. године и до њеног затварања.

У мало повољнијој позицији налази се Јошаничка бања, која има малу посету туриста првенствено захваљујући неадекватном смештајним капацитетима али и недовољно развијеним лечилишно-тарапеутским садржајима. Напредак ове бање треба сагледати кроз транзитну функцију нарочито према Копаонику као и у доброј саобраћајној инфраструктури.

Луковска бања са 5.273 туриста и 37.992 остварена ноћења у 2008. години уз 7,2 дана просечног боравка и 31,7% искоришћености основних смештајних капацитета, јасно показује своје квалитете тражећи своје место на туристичком врху бањских лечилишта. Посебно охрабрује туристичке раднике а.д. „Планинке“, у чијем саставу се налази Луковска бања, чињеница да је посета туриста у односу на 2007. годину увећана за 32,5%. Нови и модерни хотели у Луковској бањи са многобројним садржајима уз природне туристичке потенцијале гарантује овој бањи сигурну и бољу будућност.

Најпосећенија од свих описаних бања је Пролом бања. Са већ надалеко чувеном лековитом водом и модерним смештајним капацитетима омогућава туристичкој клијентели комплетну здравствено-лечилишну функцију, па с тога не чуди да је у 2008. години имала посету од 15.625 туриста, односно увећање од скоро 50% у односу на 2007. годину. Најважнију улогу у организационом делу има а.д. „Планинка“ из Куршумлије, у чијем се саставу бања налази.

Изнете су две основне карактеристике планинског и бањског туризма и просто је за не веровати да такве две функције у 5 туристичких центара (Копаоник, Луковска, Куршумлијска, Пролом и Јошаничка бања), имају врло мало заједничких додирних тачака. Ово је врло важно и са аспекта удаљености једног центра од другог јер међусобно највећа удаљеност је 99 km. (Јошаничка – Пролом Бања), а укупно посматрана површина простора износи око 3.400 km². на којој живи око 110.000 становника.

Овако мали, а по свим туристичким вредностима, велики простор остаје неискоришћен, што сигурно није добро за целокупну туристичку регију. Неповезивањем потенцијала без обзира на територијално–општинску подељеност доноси кроз финансијске ефекте управо највише штете општинама у којима се налазе. Не треба заборавити да је нарочито у последњих пар година туризам у неким од ових општина био не само главна него, можда, и једина делатност са позитивним салдом. Кроз рад и обилазак свих туристичких места Копаоника и бања у окружењу, стиче се утисак да се различитост и неповезаност акција на заједничком истицању потенцијала све више појачавају. У туристичком развоју једне регије, то не би смело да буде пракса.

Овакви наводи инсистирају на спомињању још једне констатације. Непоштовање туристичких посленика и стручњака из ове области је катастрофално утицало на овај крај. Њихове тврдње и залагања кроз велики број студија, радова, пројеката, организованих семинара и разних скупова су управо инсистирали само на једном: **Да се сви капацитети и садржаји са Сувог рудишта спусте ниже за 300 - 400 m.**

Напори су остали безуспешни и само пусто слово на папиру. Жалосно, не први, једини и последњи пут.

Решавање овог проблема на предложени начин било би право, добро испланирано, а време подстакнуто савременим трендовима у туризму показаће и једино исправно решење. Могу се навестити само основне црте таквог, сада већ неостварљивог решења:

- не би се нарушавала природна аутентичност (сем стазама, жичарама и гондолама) уникатног простора Равног Копаоника, површине 163,5 km²;
- простор Националног парка би у пуном смислу речи имало свој значај и функцију очувања биодиверзитета ове планине;

- са туристичког становишта појачала би се веза између планинског и бањског туризма јер би планирана туристичка насеља била изграђена између планинских висова Копаоника и бањских центара, а атрактивност и бржа комуникација би се остваривала гондолама уз додатно очување еко средине.

Напред наведена констатација се у многобројним приликама чула и коментарисала од стране бројних старијих и млађих колега, професора факултета и института, а изношена је у разговорима са туристичким радницима испитиваног подручја. Једнодушно слагање и немогућност утицања да се бар део тога спроведе у дело, једногласна је оцена. Констатација је дата у светлу тренутне неповезаности туристичких вредности овог краја и наступом пред заједничким туристичким тржиштем.

Анализом података о броју туриста и њихових ноћења у бањама подгорине Копаоника, утврђене су разлике које се у основи карактеришу професионалним туристичким приступом и добром организацијом (Пролом бања и Луковска бања), славим ангажовањем и улагањем у туристичку базу (Јошаничка бања) као и катастрофалном запуштеношћу капацитета Куршумлијске бање. Истом анализом на Копаонику, и поред инфраструктурних инвестиција, знатног броја нових и луксузних објеката намењених туристима, као и укупног туристичког ангажовања на реклами, нема значајнијег повећања туриста у овом планинском центру. Овакво свеукупно стање последица је низа неповољних догађаја на нашим просторима који трају доста дуго. После извесног опоравка (1999-2007), туризам се последњих година суочава са економском кризом те је још увек неизвесно када ће Србија као целина, а самим тим њене планине и бање, достићи рекордне туристичке посете из 1985. године. Део таквог стања мора се превазићи систематским акцијама заснованим на комплементарности туризма на свим нашим нивоима, што би подстакло и развој бањског и планинског туризма. У том смислу наша истраживања потврђују да Копаоник и бање у његовој подгорини представљају општу националну туристичку вредност, која још увек није на најбољи начин валоризована. Недовољна сарадња постојећих бања између себе, као и бања са Копаоником условила је нелојалну конкуренцију, слабу туристичку пропаганду и недовољну афирмисаност на домаћем и иностраном туристичком тржишту. Стање се може постепено поправљати, заједничким акцијама на развоју планинског и бањског туризма који су вишеструко комплементарни, тј. допуњују се на више начина и доприносе како продужењу туристичке сезоне и укупном броју туриста и ноћења, тако и оствареним економским и друштвеним ефектима.

Формирањем простране туристичке регије која обухвата Копаоник, бање у његовој подгорини, али и одговарајуће културно – историјске споменике, манифестације, сеоска и градска насеља у окружењу, ствара се систем комплементарности која подразумева међусобно допуњавање понуде и којим се могу постићи жељени резултати. После достизања нивоа промета рекордних 80-тих година, уз нову организацију, савремену понуду и наглашене елементе комплементарности оствариће се прави степен туристичке валоризације постојећих потенцијала. У свему томе треба до детаља пратити власничку трансформацију објеката, тј. њихову приватизацију, да би се постигао прави ниво удруживања нових власника објеката ради заједничког наступа на туристичком тржишту.

Извесне помаке у приближавању планинског и бањског туризма на Копаонику и бањама његове подгорине, треба сагледавати комплексно.

Прво, планински туризам на Копаонику, поучен примерима Златибора, покушава да у пар задњих година се наметне туристичкој клијентели и са летњим садржајима у којима превасходно доминирају капацитети са „wellness“ центрима, спортским халама и теренима, као и мноштвом активности у природи (пешачке стазе до врхова и појединих извора, возња и трке кадова, школа јахања и др.).

С друге стране, бање своје активности усмеравају на максимално искоришћавање термалних извора. Неке су у плановима за пуњење и флаширање киселих вода, неке су већ афирмисане на том и сличним пољима, док неке одређене активности усмеравају ка зимском туризму. Сувишно је спомињати да је у бањама број терапија све већи и да се шири спектар различитих врста терапија. Из ових навода надзиру се могући заједнички и контактни правци развоја односа између планинског и бањског туризма, где би се разменом искустава из зимско – летњег туризма могло извући поуке за успешнију, богатију и комплетнију туристичку понуду.

Апромакситивно, али не и немогуће је, да после напорног данаведеног на скијању по уређеним и чистим стазама Копаоника вече проведете у опуштајућој масажи и купању у некој од бања, сутрадан имате заказан ручак на базену уз пролом воду у другој бањи, и тако редом док не испробате све садржаје који су у понуди за време свог одмора на планини и околним бањама.

Комплементарност планинског и бањског туризма на Копаонику и бањама око њега захтева један озбиљан приступ и студиозно разматрање. Смештена у прошлост комплементарност туризма на овим просторима сагледава интересантна туристичка обележја. Копаоник и уопште зимски спортови на њему, били су познати љубитељима скијања још 30-тих година XX века. Све до 70-тих, а нарочито 1986. године (изградња апартманског насеља „Конаци – Сунчани врхови“), ова планина није била туристички актуелна, како због неприступачности, неизграђености смештајних капацитета, тако и због лошег маркетиншког приступа. У истом временском интервалу, све 4 бање су већ имале свој историјски развој, традицију, мање или више смештајне и тарапеутско-лечилишне објекте, једном речју биле су познате.

Табела 107. Број туриста и ноћења на Копаонику и описаним бањама за период 2004-2008.

Година	Копаоник		Јошаничка бања		Луковска бања		Пролом бања		Куршумлијска б.	
	Туристи	Ноћења	Туристи	Ноћења	Туристи	Ноћења	Туристи	Ноћења	Туристи	Ноћења
2004.	85.356	409.106	182	718	3.341	28.418	10.765	78.757	811	6.626
2005.	85.246	375.682	/	/	4.592	35.259	12.074	80.341	/	/
2006.	77.566	383.755	/	/	3.976	31.814	11.715	76.119	/	/
2007.	98.054	434.297	443	4.515	3.980	31.909	10.598	64.178	/	/
2008.	90.499	423.422	383	3.887	5.273	37.992	15.625	80.128	/	/

Урађено према подацима: ТО Јошаничка бања; ТО Куршумлија; Републички статистички завод Србије

Намеће се закључак да је бањски туризам по својој функцији и по основној намени пријема туриста, знатно старији од планинског, и да има много бољу материјалну основу. Иста констатација важи и за велики број светски афирмисаних планинско-бањских регија. Новије време донело је неке нове афинитете и могућности људима који су своје пасије показали према скијању и зимским спортовима. После серије разорних земљотреса (1980-1983) и интензивног туристичког развоја, Копаоник је данас постао престижно зимско скијалиште и врло посећен туристички центар. Ка таквом центру били су оријентисани многи садржаји, најчешће из бањског окружења почев од ангажовања у туристичким објектима, сталне присутности домаће радности, па све до снабдевања пољопривредним и планинским производима. Овај период карактерише и добра посећеност Копаоника иностраним гостима, што је довело да на туристичкој мапи Србије Копаоник заузме престижно место.

Неке бање (Јошаничка бања), надамак туристичког центра и транзитног пролаза према њему нису успеле да се наметну као део понуде таквог система. Сличан случај је и са удаљенијом Куршумлијском бањом, која не само да није успела да се надовеже као део понуде Копаоника, него несавесним понашањем одговорних људи и институција, доведена је до затварања 2006. године. Пролом бања као најудаљенија најмање осећа комплементарно дејство ове две врсте туризма. Са добро постављеном организацијом, здравствено-лечилишне функције, она ће увек бити добар и сигуран ослонац у свим туристичким плановима Копаонику, као и туристичким аранжманима са укљученим бањским третманима. Најмлађа, и за сада најнеприступачнија бања у подгорини Копаоника, је Луковска. Њени резултати су још увек мали, али ипак са тенденцијама раста и по модернизацији пута преко превоја Мерћез, ова бања би требала да доживи пуну афирмацију. Луковска бања је највиша бања Србије (681 m надморске висине) и већ сада добар део смештајних капацитета је попуњен у зимском периоду, што нема ни једна бања не само од испитиваних, него и од свих бања Србије. Перспективе развоја ове бање су изузетно велике и комплементарно везане за Копаоник. За релативно кратак период, изнета су виђења како поједине вредности захваљујући туризму и туристичким вредностима постају атракција и монденска места, док друга старија и познатија стагнирају а нека се гасе и нестају.

Комплексност комплементарности може се сагледати и кроз свакако важну саобраћајну повезаност Копаоника и четири бање његове подгорине. Ибарска магистрала представља саобраћајну жилу куцавицу у повезивању Београда са западном Србијом, севером Косова и Метохије и Црном Гором. Изграђена дуж Ибарске котлине још од давних времена, спојена је са Јошаничком бањом 1913. године, када је саграђена и железничка пруга, а модернизацијом је (асфалтирана и подигнуто је 6 мостова) и преко бање спојена са Копаоником 31.10.1975. године. Ибарска магистрала, односно магистрални пут М 22, је тако спојио Копаоник поред Београда са Косовском Митровицом, Новим Пазаром, Рашком, Краљево (Е-761), Чачком (Е-763), Горњим Милановцем и Љигом. То су биле једне од најпосећенијих година у Јошаничкој бањи, како по броју туриста тако и по броју ноћења, али и у таквим околностима бања није успела да се устали у туристичкој понуди, тада већ видљиве, лагане афирмације Копаоника. Овој понуди је било од мале користи и постојање врло важне железничке пруге Београд – Краљево – Приштина – Скопље.

Са источне стране подгорине Копаоника нема бањских лечилишта, али се путни правац, који води од туристичког центра преко превоја Јарам (1.788 m), Брзећа, Бруса, Разбојне (раскрсница), Крушевца (Е-761) и даље, аутопутем ка Београду, наметнуо као врло јак путни правац. Деоница овог пута, од Крушевца до Бруса, модернизована је 70-тих година XX века. До 1982. године од Бруса до Копаоника се користио стари пут преко Метођа, док је у периоду од 1982. до 1985. године урађена нова траса пута преко превоја Јарам, којом и данас саобраћају туристи према Копаонику. Овај правац је интересантан и значајан што комплементарно повезује нека насеља нижих надморских висина са копаоничким врховима.

Насеља Брзеће и Крива Река су још у књизи „Копаоник“ Милорада Васовића (1988), добила епитет најперспективнијих туристичких насеља подгорине Копаоника. Данашња туристичка ерупција, како модерних смештајних капацитета тако и све веће посете и броја туриста нарочито у Брзећу, најбоља је потврда ових запажања. У пуном смислу значења, на комплементарност планинског и бањског туризма има, или имаће, јак утицај саобраћајница која Копаоник повезује са Горњом Топлицом преко превоја Мерћез. Највише интереса ће, поред туристичког центра Копаоник, имати гости Луковске бање као и туристи на пропутовању из југо-западних и јужних делова Србије.

Антропогени споменици сагледани кроз комплементарност планинског и бањског туризма имају посебан значај и велики број специфичности. Нема регије у Србији где се у туристичкој понуди може наћи толики број средњовековних цркава и манастира из најстаријег доба Српске, односно Рашке државе. Манастири Студеница, Сопоћани, Градац, Жича, Ђурђеви ступови, Петрова црква, као и манастири свети Никола и света Богородица у Куршумлији уз велики број цркава, црквишта, утврђених градова и утврђења представљају праве бисере српске средњовековне духовности и архитектуре због чега су многи на листи UNESCO-а.

Ова комплементарност је до 1999. године била допуњавања понудом манастира са Косова и Метохије из истог периода настанка и великог културног значаја. Ни Копаоник (сем Небеских столица и Метођа) као ни бање његове подгорине сем мањих сеоских цркава из окружења, не могу се похвалити сличним културно-историјским споменицима изузетне туристичке вредности. Зато су упућени да пробирљивом туристичком тржишту, поред раније наведених њихових основних туристичких вредности, понуде и ове изузетне вредности. На основу ових споменика сваки туриста који има афинитета према историји може много да научи о Српској држави и вековној државности на овим просторима. Културно-историјских споменика и вредности је толики број да би се свака туристичка група у току њиховог обиласка врло радо одморила у бањама у окружењу, а уживала у боравку на снегом покривеном Копаонику. Значајан број антропогених споменика велике туристичке вредности налази се ван испитиваног подручја, тако да комплементарност може да буде и предмет ширег разматрања.

Планински и бањски туризам имају за циљ да привуку што већи број туриста како домаћих тако и страних. Карактеристика која се може приметити из табеларних приказа посете туриста свакој бањи Србије, је врло слаба посећеност страних гостију. У нешто бољем положају је Копаоник који бележи и солидну дужину боравка страних гостију. Треба сагледати какве све комплементарне заједничке тачке се могу наћи у броју туриста односно у ноћењу туриста на Копаонику и бањама у његовом окружењу. Као репрезентативни узорак изабрана је 2008. година.

Табела 108. Лежаји, број туриста и ноћења са степеном искоришћења у Копаоничкој регији за 2008.

<i>Место / центар</i>	<i>Лежаји</i>	<i>Туристи</i>	<i>Ноћења туриста</i>	<i>Степен искоришћења капацитета %</i>
Копаоник	7.037	90.499	423.422	16,4
Јошаничка бања	113	383	3.887	9,3
Луковска бања	507	5.243	37.992	20,5
Пролом бања	626	15.625	80.128	34,8
*Куршумлијска бања (2003.год.)	369	1.853	80.904	60,0
Укупно	8.652	111.780	545.429	17,2

Урађено према подацима: Републички статистички завод Србије; ТО Куршумлија; ТО Јошаничка бања

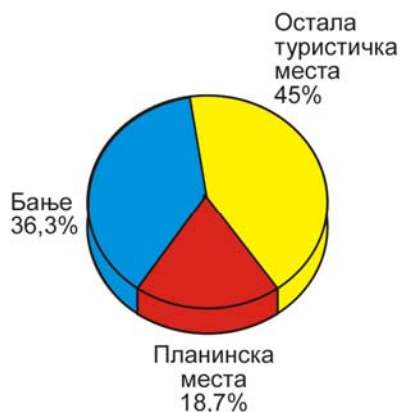
**Подаци изнети за Куршумлијску бању нису релевантни, јер су настали на нетуристичким основама.*

У раду је изнет податак да Копаоник располаже са скоро 7.000 лежаја, мада се прави број не може утврдити због велике урбанизације уз претпоставку да је тренутно туристима на располагању око 10.000 лежај

Званичан податак, од 4.741 регистрованог лежаја у Републичком статистичком заводу Србије, је нереалан и неупотребљив у упоредним приказима, јер не одговара реалном стању на туристичком тржишту Копаоника. За упоређивање ће се користити податак туристичко – спортске организације Рашка и туристичке организације општине Брус (табела 50) по коме Копаоник располаже са 7.037 лежаја.

Копаоник, као изразити представник планинског туризма, има 16,4% искоришћења смештајних капацитета, што није лош проценат када се зна да је просечно задржавање снежног покривача, а самим тим и трајање зимско-скијашке сезоне на планини, просечно 166 дана (табела 29).

Копаонику, у односу на описане бање у 2008. години, припада 81,3% смештајних капацитета, 80,9% посете туриста, као и 77,6% ноћења туриста, на основу чега он има примарну улогу у туристичком развоју ове регије. Она је евидентна и ако се погледа однос истих параметара на нивоу Републике Србије.

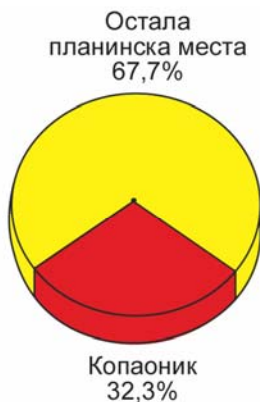
Графикон 32: Смеш. капацит. по врстама турист места Србије

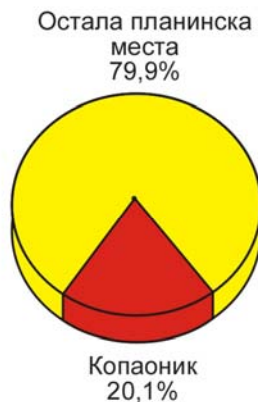
Графикон 33: Посета туриста по врстама турист места Србије

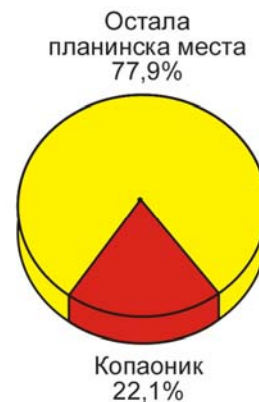
Графикон 34: Ноћење туриста по врстама турист места Србије

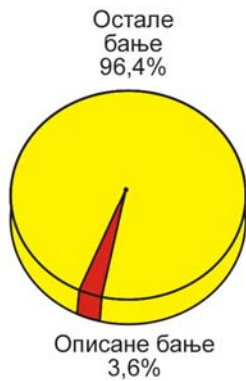
Графикон 35: Смеш. кап. у план. мест. Србије у односу на Копаоник

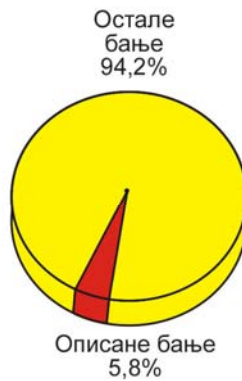
Графикон 36: Посета туриста у план. мест. Србије у односу на Копаоник

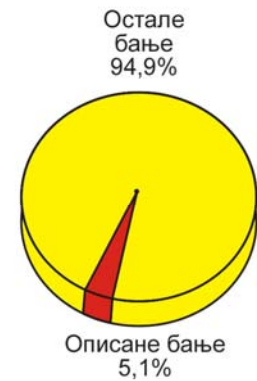
Графикон 37: Ноћење туриста у план. мест. Србије у односу на Копаоник

Графикон 38: Смеш. кап. у бањама. Србије у односу на опис. бање

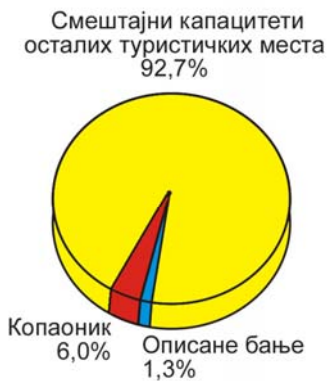
Графикон 39: Посета туриста у бањама. Србије у односу на опис. бање

Графикон 40: Ноћење туриста у бањама Србије у односу на опис. бање

Републику Србију је 2008. године посетило 2.266.166 туриста (1.619.672 домаћих, и 646.494 страних), који су остварили 7.334.106 ноћења (5.935.219 домаћи, 1.398.887 страни).

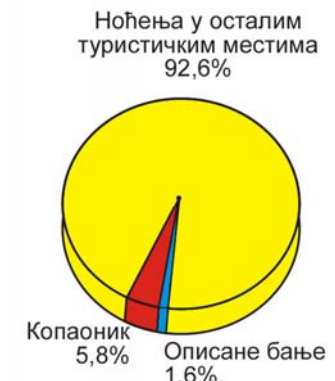
После прегледних графикана са стањем туристичке статистике Србије, као и планинских и бањских места, даћемо и збирни графикон Копаоника и описаних бања. Ови туристички центри располагали су 2008. године са 8.652 лежаја, углавном у основним смештајним капацитетима. Исте године у њима је боравило 111.780 туриста, остваривши 545.429 ноћења.

Графикон 41: Смеш. кап. у Србији у односу на Копаоник и опис. бање

Графикон 42: Посета туриста у Србији у односу на Копаоник и опис. бање

Графикон 43: Ноћење туриста у Србији у односу на Копаоник и опис. бање

У овој туристичкој регији, описаним бањама припада 18,7% смештајних капацитета, 19,1% посете туриста и остварених 22,4% ноћења, што није занемарљив проценат с обзиром да је Куршумлијска Бања престала да ради 2006. године. Графикони (41, 42, 43) јасно показују да ова регија има добру туристичку перспективу из угла смештајних капацитета, посете туриста и боравка у њој.

Стабилност ове регије у туристичком промету потврђује се и у дужем низу година.

Табела 109. Број туриста и ноћења у Србији у односу на Копаоник и описане бање за период 2004-2008.

Година	Република Србија		Копаоник и описане бање	
	Туристи	Ноћења	Туристи	Ноћења
2004.	1.997.947	6.684.592	100.455	523.625
2005.	1.988.469	6.499.352	101.912	491.282
2006.	2.006.488	6.592.622	93.257	491.688
2007.	2.306.558	7.328.692	113.075	534.899
2008.	2.266.166	7.334.106	111.780	545.429

Извор: Републички статистички завод Србије; ТО Куришумлија; ТО Јошаничка бања

Чињеницу основаном чини и по аутору је главни мото на који би се требало ослањати у даљем туристичком развоју, тај, да у различитости на релацији планински – бањски, односно летњи - зимски туризам, има довољно комплементарних елемената за туризам виших стандарда. Нема ниједне сличне туристичке регије у Републици Србији која на овако „малом“ простору има тако велики и шаролик број туристичких вредности.

У туристичкој будућности би требало, са све бољом саобраћајном повезаношћу и појачаном транзитном функцијом, да се развојно афирмишу Луковска и Јошаничка бања које за то имају изванредне услове.

Никако не смемо заборавити туристичку атракцију „Ђавољу варош“ (која комплементира и планинском и бањском туризму) која је после много труда и година рада туристичких радника, само прошле године, забележила посету од 60.000 туриста, и на чијем примеру би могле већина туристичких организација да им позавиди а сигурно много тога и научи.

Туризам би, захваљујући овим центрима, првенствено Копаонику али и његовој комплементарности са бањским лечилиштима, могао да постане носилац развоја не само у централној Србији него и у целој Србији а сигурно и у ширем региону.

Туристички радници, локалне структуре и министарства, компетентна за ове ресоре, би требало да схвате и прихвате савете и искуства стручњака и признатих познавалаца туристичких прилика при прављењу дугорочних планова и да на још инфраструктурно неизграђеним, и туристичкој намени, неприведеним местима не праве старе грешке, него да најсавременије методе искоришћења и очувања природних туристичких потенцијала, управо овде и што пре примене.

XI ЗАКЉУЧАК

Комплементарност планинског и бањског туризма у нашој земљи могућ је на више локација и регија (Нишка бања – Сува Планина; Врњачка бања – Гоч; Матарушка бања – Столови; Врдник – Фрушка гора; Буковичка бања – Букуља; Овчар бања – Овчар и Каблар; Деспотовачка бања – Бељаница), али су по низу особености природне и антропогене погодности за то најбоље на примеру Копаоника и бања у његовој пространој подгорини, Уосталом, и сам Јосиф Панчић, као природњак и лекар, током својих вишегодишњих проучавања увек је инсистирао на Копаонику као планини и његовој пространој подгорини.

Копаоник се убраја у највише и најпространије планине Србије. Уз то, добро је проучен тектонски, геолошки, минерелошки, геотермички, рударски, географски, шумарски, насеобински, сеизмички, туристички, биогеографски и зоогеографски, што значи да постоје добре основе за даље акције развоја туризма на њему, али и у његовој подгорини, која му је нераскидиви део. Копаоник и његова подгорина су својеврсни синоними, два географски нераскидива дела, простор спајања и прожимања бројних природних и људских вредности, какве се не срећу на другим местима.

Како је уз то Копаоник својом веома сложеном геолошком грађом и морфологијом, условио појаву бројних извора термоминералне воде као основе за развој бањског туризма, комплементарност планинског и бањског туризма намеће се сама по себи, те је и данас тешко схватити зашто и докле ће, например, Јошаничка бања, позната по хипертермалној води, и даље бити тако слабо посећена да је једноставно занемарљива, а пре 30 година започети хотел је још увек у скелама, без правог власника и без значајних идеја шта са њим даље.

Временски посматрано, бање у подгорини Копаоника имају дужу традицију здавства и туризма у односу на планину. Међутим, током времена, због све наглашеније потражње и наглашеног интереса многих туриста за зимским спортско-рекреативним и спортско-такмичарским туризмом на снегу, планински туризам на Копаонику је, како по изграђености смештајних и угоститељских капацитета, по њиховим вратама и нивоу услуга, тако и по туристичкој препознативости на домаћем и иностраном тржишту, вишеструко надмашио сваку од бања у својој подгорини и чак све заједно.

Бројем туриста и њихових ноћења, Копаоник у нашој земљи заостаје само за Златибором. За разлику од тога, бање у подгорини ове планине, свака појединачно, не улазе у списак првих десет у Србији. Наравно, неоправдано је заостајање туристичког промета Копаоника у односу на Златибор, јер је реч о пространијој, вишој и за целогодишњи, посебно зимски туризам, привлачнијој планини.

Није оправдано ни велико заостајање броја туриста и ноћења у поткопаоничким бањама у односу на неке друге бање Србије, посебно због тога што неке својом надморском висином представљају и центре наглашене климатотерапије, а скоро све се одликују великим бројем природних извора и бушотина из којих избија вода не само различите температуре, већ и различитих хемијских особина и могућности примене у здравствене сврхе у смислу допунског или основног природног лековитог фактора, што је значајно за ширење спектра болести и повреда које се у бањама у подгорини Копаоника могу лечити.

Уз традиционалну здравствену функцију у проучаваним бањама, а сагласно комплементарности са Копаонику, потребно је више него до сада развијати допунске врсте туризма, какве су: излетнички, рекреативни, конгресни, туризам лица трећег доба, културно-манifestациони, спортски, туризам на селу, еколошки, транзитни, дечји и омладински.

Наведене врсте туризма су у знатној мери комплементарне са врстама туризма на Копаонику, те стечена искуства треба рационално и реално уважавати и користити.

Највећи степен комплементарности планинског и бањског туризма на примеру Копаоника и четири бање у његовој подгорини, може се постићи само осмишљеним вишегодишњим комплексним истраживањем укупне туристичке понуде овог простора, који има одлике планинско-бањске регије, какве се на више места срећу у Европи, посебно у делу Алпа у Аустрији, Немачкој, Швајцарској и Француској. На основу понуде из домена климатотерапије, балнео терапије, превентиве, рехабилитације, рекреације, спортских манифестација, културних манифестација, излетничког и еко туризма, могуће је освајање широког туристичког тржишта не само у Србији, већ и ван ње.

То значи да је потребно формирати јединствену рецептивну, строго професионалну, туристичко-угоститељско-медицинску организацију, која би обједињавала рад истраживача нових туристичких могућности планине и одговарајућих бања, медицинског особља одговарајућих специјалности, изналазила и примењивала савремене методе бањског лечења, осмишљавала средства и начине туристичке пропаганде, на минимум сводила колизионе интересе заинтересованих појединаца и институција за градњу објеката и друге начине деградације простора и на максимум прокламовала позитивне акције свих врста од значаја за развој планинског и бањског туризма. Наведена организација би се морала старати о постојећим објектима, о изградњи нових објеката и ширењу позитивних сазнања о значају комбинованог боравка туриста на планини и у некој од бања. Организовала би богат и разноврстан садржај целогодишњег пословања, предочавала јавности потребу заштите животне средине, чему на примеру Копаоника вишеструко доприноси његов национални парк са одговарајућим, законом заштићеним, резерватима.

Бање у подгорини Копаоника морају увести исте високе стандарде за све услуге и све врсте терапија, које се временом умножавају и применом савремених медицинских апарата и инструмената доводе до највишег могућег нивоа. Стандарди се морају усаглашавати са европским и светским јер само као такви могу добити одговарајуће сертификате, значајне за стварање имиџа, за препознативост на све пробирљивијем туристичком тржишту, које у условима савремене економске кризе не доприноси развоју, већ, напротив, стагнацији туризма.

У том смислу, а у вези са комплементарношћу, потребно је прокламовати систем једноставног преношења здравствених и туристичких услуга из једне бање у другу, као и из сваке од проучаваних бања на планини, односно, преношење услуга са Копаоника у сваку од његових бања појединачно и свих заједно. Исти стандарди, сличне процедуре, смањење административних формалности и добро организован саобраћај између центра планинског туризма и четири центра бањског туризма, од значаја је за постизање бољих економских и друштвених ефеката туристичке рецептиве. Досадашњи несклад између хотела високе категорије и добро организованог туристичког насеља на Копаонику и крајње скромне, често застареле, материјалне базе туризма у његовим бањама, не задовољава потребе.

Чини се да из тог разлога нису усклађене ни цене услуга, које су на Копаонику на знатно вишем нивоу од цена услуга у бањама његове подгорине. Како се за боравак у бањама, како код нас тако и у свету, углавном опредељује домаће становништво, а оно је осредњих или слабих платежних могућности, изналажење правих решења повећања туристичког промета мора бити предмет анализе на широком државном нивоу, јер су дотације за бањско лечење и рехабилитацију сведене на минимум, а нису решени ни проблеми власништва неких објеката на које данас право полаже Самоуправна заједница социјалног и пензионог осигурања.

Посебан проблем представља уситњеност власништва туристичко-угоститељских, инфраструктурних и супраструктурних објеката, како на Копаонику тако и његовим бањама. Правилно решење тог проблема подстакло би комплементарност и због тога се томе треба надати. Више друштвених и приватних власника, као интересената (војска, шумарство, национални парк Копаоник, рударство, водопривреда, снабдевање водом и одвод отпадних вода, санирање ерозије, приватне викенд куће, викенд насеље Треска, метеоролошка служба, саобраћајне организације, локално становништво, сеоска насеља, остаци некадашњег рударства, студентско одмаралиште, Скијалишта Србије) за истим простором Копаоника и бања у његовој подгорини мора се решити на најсврсисходнији начин, при чему туризам и заштита животне средине морају имати предност над свим осталим захтевима и делатностима.

Од интереса за комплементарност је и дуготрајна, синхронизирана, савремено осмишљена, стална и реална туристичка пропаганда свих постојећих туристичких вредности Копаоника и његове подгорине. То до сада није чињено, те су изостали и прави економски и друштвени ефекти. У свету развијеног туризма се сматра да у туристичку пропаганду треба улагати 5 до 10 процената од укупних прихода. Када се тај ниво достигне у копаоничкој планинско-бањској туристичкој регији, стање ће постати задовољавајуће.

Комплементарност туризма на Копаонику и у бањама његове подгорине на најбољи могући начин могу извести за то посебно стручни, млади људи, или тимови стручњака различитих врста и нивоа школског образовања, складно допуњујући своја теоријска знања и примењујући их у пракси на одговарајућим локацијама планине и бања, уважавајући позитивна домаћа и страна искуства.

XI SUMMARY

Complementary mountain and spa tourism in Serbia is possible at many locations and regions (“Nis Spa” – mountain “Suva Planina”; (“Vrnjac Spa” – mountain “Goc”; “Matarus Spa” – mountain “Stolovi”; “Vrdnik Spa” – mountain “Fruska Gora”; “Bukovic Spa” – mountain “Bukulja”; “Ovcar Spa”- mountains “Ovcar” and “Kablar”; “Despotovac Spa” – mountain “Beljanica”), but for the most varied of natural characteristics and anthropological privileges, the best example is Kopaonik with its mountain mineral springs and expansive forests. Even, the famed homeopath and physician himself Josif Pancic, during his many years of research, always championed Kopaonik as a world phenomenon and magnificent mountain expanse.

Kopaonik Mountain is included is the highest and most expansive mountain in Serbia. It is studied in Tectonics, Geology, Mineralogy, Geometry, mining, forestry, populous, Seismic, tourism, biogeography, and zoo geography, which means that a good foundation exists for further development of tourism on it, but also in its forests which is an undividable part of it. Kopaonik and its forests are synonymous, two geographical, undividable parts, a space of convergence which includes a number of human values that is not like in other locations.

Along with that, on Kopaonik’s multi-layered geographical construction and morphology, there appear a number of thermo mineral waters as a foundation for the expansion of mineral spring tourism, complementary mountain and mineral spring tourism, which is, even today difficult to understand why and when it will come online. For example, Josanic Spa, known for its hyper thermal waters, will continue to be weakly visited and simply insignificant, but a hotel that began construction 30 years ago is still under scaffolding without a reason from the owners and without important ideas about what will happen in the future.

From a time perspective, mineral springs in the forests of Kopaonik have a long tradition of healthy tourism in comparison to the mountain. However, through time, due to all of the announced searches and interest, many tourists interested in recreational or competitive winter sports, mountain tourism at Kopaonik is by constructed facilities and catering capacities, in its many levels and types of services, by that and by recognition in the domestic and foreign market, far exceeds that of all mineral springs in its forest, even combined.

By the number of tourists and over-night stays at Serbia’s mountain holiday spots Kopaonik is only second to Zlatibor. With this aside, mineral springs in the forests of these mountains, each individually, do not make it into the ‘Top Ten’ of Serbia. Of course, the tourism slump in Kopaonik is unjustified compared to Zlatibor because at issue is the need to expand, on a yearly basis, especially winter tourism on this attractive mountain.

There is a noticeable unjustifiable, lack of tourists and over-night stays at Kopaonik’s mineral springs in comparison to other mineral springs in Serbia, despite the fact that its elevation presents centers for known climatic therapy, which are bestowed with a number of natural springs and crevices from which flows spring water. Not only varying in temperature but also in chemical characteristics, the Kopaonik springs have the possibility of adaptation for medical purposes in the context of additional or personal natural medicinal factors. This is important for a wide spectrum of illnesses and injuries which the mineral springs and forests of Kopaonik can heal.

With traditional medicinal functions in researching mineral springs, complementary to Kopaonik, it is now more necessary, than ever to develop additional types of tourism such as: group tours, recreation, conference tourism, cultural manifestations, sports, tourism as a whole, ecological, tours, and for children and youth.

The aforementioned types of tourism are a golden series of complementary types of tourism which could be further developed at Kopaonik. Achieving increased tourism development requires rational and realistic plans and usage.

Developing top notch quality complementary mountain and spa tourism at Kopaonik and its four mineral springs in its forests, can only be achieved with well planned, complex, multi-year research, of all touristic offerings of this space, which has mountain and spring regions as in several locations across Europe, most notably in parts of the Alps in Austria, Germany, Switzerland and France. With the basic offerings from the domain of climatic therapy, balneotherapy, prevention, rehabilitation, recreation, sporting manifestations, cultural manifestations, tours and eco-tourism, it is possible to corner a wide tourism market, not only in Serbia but beyond its borders as well.

This means that it is necessary to form a unique, receptive, strictly professional Tourism-Catering-Medicinal organization which would unify the work of researchers exploring new mountain and spa tourism with medical staff of appropriate specialization. It is critical that the organization seek out and adapt to modern methods of mineral spring healing, creating resources and methods of tourism propaganda aimed at the construction of structures and other methods of changing the space to ensure maximum output of progressive actions in ways meaningful to the development of mountain and mineral spring tourism. The organization would need to protect existing structures and investments in new structures spreading positive knowledge and meaningfully increasing tourist stays at the mountain and health resort. Also, organizing a richer and more varied content of year-round business, with a public emphasis on environmental and cultural protection areas within it is crucial. This is because tourism can only successfully develop in a place with a well-protected natural living environment, which the example of Kopaonik, on many levels, brings with its national park status and appropriate laws on conservation of its natural reserves.

The mineral springs in the forests of Kopaonik must be brought to the same high standard for all services and all types of therapy, which with time, would multiply and advance with modern medical equipment and instruments, bringing it to the highest possible level. Standards must be on par with west European and top international destinations because only then may Kopaonik receive the necessary certification important for creating an image for recognition in a very specific tourism market, particularly with the effects of the current economic crisis does which has resulted in a stagnating tourism sector.

In this regard, it is necessary to promote a basic system of transferring health and tourism services from Kopaonik to each of its individual mineral springs. Across the board standards, similar procedures, minimal administrative formalities, well-organized traffic between the center for mountain tourism and the four centers for mineral spring tourism, is critical for achieving better economic and social effects and more receptive to tourists. Longstanding disagreements between major hotels and existing well-organized tourist communities at Kopaonik are modest and aged, with inadequate material and tourist bases.

It seems that this is one of the reasons that tour operators on Kopaonik have not agreed upon a price of services, which are at Kopaonik known to be at a higher price than at the mineral springs in the surrounding forests. The spa tourism here is, as it is worldwide, geared towards the domestic population, in particular towards the middle-class and lower middle-class clientele. Finding the proper solution to increasing tourist traffic must be the subject of analysis on a national level because of the concessions for mineral spring healing and rehabilitation have been kept to a minimum, and some ownership issues over some structures remain unresolved between a group of social and retirement insurance groups.

A specific problem is presented by the satisfaction (or lack there-of) of the ownership of catering, tourism, infrastructure and superstructures on Kopaonik as well as its mineral springs. The proper solution to this problem, magnified, is complementary and because of this we must keep our hopes up. Many social and private owners occupying the same space Kopaonik and mineral springs in its forests must resolve their disputes in the most effective way and in a manner, which places tourism and environmental protection as the top priority above all remaining subjects and details. The interested parties includes the Army, Forestry Service, National Park Kopaonik, mining, water management, intake and disposal of unsanitary water, erosion control, private cabins, vacation resort Treska, meteorological services, traffic organization, local population, village communities.

Interest in complementariness must be long lasting, synchronized, of a modern concept, always in real tourism propaganda with all the touristic qualities of Kopaonik and its forests. This has not been done up until now due to economic and social circumstances. In the world of developed tourism, it is considered that in tourism propaganda 5 to 10 percent of profits must be invested. When this level is reached in the Kopaonik mountain-mineral spring region, the results will be good.

The best way to achieve complimentary in tourism at Kopaonik and the mineral springs within its forests may be to recruit especially specific young professionals. Teams of experts of different types and education levels in combination with their theoretical knowledge should be sent to gain practical knowledge on locations on the mountain and mineral springs, using positive domestic and foreign experience to set a foundation for further actions.

XII ЛИТЕРАТУРА И ИЗВОРИ ПОДАТАКА

1. Васовић М.: *Копаоник*. Посебно издање СГД-а, књига 65, Београд 1988.
2. Вујевић П.: *Прилози за биоклиматологију Копаоника*. Зборник радова географског института „Јован Цвијић“, књига XVIII, Београд, 1962.
3. Вујичић Р.: *Поднебље Копаоника*. Републички хидрометеоролошки завод Србије, свеска VII, Београд, 1982.
4. Вукашиновић С.: *О потреби усаглашавања морфоструктурне поделе Југославије са најновијим сазнањима о геотектонском склопу наше територије*. Гласник СГД, св. LIII бр.2, Београд, 1973.
5. Вукоичић Д.: *Бањски туризам у функцији развоја општине Куршумлија*. СГД, Београд, 2008.
6. Гавриловић Д.: *Леднички рељеф СР Србије*. Књига 1, НИРО „књижевне новине“, Београд, 1982.
7. Гавриловић С.: *Хипсонометрија површине рељефа Копаоника*. Зборник радова географског института ПМФ у Београду, свеска XXVI, Београд, 1979.
8. Гамс И.: *Морфолошки системи у Југославији*. Гласник СГД, свеска LXI, бр.1, Београд, 1981.
9. Група аутора: *Елаборат о резервама термоминералних вода Луковске бање књига 1 и 2*. Група за хидрологију, Рударско-геолошки факултет, Београд, 1988.
10. Дукић Д.: *Клима и воде Јошаничке бање и њене околине*. Зборник радова Гео. Инст. ПМФ-а, свеска XXVII Београд 1980
11. Дукић Д.: *Климатологија*. „Научна књига“, Београд, 1977.
12. Зборник реферата: *Природа Копаоника – заштита и коришћење*. Институт за туризам ПМФ-а, Београд 1990.
13. Јакшић П. и Ђурић М.: *Водич кроз фауну дневних лептира Копаоника*. Национални парк Копаоник, 2007.
14. Јовичић Д.: *Бање Србије*. Гласник СГД LXXXVIII свеска 4, Београд.
15. Јовичић Ж.: *Туристичка кретања*. „Научна књига“, Београд, 1966.
16. Јовичић Ж.: *Јошаничка бања туристичко-географска проучавања*. Гласник СГД-а, свеска XLIX, Београд, 1969.
17. Костић М.: *Луковска бања*. Гласник СГД, св. XLIII, бр. 1, Београд, 1963.
18. Костић М.: *Куршумлијска бања*. Гласник СГД, св. XLII, бр. 1, Београд, 1962.
19. Лакушић Д.: *Водич кроз флору Националног парка Копаоник*. Национални парк Копаоник, 1995.
20. Леко Т. М., Шчербаков А. и Јоксимовић М. Х.: *Лековите воде и климатска места у Краљевини СХС. са балнеолошком картом*. Министарство народног здравља, Београд, 1922.
21. Марковић Ј.: *Бањске зоне у Југославији*. Зборник радова Географски институт. ПМФ-а, свеска XX, Београд, 1980.
22. Матвејев С.Д.: *Птице Копаоника – сезонски преглед*. Завод за заштиту природе Србије, Београд, 1977.
23. Мађејка М.: *Клима и њен здравствени значај у бањама Србије*. СГД, Београд, 2003.
24. Мађејка М.: *Луковски крај и Луковска бања*. Необјављени рукопис.
25. Мађејка М.: *Чудотворне лековите воде Пролом бање*. Туристичка организација општине Куршумлија. Београд, 1994.
26. Мађејка М. и Танасковић Р.: *Општина Куршумлија – туристичка монографија и водич*. Туристичка организација Куршумлија, Куршумлија, 2008.
27. Милошевић Бревинац М.: *Бели Копаоник*. Центар за културу „Градац“, Рашка, 2007.
28. Миљановић Д.: *Национални парк Копаоник*. Магистарски рад, Географски факултет Београд, 1999.
29. Општина Рашка: *Статистички подаци за 2008.годину*. Рашка, 2009.
30. Павловић Б.: *Насеља и миграције становноштва општине Лепосавић*. Институт за српску културу Приштина, Лепосавић, 2003.
31. Планинарско-туристичка карта: *Национални парк Копаоник*. Геокарта, Београд, 2001.
32. Подаци добијени из падавинске станице Штава од Борисава и Миленка Стевића.
33. Подаци добијени у Националном парку Копаоник.

34. Подаци добијени у ЈП-у Скијалишта Србије. Београд, 2009.
35. Подаци добијени у туристичкој организацији Рашка. Рашка, 2009.
36. Подаци добијени у туристичкој организацији Брус. Брус, 2009.
37. Подаци добијени у туристичкој организацији Лепосавић.
38. Подаци добијени у туристичкој организацији Куршумлија.
39. Подаци добијени у а.д. Планинка Куршумлија. Куршумлија, 2009,
40. Подаци добијени у управи хотела „Копаоник“. Луковска бања, 2009.
41. Подаци добијени у управа хотела „Радан“. Пролом Бања, 2010.
42. Протић Д.: *Минералне и термалне воде Србије*. Посебно издање Геоинститута, књига 17, Београд, 1995.
43. Радовић Ј. и М.: *Копаоник – водич*. Јавно предузеће Национални парк Копаоник, 1999.
44. Ракићевић Т.: *Физичко-географски услови и ограничења коришћења и организације простора Копаоника*. Институт за просторно планирање Одсека за географију и просторно планирање ПМФ-а, Београд, 1985.
45. Ракићевић Т.: *Физичко географске особине слива Косанице*. Зборник радова географског завода ПМФ-а у Београду, св. II, Београд, 1955.
46. Ракићевић Т.: *Климатско рејонизирање СР Србије*. Зборник радова Географског института ПМФ, св. XXVII Београд, 1980.
47. Ромелић Ј.: *Туристичке регије Србије*. ПМФ, департмант за географију, туризам и хотелијерство, Нови Сад, 2008.
48. Сентић М.: *Ибарски пут, деоница Краљево – Рашка*; Часопис „Пут и саобраћај“, број 2, Београд, 1966.
49. Смајлагић Ј.: *Клима Копаоника*. РХМЗ Србије, Београд, 1995.
50. Станковић С.: *Географска енциклопедија насеља Србије*. Арена, Београд, 2002.
51. Станковић М. С.: *Туристичка географија*. Универзитет у Београду, 1994.
52. Станковић М. С.: *Туризам, заштита и валоризација*. СГД, Београд, 2003.
53. Станковић М. С.: *Туризам Србије*. СГД, Београд, 2002.
54. Степановић Ж.: *Туристичке могућности општине Рашка*. Општина Рашка, 1981.
55. Ћирић Б. и Карамата С.: *Област Копаоника (геолошки проблеми Динарида)*. Београд, 1967.
56. Царић Н.: *Западни Копаоник – основни физичко-географски фактори ерозије тла*. Годишњак филозофског факултета, Универзитет у Новом Саду, књига XII / 2, Нови Сад, 1969.
57. Цвијић Ј.: *Геоморфологија, I књига*. Државна штампарија Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца; Београд, 1924.
58. Цвијић Ј.: *Геоморфологија, II књига*. Државна штампарија Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца; Београд, 1926.
59. www.bibis.co.rs;
60. www.blic.rs;
61. www.geografija.net;
62. www.dijaspora-info.ch;
63. www.ks-gov.net;
64. www.kursumlija.org;
65. www.leposavic.org;
66. www.lukovskabanja.org;
67. www.lukovskabanja.com;
68. www.mkmountainresort.com;
69. www.novibeograd.info;
70. www.osce.org;
71. www.panoramio.com;
72. www.peratravel.blogspot.com;
73. www.planeta.rs;
74. www.planinka.rs;
75. www.politika.rs;
76. www.pravoslavje.nl;
77. www.putovanja.info;
78. www.raska-turizam.rs;

79. www.seemice.net;
80. www.skijalistasrbije.rs;
81. www.spc.rs;
82. www.srbijavode.com;
83. www.stat.gov.rs;
84. www.turizamopstinebrus.co.rs;
85. www.turizamusrbiji.rs;
86. www.twip.org;
87. www.unilib.bg.ac.yu;
88. www.hoteloaza.com;
89. www.commonswikimedia.org;
90. www.wikipedia.org.rs.

Д О Д А Т А К

**Демографски и статистички подаци везани за
насеља на простору Копаоника**

Насеља општине Александровац које припадају Копаоничком простору

Насеља	Површина (km ²)	1961	1971	1981	1991	2002	Пунол 2002	Мушк 2002	Жене 2002	П.ст.м 2002	П.ст.ж 2002	Дом	Ет.сас	Остали етни	Акт.ст	Категорија и надморска висина насеља
Ботурићи	1,7	399	354	336	308	263	229	134	129	43,3	46,1	78	100	263	142	I 583
Грчак	1,8	340	269	229	182	145	120	83	62	39,9	47,6	45	100	145	68	I 564
Јелаки	4,5	1109	1082	844	627	437	370	230	207	45,2	50,1	134	99,8	436; неп. 1	218	II 844
Козница	7,0	313	321	267	211	148	125	72	76	42,9	47	48	98,6	146; неп. 3	80	II 918
Плоча	3,2	726	701	606	574	400	325	204	196	40,8	41,4	111	99,2	397; остали 2	188	III 1121
Рокци	9,0	712	672	551	508	213	201	110	103	52	54,4	77	99,3	212; неп. 1	92	III 1107
Градска: / Сеоска: 6	27,2	3599	3399	2833	2410	1606	1370	833	773	44	47,7	493	99,5	1599; остали 7/0,5%	793	

Насеља општине Блаце које припадају Копаоничком простору

Насеља	Површина (km ²)	1961	1971	1981	1991	2002	Пунол 2002	Мушк 2002	Жене 2002	П.ст.м 2002	П.ст.ж 2002	Дом	Ет.сас	Остали етни	Акт.ст	Категорија и надморска висина насеља.
Барбатовац	10	947	691	568	424	356	310	173	183	48,9	54	149	98,9	352; неп. 4	84	I 486
Блаце	7	2564	3373	4409	5228	5465	4193	2684	2781	36,1	37,7	1675	97,4	5322; ром 70; неп. 30	1635	I 389
Више Село	5	358	315	204	145	117	103	59	58	49,1	50,7	44	99,1	116; неп. 1	52	I 580
Горње Гргуре	11	741	636	516	388	327	258	169	158	44,8	46,2	113	83,2	274; неп. 53	108	I 474
Доња Рашица	3	180	180	123	94	98	85	51	47	42,3	48	33	100	98	25	I 462
Доње Гргуре	4	344	244	211	121	127	106	64	63	47,1	51,2	52	99,20%	126; неп. 1	52	II 421
Ђуревац	3,6	491	463	413	397	353	287	178	175	41,3	45	99	100	353	99	I 399
Кашевар	7	626	576	497	418	336	283	168	168	45,2	47	127	98,2	330; неп. 6	120	I 389
Кутловац	5	421	351	284	226	180	151	90	90	46,1	51,9	61	90,6	163; неп. 17	40	I 447
Лазаревац	3	345	242	179	159	114	97	53	61	51,9	50,5	49	100	114	56	I 339
Музаће	13	436	350	287	189	152	134	76	76	46,6	52,5	57	99,3	151; неп. 1	38	I 551
Рашица	6	438	342	285	244	183	158	87	96	45,9	55,9	75	98,9	181; неп. 2	47	I 530
Сибница	16	899	716	618	549	470	386	233	237	43,8	46,8	147	99,5	469; неп. 1	150	I 380
Стубал	6	505	490	470	467	396	340	194	202	45,3	47,2	136	100	396	119	I 361
Суви До	9	956	741	605	505	389	377	199	190	49,4	53,4	163	99,2	387; неп. 2	123	I 368
Трбуње	10	1119	961	855	710	559	475	282	277	47,6	50,2	199	59,1	555; неп. 4	195	I 426
Чунгула	12	1125	887	711	484	419	368	217	202	49,7	53,7	179	98,1	411; неп. 4; ост. 4	124	I 458
Чучале	6,6	557	398	365	279	233	204	115	118	47,1	51,4	84	59,5	232; неп. 1	64	II 368
Градска: 1 Сеоска: 17	137,2	13052	11956	11600	11027	10274	8315	5092	5182	46	49,8	3442	97,9	10458; неп. 131; остали 74	3131	

- Категорија насеља по надморској висини: I до 600 m; II од 600 до 1.000 m; III од 1.000 до 1.300 m; IV изнад 1.300 m.

Насеља општине Брус које припадају Копаоничком простору

<i>Насеља</i>	<i>Повершина (кm²)</i>	1961	1971	1981	1991	2002	Пунол 2002	Мушк 2002	Жене 2002	П.ст.м 2002	П.ст.ж 2002	Дом	Ет.сас	Остали етни	Акт.ст	Пољ.прив.лов шумар.
Батоте	46	1128	1070	918	699	498	450	266	232	46,7	52,6	170	99,6	469; неп 2	256	II 891
Бело Поље	3	241	198	120	83	50	50	27	25	58,5	67,2	23	100	50	5	II 878
Блажево	6	226	241	196	210	183	145	94	89	39,2	44,5	61	99,5	182; црн 1	38	III 815
Бозољин	8	376	369	264	172	129	121	74	55	50	61	52	100	129	10	III 1114
Борашци	12	160	113	86	65	45	44	24	11	51,1	63	19	100	45	12	II 884
Брђани	7	337	310	302	240	198	170	103	95	43,9	46,3	60	98,9	196; југос 2	83	I 564
Брзеће	26	372	297	272	251	258	199	119	138	38,1	37,6	81	97,7	252; неп 2	96	III 1193
Брус	1	940	2434	3406	4558	4653	3569	2321	2332	35,6	37,4	1476	96,2	4479; роми 60; неп 60; ост 28	1588	I 429
Будиловина	5	459	396	319	307	293	225	145	148	38,7	45,4	90	99,65	292; слов 1	90	II 665
Велика Грабовница	22	791	733	691	627	651	499	329	332	37,6	41	158	99,7	649; црн 2	247	II 711
Витоше	9	112	120	108	78	57	52	29	28	47,7	51,2	20	96,5	55; неп 2	20	III 1086
Влајковци	18	535	503	472	468	437	331	216	221	37,5	41,3	129	99,5	435; макед 1	166	II 664
Горње Левиће	15	539	447	320	209	138	135	73	65	54,3	64,4	67	100	138	17	II 953
Горњи Липановац	6	288	220	171	127	90	83	50	40	47,9	53,2	29	100	90	45	II 655
Град	4	148	149	133	97	97	79	49	48	35,3	44,7	25	100	97	49	II 667
Градац	6	185	155	167	143	134	105	66	68	38,8	45,2	47	100	134	24	II 854
Грашевци	17	768	706	638	556	499	407	266	233	39,9	44,5	147	99,8	498; југос 1	176	II 689
Домишевина	4	270	230	163	147	104	85	52	52	41,1	47,1	36	100	104	12	II 871
Доње Левиће	7	197	233	179	122	87	71	44	43	46,8	50,1	28	100	87	25	II 848
Доњи Липовац	15	522	447	380	281	209	190	118	91	49,8	56,3	74	100	209	101	II 662
Дренова	7	244	217	188	135	102	94	59	43	48,3	50,3	35	100	102	47	II 625
Дртевци	2	137	138	156	17	38	27	23	15	30,5	39,6	12	100	38	14	II 618
Дупци	7	623	511	489	480	456	363	228	228	43,7	43,8	151	94,3	430; неп 19; ром 3	122	I 362
Ђерекари	2	80	70	46	37	23	20	11	9	44,4	59,3	9	100	23	2	II 974
Жарево	15	452	380	323	172	92	92	47	45	59,4	64,5	46	96,7	89; непо 3	88	II 728
Жилинци	4	377	323	251	201	149	136	72	64	48	49,4	53	99,3	148; мађар 1	52	I 390
Жигњи	7	415	344	410	402	427	348	203	224	38,5	37,3	127	99,6	423; неп 4	148	II 624
Жуње	26	733	671	577	455	370	301	188	182	40,2	44,2	108	99,7	369; хрв 1	179	III 686
Иричићи	4	172	166	98	61	40	38	17	23	55,8	60,5	22	100	40	4	III 1189
Кнежево	3	143	137	101	73	60	57	31	29	50,4	58,4	25	100	60	11	III 1055
Кобиље	8	622	542	481	523	496	379	226	270	39,3	38,4	141	98,8	490; југ 3; неп 2	201	I 430
Ковизла	6	81	83	75	63	59	47	29	30	39,1	42,5	16	98,3	58; неп 1	21	III 1035

- Категорија насеља по надморској висини: I до 600 м; II од 600 до 1.000 м; III од 1.000 до 1.300 м; IIII изнад 1.300 м.

Насеља	Површина (km ²)	1961	1971	1981	1991	2002	Пунол 2002	Мушк 2002	Жене 2002	П.ст.м 2002	П.ст.ж 2002	Дом	Ет.кас	Остали етни	Акт.ст	Пољ.прив.пов шумар.
Ковиоци	4	378	305	275	205	156	132	74	82	50,3	49	59	96,1	150; хр 2; југос 2; неп 2	49	I 430
Кочине	7	184	159	157	115	107	93	56	51	43,5	45,5	27	100	107	57	II 668
Крива река	45	1086	1105	922	775	519	431	259	260	41,6	43,7	151	99,8	518; неп 1	265	III 1191
Лепенац	7	1014	934	953	991	932	732	475	457	38,7	40,8	275	99,4	927; неп 5	301	I 423
Ливађе	9	275	265	239	185	174	149	87	87	44,1	49,8	53	99,4	173; југос 1	66	II 825
Милентија	4	329	284	246	229	184	151	90	94	40,3	43,8	55	98,3	181; неп 1; црн 1; сло 1	93	I 524
Осредци	27	1206	1135	1102	762	474	401	245	229	43,1	46,7	132	99,3	471; неп 3	252	II 824
Паљевштица	8	162	143	89	76	56	47	29	27	46,3	48,4	17	100	56	20	II 723
Равни	7	371	332	285	277	190	161	90	100	47,3	46,1	65	100	190	56	I 579
Равниште	10	280	266	171	146	95	86	48	47	47,8	50,5	37	100	95	20	II 891
Радманово	7	186	182	157	158	132	113	72	60	42,5	42,9	31	100	32	44	III 1161
Радуње	7	143	143	134	112	87	73	41	46	39,9	39	25	100	87	22	II 971
Разбојна	11	681	597	578	564	479	394	233	256	42,7	43,6	141	97,7	468; ром 8; неп 3	168	I 454
Рибари	10	571	530	475	414	356	286	183	173	41,7	43,4	99	100	356	187	II 630
Стануловићи	17	199	171	97	71	55	52	29	26	56,3	62,9	29	100	55	16	II 999
Судимља	7	284	263	169	91	50	45	28	22	54,6	57,8	26	100	50	13	III 1006
Чокотар	3	82	79	64	45	33	33	17	16	52	60,1	13	100	33	8	II 970
Шошиће	14	264	255	199	174	109	101	58	51	50,3	53,4	38	99,8	108; слов 1	46	II 927
Градска: 1 Сеоска: 49	532	20369	20199	18712	17449	15310	12678	7719	7591	45,6	50,3	4810	97,2	14782; неп 0,7%/115; ром 0,4% 68; ост 1,7%	5632	

- Категорија насеља по надморској висини: I до 600 m; II од 600 до 1.000 m; III од 1.000 до 1.300 m; IIII изнад 1.300 m.

Насеља општине Вучитрн које припадају Копаоничком простору

Насеља	Површина (km)	1961	1971	1981	1991	2002	Пунол 2002	Мушк 2002	Жене 2002	П.ст.м 2002	П.ст.ж 2002	Дом	Ет.сас	Остали етни	Акт.ст	Категорија и надморска висина насеља
Бањска	4	506	606	740	163											I 590
Бошљане	4	190	187	116	/											II 1000
Велика Река	2	395	443	542	/											I 528
Весеговце	9	172	178	160	/											III 1190
Виљанце	1	189	226	300	/											I 550
Вучитрн	18	8025	12334	20204	/											I 512
Гојбуља	7	482	473	420	406											I 570
Горња Дубница	7	440	525	571	/											II 640
Горња Судимља	5	342	401	451	/											II 700
Горње Становце	7	1131	1456	2151	53											I 580
Граце	5	587	723	539	574											I 550
Гумниште	10	487	467	300	/											II 995
Добра Лука	3	584	879	1201	/											I 530
Доња Дубница	7	865	1122	1201	/											I 560
Доња Судимља	4	777	952	1356	/											I 565
Доње Становце	3	733	1035	1685	190											I 527
Доњи Сврчак	4	365	644	936	/											I 550
Загорје	4	155	132	68	5											II 700
Караче	4	286	304	293	/											II 650
Куновик	2	111	71	29	/											II 850
Курилово	5	195	176	155	/											III 1150
Луг Дубница	6	635	809	902	/											I 575
Мироче	3	81	83	64	55											I 560
Недаковац	1	250	333	443	35											I 515
Ново Село	7	1147	1315	1687	297											I 545
Ново Село Бег.	2	315	592	792	32											I 540
Пасома	6	703	868	886	/											II 715
Пестово	4	545	731	869	71											I 515
Прилуђје	1,05	184	261	293	316											I 525
Ролица	2	287	331	410	5											I 575
Самодрежа	11	979	1165	1395	78											II 600
Скочна	5	183	171	74	/											II 780
Скровна	7	448	467	337	/											II 850
Славковце	8	119	188	196	/											II 680
Слатина	4	284	341	408	/											I 570
Смрековница	4	671	904	1215	/											I 570
Трлабућ	4	310	301	266	/											II 660
Цецелича	8	516	541	528	/											II 620
Шљивовица	6	183	167	96	/											II 765
Градска: 1 Сеоска: 38	204	24807	32902	44279	2280											

- Категорија насеља по надморској висини: I до 600 m; II од 600 до 1.000 m; III од 1.000 до 1.300 m; IIII изнад 1.300 m.

Насеља општине Косовска Митровица које припадају Копаоничком простору

Насеља	Површина (km ²)	1961	1971	1981	1991	2002	Пунол 2002	Мушк 2002	Жене 2002	П.ст.м 2002	П.ст.ж 2002	Дом	Ет.кас	Остали етни	Акт.ст	Категорија и надморска висина насеља
Бајгора	23	1049	1111	1282	/											III 1140
Баре	14	704	816	1037	/											III 1050
Батаире	5	119	124	70	/											II 750
Велики Кичић	8	1801	2407	3055	/											II 595
Велико Рударе	1	545	577	610	/											I 579
Влахиње	17	799	911	848	/											II 830
Грабовац	2	325	528	540	/											I 520
Дедиње	6	339	403	324	/											II 855
Жажа	4	425	512	477	/											II 735
Забрђе	6	177	194	222	/											III 1160
Зијача	3	90	93	113	/											II 945
Качан Дол	30	816	860	769	/											III 1210
Ковачица	9	369	419	500	/											III 1260
Кутловац	3	282	234	238	141											II 820
Мађаре	5	336	363	287	/											II 920
Мажић	5	329	406	475	/											II 840
Мељеница	7	451	554	682	/											II 930
Овчаре	4	82	90	69	/											II 880
Орахово	7	435	659	782	/											II 810
Ржана	11	287	329	233	/											III 1370
Сељанце	34	823	811	554	13											II 880
Србовац	5,6	364	388	398	/											I 565
Стари трг	2	222	280	343	23											II 860
Стари трг (рударско насеље)	2	1511	1556	1490	24											II 860
Страна	3	191	160	133	/											II 880
Трстена	6	465	470	545	/											II 900
Шупковац	6	748	1105	1502	198											I 550
Градска: / Сеоска: 27	226	14085	16360	17578	399											

- Категорија насеља по надморској висини: I до 600 m; II од 600 до 1.000 m; III од 1.000 до 1.300 m; IIII изнад 1.300 m.

Насеља општине Куршумлија које припадају Копаоничком простору

Насеља	Површина (km ²)	1961	1971	1981	1991	2002	Пунол 2002	Мушк 2002	Жене 2002	П.ст.м 2002	П.ст.ж 2002	Дом	Ет.сac	Остали етни	Акт.ст	Категорија и надморска висина насеља.
Бабица	15	394	317	203	138	90	86	47	43	51,2	60	38	100	98/	39	III 1052
Барлово	3	235	175	163	139	166	118	82	84	33,6	37,9	58	48,8 ср.	81 / роми 85	26	I 345
Баћоглава	8	439	413	460	319	263	204	137	126	39,2	36,1	82	100 ср.	263 /	89	I 464
Бело Поље	5	393	289	225	150	151	133	81	70	51,1	49,3	64	98,7	149 / неп 2	33	I 502
Висока	11	620	421	303	226	158	139	79	79	42,3	50,8	75	74,5	117 / неп 40	30	I 471
Влахиња	14	498	327	194	121	88	85	50	38	55,9	62,6	45	98,8	87 / неп 1	11	I 515
Врело	7	243	157	114	58	40	35	19	21	45	51,3	13	100	40	22	I 464
Вршевац	7	431	309	232	118	82	78	38	44	56,3	58,4	41	96,4	79 / неп 3	32	I 415
Вукојевац	9	191	99	6	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	II 815
Горња Микуљана	2	270	181	168	140	117	97	55	62	43,6	41	41	94	110 / неп 6; ти 1	43	I 460
Дабиновац	17	404	247	151	77	64	54	37	37	39,4	60,6	24	100	64	30	II 841
Данковиће	14	682	540	345	265	232	199	128	114	44,2	48,6	87	99,5	231 / хр 1	68	I 373
Дегрмен	2	302	255	172	120	88	79	49	38	46,7	53,8	38	90,9	80 / црно 7; неп 1	20	II 765
Дешишка	1	303	182	86	62	38	34	16	22	45,3	55,7	19	100	38	7	I 599
Доња Микуљана	2	185	145	103	87	83	67	39	44	41,8	42	26	100	83	37	I 372
Дубрава	4	249	137	97	58	45	45	24	11	58	65,9	20	97,7	45 / неп 1	33	I 458
Жалица	5	120	73	38	19	12	12	7	5	64,5	71,7	8	100	12	4	II 850
Жегрово	11	288	186	118	79	49	44	30	19	48,9	58,8	19	100	49	43	II 662
Жуч	10	484	362	248	205	172	146	80	92	42,2	47,4	69	93	160 / неп 11; хр 1	43	I 502
Игриште	21	460	279	160	90	42	40	25	17	59,8	59,3	22	92,8	39 / неп 3	13	II 938
Кастрат	4	523	366	475	285	267	227	127	140	45,5	44	98	99,6	266 / неп 1	63	I 403
Коњува	9	787	551	355	226	169	163	92	77	54,5	62,7	86	99,4	168 / неп 1	53	I 537
Космача	20	783	509	262	160	108	106	52	56	53,3	62,2	58	99	107 / неп 1	11	II 633
Крток	13	409	297	155	73	39	36	17	22	51,1	63,6	20	100	39	8	II 642
Крчмаре	4	559	414	343	218	150	137	77	73	48,1	50,7	66	99,3	149 / неп 1	36	I 431
Куршумлија	4	3391	7185	10550	12525	13639	10300	6855	6784	34,6	36,8	4323	95,7	13061 / неп 239; ром 207; црн 57; ост 35	4713	I 386
Куршумлијска бања	8	457	333	198	185	151	125	71	80	40,2	47,3	55	94	142 / ром 8; црн 1	33	I 440
Луково	25	680	621	395	320	366	271	173	193	39,3	37,4	136	99,1	363 / неп 3	162	II 840
Љутова	7	220	177	92	53	37	32	17	20	60,3	49,1	18	100	37	1	II 637
Љуша	7	740	471	345	158	109	106	52	57	56	61,8	59	87,1	95 / ром 8; неп 6	27	I 559
Магово	6	103	65	43	29	24	24	14	10	50,7	62	11	100	24	12	II 747
Мала Косаница	5	431	284	233	190	130	109	64	66	45,9	48,3	50	98,4	128 / неп 2	25	II 604
Марковиће	2	231	383	472	416	52	43	24	27	41,9	42	17	100	52	14	I 493

- Категорија насеља по надморској висини: I до 600 m; II од 600 до 1.000 m; III од 1.000 до 1.300 m; IV изнад 1.300 m.

Насеља	Површина (km ²)	1961	1971	1981	1991	2002	Пунол 2002	Мушк 2002	Жене 2002	П.ст.м 2002	П.ст.ж 2002	Дом	Ет.сас	Остали етни	Акт.ст	Категорија и надморска висина насеља
Матарова	7	252	194	172	118	83	67	41	42	41,5	43,8	28	98,7	82 / пер 1	30	II 625
Мачковац	6	594	587	554	394	298	255	152	146	42,1	46,2	105	96,3	287 / хрв 2; уи 1; неп 7	97	I 442
Мердаре	6	460	370	318	222	139	118	69	70	43,6	46,7	52	76,5	106 / црн 31; неп 1	41	II 650
Мерћез	5	174	84	52	33	26	26	14	12	46,6	57	11	100	26	7	II 656
Мирница	16	552	385	207	101	60	54	29	31	53,5	53	27	100	60	34	II 707
Мрче	13	266	236	167	117	93	76	54	39	39,5	51,1	30	98,8	92 / неп 1	44	II 838
Невада	2	149	123	83	39	30	29	9	21	59,6	58,9	19	100	30	20	II 749
Ново Село	5	265	206	160	127	75	73	41	34	54	61,4	38	100	75	20	I 381
Орловац	6	197	152	72	45	17	17	10	7	69,5	70	9	94,1	16 / црн 1	5	II 708
Парада	10	159	131	47	28	16	15	9	7	53,3	69,6	8	100	16	13	III 1092
Пачарађа	9	248	179	132	78	41	41	21	20	57,2	58,1	19	100	41	13	I 563
Певаштица	6	173	147	90	59	35	35	18	17	58,2	66,9	19	100	35	6	II 810
Пепељевац	3	357	326	318	239	15	14	6	8	40	65,5	8	100	15	5	I 390
Перуника	8	310	185	139	90	64	61	34	30	57,3	59,8	30	100	64	8	I 568
Пљаково	4	239	171	141	81	78	73	48	30	48,8	61,2	35	98,7	77 / неп 1	37	I 510
Преветица	5	152	130	70	41	21	20	10	11	58,4	66,4	13	100	21	3	II 630
Равни Шорт	8	418	264	184	103	51	47	23	28	54,9	68,2	30	100	51	1	I 524
Растелица	13	76	45	23	13											II 922
Рача	10	1113	722	562	300	247	222	124	123	46,6	53,6	118	97,9	242 / неп 5	67	I 568
Рударе	11	719	474	367	310	246	201	131	115	43,8	48,9	94	96,7	238 / неп 6; мађ 1	53	I 527
Сагоњево	16	586	458	264	176	118	115	61	57	57	63,5	61	100	118	39	II 756
Самоково	7	254	197	162	93	61	50	28	22	39,9	41,9	21	88,5	54 / црн 5; сло 1; неп 1	11	I 506
Селишта	5	145	90	58	42	24	24	14	10	50,5	58,9	13	100	24	12	I 600
Селова	11	428	338	208	133	180	155	95	85	48,5	53,3	80	99,4	179 / неп 1	35	II 641
Сеоце	17	474	468	356	181	115	101	62	53	44,5	58,3	49	97,3	112 / неп 3	52	II 753
Спанце	13	924	664	395	258	222	208	112	110	53,2	57,2	99	97,7	217 / неп 5	68	I 472
Тачевац	15	171	76	33	21											II 665
Тиовац	5	220	169	142	96	77	61	42	35	40,5	44,4	29	100	77	23	I 443
Тмава	13	875	674	463	293	199	171	95	104	51,6	54,1	88	100	199	53	I 504
Требиње	18	418	318	214	105	74	74	43	31	54,7	61,8	33	100	74	44	III 1120
Трењак	9	275	213	156	110	62	58	31	31	52,7	56,7	27	100	62	25	I 599
Трмка	16	230	178	104	59	36	36	19	17	60,1	68,3	19	100	36	10	II 837
Шатра	19	455	250	120	75	33	33	16	17	51,1	60,2	16	100	33	11	II 791
Штава	29	464	468	320	208	176	162	100	76	45,2	58	62	100	176	42	III 1132
Градска: 2 Сеоска: 65	638	29337	26419	24357	21697	20233	16184	10219	10004	47	52,5	7076	95,8	19391 срби; 344 непозн; 308 роми; 145 остали,	6710	

- Категорија насеља по надморској висини: I до 600 m; II од 600 до 1.000 m; III од 1.000 до 1.300 m; IIII изнад 1.300 m.

Насеља општине Лепосавић које припадају Копаоничком простору

Насеља	Повершина (km ²)	1961	1971	1981	1991	2002	Пунол 2002	Мушк 2002	Жене 2002	П.ст.м 2002	П.ст.ж 2002	Дом	Ет.сас	Остали етни	Акт.ст	Категорија и надморска висина насеља.
Бело Брдо	14	916	651	360	265											III 1164
Бистрица	3	212	142	65	50											II 789
Борчане	33	562	483	214	80											III 1140
Граничане	5	285	264	210	153											II 933
Гувниште	21	325	304	245	159											II 984
Добрава	3	192	178	189	218											II 604
Доње Исево	4	66	41	29	21											II 908
Дрен	4	254	240	224	209											I 445
Земаница	7	171	230	187	158											III 1032
Јелакце	12	283	233	154	93											III 1271
Кајково	5	262	240	221	208											I 556
Кијевчиће	4	271	266	235	242											III 838
Копориће	9	181	178	126	93											III 1053
Кошутово	12	238	291	297	317											II 734
Лепосавић	4	410	1191	2384	3056											I 545
Лешак	13	1041	1319	1672	1826											I 558
Лозно	8	138	119	45	17											III 1110
Мајдево	2	146	100	73	48											II 852
Миоковиће	5	201	172	111	60											III 1099
Мошница	9	201	181	166	117											II 748
Остраће	14	468	474	429	355											II 894
Слатина	8	400	357	370	379											II 802
Сочаница	19	1106	1006	1180	1267											I 560
Ћирковиће	7	119	95	110	75											II 827
Церања	5	258	315	265	311											II 850
Црњатово	10	279	278	221	178											II 809
Шаљска Бистрица	8	336	300	259	241											II 746
Градска: 2 Сеоска: 25	248	9321	9648	10041	10196											

- Категорија насеља по надморској висини: I до 600 m; II од 600 до 1.000 m; III од 1.000 до 1.300 m; IIII изнад 1.300 m.

Насеља општине Подујево које припадају Копаоничком простору

Насеља	Површина (кm²)	1961	1971	1981	1991	2002	Пунол 2002	Мушк 2002	Жене 2002	П.ст.м 2002	П.ст.ж 2002	Дом	Ет.сac	Остали етни	Акт.ст	Категорија и надморска висина насеља.
Бајчина	9	1161	1243	1749	14											II 665
Брадаш	16	1389	1654	2216	34											II 675
Бреце	9	355	386	330	/											II 990
Буринце	3	272	294	307	/											II 710
Велика Река	7	391	432	584	26											II 685
Главник	7,8	1627	2047	2739	10											II 613
Годишњак	2	192	258	326	/											II 650
Горња Дубница	7	648	830	844	/											II 685
Горња Лапаштица	21	1812	2062	2001	24											II 770
Горња Пакаштица	15	727	701	822	11											II 800
Горње Љупче	8	471	507	510	/											II 650
Горњи Сибовац	1,8	604	617	789	1											I 560
Двориште	6	379	346	293	/											II 800
Добри До	7	840	1077	1125	12											II 690
Добротин	15	1094	1227	1329	2											II 740
Доња Дубница	21	1866	2174	2624	98											II 680
Доња Лапаштица	10	840	987	1060	25											II 610
Доња Пакаштица	1	162	129	184	8											II 675
Доње Љупче	5,85	1243	1545	1905	/											I 570
Житиње	13	316	355	370	/											II 955
Закут	2	186	173	274	21											II 680
Кисела Бања	3	348	416	481	/											II 615
Коњушевац	4	355	419	570	2											I 600
Крпимеј	6	583	553	567	22											II 700

- Категорија насеља по надморској висини: I до 600 m; II од 600 до 1.000 m; III од 1.000 до 1.300 m; IIII изнад 1.300 m.

Насеља	Површина (км ²)	1961	1971	1981	1991	2002	Пунол 2002	Мушк 2002	Жене 2002	П.ст.м 2002	П.ст.ж 2002	Дом	Ет.сас	Остали етни	Акт.ст	Категорија и надморска висина насеља.	
Лауша	10	769	914	793	33												II 680
Летанце	3	672	769	1044	/												II 625
Ливадица	3	206	135	209	46												II 610
Лужане	2	284	349	560	12												I 595
Мајанце	14	1183	1423	1737	/												I 590
Метохија	7	687	814	995	/												II 720
Мургула	37	442	512	489	/												III 1040
Обранча	6	1048	1092	1140	41												II 630
Палатна	8	503	460	513	/												II 780
Пендуха	4	311	391	506	/												II 635
Перане	3	560	613	775	82												II 635
Подујево	9	4870	8490	15894	895												I 585
Попово	17	650	655	485	/												II 800
Поток	3	161	175	156	/												II 820
Преполац	6	290	264	208	/												II 830
Ревуће	8	608	604	874	11												II 795
Репа	12	512	503	501	43												II 800
Речица	12	202	154	102	/												II 960
Сиљевица	10	299	342	376	/												II 990
Слатина	12	472	573	404	/												II 890
Трнавица	6	150	196	195	/												II 990
Шаковица	0,8	331	385	507	21												I 570
Градска: 1 Сеоска: 17	390	33071	40245	52460	1504												

- Категорија насеља по надморској висини: I до 600 m; II од 600 до 1.000 m; III од 1.000 до 1.300 m; IIII изнад 1.300 m.

Насеља општине Приштина које припадају Копаоничком простору

Насеља	Површина (km ²)	1961	1971	1981	1991	2002	Пунол 2002	Мушк 2002	Жене 2002	П.ст.м 2002	П.ст.ж 2002	Дом	Ет.сас	Остали етни	Акт.ст	Категорија и надморска висина насеља
Бабин мост	8	745	894	1077	846											I 550
Бакшија	0,2	* 21	29	* 38	/											I 550
Барилјево	10	1056	1374	1780	/											I 550
Брезница	14	1051	1337	1605	28											II 640
Дреновац	3	307	371	480	/											I 540
Милошево	1,4	152	195	261	80											I 540
Племетина	0,5	* 74	* 96	* 127	* 103											I 530
Пруговац	1,8	401	565	753	/											I 550
Расково	0,4	125	157	203	14											I 540
Градска: Сеоска: 9	39,3	3932	5018	6324	1071											

Насеља општине Прокупље које припадају Копаоничком простору

Насеља	Површина (km ²)	1961	1971	1981	1991	2002	Пунол 2002	Мушк 2002	Жене 2002	П.ст.м 2002	П.ст.ж 2002	Дом	Ет.сас	Остали етни	Акт.ст	Категорија и надморска висина насеља
Баце	6	735	630	509	376	284	256	139	145	46,9	53,4	119	99,3	283; неп 1	88	I 350
Белољин	6	1070	826	769	657	569	463	289	280	45,9	45,4	203	98,9	563; неп 6	156	I 287
Вича	2	275	188	127	104	81	69	41	40	41,8	52,3	32	98,8	80; неп 1	19	I 408
Доња Коњуша	2	760	588	508	331	305	246	150	155	40,1	46,7	105	99,7	304; неп 1	61	I 312
Калудра	3	290	215	149	119	103	87	49	54	45,3	47,9	39	100	103	34	I 309
Плочник	7	585	458	326	236	182	155	91	91	48,5	53,4	79	100	182	40	I 420
Туларе	6	843	649	533	416	331	282	168	163	46	50,3	129	95,7	317; неп 14	100	II 288
Градска: Сеоска: 7	32	4558	3554	2921	2239	1855	1558	927	928	44,9	49,9	706	98,8	1832; неп 23	498	

- Категорија насеља по надморској висини: I до 600 m; II од 600 до 1.000 m; III од 1.000 до 1.300 m; IV изнад 1.300 m.

Насеља општине Рашка које припадају Копаоничком простору

Насеља	Површина (к ^т)	1961	1971	1981	1991	2002	Пунол 2002	Мушк 2002	Жене 2002	П.ст.м 2002	П.ст.ж 2002	Дом	Ет.сас	Остали етни	Акт.ст	Категорија и надморска висина насеља.
Бадањ	35	395	332	267	169	91	91	40	51	57,8	65,5	53	98,9	90; неп 1	14	II 768
Брвеник	2	110	102	84	69	67	52	34	33	38,9	41,7	20	100	67	21	II 610
Житице	4	255	207	231	232	224	188	110	114	39,8	44,8	64	99,5	223; неп 1	68	II 610
Јошаничка Бања	32	1232	1391	1366	1293	1154	929	566	588	39,2	42,8	360	99,8	1152; рус 1	334	II 660
Казновиће	14	774	686	597	580	527	436	265	262	41,8	45,3	183	99,6	525; неп 2	134	I 594
Карадак	3	128	117	105	95	72	61	37	35	44,8	50,2	24	29,1	21; југос 49; неп 2	22	I 580
Копаоник	4	55	40	7	115	18	13	8	10	37,3	36,3	6	88,8	16; хрв 2	7	IIII 1710
Корлаће	10	709	654	635	608	529	450	276	253	44	46,4	176	99,8	528; неп 1	146	I 582
Кремиће	13	414	361	260	113	62	60	29	33	66,9	67,5	40	100	62	11	III 1116
Лисина	21	202	183	151	111	52	51	54	27	49	53,8	22	100	52	23	IIII 1301
Муре	2	200	203	189	173	148	122	64	84	43,4	42,8	47	97,2	144; југ 2; неп 1	40	II 612
Ново Село	7	638	596	537	417	351	309	184	167	45,4	49,2	121	99,7	350; неп 1	97	II 710
Павлица	7	452	377	287	175	156	134	83	73	44,4	53,4	51	98,7	154; неп 2	36	II 650
Пискања	14,4	738	623	588	567	486	420	255	231	42,2	47,3	159	99,8	485; црн 1	151	II 631
Поцесе	7	346	258	177	95	54	53	29	25	64,1	61,1	29	100	54	9	II 862
Радошиће	8	447	390	319	248	224	177	111	113	40,2	45	76	100	224	56	II 617
Раковац	8	721	687	533	414	240	203	117	123	47	47,3	88	99,1	239; неп 1	79	III 1238
Рашка	5	2278	3935	5639	6437	6619	5141	3284	3335	35,7	36,7	2085	96	6360; ром 104; црн 42; мак 15; горан 14; југ 10; хрв 9; остали 53;	2276	I 497
Рвати	13	985	879	802	756	687	565	336	351	43,7	44,1	245	99,8	686; неп 1	168	I 566
Рудница	6	281	318	317	304	300	251	152	148	40,9	44,3	95	99	297; неп 3	86	I 441
Семетеш	11	378	352	304	231	152	147	82	70	50,6	59,4	68	100	152	72	III 1000
Тиоце	7	466	425	353	218	158	152	86	68	54	57,8	69	99,3	157; неп 1	62	II 976
Црна Глава	33	675	609	484	358	246	216	143	103	47,9	53,7	89	100	246	93	IIII 1397
Шипачина	18	282	269	258	228	252	192	121	131	39,8	41,6	84	97,6	246; југ 3; црн 2	74	II 949
Градска:1 Сеоска: 23	284,4	13161	13994	14480	14006	12869	10413	6436	6433	45,7	49	4254	97,4	12539; ром 104; црн 45; макед 15; југ 64; горан 14; остали 62	4079	

- Категорија насеља по надморској висини: I до 600 м; II од 600 до 1.000 м; III од 1.000 до 1.300 м; IIII изнад 1.300 м.

мр Горан Бојовић

- Кратка биографија -

Рођен сам у Пећи у породици у којој је географски импулс давао отац др Бојко Бојовић.

У родном граду завршио сам основну и средњу школу. Дипломирао сам на Географском факултету у Приштини 1995. године.

Постдипломске студије на Географском факултету у Београду завршио сам 1999. године, одбраном тезе „Туристичка валоризација Метохије“ и стекао назив магистра географских наука. Од 2004. године радим на изради докторске дисертације „Комплементарност планинског и бањског туризма на Копаонику“.

Укупно до сада објавио сам 7 радова и више публикација у часописима: Српског географског друштва, Института за географију ПМФ-а, Нови Сад, Планинарског савеза и Просветног прегледа.

Нови Сад 10. 09. 2010. године

мр Горан Бојовић

УНИВЕРЗИТЕТ У НОВОМ САДУ
ПРИРОДНО-МАТЕМАТИЧКИ ФАКУЛТЕТ
ДЕПАРТМАН ЗА ГЕОГРАФИЈУ,
ТУРИЗАМ И ХОТЕЛИЈЕРСТВО

КЉУЧНА ДОКУМЕНТАЦИЈСКА ИНФОРМАЦИЈА

Редни број:

РБР

Идентификациони број:

ИБР

Тип документације: Монографска документација

ТД

Тип записа: Текстуални Штампани материјал

ТЗ

Врста рада: Докторска дисертација

ВР

Аутор: мр Горан Бојовић

АУ

Ментор: др Јован Плавша

МН

Наслов рада: Комплементарност планинског и бањског туризма на Копаонику

НР

Језик публикације: *Српски (ћирилица)*

ЈП

Језик извода: *српски / енглески*

ЈИ

Земља публикавања: Република Србија

ЗП

Уже географско подручје: Војводина

УГП

Година: 2010.

ГО

Издавач: Ауторски репринт

ИЗ

Место и адреса: ПМФ, Трг Доситеја Обрадовића, Нови Сад

МА

Физички опис рада: 12 поглавља, 262 страна, 109 табела, 111 слика, 4 карте, 2 скице, 43 графикона

ФО

Научна област: Географија

НО

Научна дисциплина: Туризам

НД

Предметна одредница, Кључне речи: Копаоник, Зимски туризам, Бањски туризам, Јошаничка Бања, Луковска Бања, Пролом Бања, Куршумлијска Бања, Комплементарност туристичких вредности

ПО

УДК

Чува се: Библиотека Департмана за географију ПМФ-а, Трг Доситеја Обрадовића 3, Нови Сад

Важна напомена:

ВН

Извод: Међу планинама Србије, низом посебних одлика, посебно димензијама и туристичком привлачношћу, истиче се Копаоник. Копаоник (површина 2.758 km²) је планина на југо западном делу Србије позната по низу појава које су ову планину определиле за развој више врста туризма. Да би се као такво природно благо сачувао, Копаоник је 1981. године проглашен националним парком, који захвата површину од 11.810 ha и састављен је од 16 резервата. То га чини туристички и еколошки веома интересантним. На бази постојећих података, из више научних дисциплина, временских периода, као и самосталних истраживања на терену, у докторској дисертацији су истражени сви природни и створени услови за развој туризма на Копаонику, Јошаничкој, Луковској, Куршумлијској и Пролом бањи, као бањама његове подгорине. Наглашавајући потребу комплементарног развоја планинског и бањског туризма на Копаонику и у његовој подгорини, потенцирани су елементи и фактори формирања ове хомогене туристичке регије. Комплементарност планинског и бањског туризма сагледана је кроз swot анализу.

ИЗ

Датум прихватања теме од стране НН већа: 20. фебруар 2004. године

ДП

Датум одбране: 2010. година

ДО

Чланови Комисије:

КО

Председник: др Јован Ромелић, редовни професор ПМФ у Новом Саду

Ментор: др Јован Плавша, редовни професор ПМФ у Новом Саду

Члан: др Стеван Станковић, редовни професор Географског факултета у Београду

UNIVERSITY OF NOVI SAD
FACULTY OF SCIENCE

KEYWORD DOCUMENTACION

Acession number:

ANO

Identification number:

INO

Document type: Monograph type

DT

Type of record: Printed text

TR

Contents Code: Doctoral Thesis

CC

Author: mr Goran Bojović

AU

Mentor: dr Jovan Plavša

MN

Title: Complementary mountain and spa tourism on Kopaonik

TL

Language of text: Serbian (cyrillic)

LT

Country of publication: Republic of Serbia

CP

Locality of publication: Vojvodina

LP

Publication year: 2010.

PY

Publisher: Author's reprints

PU

Publishing place: PMF, Trg Dositeja Obradovica 3, Novi Sad

PP

Physical description: 12 chapters, 262 pages, 109 tables, 111 pictures, 4 maps, 2 diagram, 43 graph

PD

Scientific field: Geography

SF

Scientific discipline: Tourism

SD

Subject, key words: Kopaonik, Winter Tourism, Spa tourism, Josanic Spa and health resort, Lukovo Spa and health resort, Prolom Spa and health resort, Kursumlija Spa and health resort, Complementary of tourism value

SKW

US

Holding data: Library of the Faculty of science, trg Dositeja Obradovica 3, Novi Sad

HD

Note:

N

Abstract: Among Serbia's lush mountains, with particular qualities, particular dimensions and many tourist-attractive sights, Mount Kopaonik rises above the rest. Kopaonik, with a 2,758 m peak, is located in southwestern Serbia, known for its cascading appearance, which has bestowed upon this mountain the potential to develop several forms of niche tourism. In order to preserve this immense natural beauty, in 1981 Mount Kopaonik was officially proclaimed a national park comprised of 16 preserves. This ensures that it will remain an extremely interesting location, in both touristic and ecological aspects. On the basis of existing data extrapolated from multiple disciplines, covering the varying seasonal periods, and including institutional as well as independent field research, this Doctoral Dissertation explores all the existing natural and man-made conditions within which tourism can be developed on Mount Kopaonik and its natural spas of Josanic, Lukovo, Kursumlija, and Prolom. It highlights the need to develop complementary forms of mountain and spa tourism on Mount Kopaonik and within its forests, and emphasizes the elements and factors required for forming homogenous tourist regions compatible with the ecological surroundings. Complementary forms of mountain and spa tourism is viewed through a swot analysis.

AB

Accepted by Scientific Board on: 2004-02-20

ASB

Defended: 2010

DE

Thesis defend board:

DB

President: dr Jovan Romelic, full professor PMF, Novi Sad

Mentor: dr Jovan Plavska, full professor PMF, Novi Sad

Member: dr Stevan Stankovic, full professor Faculty of Geography, Belgrade